

A JOG KELETKEZÉSÉRŐL

ÍRTA

PIKLER GYULA.

BUDAPEST, 1897.

POLITZER ZSIGMOND KÖNYVKERESKEDŐ
KIADÁSA.

TARTALOM.

	Lap
I. FEJEZET. A belátásos iskola és az ösztönszerűségi iskola.....	1
II. A belátásos iskola igazolása.....	22
III. A belátásos elmélet néhány kritikai alkalmazása	111
IV. A belátás visszavezetése elemibb tényre	149
V. A belátásos elmélet korlátozásai.....	167
VI. A szkeptikus iskola és a dogmatikus iskola.....	184
VII. Jog és igazság	188
VII. Összefoglalás	230
IX. Irodalmi jegyzetek	233
Függelék. További folyományok	239
I. Az államalakulás törvénye	239
II. Az igazságosság elvei	248
1. A büntetőjogban.....	248
2. A javak megosztásában.....	254
Pótlás a IV. Fejezethez. (A belátás visszavezetése elemi tényre)	273

ELSŐ FEJEZET.

A belátásos iskola és az ösztönszerűségi iskola.

1. Az államnak, a jognak általában és a jog egyes intézményeinek keletkezésére és fejlődésére vonatkozólag két, egymással ellentétes felfogás van forgalomban.

Az egyik felfogás szerint az emberek azért alkották meg a jogot és azért alkotnak további új intézményeket, azért tartják fenn, vagy változtatják meg a jogot, mert azt célszerűnek, az élet szükségleteinek kielégítésére alkalmasnak gondolták, vagy gondolják. Nézzük e felfogást néhány példában, a melyek a jog keletkezésére vonatkoznak. Az államot e felfogás szerint az emberek azért alakították, mert belátták, hogy rendezett összeműködés által mindenféle szükségleteiket jobban elégíthetik ki, első sorban pedig jobban védekezhetnek támadók ellen. Az állami hatalmat azért teremtették meg és bízták egyesre vagy többekre, mert szükségesnek találták, hogy valaki az állami rendet, ha kell, erő alkalmazásával is fentartsa. A büntetést azért hozták be az emberek, mert látták, hogy az elrettentvén, javítván, ártalmatlanná tevén, irtván, a büntettek meggátlására alkalmas. És így tovább.

A második felfogás szerint az emberek nem azért alkották meg és alkotják a jogot, mert annak célszerűségét belátták és belátják, hanem ellenkezőleg „öntudatlanul, ösztönszerűleg” tették és teszik azt; tették és teszik azt azért, mert bizonyos bennük levő „hajlam, ösztön, jogérzet, szellem, népszellem, néptudat” viszi rá őket. Stahl szerint (1847.) a történelmi iskolának, a melyhez ő magát számítja, hitvallása a következő: „A jog . . . nem választásból és meggondolásból keletkezik; hanem belső érzékből és hajlamból . . . Evvel a történelmi iskola ellentétbe helyezkedik az egész régebbi műveltséggel, és leginkább a pragmatikus felfogással, a mely szerint az összes jogszabályok és intézmények meggondolásból és *egyik vagy másik cél szándékolásából* keletkeztek” (*Philosophie d. Rechts.* 2. kiadás, I. 364—5. lap.)

Gierke szerint (1883.) midőn a 19. század német tudománya oly férfiak vezetése alatt, a melyeknek Savigny, Eichhorn és Grimm voltak, a jog történeti lényegét felfedte, nem új spekulatív rendszert nyújtott a világnak, hanem igazságot nyilatkoztatott ki Találónan nevezte meg a *népszellemet* mint a jog teremtőjét Viszsa akarta avval utasítani azt a gondolatot, mintha a jogot kevés, vagy akár sok egyes ember is *értelmes belátás* szerint, vagy éppen talán önkényesen (*nach verstandesmassiger Einsicht oder gar nach Willkür*) hozná létre. Ellenkezőleg, minden jog eredetét az egységes köztudatba akarta helyezni, a nemzedékeken át folyton működő nemzeti összszellemben, mely valamennyi egyes szellemet, mint múló momentumokat magában foglal. Előszere-tettel mutatott tehát a jogalkotásnak azon alakjára, a mely a népek fiatal korában túlnyomó és soha egészen el nem tűnik, a szokásjogra, a melyet a népszellem ép úgy mint a nyelvet, a hitregéket, a szokásokat (*Sitten*), a hősdalokat, közvetlenül és meggondolás nélkül (*unreflektirt*) kiáraszt (*ansströmt*). De megmutatta azt is, hogy a műveltség haladásával — midőn az államhatalom jogi hivatására eszmél, midőn a törvényhozás apró és nagy dolgokat szabályoz, midőn a jognak egy tudománya keletkezik és külön jogászrend válik ki — a tudatos meggondolás és szabad akarati cselekvény (*bewusste Erwägung und freie Willensthat*) jelentősége a jogalkotásra nézve ugyan nő, de hogy a legnagyobb törvényhozó szellem és a legélesebb jogászfej sem képes igazán életképes jogot *fel-*, hanem csak *megtalálni* és hogy azt, a mi a jogot joggá teszi, nem okoskodhatja ki a tiszta, értelmes meggondolás (*verstandescläre Reflexion*) világos magaslatain, hanem csak az általános jogtudat sötét mélységéből merítheti.” (*Naturrecht und Deutsches Recht.*)

De ez az elmélet nemcsak a történeti iskola híveinek elmélete*), sokkal általánosabban van az ma elfogadva; mondhatjuk, az ma az általánosan uralkodó elmélet. Beöthy Leó, a nagytudomány magyar író, nem a történeti iskola követője; általános világfelfogása sokkal újabb, t. i. a mai természettudományi fejlődésben, adatai pedig nemcsak jogtörténetiek, hanem néprajziak is, a ma létező és a közelmúltban létezett kezdetleges népekre vonatkozók. És szerinte is (1882.) Morgan egy nézete „roppant és megbocsáthatatlan félreismerése az ősnépek és intézményeik jellegének; olyan tervszerűséget tesz fel bennök, a mely az ősi

*) A történeti iskola tulajdonképi megalapítóinak Savignynak, Puchtának nyilatkozataira vonatkozólag nézd az utolsó fejezetet.

fejlődés természetével merőben ellenkezik. Az irokézeknél úgy mint ősalapotú népeknél, melyek viszonyait e tekintetben ismerjük, a törzsrendszer, a testvériség intézménye ép oly anynyira spontán növésű, mint a fái, melynek törzse elágazik minden irányban. Ha e viszonyokat elfogulatlanul vizsgálni akarjuk, a tervszerűség, szándékosság minden gondolatának ki kell záratnia.” (*A társadalmi fejlődés kezdetei* I.349.) Szerinte Comte (*Cours de la philosophie positive*. Paris 1869. IV. köt. 368. 1.) „szerencsésen megcáfolta azon nézetet, a mely szerint a társadalmi életből az egyénre eredő *előnyök megfontolása* bírta volna reá az embert a társadalom megalakítására” és „a polgári hajlamokat eredeti és megmásíthatatlan fajjellegül nyilatkoztatta, mely minden egyébnek hozzájárulása nélkül létrehozza a társadalmat.” Idézi különben Comte szavait is, a melyek szerint a társadalom szülő oka „az emberi nemnek egy, az együttes életre ösztönszerű hajlam folytán, függetlenül minden személyes számítástól, és gyakran a legerélyesebb egyéni érdekek ellenére való spontán sociabilitása.” (Beöthy I. 285, 286.) Beöthy a legnyomatékosabban -csatlakozik Comte e tanához és igyekszik olvasóit meggyőzni arról, hogy a „társadalmi szervezetek” nem a belátás termékei. Az értelem csak közvetve, csak annyiban vett részt a társadalmi szervezetek alkotásában, a mennyiben az értelem magasabb foka képesítette az embert arra, hogy az állatokénál magasabb, fejlettebb nyelve legyen. „Nehogy félreértessem”, mondja Beöthy, „szükségesnek tartom különösen hangsúlyozni, hogy ezek” t. i. a magasabb értelem és közlési képesség „csak megengedték, a mi hiányukban létre nem jöhetett volna, de a mit ezen tényezők pozitív hatásából lehozni nem lehet, *legkevésbbé pedig a társadalom megalkotását az értelemből akkép, hogy előnyeinek felfogása bírta volna az embert annak megalkotására.*” (I. 277. A dúlt betűk Beöthynél is így vannak nyomtatva). De Beöthy a lelki fejlődés tanát valló, újabb kornak lévén gyermeke, nem tud megnyugodni egy eredeti társulási hajlamban, a mint szerinte megnyugodni látszik Comte. Valami magyarázatát keresi e hajlannak, de elvetve a belátásból való magyarázatot, valósággal vergődik és e vergődése érdekes és tanulságos. Valamiképp kezdetlegesebb lelki állapotból akarván származtatni a társas hajlamot, előadja, hogy az az emberek egy részénél kisebb, más részénél nagyobb fokban volt meg, egy harmadik részénél pedig a 0-n alul, negatív minőségben, így nyer egy olyan kezdetlegesebbnek látszó, határozatlanabb állapotot, a mely a társas hajlamot megelőzi, csak hogy nem az egyes ember lelkében, a mire tulajdonképen szükség

volna, hanem az emberek összességében. De miért volt meg némelyekben nagyobb fokban a társas hajlam? „Véletlenül meg volt némelyekben a társas hajlam egy csirája, mondja Beöthy megelegedve Darwin spontán variációinak olyan magyarázatával, a melyet maga Darwin elégtelennek nyilvánított. De legérdekesebb, hogy Beöthy még azt is kizárja, hogy e hajlani azért növekedett az egyesben és terjedt el az emberek között, mert, miután egyszer megvolt, hasznosságát átlátták. A társas hajlam növekedésének és elterjedésének okát ő csak a természetes kiválasztásban találja, a melyet a társas élet előnyei létre hoztak a nélkül, hogy az emberek azokat belátták volna; a belátást, az értelmet, mint ható okot, semmikép sem akarja felvenni. (I. 287.) Íme a társadalom keletkezése egészen modern írónál, a ki nem a történeti iskola .követője.*) Ezen magyarázat meglehetősen megegyezik Stahl azon nézetével, hogy az államot, „ezen örök épületet az emberi okosság sem meg nem alkothatja, sem fenn nem tarthatja.” (I. m. l. 370.) Vagy lássuk ugyane felfogást szintén jelenkori írónál, nem az államra és a jogra nézve általában, hanem egyes intézményekre vonatkozólag. Napjainkban tudvalevőleg kiterjedt és élénk vita folyik azon gyakorlati kérdésről, vajjon a büntetés alapja és milyenségére és fokára nézve döntő a célszerűség legyen-e, a büntett meggátlására vonatkozó törekvés, avagy az igazság, a megtorlás vágya. E *gyakorlati* kérdés eldöntésére természetesen jelentékeny befolyással kell lennie azon *elméleti* kérdés mikép való eldöntésének, vajjon milyen okból keletkezett egyáltalán a büntetés az emberek között. Nézzük már most úgy az egyik, mint a másik gyakorlati irány képviselőinek tanítását e tekintetben, és azt fogjuk látni, hogy Liszt, a célszerű büntetés egyik leghatározottabb követelője és Merkel, a megtorló büntetés egyik legerélyesebb szószólója, egyaránt megegyeznek abban, hogy a büntetést egy az emberben létező, sajátos megtorlási ösztön hozta létre és hogy csak később járult ahhoz a büntetés hasznosságának belátása. Es hogy teljes párját adjuk mindazon

*) Az ösztönszerűségi fölfogás mai képviselőit valóban két csoportba lehet osztani; az egyiket a történeti iskola mai hívei, a másikat az egyetemes fejlődés természettudományi tanának azon hívei alkotják, a kik azon nézetben vannak, hogy az egyetemes, lassú fejlődés tanából szükségképen a társadalmi intézményeknek célszerűségi belátástól független fejlődése folyik. (L. alább, VIII. fejezet). Így két gyökere van azon ténynek, hogy az ösztönszerűségi fölfogás ma annyira uralkodó, egy felől a csak társadalmi jelenségekre vonatkozó régebbi történeti iskola, másfelől az egyetemes fejlődés természettudományi tanának bizonyos módon való alkalmazása a társadalmi élet tünnényeire.

példáknak, a melyeket főntebb a belátásos iskola megvilágítására felhoztunk, megemlítjük, hogy az ösztönszerűség iskolájának követői az államhatalom forrását rendszerint az emberek azon ösztönszerű érzésében találják, hogy a hatalmasok iránt félelemmel, engedelmességgel, odaadással viseltetnek.

A belátásos elmélet főleg csak a jog első keletkezésének kérdésére alkalmaztatott; az ösztönszerűség elmélete azonban a jog keletkezésén kívül a jog változásának és fejlődésének kérdésében is érvényesült és e téren igen nagy hatást gyakorolt. A jogtörténészek csaknem kivétel nélkül ezen elméletet vallják. Ezen elmélet szerint a jog legnagyobb és legfontosabb változásait nem az idézte elő, mintha az emberek a létező jog célszerűtlenségét belátták volna és célszerűbb jogot találtak volna ki az idők folyamán (v. ö. Gierke fönnebbi nyilatkozatát), hanem előidézte „a jogérzet, a hajlamok, az érzelmek, a népszellem, a néptudat megváltozása az idők folyamán. A középkorban például Európában a vallásos szellem uralkodott és határozta meg az intézményeket, a középkor végén a nemzeti szellem váltja fel ezt s ragadja meg az embereket és változtatja meg az intézményeket. A középkor vége felé a testületi szervezkedés szelleme lép föl és visz céhek, városok, városszövetségek alakítására. Nem tartom szükségesnek, hogy egyes írók nyilatkozatainak idézésével igazoljam ezen elméletek létezését, hiszen azok közkeletűek. De mintegy példáját e tannak egészen modern írónál, idézem Beöthy nyilatkozatát, mely szerint „a vadak nem szokták intézményeiket céltudatosan reformálni.” (I. m. I. köt.)

De nemcsak azon különbséget vezet vissza ezen iskola „a jogérzet, a hajlamok, a népszellem, a néptudat” különbözőségére, a mely ugyanazon nép különböző korszakainak joga között létezik, hanem azon különbséget is, a mely különböző népek joga között létezik. Más szellemök volt ezen iskola szerint a keleti népeknek, más a rómaiaknak és görögöknek, más a germánoknak, más a szlávoknak, más a magyaroknak, és innen ered imézményeik különbözősége, nem pedig abból, mintha talán egyik jobban ismerte volna fel a célszerű intézményeket, mint a másik, vagy abból, hogy egyik más körülmények között ólt, mint a másik és azért más intézmények szükségét látta volna be. így például egy igen elterjedt tan szerint, mely úgy látszik Guizot-tól ered, a görög és a római az államot az egyes fölé helyezte, az államot valami igen magasztosnak, fenségesnek érezte, az egyént az állam eszközének tekintette; a germán szellemet ellenben az egyéni függetlenség igen erős vágya jellemezte.

Innen a római állam egysége, nagy központi hatalma, a germán államok szakadozottsága. A magyarban némely írók szerint minden korban igen erős volt a nemzeti érzés, a közszellem; innen a magyar államnak a nyugatiakénál nagyobb egysége a középkorban. A germán családi érzései, érzései a nő irányában mások voltak, mint a rómaié; innen a germán és a római családjogi intézmények közötti különbség. Ezért ezen iskola szerint nagyon nehéz, ha nem lehetetlen, hogy egyik nép a másiknak intézményeit átvegye, még ha azok különben közönséges értelemben az élet különféle szükségleteinek kielégítésére célszerűbbek is, mert minden nép csak oly intézményekkel bírhat, a melyek szellemének megfelelnek.

A céltudat, a célszerűség meggondolásának hiányát, vagy legalább csekély szerepét a jogalkotásban ezen iskola azonban nemcsak ama szellem, amaz érzelmek, hajlamok és ösztönök konstatálásával igyekszik bizonyítani, hanem a különböző korok és népek *értelmi*, gondolati világának feltüntetésével is. Rámutat ugyanis arra, hogy a mennyiben valamely kor vagy nép a jogról gondolkodik, gondolatai, felfogásai, elméletei nem a jog célszerűségével foglalkoznak, hanem a célszerűséget tekintetbe nem vevő igazolásai a jognak. A jogtörténet előadása szerint minden kornak és minden népnek vannak ilyen, a célszerűség kérdésétől független elméletei a jogról, a melyek a nép gondolkodását és jogalkotását fogva tartják. A jogtörténészek egyik kedvenc tárgya azon felfogások, azon elméletek megállapítása, a melyek valamely korban vagy valamely népnél uralkodtak és egyik leggyakoribb magyarázatuk a létezett jogról: utalás ezen elméletekre. A kezdetleges nemzetségi szervezetet, a nemzetségfő uralmát, a nemzetség fentartására vonatkozó kötelezettségeket, a vérboszut például nem úgy magyarázzák, hogy azok idejében az emberek célszerűeknek tartották ezen intézményeket és azért alkották meg őket, hanem úgy, hogy az egyéniség fogalma nem volt akkor még kifejlődve, az emberek akkor még nem voltak képesek az embert a nemzetségen kívül felfogni. A király nagy hatalma valamely korban nem kormányzati vagy hadi szükségből keletkezik, hanem főleg azon elmélet következménye, hogy a király istentől származik. A római örökjog bizonyos szabályait nem gazdasági érdekek hozták létre, hanem az az uralkodó gondolat, hogy az örökös az örökgyógyagonyi személyiségét folytatja. A keresztény-római császár állama és uralma a középkorban főleg onnan származik, hogy őt az ókori római császárok utódának tekintik és nem onnan,

hogyan ez uralom szükségét belátják. Kezdetben az állam azért nem üldöz bizonyos büntetteket, mert az az elmélet uralkodik, hogy ezek csak egyesek és nem az állam rendjének sérelmei; később megkezdik azok üldözését, mert az ellenkező elmélet kezd kifejlődni. Ez az ezen iskolában dívó magyarázat és nem az, hogy kezdetben az állam még nem elég erős ezen üldözésre és az egyesek és kisebb köreik még nem bíznak meg benne, míg később ez megváltozik. A kezdetleges büntetés azon felfogáson alapszik, hogy a büntetést istennek kell áldozatul hozni és nem a büntetés célszerűségének belátásán. Nézzük, hogyan magyarázza egy hírneves mai jogtörténész, Schröder, miért nem létezett a kezdetleges germánoknál tulajdonképeni törvényhozó hatalom. Nem valami materiális okkal magyarázza, hanem az emberek egy sajátos felfogásából: „Die germanische Auffassung des Rechts als Ehe, d. h. ewige Ordnung war mit der Ausbildung einer eigentlichen gesetzgebenden Gewalt unvereinbar Ebendarum war das Recht . . . - fortdauernd Volksrecht.” (Deutsche Rechtsgeschichte 1. kiad. 219.) És hogy az „elméletekre” nézve is egy egészen jelenkori felfogású, természettudományi és néprajzi alapon álló íróra mutassak, Lippert, a jeles műveltség-történész, a ki pedig egészen a belátásos iskola híve, a kezdetleges anyai csoport együttmaradását és a női rendet nem valami célszerűség belátásából származtatja, hanem abból, hogy a vérbeli kapcsolatnak, a melyet csak az anyai rokonságra vonatkoztatnak, a kezdetleges ember különös súlyt tulajdonít.

2. íme, ez az a két ellentétes felfogás, a mely a jog keletkezésére és fejlődésére vonatkozólag létezik. Az egyik elmélet szerint az emberek szükségleteik, érdekeik megfontolásával alkotják meg, alkotják, tartják fenn és változtatják meg a jogot. A másik elmélet szerint nem így, hanem érzéseknek, hajlamoknak, ösztönöknek és sajátos, a célszerűség kérdésétől és belátásából független elméleteknek engedve, a melyek koronként és népenként különbözők.

E két elmélet között dönteni lesz ezen egész könyv feladata. De mielőtt ezen munkához alaposan hozzáfognánk, máielőzetesen is bizonyos ítéletet mondhatunk a két elmélet általános tudományos jellegéről és gyakorlati hasznavehetőségéről.

Mindennapi tapasztalataink azt bizonyítják, hogy az emberek cselekvőségük minden terén nagy mértékben a szerint határozzák el magukat bizonyos cselekedetekre és tartózkodnak másoktól, a mint azokat szükségleteik kielégítésére kedvezőknek vagy kedvezőtleneknek találják.

zötleneknek, célszerűeknek vagy célszerűtleneknek találják. Adataink a legkülönbözőbb helyek és idők embereiről azt bizonyítják, hogy az emberek minden időben és helyen bírnak e tulajdonsággal. Utazóknak a legkezdetlegesebb emberekről való leírása, a kikről egyáltalán leírásaink vannak, azt mutatják, hogy ezen emberek is meggondolják, milyen cselekvőség legalkalmasabb az élelem megszerzésére, az ellenségek legyőzésére, az egészség fentartására, a veszélyek és a fáradtságok kikerülésére, az élet meghosszabbítására és vidámmá és széppé tételére, élvezeteinek megszerzésére. Az emberre vonatkozó általános tapasztalataink szerint tehát az az ok, a melyre a belátásos iskola a jog keletkezését visszavezeti, tényleg létező és az emberi cselekvőség minden terén működő ok. A legnagyobb valószínűség szerint tehát a jog alkotására is minden fejlettségi fokon ugyanazon határozó befolyást gyakorolta, a melyet cselekvőségünk legkülönbözőbb terein; az emberre vonatkozó általános tapasztalataink szerint a legnagyobb mértékben valószínű, hogy a legkezdetlegesebb embereket is az vezette társulásra, összeműködésre, főnökválasztásra. Vagyis midőn az ösztönszerűségi iskola ezen ok működését a jog keletkezése és legfontosabb átalakulásai tekintetében tagadja, az emberre vonatkozó általános tapasztalatainkkal nagy mértékben ellenkező állítást kockáztat.

De nemcsak tanának ezen negatív részével jut az ösztönszerűségi iskola az emberről való általános tapasztalatainkkal ellentétbe, hanem azon pozitív részével is, a mely a jog keletkezését és fejlődését a célszerűség belátása helyett sajátos hajlamoknak, érzelmeknek, a célszerűség kérdésétől független elméleteknek, felfogásoknak tulajdonítja. Regényírók szoktak néha oly alakokat szerepeltetni, a kik nem gondolják meg józanul érdekeik, elemi szükségleteik követelményeit, cselekedeteiknek célszerűségét vagy célszerűtlenségét, a kik minden meg gondolást kizáró hajlamok, érzelmek és elméletek rabjai. Az ily alakokra azt mondjuk, hogy valótlanok, irreálisok, fantasztikusak vagy legalább kivételesek, rendellenesek. Nos azok a lelki állapotok, a melyekből az ösztönszerűségi iskola a jogot magyarázza, a valótlanosság, a fantasztikusság, a rendellenesség ugyané benyomását teszik. Nehéz elhinni, hogy az ókori ember lelkében erősebben mint másokéban élt volna az állam iránti odaadás, vagy a germánban az egyéni függetlenség hajlama és hogy ez az exaltáció és nem a törekvés elemi és lényeges életszükségleteinek fedezésére határozta volna meg leginkább, hogy minő államot, minő közigazgatást, minő vagyoni jogot, minő bírósági szervezetet alkot-

son. A középkori céhek, városok és városszövetségek keletkezésének fantasztikus magyarázata az, hogy a középkor végén egyszerre a testületi szervezkedés szelleme lepi meg az embereket. Nehéz dolog belenyugodni a római örökjog sajátságos intézményeinek azon megokolásába, hogy a római embernek az volt a sajátságos felfogása, hogy az örökös az örökagyó vagyoni személyiségét folytatja és nem keresni gazdasági érdekeket, a melyek amaz intézményeket indokolták. A népszellem, a koráramlatok, a sajátságos felfogások őzen tana úgy tünteti fel az emberiséget, mintha mindig bizonyos lázban vagy kényszerképzetek hatása alatt cselekednék. Már előre jelzem, hogy nem akarom evvel mondani, hogy ily érzelmek és elméletek nem léteznek; ellenkezőleg azt hiszem, hogy léteznek és nemsokára ki fog derülni azok helye az ember lelki világában, de azok bizonyos kapcsolatban vannak az emberek céljaival és meggondolásával, mely kapcsolatot azonban nem tüntetik föl, sőt kizárják a dívó jogtörténeti magyarázatok.

Az első összehasonlítás tehát a belátásos iskola javára dől el. Az emberre vonatkozó általános tapasztalatainknál fogva folyton hatónak kell feltennünk azt az okot, a melyből a belátásos iskola a jogot magyarázza és a melyet az ösztönszerűségi iskola tagad; míg ugyancsak e tapasztalatok kételyt keltenek bennünk azon lelki állapotok valósága iránt, a melyeknek az ösztönszerűségi iskola a jogot tulajdonítja.

Folytassuk az összehasonlítást egy másik szempontból.

Az ösztönszerűség elmélete, akár igaza van érdemben, akár nincs, nagyon kevésé teljesíti a tudomány hivatását, t. i. nagyon csekély mértékben tár fel törvényszerűséget a jelenségekben, sőt azon alakjában, a melyben némely képviselőinél fellép, kizárja a törvényszerűséget és evvel a tudomány lehetőségét. Törvényszerűséget tár fel annyiban, a mennyiben azt állítja, hogy a jog mindenütt és mindenkor bizonyos jogalkotó hajlamokból, ösztönökből, felfogásokból, népszellemből származik; de ez nagyon kevés, midőn hozzáteszi, hogy minden népnek és minden kornak megvannak a maga sajátságos ilyen lelkiállapotai és megelégszik e kijelentéssel és nem osztja a népeket és korokat e tekintetben kevés számú osztályba, nem vezeti vissza ama különbségeket Ugyanazon, mindenütt működő tényezők működésében való valamilyen különbségre, hogy a tudomány mélyebb céljáról hallgassunk. Ezt pedig az ösztönszerűségi elmélet képviselői elmulasztják. Némelyeknek közülük eszökbe sem jut, hogy erre szükség volna; mások azon nézetöket jelentik ki vagy inkább éreztetik,

hogy minden nép és kor szelleme oly különleges jelenség, a melyet nem is lehet általános emberi, lelki törvényekre visszavezetni; még mások, tudományosabb felfogásnak az ép jellemzetteknel, átlátják ugyan ama feladat létezését és megoldásának szükségét, de amaz érzelmek, hajlamok, felfogások visszavezetését egyszerű lélektani törvényekre oly nehéz problémának mondják, a melyet még ma megoldani nem lehet, — a különböző karokra és népekre nézve legfeljebb egy-egy alkalmi okot, egy vallást, egy szomszédsági befogást, egy jeles könyv vagy államférfi hatását lehet szerintök megjelölni mint olyat, a mely az illető kor vagy nép érzéseinek, szellemének formálásában részt vett. A törvényszerűség ezen hiánya vagy kizárása azonban kielégítetlenül hagyja, illetőleg sérti értelmünket, melynek működése az észleléstől kezdve a legmagasabb tudományos működésig hasonlóságok vagyis törvényszerűségek keresése. Nem vagyunk képesek belenyugodni azon állításba, hogy a helléneknek és rómaiaknak bizonyos államimádó érzései voltak, melyek különösen vagy kizárólag az ő sajátságukat képezték. Nem bírunk belenyugodni abba, hogy az e földgömbön létező száz- és százféle jogot száz- és százféle népszellemnek tulajdonítsuk, a nélkül, hogy e népszellemeket kevés, mindenütt működő, e népszellemeket formáló tényező működésére visszavezetnők. Értelmünk nem fogadhatja el például a középkori európai hűbériség oly magyarázatát, mely szerint azt bizonyos népcsoport bizonyos korának speciális lelkiállapota hozta létre, hogy az egy egészen sajátságos *sui generis* intézmény, a mely nem lép föl törvényszerűen mindenütt és mindenkor bizonyos körülmények közt, a mely nem ismétlődik, a mely nem foglalható egy sok eset által képzett típus alá. Nem elégíthet ki bennünket az a tan, mely szerint az idők végtelen folyamán keresztül korszellem korszellemet vált fel, a nélkül, hogy e változásban egyszerű törvény mutatkoznék. Szóval nem fogadhatjuk el tudománynak, magyarázatnak, mert nem érezzük értelmünk megkönnyebbülésének, a redukálhatatlan individualítások ezen az idők előrehaladásával folyton szaporodó tömegét. Egységes, egyetlen alapigazság szükségét érezzük, a mely a jelenségek fölött uralkodik.

Teljesen ellenkező e tekintetben a belátásos iskola jellege. Szerinte az embernek az a lelki állapota, a mely a jogot létrehozza, minden népnél egyenlő; mindenütt igyekszik az ember szükségleteit kielégíteni, életét biztosítani, azért minden nép részben hasonló intézményekhez jut. A mennyiben az intézmények mégis valamennyire különbözők, az másodrendű okokból szár-

zik, vagyis abból, hogy egyik nép jobban, a másik, kevésbé találta meg a kellő eszközöket, t. i. intézményeket, vagy abból, hogy az egyik más körülmények között élt, mint a másik és így valamennyire más eszközök szükségét látta be, bár lényegében és legnagyobb részt ugyanarra van szüksége az embernek mindennütt. A jog fejlődése pedig ezen iskola szerint egyszerűen abban áll, hogy az idő folyamán jobb intézményekre tanítják meg az embert újabb tapasztalatai, így ezen iskola a jognak egy általános, egységes elméletét adja, legyen az igaz vagy nem.

Hogy a belátás elve alapján könnyen épül föl a jognak egy egyetemes természettudománya, míg az ösztönszerűség elmélete nem adja meg, vagy ki is zárja annak lehetőségét, azt különben a tudomány története is bizonyítja. A 17. és 18. században az európai irodalomban tudvalevőleg a belátás elve alapján tényleg keletkezett a jog egyetemes természettudománya, az nagyon általánosan el is fogadtatott, az egyetemeken mint fő tárgyat tanították, tanai az általános műveltség alkatrészeivé váltak, az emberekben az a határozott meggyőződés támadt, hogy a jog keletkezését, a jog természetét általában és az egyes intézményekét különösen megértették és ezen elmélet igen határozott vezetője volt az emberek reformjainak, az alkotmányjogban épügy, mint a büntető- és magánjogban. Mindazután, a mit az ember e hatásról általában tud, még mindig meg kell hogy lepjenek Taine *Les origines de la France contemporaine* című művének részletes adatai azon mély hitről, a melylyel a 18. század emberei ezen tudomány tanai iránt viseltettek. A 18. század végén és a jelen század elején Európában, különösen azonban Németországban, jogtörténeti vizsgálódások alapján a tudomány elvetette a belátás tanát és az ösztönszerűség elméletére tért át és e változás igen határozott volt. Nemcsak tévedésnek tekintették már most azt a tant, hogy a jogot az emberek belátása hozza létre, hanem igen kezdetleges, valósággal szégyelni való, nevetséges tévedésnek. Oly intézményekre nézve is, a melyek keletkezésére és fejlődésére a belátás elve igen közelfekvő és világos magyarázatként szinte kínálkozott, elutasították e gondolatot. A jogot nép- és korszellemből kezdték magyarázni, a nép- és korszellemet pedig, ha magyarázatát egyáltalában megkísérelték, legfőbb oly alkalmi okokkal, a milyeneket, az előző lapon felsoroltam. Ezen alkalmi okok működésé pedig - a keletkező tan szerint nem abban állott, hogy bizonyos intézmények lehelőségét tüntették fel az emberek előtt és az emberek belátván azok célszerűségét, létesítették azokat, hanem azok *vis a tergo*-ként

hatottak, az embereket ily belátás közbejövetele nélkül vitte rágódták, kényszerítették az illető jog alkotására, mert bizonyos érzelmeket, szellemet, világfelfogást költöttek föl bennök. E felfogás is nagymértékben elterjedt, átment a köztudatba*) és szintén hatással volt a gyakorlati jogalkotásra is. De a mint egyszer föladták a belátás elvét, a mint nem létezőnek tekintették azt az állandó erőt, a melyet addig fölvettek, a mint annak helyébe helyenkint különböző és koronként változó érzelmeket, hajlamokat és felfogásokat, elméleteket tettek és ezekből magyarázták az intézményeket: megszűnt a jog egyetemes természettudománya, a régi természetjog csaknem teljesen kiveszett az irodalomból ép úgy, mint az egyetemi tárgyak közül anélkül, hogy helyébe a jognak az ösztönszerűség új elvén nyugvó, új egyetemes természettudománya lépett volna.

Ez a tudomány állapota az utolsó évtizedekben. Vannak már most, mint mondtuk, olyanok, a kik ebben nem látnak semmi csodálatost és semmi olyant, a minek másképp kellene lennie. Vannak olyanok, a kik nem találnak semmi hézagot a tudomány rendszerében, hanem is létezik egységes elmélet, amely a jogot általában, minden idők és népek jogát egységesen, egységes törvényekből magyarázza. De vannak, mint szintén jeleztük, mások, a kik bár elfogadják a jogtörténeti iskola tanait, mégis fenntartják egy ily tudomány eszméjét és követelését. Ezek értelmi állapota érdekel bennünket. Ezek szerint, a kik elfogadják az ösztönszerűség elméletét, ezen tudomány kérdése voltaképp az, milyen törvények uralkodnak az emberiség ama jogalkotó hajlamai, érzései, felfogásai fölött. Ezek átlátják, hogy a jognak hajlamokra, érzésekre, felfogásokra való visszavezetése nem elégséges, hanem keresni kell az egyszerűbb elemeket, a melyekből e lelki állapotok támadnak. Nos az egyedüli felelet, a melyet ezektől napjainkban e kérdésre hallunk, az, hogy e lelkiállapotok annyi különböző tényezőtől, a vallástól, a műveltségtől, a múlttól, az éghajlattól, a vérmérséklettől, egyéb természeti körülményektől függenek, hogy törvényeik megállapítása vég nélkül bonyolult, nehéz

*) *A magyar irodalom főirányai* című néhány hó előtt megjelent könyvében Riedl Frigyes, a 18. századot jellemezve, azt mondja (129. l.), hogy annak felfogása szerint „az intézmények, még a legfontosabbak is, ész-szülte csinálmányok, nem pedig bizonyos ösztönszerű történeti fejlődés szükségszerű, fázisai, mint ezt ma gondoljuk”. Az irodalomtörténetirő tehát korunk uralkodó tanának tekinti az ösztönszerűségi tant és egyúttal a nyilvánvalóan helyes tannak, a melyet a maga részéről is elfogad, íme egy bizonyosága annak, mennyire része ama tan korunk műveltségének.

napjainkban még- lehetetlen dolog. Íme az emberek jogalkotó lelkiállapotainak megértése bonyolult és nehéz dolog, ha a célszerűségi belátást fel nem vesszük. A jog tudománya, eszmeileg tehetséges és szükséges, de roppant nehéz; ez a legtudományosabb gondolkozók álláspontja azok között, a kik a belátás elvét elvetik

A második összehasonlítás a két egymással szembenálló elmélet között tehát szintén a belátás elmélete mellett tesz tanúságot. Az a jog jelenségeit egységes törvényre vezeti vissza és azért a jog valóságos, kielégítő tudományára visz (akár igaz legyen annak tartalma, akár nem), míg az ösztönszerűség elmélete csak igen csekély törvényszerűséget tár föl a jog jelenségeiben és azért nem is szolgál alapul ily tudománynak, sőt kizárja annak lehetőségét, vagy igen nehéznek tünteti föl megalkotását.

És ugyanazon eredménnyel dől el egy harmadik összevetés is, a melyet a két elmélet között tehetünk.

A belátás elmélete gyakorlati elvet is szolgáltat cselekvésünknek, a mi elvégre minden tudományos elmélet végső célja. Ez az elv első pillanatra csak annyi, hogy a szerint alkossunk új jogot, tartsuk fenn vagy változtassuk meg a létezőt, amint azt szükségleteink lehető legjobb kielégítése szempontjából megfelelőnek tartjuk. De az egész tudományból, mely a belátás elméletén fölépül, speciálisabb és hasznavehetőbb elvek is folynak. Mert ha megértjük, hogy az egyes intézményeket milyen célok kedvéért hozták létre elődeink, hogy az intézmények rendszere mikép felel meg a szükségletek rendszerének, reá jutunk arra is, hogy szükségleteink lehető legjobb fedezése végett mely intézményeket kell fentartanunk, melyeket és hogyan megváltoztatnunk, milyen újakat kell alkotnunk. Az ösztönszerűség elmélete ellenkezőleg azon képtelen gyakorlati elvhez vezet, hogy a jog alkotásában fentartásában, és megváltoztatásában ne kövessük belátásunkat. Ezen elv képtelen, mert lelki természetünk olyan, hogy képtelenek vagyunk belátásunkat nem követni, szükségleteink kielégítésére nem törekedni, céltudatosan el nem járni.

A belátás elmélete továbbá, épen mivel általános gyakorlati elvet és speciálisabb gyakorlati elveket is ad a jogalkotásra vonatkozólag, haladásra, a jog folytonos javítására visz. A belátásos elméletből az a követelmény folyik, hogy folyton vizsgáljunk kell, nem találunk-e oly jogot, a mely szükségleteinket a létezőnél még jobban kielégíteni képes. Az ösztönszerűség elmélete viszont, mivel azon lelki működéstől, a mely bennünket új jog alkotására vinne, az erre való hivatottságot, jogosultságot

megtagadja és ennek elnyomására hí fel bennünket, a haladást, a jog javítását meggátolja.

A két elmélet előadott gyakorlati természetéről szintén a tények tesznek tanúságot. A belátásos elmélettel a 18. században, mint már láttuk, a jog nagymérvű javítása járt együtt. Bajosan hinné el az ember, ha tények nem igazolnák, hogy az emberek az ösztönszerűség elméletének gyakorlati következményeit is tényleg levonták. Tényleg bűnnek nyilvánították a francia forradalom utáni kor konzervatívjai és nyilvánítják a mai konzervatívok is a létező intézmények megváltoztatását csak azért, mert újabb intézmények az emberi szükségletek fedezésére jobbaknak tűnnek fel (ilyenkor az emberi szükségletek közönségeseknek, önzőknek, alacsonyoknak stb. szoktak nevezettni) és a létező intézményeknek öncélúságot, önmagukban való értékét és célszerűségeiktől független fenséget tulajdonítottak és tulajdonítanak, mely gyakorlati felfogás azon elméleti tannak felel meg, hogy azon intézményeket nem célszerűségi belátás hozta létre, hanem bizonyos bennünk levő magasabb érzelmek. Tényleg keletkezett, a köztudatba ment át és a haladást gátolja azon tan, hogy célszerű intézményeket nem lehet rövidesen, törvényhozás segítségével létrehozni, azoknak lassan, magoktól, természetesen kell fejlődniök. Tényleg keletkezett és a haladásra hátráltatólag hatott és hat az a tan, hogy az embereket nem belátásuk javításával, ismereteik, értelmű műveltségök gyarapítása által tehetjük a létezőnél jobb jog alkotására és fentartására képesekké, hanem érzelmeik lassú javulásától kell ezen eredményt várnunk, a mely javulást maga a társas élet fegyelme hozza létre lassan és fokozatosan. Sőt az utolsó két mondatban foglalt két tannak egyik fáradhatlan hirdetője, korunk egyik legnagyobb és legnagyobb hatású elméje Spencer Herbert.

Gyakorlati szempontból tekintve tehát a két iskolát, a belátás elmélete gyakorlati útmutatást ad a jogalkotás tekintetében és haladásra visz, míg az ösztönszerűségi elmélet ellentétben van az emberi lélek természetes, gyakorlati törekvésével és a haladást megbénítja.

Nem kevesebb mint három pontról nézve tűnik fel tehát a belátás elmélete igazabbnak, mint az ösztönszerűség elmélete. Az embert mindenféle tapasztalatainkból olyannak ismerjük, a ki cselekvéseit céljaihoz, szükségleteihez alkalmazza; valószínű tehát, hogy az állam és a jog alkotásánál is azt tette és teszi és valószínűleg helytelen az az elmélet, mely ezt tagadja és azt állítja, hogy célszerűségi megfontolásoktól független lelkiállapo-

tok vezetik az embert a jogalkotásnál. Ezen elmélet nem alkotja meg, rendkívül nehéznek tünteti föl, sőt ki is zárja a jog egy séges tudományát; _ az ellenkező elmélet igen könnyen építi azt fel. A belátás elmélete a jog javítására visz, az ösztönszerűség elmélete következményeiben a haladás megakadályozására kény-szeríti híveit.

3. Mind e tekintetek kétségkívül nem bizonyítják még be a belátásos elmélet igazságát, legfőleg erős prezumciót képez-nek mellette. Viszont azonban az ösztönszerűség elmélete oly évrre hivatkozhatik, a melyet tudományos vitákban feltétlenül döntőnek szoktak tekinteni: a tényekre; a közvetlen, a speciális tényekre, mondhatnók, hogy ezen érvet szembe helyezzük a min-dennapi tények azon érvével, a mely mint a föntebbi első össze-hasonlításnál láttuk, a belátásos elmélet mellett szól. A törté-nelmi iskola valóban a jogtörténet tényeire vitaivá térítette el a tudományt a belátásos felfogástól; hiszen mondtuk, hogy ezen iskola a jogtörténeti vizsgálódásokkal kapcsolatban fejlődött ki.

A jogtörténet és a történet általában tényleg az ösztönszerű-ségi iskola mellett látszik bizonytságot tenni.

Ha azokat a tanújeleket vizsgáljuk, a melyek múlt idők lelkiállapotaira, érzelmvilágára vonatkozólag reánk maradtak, tettek, szokások, erkölcsök, életmód emlékét, az illető korok nyilatkozatait, az emberi életre és viseletre-vonatkozó elmélkedé-sét, bölcselkedését, költői műveit, továbbá a törvénykönyveket, és azok előforduló indokolását: mindé tanújelek azt igazolják, hogy azok a lelkiállapotok, azok a hajlamok és érzelmek, a melyekre a történeti iskola a jogot visszavezeti, *tényleg léteztek*, minden kor el van telve sajátságos ily hajlamokkal; és mind e tanújelek igazolni látszanak, hogy az emberek jogintézményeik-vel ezen érzelmeiket akarták kielégíteni és nem tartottak szemök előtt távolabbi célokat. Oly erőseknek, oly uralkodóknak lát-szanak ezek az érzelmek, hogy kizártnak látszik annak föltevése, hogy az emberek még külön meg is gondolták volna, vajjon az azon érzelmek által parancsolt intézmények közvetve is hasz-nosak-e, és hogy engedni lettek volna képesek meggondolá-saiknak, ha ilyenek helyt foglaltak volna. A bővebb családi és a nemzetségi szervezet virágzása korában, oly parancsoló érzel-mek látszanak létrehozni a vérségi körhöz való ragaszkodást, Például a megölt vérrokon megboszulását, vagy a vagyonnak a vérség céljaira való biztosítását, hogy egészen kizártnak látszik az a föltevés, hogy ezt a szervezetet pusztán a védelem és a

gazdasági előnyök kedvéért és nem a vérségi érzelmek kielégítéseképp tartották fenn az emberek. Oly bizonyságaink vannak azon „ösztönszerű” tiszteletről, a melylyel a fejlődés bizonyos korában az emberük a régi, előkelő családból és végső sorban istenektől származó király iránt viseltetnek, hogy nevetséges racionalizmusnak látszik az a magyarázat, hogy az emberek hasznosságának belátása folytán ismerték el a királyt, és valószínűbbnek látszik az a magyarázat, hogy valamely rejtélyes, természetes utón, a természet valamilyen ravasz stratagémája által, (hogy Schopenhauer kifejezését használjuk), az emberben olyan érzelmek jönnek létre, a melyeknek követése neki további hasznot biztosítanak, anélkül hogy tudná. Kezdetleges korban oly kétségtelenül létezik a saját csoport kizárólagos szeretete és becsülése, az idegen gyűlölete és lenézése, hogy ez az érzés könnyen kínálkozik az idegen jogtalanságának végleges magyarázatául, kizárva minden hasznossági megfontolás lehetőségének vagy legalább ható erejének feltevését.

Ugyanígy látszik tanúskodni a jogtörténet arról is, hogy minden kornak megvannak a maga, a célszerűség kérdésétől független, abszolút elméletei a jogról és hogy ezek határozzák meg a jog tartalmát. Létezett az az elmélet, hogy természettől vagy „istentől vannak a rendek és osztályok”; más korokban az az elmélet támadt, hogy természettől minden ember egyenjogú. A középkorban tényleg ható elmélet volt, hogy az állam főhivatása isten országát a földön megvalósítani vagy hogy a császár a látható egyház feje. A 18. század végén tényleg befolyt az emberek cselekedeteire az az elmélet, hogy az államhatalom az egész népet illeti meg. Mindezeket az elméletek alkotóik és hívőik a reánk maradt irodalom tanúsága szerint, nem hasznossági alapra fektették, hanem mint maguktól értődő igazságokat tanították vagy bizonyos általános, elméleti, az egész világ rendjére vonatkozó igazságokból vezették le. Mindezek az elméletek — gondoljunk az állam keresztény hivatásáról szólóra — olyannyira mint a kor műveltségének, bizonyos speciális, ép akkor létezett viszonyoknak következményei tűnnek föl, hogy lehetetlenségnek látszik azokat és a velők kapcsolatos intézményeket az ember azon állandó tulajdonságára visszavezetni, hogy azt keresi, a mi neki hasznos.

A történet e tényeit megerősítik saját korunk tényei. A mának is megvannak a maga sajátos uralkodó, a célszerűségi megfontolástól függetleneknek látszó érzései és elméletei. Ha saját korunkat a tudományos vizsgálódás szemével nézzük,

történeti iskola által fölvetett uralkodó érzelmek bizonyosága és példájakép igazán érdekes az a hatalmas nemzeti érzés, a mely ma Magyarországon uralkodik. A gyermek már a kisedudvóban, a serdülő az elemi, az ifjú a középiskolákban és a leendő férfi a főiskolában minden lehető alkalommal hallja a nemzeti nyelv fentartásának és kiművelésének igazolásra nem szoruló, magától értetődő, természetes szükségét és a magyar állameszme elméletét és költészet, szónoklat, példa, buzdítás és feddés, a történet tanítása, a haza földjének ismertetése mind arra használtatik fel, hogy benne a magyar nyelvhez és a magyar nemzeti államhoz és az azokat biztosító intézményekhez, való ragaszkodás ellenállhatatlan, gondolkodás bírálata alá soha nem jutó érzéssé erősödjék. Hírlapok ezerszeresen visszhangozzák ugyanezt az érzést és elméletet, pártok eggyek benne, az ezen érzésben való osztozkodás erkölcsi magasztalásnak, az iránta való közöny vagy ellenkező érzés és meggyőződés, akár belföldinél, akár külföldinél, nemcsak gyűlöletnek, hanem *erkölcsi* felháborodásnak tárgya. A legnagyobb népszerűségnek örvend, örömmel tölti el a kebleket minden intézmény, a mely a magyar nyelvet terjeszti, az országos, gondolkodást és cselekvést a külföldtől függetleníti, heves ellenszenvvel találkozik- egy idegen nyelvű operai énekes, egy német cégtábla, a német irodalom olvasása. És ha kérdezzük, vajjon a nemzet millii, a kik e hitet vallják, a kik e hittől valósággal lángolnak és azért meghalni készek, meggondolták-e, hogy a nemzeti állam és intézmények a legcélszerűbbek-e mindenféle emberi szükségletek, az anyagiak, az egészségiek, a műveltségiek stb. kielégítésére, sőt ha kérdezzük, vajjon a nemzet tanítói, írói és hírlapírói meggondolták-e: úgy látszik, nemleges feleletet kell adnunk. Úgy látszik, hogy a nemzeti érzés további igazolásra nem szoruló, természetes érzésnek éreztetik, annak kielégülése önmagában öröm, erkölcsi parancsoló volta önmagától értetődő igazságként tűnik fel. Vagy vegyünk egy másik példát. Általános ma napjainkban az az elmélet, hogy az embert azok a jogok megilletik, a melyeket rendszeren szabadságjogoknak szokás nevezni, a költözködés, a foglalkozás, a gondolkodás és gondolatnyilvánítás, a vallás szabadsága, és hogy azokat az államnak korlátozni nem szabad. És ha talán kétséges is lehet ezen állítás igazsága mind ezen 6Qilitett jogokra nézve, a gondolkodási, a gondolatnyilvánítási és vallásszabadságra nézve bizonyára nem az. Ha nézzük, hogy ezen elmélet hogyan él az emberek felfogásában, hogyan jelenik meg az emberek lelki világában, azt látjuk, hogy annak igazo-

lását nem abban találják, hogy az annak megfelelő intézmények közvetve hasznosak, például anyagilag, gazdaságilag, műveltség-biztosítólag és terjesztőleg, hanem önként értetődő igazságnak tekintik azt. A ki ma kifejezetten és elvileg a gondolkodási és vallásszabadság ellen írna, az államnak a meggyőződésekbe avatkozásra való jogát vitatná, nem számíthatna rá, hogy elolvassák, azt eleve mint egy csodálatos, a múltból maradt szörnyeteget tekintenék. De ilyen ember alig van ma; azok is, a kik valamely, a gondolkodási és vallásszabadsággal ellenkező javaslatl lépnek fel vagy irányhoz csatlakoznak, avval kapcsolatban általánosságban és kifejezetten rendszerint szintén a szabadság híveinek vallják magukat, vagy azért, mert általában tényleg azok és ama javaslatot vagy irányt csak egy igazolható kivételnek tartják, olyannak, a melyet az általános és kétség alá nem eső igazsággal össze lehet egyeztetni, vagy azért, mert bár nem hívei a szabadságnak, legalább azon gyanú elhárítását tartják szükségesnek, hogy ők egyfeltétlen kérdés tárgyát többé nem képező igazságot megtámadnak. Imé a gondolkodási és vallásszabadsághoz való jogelismerése, követelése korunkban, úgy látszik, nem hasznossági belátáson alapszik, az attól független eleme a korszellemnek, a melyet, talán azt lehetne mondani, múlt és jelen befolyások, a reformáció, a felvilágsodottság, a tudományos kétkedés és kutatás terjedése ilyenféleképp szokta az ösztönszerűségi elmélet a társadalmi jelenségek okait kifejezni) magával hozott és nem célszerűségi belátás szült, mert ettől függetlenül tölti el a lelkeket.

A házasság és a család intézményei szintén speciális hajlamok közvetlen parancsán látszanak nyugodni, a melyek minden közvetett célszerűség meggondolása nélkül keltik fel ragaszkodásunkat ezen intézményekhez, tartják fenn ezen intézményeket. Hogy a részletekbe menjünk, úgy látszik, mintha speciális érzelmeink, hajlandóságaink volnának arra, hogy gyermekeinket neveljük, gondozzuk és hogy ebbe e tevékenység közvetett hasznosságának semmi meggondolása nem vegyül; az undor, a melylyel a világ elfordul a nőtől, a ki házasságon kívül nemi viszonyban él, úgy tűnik fel, mint a mely műveltségünkön, múltak hagyományain, keresztény befolyáson stb. alapszik (így szokták részletezni az okokat) és nem annak meggondolásából származik, hogy a szabad szerelem káros; és ugyanaz áll a monogámia ellen elkövetett sérelmek megítélésére is: a hűtelen nő elleni általános felháborodás nem látszik az emberek oly meggondolásából fakadni, hogy a monogámia intézményének szigorú fen-

tartása célszerű az emberiség mindenféle szükségleteinek fedezése szempontjából.

Ks hogy egy utolsó példát mondjunk: boszuvágyunkat, megtorló, büntető ösztönünket, úgy látszik, azért a közvetlen örömeért elégítjük ki ma is, a melyet annak kielégítése okoz, és nem azért, mert a boszu vagy a büntetés célszerűségét látnók át, sőt kétségtelenül igen gyakran kielégítjük, a mikor célszerűtlenségét belátjuk. Megtorlási vágyunk minden célszerűségi belátástól független gyanánt tűnik föl és e képe egyik főoka annak, hogy az emberek előtt oly valószínűtlennek tűnik föl azon elmélet helyessége, hogy belátásból támadt, a mely elméletet e munka egy későbbi része felállítani fogja és az igazságosságról szóló tervbe vett folytatása behatóan igazolni szándékozik.

Saját korunk tényei tehát, úgy látszik, szintén az ösztönszerűségi iskola mellett szólanak; saját korunk intézményeit, úgy látszik, szintén a kor sajátos hajlamaiból, érzéseiből, szelleméből kell magyarázni; további elemzés, úgy látszik, ezek okait is csupán számos, különböző speciális befolyásban találhatja, a melyek őket formálták és nem célszerűségi megfontolásban, belátásban. Ez, úgy látszik, csak az intézmények részleteinek kiépítésében játszik szerepet, de nem alapvető.

És ha ezt azokhoz a tényekhez adjuk, a melyeket a történeti iskola és a jogtörténet a múltakra nézve idézni szokott, el kell ismernünk, hogy a tények szemlélete az ösztönszerűségi felfogás mellett látszik szólani.

4. Ha e tényeket végleg döntőknek fogadjuk el, akkor evvel a vita az ösztönszerűségi iskola javára megmásíthatatlanul eldőlt. Ebben az esetben a jog keletkezésének és fejlődésének az emberi belátásból és annak haladásából való magyarázása elesvén és az egyértelmű lévén hajlamoknak, érzéseknek, nép- és korszellemnek megfontolástól, belátástól független keletkezésével és fejlődésével: azon nagyon szomorú eredményhez jutunk, hogy a jog keletkezésének és fejlődésének magyarázata, annak végső okokra való visszavezetése szerfölött nehéz, bonyolódott feladat, a melynek az ösztönszerűségi iskola hívei érzik és mondják is. És ebben az esetben mindaz, a mit a belátásos elmületről mondotunk, csak arra a következtetésre visz, hogy az tetszetős elmélet, de nem igaz és a tudományos felfogás áttérése a belátásos irányról az ösztönszerűségire úgy tűnik fel, mint áttérés egy egyszerű, átfogó, tetszetős, de nem igaz elmületről egy bonyolodottabb, kisebb szabásu, de igaz elmületre.

De a dolog úgy áll, hogy e tények nem végleg döntők. A tudomány minden alapvető elmélete a tünemények minden terén ellenmondás a közvetlen, szemmel látható, kézzel fogható tények, a tények *külső megjelenési módja* ellen. Áll ez úgy az objektív mint a szubjektív tudományra nézve.

Nézzük az objektív tudományt. Az egész objektív tudomány alapja az a tétel, hogy az egyszer megindult mozgás sohasem szűnik meg — oly állítás, a mely szemmel láthatólag és kézzel foghatólag ellenkezik minden tapasztalattal és a melyet a tudomány csak úgy tarthat fenn, hogy szemmel nem látható, kézzel nem fogható, minden közvetlen tapasztalaton kívül eső mozgásokat tesz föl. Az a föltevés, hogy a testeknek, melyek körülöttünk látszólag nyugvó állapotban vannak, részei folytonosan mozognak, ellenkezik legvilágosabb szemléletünkkel, pedig ebben ma nem kételkedik senki. A tudomány továbbá lépten-nyomon tanítja, hogy fény és hőfokok, súlyok, a melyeket érzékeink egyenlőknek, illetőleg egyenlőtleneknek mondanak, egyenlőtlenek, illetve egyenlők, mérései folytonos ellentétben vannak a közvetlen tényekkel, pedig ezeken, a közvetlenül érzett tényekkel ellentétes föltevésen nyugszik mai egész tudományunk.

Még sokkal világosabban áll ez a szubjektív tudományra. Az egész lélektan nem egyéb mint kimutatása annak, hogy az eszméleti állapotok tényleg mások, mint a milyeneknek közvetlenül mutatkoztak. A lélektan kimutatja, hogy oly különbözőknek látszó eszméleti állapotok, mint gondolkodás, érzés, akarás, lényegükben egyek: jelenéstársulások. Kimutatja, hogy a mi mint közvetlen szemlélet vagy érzéklet jelentkezik, az következtetés. Kimutatja azt, hogy a mi felbonthatatlan egyszerű érzésnek látszik, több egyszerűbb érzésből van összetevő, a miket közvetlen szemléletünk külön észrevenni nem képes.

A mi így áll minden téren, az lehetséges a jogra nézve is. Lehetséges, hogy bár a tények közvetlen vagyis felületes szemlélete a célszerűségi meggondolástól független eszméleti állapotokban találja a jog keletkezésének okait és azoknak ily meggondolástól független fejlődésében találja a jogfejlődés okát: behatóbb vizsgálat ezen eszméleti állapotok mögött a célszerűségi belátás folytonos működését tárja fel, ezeket az eszméleti állapotokat magukat belátásos eszméleti állapotoknak, belátásból származóknak mutatja meg. Lehetséges, hogy a jog tudománya csak azért tetszik oly bonyolodottnak és nehéznek e belátás föl vétele nélkül, mert a jog belátásból származik és a nélkül nem is magyarázható.

Mi azt valljuk, hogy ez nemcsak lehetséges, hanem hogy így is van. Azt valljuk, hogy a belátásos és az ösztönszerűség iskolája közötti vitában annak részén van az igazság és a tudománynak ahhoz kell visszatérnie.

Ezt akarjuk a jelen munkában kimutatni.

A belátásos iskola igazolása.

5. Csaknem minden vágyunk, hajlamunk, vágyakozó, hajlamszerű eszméleti állapotunk két elemből, két eszméleti állapotból áll és e kettőre bontható föl. Az egyik elem a tulajdonképeni vágyakozó, akaró, emotív; az vágy, szükséglet bizonyos öröm vagy bizonyos fájdalom megszűnése után, objektíve vágy az idegrendszer, illetőleg valamely részének bizonyos állapota után, (mely öröm, mely fájdalommegszűnés, mely állapot esetleg más módon is elérhető, mint illető vágyunk kielégítése által). Vágyaink ezen elemét a következőkben a vágyban rejlő *szükségletnek*, vagy mivel a vágy azon felépül, *alapszükségletnek* fogjuk nevezni. A másik elem értelmi, intellektuális, t. i. annak felismerése, hogy az alapszükséglet bizonyos módon kielégíthető. Ezen értelmi elemet a vágyban rejlő *belátásnak* vagy *ismeretnek* fogjuk nevezni.

Azt mondtuk, hogy *csaknem* minden vágyunk ezen két elemből áll. E megszorítást azért tettük, mert vannak vágyaink, a melyek csakis az első elemből állanak. Ilyen vágyaink például azok, a melyeknek tartalma pusztán az, hogy bizonyos fájdalomunk, például fogfájásunk megszűnjék, vagy a vágy általában öröm, izgalom, szórakozás, boldogság iránt, szóval oly vágyaink, a melyeknek az eszméletben megjelenő, tudatos tárgya meztelenül az, a mire tulajdonképen szükségünk van, azon eszméleti állapot, a melyet szükségletünk kielégítésének okvetlenül magában kell foglalnia. Ily vágyak, hajlamok, vágyakozó, hajlamszerű eszméleti állapotok is lépnek fel bennünk. Bennünket azonban e vágyakozó eszméleti állapotok itt nem érdekelnek, hanem csak a vágyak másik osztálya, a melyben azon két elem bennfoglaltatik, mert ilyenekre — társas ösztönre, vérségi, nemzeti érzésre, megtorlási hajlamra, vallásos szellemre — vezet vissza az ösztönszerűségű iskola a jogot. Mindazonáltal az írás könnyebbsége kedvéért úgy fogunk beszélni, mintha e megszorítás nem léteznék és nemcsak vágyaink legnagyobb részében, hanem minden vágyunkban volna föltalál-

ható ama két elem. E megszorítás és megjegyzés után térjünk vissza a vágyak, hajlamok, vágyakozó, hajlamszerű eszméleti állapotok megkezdett lélektanára.

Ugyanazon alapszükséglet rendszerint többféle vágy formájában, mert többféle módon elégíthető ki. Épen azért egyének különbözhetnek vágyaik tekintetében pusztán ismereteik különbözősége vagy a rendelkezésükre álló eszközök különbözősége folytán, vagyis pusztán értelmi okokból, bár tulajdonképi vágyakozó, akaró természetükben, alapszükségeikben megegyeznek. Hasonlóképpen változhatnak valamely egyén vágyai, hajlamai pusztán értelmi okokból, ismereteinek változása folytán, bár tulajdonképi vágyakozó, akaró, emocionális természete, alapszükségei ugyanazok maradtak. A vágyakban való eme változást lehetetlen másképp helyesen meg magyarázni, mint avval, hogy az illető egyének bizonyos állandó alapszükségei vannak és azon cselekvőségi módot választja, a melyen azokat a lehető legteljesebben kielégíthetni véli.

Az emberek maguk vágván ezen természetéről és vágyaik változásának ezen okáról esetleg nem tudnak. Esetleg nem tudják, hogy a vágytól elválasztható bizonyos alapszükséglet kedvéért vonzódnak valamihez, vagy irtóznak valamitől és nem tudják, hogy csupán ismereteik bizonyos állapota folytán van ama vágyuk. Ok esetleg azt hiszik, hogy önönmagáért, minden alapszükséglettől eltekintve szeretnek bizonyos tárgyakat és hogy semmiféle más ismeret, belátás mellett sem tudnának mást szeretni. Vagyis az emberek belátásosan cselekedhetnek a nélkül, hogy azt tudnák, sőt a mellett, hogy az ellenkezői hiszik. Csak egyik esete az azon gyakori ténynek, hogy az emberben bizonyos eszméleti állapotok, lelki működések lefolynak a nélkül, hogy észrevenné.

Sőt meglehet, hogy az emberek nemcsak nem tudják, miért vágyakoznak valami után, miért van hajlamuk arra, hanem egészen helytelen pozitív elméleteket csinálnak arról, egészen hamis okait, magyarázatát adják vágyaiknak.

Ezen általános tételek állanakazokra az érzelmekre, ösztönökre, hajlamokra nézve is és a bizonyos érzelmekkel, ösztönökkel, hajlamokkal bíró emberek azon elméleteire, felfogásaira is, a melyekből az ösztönszerűségi iskola a jogot magyarázza. E tételekből, ha azokat ezen érzelmekre, ösztönökre, hajlamokra és elméletekre alkalmazzuk, következik, hogy az ösztönszerűségi elmélet téves és a belátásos elméletnek van igaza. Félő, hogy ezen tételek pusztá előadása mellett az olvasó még nem látja át azok igazságát, sőt meglehet, hogy azok értelme sem teljesen

világos előtte, végre a legnagyobb mértékben valószínű, hogy azok teljes jelentőségét, horderejét nem látja át, t. i. mily elkerülhetlenül szükséges vágyak, hajlamok, érzelmek, u. n. ösztönök létezéséhez belátás, és a vágyaknak, hajlamoknak, érzelmeknek mily nagy különbségét és változását hozhatja létre pusztán az ismeretek különbözősége és változása. Az előadott tételeknek úgy teljes értelmét, mint igazságát, mint végre horderejét kitüntetni képes néhány példa, a melyet most az emberi vágyak köréből adunk. Kezdjük a legalacsonyabb, legegyszerűbb, legelemibb emberi vágyakon, a melyek belátásos eleméről az ember megfélekedezni leghajlandóbb és fokozatosan átmegyünk mindinkább összetettebb, magasabbrendű vágyak példaira.

Legelső példánk az étvágy.

Az anya méhében levő embrió tudvalevőleg úgy táplálkozik, hogy az anya vére a köldökzsinóron át a gyermek testébe szivárogo. Időközönként, midőn a táplálék csekély, vagy kimarad, például az anya betegsége vagy elégtelen táplálkozása miatt, a megszületéshez már közel levő, jelentékenyen kifejtett idegrendszerrel bíró embrióban is talán az éhségnek, az étváagnak, azaz helyesen mondva a táplálkozási vágnak bizonyos eszméleti állapota áll be. Ez a vágy, ha csakugyan létezik az embriónál, okvetlenül két elemből fog állani: egy sajátos fájdalomérzetből és a táplálkozási folyamatnak azon képzetéből, a melylyel az embrió a vérbeözönlést kísérő érzetknél fogva bír. Ez a második elem a föltett esetben az embrió azon tapasztalásából ered, hogy az első elemnek, a fájdalmas érzésnek megszüntetésére ez a folyamat volt alkalmas, illetőleg hogy azt az ezen folyamattal járó érzetek kísérték. Ezen ismeret nélkül csak a határozatlan fájdalom lehetne meg, vagy legfőlebb a vágy annak megszűnése után, de az eszméleti állapot nem lehetne táplálék utáni vágy. Viszont épen ez az ismeret adja meg az embrió esetleges táplálkozási vágyának a maga sajátos jellegét; az embrió táplálkozási vágya a vérnek a köldökzsinóron való beözönlése utáni vágy. És ha az embrió — tegyük fel e képtelenséget — a maga igazán szűk körű tapasztalatai alapján általános elméletet alkotna arról, hogy mi az élő lények természetes, okvetlenül szükséges életmódja, a mint az egyes korok a maguk tapasztalatai alapján túlságosan általánosító elméletet szoktak alkotni arról, hogy mi a minden emberre nézve helyes, okvetlenül szükséges jog: nyilván ahhoz a teóriához jutna, hogy élő lényeknek okvetlenül anyához kell kötve lenniök és annak véréből a köldökzsinóron át táplálkozniuk, a mint bizonyos korok például azon elmélethez

jutnak, hogy az embernek okvetlenül egy nemzetséghez kell tartoznia. Egyéb táplálkozásokról és táplálkozási módokról az embriónak ismerete nem lévén, azokra nem is gondolhat.

Az embrionális táplálkozási vágy ezen föltevése ellen több igen jogosnak látszó kételyt lehet támasztani, így mindjárt azt, hogy a vérbeözönlést az embriónál valószínűleg semmi érzés sem kíséri, a mint nem kíséri a felnőtt vérkeringését sem. Ám ha így áll a dolog, akkor az embriónak a táplálék hiánya esetén — mint mondtuk — csakis fájdalmai lesznek, de nem lesz táplálkozási vágya és így ebben az esetben is egy példája forog fenn annak, mint függenek a vágyak az ismeretektől. Ezen és más kételyekkel szemben nem törekszünk annak megállapítására, hogy van-e csakugyan és milyen táplálkozási vágya az embriónak. Ránk nézve kielégítő az az eredmény, hogy *ha* az embriónak ily vágya van, akkor annak okvetlenül sajátos jelleget adnak az embriónak sajátos táplálkozási tapasztalatai, ismeretei. Beérve ezen eredménnyel, hagyjuk az embriót, a melynek eszméleti állapotait meghatározni nagyon nehéz és nézzük az önálló létre jutott gyermeket, a melynek eszméletére vonatkozólag föltevésünk megbízhatóbbak.

Miután a gyermek megszületett és tejjel táplálkozott, de egyéb táplálékot még meg nem ismert, táplálkozási vágya tejszopás utáni vágy lesz és az általa szerkeszthető, minden tapasztalataiból szükségkép következő, föltétlen táplálkozási elmélet csakis tej-elmélet lehet. A régi táplálkozási vágyból — ha ugyan ilyen az embriónál volt — csak az a fájdalmas alapézés vagy alapszükséglet marad meg és a vágy annak megszűnése után avagy a kielégülés örömezzetének képzete és a vágy annak eléérése után. Ez közös mindkét fajta táplálkozási vágyban.

A gyermek felnő. Képzeld, hogy felvidéki tót gyermek, a ki más táplálékkal, mint burgonyával, káposztával és árpakenyérrel meg nem ismerkedik. *) Étvágya és a táplálkozásról való fölfogása a megfelelő lesz. A burgonya, a káposzta és az árpakenyér a táplálkozási alapszükségletet nem fogja teljesen kielégíteni; teljesen helyreépít talán a test felhasznált hidrokarbon-, de nem nitrogén - részzeit. Ennélfogva a szegény tót fiú meglehet folyton kényelmetlenséget, kimerültséget fog érezni, de talán nem fogja tudni, hogy

*) Néhány év előtt ez volt — ünnepnapokat kivéve — felvidéki paraszt-ságunk kizárólagos étlapja, de rossz években az árpakenyeret zabkenyér pótolta; nagyritkán járult hozzá tej vagy sajt. Újabban a búza olcsóságánál fogva búza-kenyeret is esznek.

éhes, voltaképen nem is lesz éhes. Ha elég nagy mennyiségét kapja az általa ismert ételeknek, azt fogja hinni, hogy ő a legkitűnőbbben, eszményileg táplálkozik és csodálkozni fog, ha meg hallja, hogy mások más táplálékot többre becsülnék, sőt esetleg le fogja nézni e sajátságos embereket. Ismerkedjék meg azonban a pálinkával és csodálatos erővel fog hozzá vonzódni, mert az ama kényelmetlenséget valamiképen elűzni képes, bár más de úgy látszik könnyebben elviselhető bajok árán. Íme azon az alapszükségleten, a melyen az étváagnak kellett volna felépülnie-, ebben az esetben, a kellő ismeretek hiánya folytán, az ital utáni vágy épül föl és az a meggyőződés, hogy a pálinka valami igen jó, mással pótolhatatlan természetes szükséglet. *)

Jusson a fiú idejekorán kedvező körülmények közé és ismerkedjék meg jobb ételekkel. Ennek következtében ugyanoly testi állapotokban, melyekben máskor burgonya, káposzta és árpa-kenyér után vágyódott, most a jobb ételek után fog vágyódni és régi étlapját utálatosnak fogja találni. Mit talál ezen jobb ételekben, a mi e változást előidézi? Azt, hogy azok teljesebben enyésztetik el éhségi kellemetlenségeit vagy fájdalmait, azok a felfrisülésnek nagyobb fokát idézik elő, vagy esetleg nem járnak emésztési nehézségekkel, kellemetlen szájjal. Ezen tapasztalár, ezen ismeretek, ezen belátásnál fogva változnak meg vágyai, jóllehet ezen eszméleti folyamat nem egészen világos előtte; nem bírja pontosan elemezni, hogy a hatás milyen különbségénél fogva választja ezen új ételeket; csupán annyit fog tudni, hogy azok jobbak. Újabb, jobb belátása szerint jár el, ámbátor nem bírja pontosan leírni, miben áll ez a belátás. És jusson a lehető legjobb konyhához, ismerjen meg „vadat, halat s mi jó falat” és azoknak különböző ízletes elkészítési módjait, mily sokfélesége, mily gazdag világa a vágyaknak fog benne kifejlődni! De a mi bennünket érdekel, nem ez az általános tény, hanem az a további tény, hogy gazdag konyhájából különböző testi és eszméleti állapotokban más és más ételek után fog

*) Az ausztráliai benszülöttek, a kik gyakran és sokáig szoktak éhséget szenvedni, éhségi övet viselnek, a melylyel táplálék híján éhségi fájdalmaik csillapítása végett gyomrukot nagyon összeszorítják. Egy ausztráliában, a ki kora gyermekébe óta gyakran enyhítette éhségi fájdalmait ezen módon, éhség idején kétségkívül könnyen és természetesen támad fel az éhségi övvel való megszorítás és az avval járó megnyugvási érzések utáni vágy. Vagyis azon szükségleten, melyen rendszerint az étvágy épül föl, itt sajátságos kielégítési mód folytán egy egészen sajátságos vágy épül föl. (Ratzel, *Völkerrunde* II. 38.) — Ausztrália lakosai vízhiányban is szoktak szenvedni és szomjuságokat ilyenkor úgy enyhítik, hogy gyomruk tájékára földet raknak.

vágyódni, másokra fárasztó vadászat után, másokra nyugodt olvasással eltöltött órák után, másokra tikkasztó nyári napon, másokra kemény téli hideg idején, másokra délben, másokra este. E vágyait pedig minden esetben igen bonyolult eszméleti folyamat fogja megelőzni, valóságos következtetés, a melyet más, méltóbb esetben indukciónak szoktunk nevezni. Ez az eszméleti folyamat következőkből fog állani: *először* éhségi érzései különös jellegének átérzése, vagy a kívánatos felfrissülés és kielégülés képzete, *másodszor* visszaemlékezés az ételekre, a melyeket általában ismer, *harmadszor* visszaemlékezés egyes ételeknek különleges hatásaira ama különleges éhségi érzések lecsillapítása vagy a felfrissülés tekintetében, *negyedszer* megállapodás az iránt, hogy az ebben az esetben kívánatos hatást egy bizonyos étel nyújtja. Ez az eszméleti folyamat történhetik oly gyorsan, hogy annak egyes szakai észrevehetetlenek előtte; az illető maga sem tudja, miért van ma különös kívánsága egy étel után; de történhetnek oly lassan, hogy az eszméleti folyamat első szaka egészen világos vizsgálata a szájpaddlás, a gyomor, az egész test éhségi érzéseinek, a második hosszú keresés az emlékezetbeli étlapban, a harmadik hosszú töprengés; a negyedik pedig valóságos, jól végzett munkának lelki örömeivel is eltölt. Az eszméleti folyamat semmiben sem különbözik azon gondolati munkától, a melylyel egy orvos megállapítja, hogy bizonyos esetben milyen gyógyszert rendeljen és világosan kitűnik, hogy a vágy és a teljesen céltudatos eljárás közt valóságos határvonal nincs. Megcáfolásául azon jogbölcselelőknek, a kik azt hiszik, hogy az embernek vannak minden meggondolástól független, oly magasrendű érzései, mint a fajhoz való ragaszkodás, vagy a megtorlási ösztön. *)

*) Nemcsak a szegény felvidéki tót fiú, de sokkal jobbmódú gyermekek és ifjak is éhesek szoktak lenni, a nélkül, hogy tudnák, éhségi fájdalmakat szoktak szenvedni, a nélkül, hogy tudnák, hogy azok éhségi fájdalmak. Gyermekek, a kik különben délben és talán este is eleget esznek, de a kiket szülei szűk körülményeik miatt nem szoktattak rá a második reggelire, a délelőtt folyamán rendszeren már teljesen ki vannak merülve, a nélkül, hogy tudnák, hogy rosszullettük éhség. Szegény sorsú középiskolai és egyetemi tanulók fáradtan, fájó fejjel, nehéz szempillákkal, álmosan és kábultan, lelki rosszulétben búskomoran szoktak ülni az előadás alatt, mert éhesek, de — ez az, a mi bennünket itt érdekel — nem tudják, hogy éhesek. Míg ugyanis délben az éhség nagyobb foka a megszokás folytán gyors asszociációkat kelt föl, a délelőtti kisebb kimerültséget nem azonosítják a déli nagyobbal. Sőt esetleg nemcsak meg nem értik, de félre is értik rosszulletteket; idegbetegeknek, búskomoraknak tekintik magukat és az éhségi idegizgalom mindenféle egészségtelen vágyakban, ábrándokban tör magának utat, mint a tót fiúnál pálinkaivásban.

Vegyünk egy második példát is az elemi vágyak köréből. Kényes természetű ugyan, de még sem mellőzhetjük, mert igen tanulságos. Nagyon világosan tünteti ugyanis fel, hogy a vágyak milyen nagy különbözősége lehetséges pusztán az ismeretek különbözősége következtében, ugyanazon alapszükséglet mellett. Jelentkezzék először a nemi ösztön egy nőnemű serdülő

Csak később, midőn nagyobb jólét, jobban élő emberek életmódjában való részvétel megtanította őket arra, hogy délelőtt is egyenek, tudják meg, hogy a múltban éhesek voltak. Hogy mennyire kell enni is megtanulni, mutatja a tanulásnak egy szaka, a mely talán közbejön. Mielőtt megtanulják, hogy mi a megfelelő második reggeli, járatlanságuknál fogva talán mindenféle, a nap ezen szakában még nem ízletes vagy nehezen emészthető ételhez folyamodnak, melyeknek rossz hatásainál fogva tévesen azt hiszik, hogy mégsem voltak éhesek; vagyis a tanulásban káros eltévelyedés áll be egy ideig. — íme ennyire függenek vágyaink ismereteinktől, belátásunktól. Hogy az embernek éhségi szükségletei alapján étvágya legyen, tapasztalatok, tanulás, ismeretek, gyakorlat szükségesegek és körülmények, a melyek azokra módot nyújtanak.

Az évésben legképzettebb, vagyonos ember sem tudja különben szokatlan körülmények között biztosan, hogy éhségi fájdalmi *éhségi* fájdalmak, így utazás közben ha az illető ritkán utazik, hegy mászás alkalmával, új életmód és foglalkozás mellett, nő a terhesség első idejében, mert ily új körülmények között az éhségi fájdalmak is más jellegűek. Ilyenkor az illető nemcsak hogy nem tudja, mi a baja, de gyakran azt hiszi, hogy rossz a gyomra, a mikor éhes. Ha azonban megszokja ezen eddig új körülményeket, biztosságot nyer a megítélésben és határozott étvágyat érez ilyenkor.

De a tények, a melyeket az éhségre nézve felhoztunk, általánosíthatók. Emberek, a kik folyton egészségtelen, nélkülözésekkel teljes életet éltek, és *jobbat nem ismertek meg*, a kik sohasem aludtak ki magukat teljesen, tiszta, jó, ágyban, a kik ebéd után sohasem pihenhettek és emészthettek nyugodtan, a kik kényelmes ülőhelyet sem ismertek meg, fehér ruhát elég gyakran nem válthattak, a kik télen elég meleg, nyáron elég hűvös ruhát és cipőt nem viseltek, a kik sohasem laktak jól, a kik nem ismerik a játékot és szórakozást, a kik nem szívtak friss levegőt, a kiket folytonosan gondok, túlzott munkásság és mások önkénye kínozta, a kiknek jobb életmódról tiszta képzeletek nincsenek és másfelől érzékeny, finom, gyöngé az idegrendszerök, az ily. életmód következtében elviselhetetlenül kínos lelki állapotba juthatnak, a nőikül, hogy tudnák, a nélkül, hogy sejténék, hogy elhinni képesek volnának, hogy jobb levegő és étel, kényelem, pihenés, tisztaság, természetes, egyéniségeknek megfelelő irányokban való élet hiányát sínylik, sőt ellenkezőleg gyógyíthatlanul betegeknek, természetből búskomoraknak, lelkileg megtörtötteknek hiszik magukat és nem ismervén fájdalmaik elhárításának kellő eszközeit, e fájdalmakból gyakran öngyilkossági vágy fejlődik ki náluk épúgy, mint a tót fiúnál pálnkavivási hajlam, mert az egyedüli fájdalomelhárító mód, a melyet ismereteik hiánya miatt koncipálni bírnak, az öngyilkosság, avagy kifejlődik bennük a legkülönösebb csatáit cselekvésekre való hajlam, a melyektől enyhülést várnak vagy a melyekben, a nélkül, hogy tőlük enyhülést várnának, az idegizgalom, a melynek a helyes elvezető utak meg nem nyílnak, magának utat talál.

Ha ily emberek később oly körülmények közé jutnak, a melyek egész-

egyénnél, a ki a nemi aktusról, sőt a másik nemről még semmit se tud. Ennél az egyénnél a nemi ösztön csupán határozatlan nyugtalanságból, izgatottságból fog állani, a melyet elüzni szeretne, vagy egy határozatlan általános örvendetes izgalom képzetéből, amelyet óhajt. A kellemetlenség ezen érzete, az öröm ezen képzete határozatlan lesz, még ha valamennyire lokálisan lesz

ségesebb és élvezetesebb életet engednek meg nekik, meglepetve látják, hogy önnök hiánya okozta szenvedéseiket, hogy ily életmód mellett lecsillapodik azon izgatottságuk, a melynek ezen természetét előbb nem ismerték, sőt nem is sejtették és meglepetve látják, hogy az élet kellemes. De e jobb körülmények közepette is hosszabb idő kell az ily embereknek arra, hogy megtanulják, hogy mijök hiányzik, hogy mire van szükségük, hogyan segíthetnek pénzüikkel magukon, csak nehezen fejlődnek ki a megfelelő vágyak nyugalom, pihenés, tisztaság, jó étel, szórakozás után, a melyek azután természeteseknek és nélkülözhetetleneknek tűnnek föl. — íme, hogy az ember élni vágyják, kell, hogy az élet örömeit, kellem összegeit alaposan, behatóan ismerje, az életberendezésnek, az örömök élvezetének valóságos tudományával bírjon. A vagyonos emberek szemmel láthatólag bírnak ily tudománnyal, a kellő szórakozás, pihenés, tisztálkodás, alvás, evés tudományával és igen jól tudják annak nagy fontosságát a jólézés tekintetében.

Oly embereknél, a kik sohasem jutnak szerencsésebb körülmények közé, a ki nem elégitett szükségletből eredő fájdalom, izgatottság idővel esetleg egészen aláása az idegzet egészségét, a helytelen irányokba terelődött gondolkodási és cselekvési mód megrögződik és a beteg idegrendszer esetleg az utódokra is átszáll. Sokan azt hiszik, hogy a mikor a szegénységben élőknel nincs meg a jobb életmód utáni vágy, akkor nincs meg a jobb életmód *szükséglete* sem és akkor annak hiánya nem okoz bajt, szenvedést és nyugtalanságot; ép azért ezek azt tartják, hogy e vágyat nem is kellene a szegényeknél fölkelteni. Ez tökéletesen téves nézet. Ha a vágy nincs is meg, a szenvedések megvannak és a lelki nyugtalanság, a melyben a szükségletek kielégítetlensége megnyilatkozik: durvaság, verekedési, büntevési, öngyilkossági, iszákossági, csavargási hajlam.

A fentjelzethez hasonló állapotba jutnak azonban igen vagyonos emberek, férfiak és nők is, a kik az ellenkező túlzásban: multság, társaság túlzásában éjszakázva növekedtek föl. Rendesen ezek sem sejtik, mi a bajuk és hogy más életmód lehetséges.

E fejezet alá tartozik az emberek azon eljárása is, hogy ha valaki nem jól érzi magát, azt ajánlják neki, hogy próbáljon meg mindenfélét, utazzon, vaŕT házasodjék meg, vagy keressen szórakozást, vagy a magányt. Valamelyik majd segíteni fog. E tanács igen jó alappal bír és igazolást fog nyerni a vonal feletti szöveg további fejtegetéseiben.

Ide fűzzük végre még a következő megjegyzést az erkölcsi nevelésről. A nevelés — legalább mai fejlettségi fokán — az ember alapszükségeit csak nagyon kevésbé képes megváltoztatni, de azok fedezésének egészséges eszközeivel ismertetheti őt meg és azokra szoktathatja rá és a helytelenektől elterelheti figyelmét és elszoktathatja. Így egészséges vágyakat teremhet benne meglevő szükségletei alapján a nélkül, hogy eredménytelen kényszert gyakorolna rá. Testgyakorlat iránt érdeklődő embert csinálhat például az ifjúból, a ki

is jellegezve. Mint a költő mondja, a kis leány nem tudja, mi a baja. Tegyük föl (ismételjük), hogy a kis leány még férfit nem is látott, tehát semmi alkalma sem volt asszociációkat, tapasztalatokat szerezni arról, hogy az alapszükséglet hogyan elégíthető ki. Ilyen tudatlan lévén a célszerű, alkalmas eszközök tekintetében, az alapszükségletet azokkal az eszközökkel fogja kielégíteni, a melyeket ismer. Költeményeket fog olvasni, a holdvilágnál fog-sétálni, szenvedélyes leánybarátságokat fog kötni és mind e rajongások némileg le fogják hűteni véréit, ezekben ki fog merülni az idegek meglevő izgalma. És ő azt fogja hinni, hogy a költészetet, a holdvilágot és a barátságot szereti. A nemi vágy nála költészet, holdvilág és barátság utáni vágy; teóriája egy helyesen berendezett női leiekről az lesz, hogy annak szenvedélylyel kell szeretnie a költészetet, a holdvilágot és a barátságot és talán gyűlölni vagy lenézni fogja a költőietlen, idősebb asszonyokat. Ismerje meg a leány — elég szerencsétlenül — azon mozgások közepette, a melyekre izgatott állapota ingerli, az önfertőzést, és ne hallott legyen semmit a szemérem kötelességeiről, nemi vágya ebben az irányban alakul át. Nemi vágya maszturbáció utáni vágygyá lesz. Látszik, hogy ez az alapszükséglet is kevésbé megfelelő és nagy mértékben káros módon lelhet kielégítést, a tapasztalatok, az ismeretek elégtelensége vagy helytelensége folytán. Tegyük fel, hogy a leány megismeri az első férfit és a gyönyört, melyet ez nyújtani tud. A célszerűbb kielégítési mód ismerete folytán nemi vágya megfelelőleg átalakul és utálattal néz vissza előbbi eltévelyedésére.

E példák azt mutatják, hogy azon általános tételek, a melyeket főnőbb vágyainkra, hajlamainkra nézve előadtam, leg-elemibb, legegyszerűbb, legalacsonyabb vágyainkra nézve is állanak. Még világosabban állanak magasabbrendű vágyainkról. Nézzünk néhányat, még pedig nem a legmagasabbakból valókat.

Ilyen például a játékszenvedély, a sportok iránti szeretet, a társas összejövetelekben való kedvtelés, stb. E vágyak mindegyike nem egy-egy alapszükségletnek szolgál, hanem egész csomó alapszükségletből támad. A társas összejövetelek utáni vágyban rejlő alapszükségletek például: a szellemi erők könnyebb foglal-

kellő vezetés híján szerencsejátékban keresne szórakozást sat. A legmodernebb tudomány igen könnyedén *született büntetteseknek* nézi a büntettesek egy részét. pedig valószínű, hogy az állítólagos született büntettesek nagy része más körülmények között, más kielégítési módok megismerése és megszokása mellett alapszükségeit, hajlamait oly módon elégítette volna ki, a mely a büntető-törvénnyel össze nem ütközik.

koztatása, mások élményeinek megismerése és ez által saját életünk unalmának eloszlatása, mások vidámságában való részvétel, ismeretek szerzése, elismertetésről való megbizonyosodás, stb. A játékszenvedély elemei: a szellemi erők könnyebb foglalkoztatása, nyereszkesedési vágy, felsőbbségünk érzése, izgalom utáni vágy stb. A sportkedv elemei: testmozgás, továbbá szintén erőnk érzése utáni vágy stb. *) Egyik embernél inkább (vagy kizárólag az egyik, másiknál a másik szükséglet vihet e hajlandóságokra. Mindezekre és más hasonló vágyakra nézve is áll, hogy azok annak felismerésén alapulnak, hogy tárgyaik, azon alapszükségletek kielégítésére alkalmasak. És e vágyakra” nézve is áll, hogy azokban nagymérvű változás állhat be pusztán új, jobb kielégítési módok felismerése folytán. Világos, hogy valaki el fogja hagyni a játékot, vagy sportot, a melyet eddig űzött, ha olyat talál, a mely azon alapszükségleteket jobban elégíti ki, a melyeknek nála eddig ama vágyak teljesítése szolgált. Új, jobb ismeretei, belátása szerint jár el ilyenkor, bár meglehet, nem tudja helyesen megállapítani a változás indokait és egészen helytelen elméletet alkot róla. De még nagyobb mérvű változásokat idézhet elő az ismeretek változása, egyik vágy pótlását egy mással, a mely látszólag egészen távol fekvő. A társas összejövetelek utáni vágyat például felválthatja valamely egyénnél a magányban való olvasás utáni vágy, ugyanazon alapszükséglet, a szellemi erők könnyebb foglalkoztatásának szükséglete következtében, ha az olvasás gyönyöreit megismeri, a melyeket eddig nem ismert; vagy a játékasztalnál való ülés helyét a társaságba való járás váltja fel, mert ez még jobban engedi meg a fölény ragyogtatását és a szellemi erők játszi foglalkoztatását. Vagy lássunk egy magasabb, elvon-

*) A miket e magasabb rendű vágyakra nézve alapszükségleteknek jelölök, azok nem mind olyan egyszerű vágyakozások bizonyos öröm élvezete, vagy fájdalom elhárítása után, a mely értelemben az alapszükséglet szót a szakasz elején használtam, hanem vágyak, a melyekben már belátás, ismeret, és amelyek mögött más tulajdonképi alapszükséglet van. Így a nyereszkesedési vágy nagy részben azon belátáson alapszik, hogy pénzzel mindenféle szükségletünket kielégíthetjük, felsőbbségünk érzése utáni vágyunk is nagy mértékben azon ismeretünk kifolyása, hogy mások fölötti felsőbbségünk a legkülönbözőbb örömeiket biztosítja nekünk és a legkülönbözőbb fájdalomtól megment. Valóban mondhatjuk, hogy magasabb vágyaink valamennyi elemi alapszükségleteink kielégítésére szolgáló magasabb eszközökre vonatkoznak, többszörös belátás folytán. De legegyszerűbb elemeikig a főntebbi fejtegetésben nem tartottam szükségesnek elmenni, mert az elemzés kisebb foka is feltűnteti, hogy a magasabb vágyak is belátáson, ismereteken alapulnak és belátás, ismeretek változása folytán változnak.

tabb vágyat, a hiúságot, vagy egy másikat, az emberek vezetése és befolyásolása: utáni vágyat. Lehetséges, hogy valaki ezeket eddig szűk körben, például családi körben elégítette ki és ezért vonzódott e kis körhöz és élt abban. Később megismeri ama vágyak teljesebb kielégítését nagy körben, például az ország színe előtt és családias emberből nagyvilági, a közügyekkel foglalkozó ember lesz. E változásokat rossz pszichológusok, talán utóbbi esetben ama kis körnek, a családnak tagjai, úgy fogják magyarázni, hogy az illető lelke mélyében, szükségleteiben, valószínűs emocionális természetében változott meg, lett egészen más emberré, pedig ez nem áll, csupán ismeretei változtak meg, a változás lényegében intellektuális volt. Látjuk, hogy az ily változásokat nem lehet másképp jól magyarázni, mintha folyton szem előtt tartjuk, hogy az embernek állandó szükségletei vannak és folyton a legjobb módot keresi azok kielégítésére és a kevésbé jókat elhagyja a jobbak kedvéért. Mihelyt ezt szem elől tévesztjük, a változások megmagyarázása igen nehéznek, okaik igen rejtetteknek mutatkoznak, mert bármily befolyásra mutatnak rá, nem vagyunk képesek átlátni, miért kellett annak szükségkép az érzelmek ezen átváltozására vezetni.

Egy további tény is figyelmet érdemel.

Minthogy e magasabbrendű hajlamok és vágyak mindegyike sok, mindenféle alapszükségletből származik, azok változása az ismeretek változása következtében sokkal bonyolódottabb módon folyhat le, mint a hogy azt az egyszerűbb vágyak terén láttuk. Valamely eddigi hajlandóság helyébe léphet egy másik, mert az azon szükségletek közül, a melyekre amaz vonatkozott, némelyeket jobban elégít ki, mint az eddigi. Más szükségletek azonban, a melyek eddig szintén ama hajlandóság keretén belül elégítették ki, egyáltalában nem, vagy rosszabul lennének kielégítve, mint eddig. Ezeknek tehát egy új kielégítési módjuk támad egy új hajlandóság képében, avagy a mostoha sorsban részesült szükségletek más, eddig is létezett hajlandóság erősítésére vezetnek. Az újabb korban például a harc és földművelés helyébe, a melyek régebben a főfoglalkozási módok voltak, a kereskedelem és ipar és a városi élet lépett, mert ez jobban elégíti ki az élet számos, leglényegesebb szükségletét. De ennek folytán némely más szükségletek, a melyeknek a régibb foglalkozások szintén eleget tettek, fedezetlenek maradtak, mint például a friss levegő és a friss levegőn való erős mozgás iránti szükséglet, a természet látványainak szeretete. Ezek pótlásaképpen a városi emberben kifejlődtek más önálló hajlamok, a vágy kirándulások után, a

vágy néhanapján a természet szépségében egészen elmerülni, a hegymászásban való öröm és kifejlődtek az e vágyaknak megfelelő cselekvési módok. Fölületesebb mívelődéstörténetírók hajlandók e változásokat mint az újabbkori ember lelki életének legmélyében történt változásokat mint új szükségletek keletkezését feltüntetni és nem képesek azokat kielégítően magyarázni, óiért utalás valamely természetiére könyv, vagy természetkedelő költő befolyására kétségtelenül nem oly magyarázat, a mely kielégíthetne bennünket. Pedig a dolog úgy áll, hogy nem történt valamely nagy változás az emberek lelke mélyében, e szükségletek régebben is megvoltak, de nem nyilatkoztak ily önálló hajlandóságokban és cselekvési módokban. Egy másik hasonló példa a következő: Anglia vagyonosabb osztályaiban sokkal jobban van kifejlödve a sport iránti hajlam, mint a kontinentális népek legtöbbjének hasonló osztályaiban. Ennek oka az lehet, hogy az angol nép körében már akkor hatalmasan kifejlődtek a békés kereskedelmi és ipari foglalkozások, a mikor a kontinentális szellem még nagy mértékben harcias volt. Angliában továbbá nincs hadkötelezettség. Albion fiainak sportkedvét tehát úgy lehet magyarázni, mint a mely pótlékkepe kifejlődött a régibb, foglalkozásszerű testmozgások helyett és pedig az idők folytán hatalmas intézménynyé. Gyakran panaszojják, hogy mi lomhák, a testgyakorlat iránt érzéktelenek vagyunk az angolokhoz képest; tehát másféle alaptermészetet akarnak bennünk találni, mint a milyen az angolban van. Pedig mi a legújabb ideig földművelő, lovas és fegyverviselő nép voltunk és azért nem szorultunk annyira a külön testedzésre. Most, hogy inkább folytatunk ülő foglalkozásokat, ki kezd fejlődni a hajlam a torna és sportok iránt, lassacsckán beléjjök tanulunk és azok talán nálunk is erősen ki fognak fejlődni. Egy ily hajlandóságba bele kell tanulni.

A mondottak mutatjják, hogy egy bizonyos ismeret vagy ismereti kör változása számos hajlamra van kihatással, hajlamok bomlását, új összetételét, új hajlamok keletkezését vonhatja maga után. Oly körülmény, a mi a hajlamok változásának az ismeretek változásában fekvő okát még jobban eltakarja és még inkább úgy tünteti föl a dolgot, mintha az alapszükségletekben történt volna változás.

A vágyaknak az ismeretektől való függése tekintetében azonban még egy ténytet kell tekintetbe venni, a mely ezen összefüggést bonyolódottá és annak fölismerését nehezzé teszi. Az ismeretek, a melyeken valamely hajlandóság vagy vágy fölépül, nemcsak oly közvetlenül gyakorlati ismeretek, a melyek szerint

valamely szükséglet valamely módon elégíthető ki, hanem távolabb fekvő, az illető szükségletek fedezésével látszólag semmi összefüggésben nem levő, elméleti ismeretek is, a melyek csak közvetve befolyásolják ama gyakorlati ismereteket. Áll ez már a legalsóbb vágyakra is. Az ételekre vonatkozó hajlandóságainkra például befolyással van a közlekedési eszközök és a földrajzi ismeretek kifejlődése, a melyek új ételekkel ismertetnek meg bennünket. Még inkább áll ez magasabb vágyainkra és hajlandóságainkra. Ezek mindenféle ismereteink egész szövedékén nyugosznak. E ténynél fogva bármiféle ismereteink változása közvetett utón vágyainknak és hajlandóságainknak változására vihet.

Legjobb lesz ezt a legmagasabbrendű vágyak köréből vett példával megvilágítani. Ilyen az erkölcsi öröm és fájdalom, a melyet a magunk vagy mások cselekedetei fölött érzünk és a melynek vágyakozó, tette vivő eleme a jutalmazásra és büntetésre való hajlam. Az erkölcsi érzés ezen eleme — ki lehet mutatni — annak belátásából támad, hogy jutalmazás és büntetés az erkölcsös tetteket előidézni, az erkölcsteleneket meggátolni képes. *) Ez az oka annak, hogy a jutalmazási és büntetési hajlam

*) Ezt kimutatni az igazság speciális tanában szándékozom, a melynek külön könyvet kívánok szentelni. Bizonyos ellenvetésekre azonban, a melyek a fönnebbi állítás ellen feltolulhatnak, a feleletet már itt jelzem. Azt mondhatná valaki — és ezen ellenvetés igen közel fekszik — hogy a büntetést és jutalmazást nemcsak mint célszerűt kívánjuk, hanem mint igazságot is. Erre a jutalmazás tekintetében mindenekelőtt az a válaszom, hogy fönt jutalmazás alatt nem a puszta kártérítést értem, az áldozat megtérítését, a melybe az illetőnek az erkölcsös cselekedet került, hanem az azon felüli valóságos jutalmazást. A büntetést szemben a tulajdonképi büntetés és a kártérítés fogalma a fejlődés folyamán elkülönült, bár csak lassan, de a jutalmazás terén a kettő még összeavartatik, azonban a büntetőjog fejlődésének példája mutatja, hogy a jutalmazás terén is ezen elválasztás felé fognak haladni a fogalmak és érzelmek. De azt mondhatná valaki és ez a közkeletű felfogás, hogy a tulajdonképi jutalmazást és büntetést is nemcsak mint célszerűt, hanem mint igazságot is kívánjuk, sőt főleg mint olyat. Az erre adandó feleletet a következőben jelzem. Ez csak látszat. A kártérítésen felüli jutalmazás és büntetés csak *hasonlít* ahhoz az eljáráshoz, a melyből az igazságszolgáltatás legtöbbször áll, t. i. a javak és az elkerülhetlen bajok egyenlő elosztásához az emberek között. A jutalmazás és büntetés jónak jóval és rossznak rosszal való visszafizetése lévén, ezen egyenlőségi elem folytán *hasonlít* az igazságszolgáltatáshoz. Ezért úgy tűnik fel az emberek előtt, mintha igazságszolgáltatás volna. Azonban, ha a kártérítésen fölüli jutalmazás és büntetés nem volna a fönnebbi értelemben célszerű, sohasem keletkezett volna és az igazságérzet, az igazságosság sohasem követelte volna, hanem csupán a kártérítést. Úgy, hogy a kártérítésen felüli jutalmazásnak és büntetésnek, mint igazságossági követelménynek átérzése csak egy járulékos, bővebb vizsgálat után helytelenek mu-

tárgyai kizárólag vagy legalább kizárólag azon cselekedetek, illetőleg a cselekedetek azon jó vagy rossz oldalai, a melyek az akarattól függnék (vagy legalább közel állanak e tényhez, mint gondatlanságból eredő cselekedetek), mert a jutalmazás és büntetés főleg az akaratra való hatásánál fogva jótékony (bár nemcsak annál fogva, így a büntetés a megbüntetettnek elpusztítása, a jutalmazás a megjutalmazott életének gondozása által is). Az erkölcsi érzésben foglalt kötelességérzés, a parancsoló és szemrehányó elem is azon belátásunkból támad, hogy erőfeszítés segélyével képesek vagyunk a nehezen megtehető jó tettet végrehajtani, s a nehezen elkerülhető rossz tettet elnyomni. Innen ered a kötelességérzetnek, a parancsoló és szemrehányó elemnek megszűnése, a magunk fölmentésének érzése bizonyos bűnökkel szemben, midőn komoly erőfeszítés után belátjuk, hogy képtelenek vagyunk a győzelemre.

Ennek az erkölcsi örömmek és fájdalomnak azonban igen különbözők, sőt ellentétesek a tárgyai az erkölccsel látszólag semmi összefüggésben nem álló ismeretekben való eltérés folytán.

Kezdetleges korban a legfőbb erénynek a bátorságot vagy vitézséget tekintik*): ma, nálunk alig gondol valaki e tulajdonságra, mikor erkölcsösségről beszél, az csaknem egészen kimaradt a jelenkori erkölccstanokból. Ma erkölcsösség, erény alatt leginkább a becsületességet és jóságot értik. Ennek oka az, hogy a kezdetleges kor a harc kora, a mi korunk pedig sokkal kevésbé az. Ennek oka pedig ismét az, hogy kezdetleges kor ismereteinek megfelelőleg az emberi szükségletek gazdagon, sőt csupán kielégítőleg is csak harc útján voltak kielégíthetők, míg az azóta kifejlődött ismeretek következtében békés gazdasági foglalkozások segé-

tatkozó asszociáció és annak az igazságérzetből való magyarázata csak oly helytelen elmélet, amelyet az emberek hajlandóságairól, vágyaikról rendszeren alkotni szoktak. Ez az asszociáció maga sohasem keletkezett volna, ha a kártérítésen felüli jutalmazás és büntetés nem volna hasznos. Másfelől azonban a (kártérítésen felüli) jutalmazás és büntetés annyiban az igazságosság tárgya, a mennyiben igazságossági érzetünk azt mondja, hogy igazságos némely embereket hátrányosítani másokhoz képest és előnyösíteni mások rovására, mert a jó, a mely ebből az emberek összeségére származik, nagyobb, mint a baj, a melyet okoz. — E tant bővebben kifejteni és igazolni az igazság speciális könyve fogja.

*) így van ez még Platonnak már aránylag magas fejlettségű erkölccstanában is, a mely más érvényeknek, például az önmegtartóztatásnak, csak azon a címen ad helyet az erények között, hogy azok a vitézség nevei. A latin *virtus* szó, a mely később az erény általános neve, eleinte szintén csak vitézséget jelent.

lyével váltak kielégíthetőkké. Igen kezdetleges népeknél a férfi egyik legfőbb erényeül a ki nem békíthető haragot tartják; ma ellenben ezt az érzést bűnnek tekintjük, erénynek pedig a bocsánatkészséget és alig tudjuk megérteni, hogy lehetséges oly felfogás, a mely szerint a harag erény. Ennek oka, hogy kezdetleges állapotok mellett, midőn még erős központi hatalom nincs, csak ama vad érzés megléte nyújt biztosítékot a bűntettek ellen és óvja meg a békét és rendet, míg a mai erős közhatalom mellett a túlságos harag inkább megakadályozza azt és a harag, boszu és büntetés majdnem egészen szükségtelen, céltalan. Ki lehet mutatni, hogy a mai erős és nagy körre kiterjedő közhatalmat azért állították fel az emberek, mert Le-látták annak hasznosságát. Ki lehet továbbá mutatni, hogy annak felállítása csupán bizonyos, látszólag egész távolfekvő közlekedési és gazdasági stb. ismeretek keletkezésével volt lehető, íme ezen ismeretek változása közvetve egészen megfordította erkölcsi ítéletünket a haraggal szemben. Még pedig ugyanazon szükséglenéi t. i. a béke, rend és biztonság szükségleténél fogva dicsőítették, táplálták és jutalmazták régebben a haragot, a mely szükségletnél fogva azt ma megvetik, elnyomják és az állam igazságszolgáltatásában való megnyugvást követelik. Sőt a mennyiben az emberek ma a nagy közbiztonságnál, a büntett ritkaságánál, egyéb megelőzési módok lehetőségénél fogva az állami büntetést sem tartják célszerűnek, vagy szükségesnek, annyiban ma már az állami büntetést is kezdik ellenszenvvel nézni.

Látjuk ebből, hogy a jutalmazási és büntetési hajlam nem feltétlen, elemi szükséglete, vágya, akaró, vágyakozó vonása az emberi léleknek; az akaró, vágyakozó elemet, a mely a jutalmazási és büntetési hajlam mögött van és azt fentartja, az ember legkülönbözőbb elemi szükségletei, a táplálkozás, az egészség, az élet - mennél hosszabb volta, kényelme, szépsége utáni vágy szolgáltatják. Ezen szükségletekből azáltal lesz jutalmazási és büntetési vágy, hogy hozzájuk egyfelől azon „ismeret járul, hogy bizonyos tettől e szükségletek kielégítését előmozdítják, illetőleg hátráltatják és másfelől azon ismeret, hogy jutalmazás és büntetés ismét e tetteket előmozdítani, illetőleg meggátolni képes. Helytelen tehát a jutalmazásnak és büntetésnek egy az emberi lélek elemi, legmélyebb vágyakozó, akaró természetéhez tartozó, megmásíthatatlan jutalmazási és büntetési ösztönéből való magyarázata. Ha a különböző, igazán elemi emberi szükségletek teljes kielégítése (például: igen nagy gazdasági vagy technikai haladás folytán) nagy mértékben függetlenné válnék az emberek cselekedeteitől

(például: a szorgalom, önmegtartóztatás, becsületesség kevésbé volna fontos, a lustaság, mértéktelenség, becsületesség hiánya kevésbé volna kártékony), vagy ha az emberi ismeretek haladása folytán ily cselekedetek más módon jobban volnának előidézhetőek, illetőleg meggátolhatóak, mint jutalmazás és büntetés által: a jutalmazási és büntetési hajlam megcsökkenne, illetőleg megszűnnék. Helytelen vagy legalább ki nem elégítő és zavaros a jutalmazási és büntetési hajlam a múltban való tényleges fejlődésének azon magyarázata, hogy a körülmények, a viszonyok megváltoztak és ez megváltoztatta az emberek ezen hajlamát, az emberek érzését; nem tudjuk, melyik azon általános lelki törvény, a melynek folytán a körülmények ily változásának az érzelmek ily változását kellett létrehozni és azért ezen hatást nem találjuk kétségtelennek. A helyes magyarázat az, hogy nem a körülmények, hanem az emberek ismeretei változtak meg arról, hogy szükségleteiket hogyan elégíthetik ki a legjobban és az az általános lelki tulajdonság vagy törvény, a melynek folytán ezen okból jutalmazási és büntetési hajlamuk megváltozik, az, hogy az emberek szükségleteik legjobb kielégítésére törekednek és azon cselekvési módokat választják, a melyek segítségével e törekvést legjobban megvalósíthatni vélik vagyis célszerűségi belátásuk alapján cselekednek. Ha e tulajdonsággal bírnak, úgy kénytelenek megváltozott ismereteik folytán változott módon cselekedni és ezért e magyarázat kielégítő.

Ugyanígy láthatjuk a távoli ismeretek közvetett hatását egy másik, magasrendű érzelemre, vágyra.

Pusztán az ismeretek különbözősége okozhatja azt, hogy az egyik ember inkább nemzeti, a másik inkább általános emberi érzésű. Főnnebb láttuk, hogy a nemzeti érzés oly egyszerű érzésnek tűnik föl, a mely semmiféle belátáson nem sarkal. De ezt csak a felületes szemlélet látja így; közelebbi vizsgálódás, a mely re most már képesek vagyunk, kitünteti, hogy igenis belátás ezen érzés szülőoka. Mily szükségleteket elégítünk ki a nemzethez való ragaszkodás formájában? Szükségletünket egy kultúra (nyelv, költészet, tudomány, művészet) iránt, a melyet élvezünk, egy védelmi, egy gazdasági, egyesület iránt, azon lelki-szükségletünket, hogy műveinknek halálunk utáni életében hihessünk és ez által a halál gondolatának borzalma enyhüljön, azon szükségletünket, hogy nemcsak magunknak, hanem másoknak, mellettünk élőknek és utánunk jövőknek is éljünk.

De ugyanezen szükségletek alapján, a melyek az egyik embernél a nemzeti érzést keltik föl, támadhat a másikinál az

általános emberiségi érzés, csupán azért, mert más ismeretei vannak. Az ismeretek e különbözősége többféle lehet. Állhat abban, hogy az egyik ember csupán a maga nemzetének nyelvét, kultúráját, erejét, javait, múltját és annak dicsőségét ismeri, míg a másik más nemzetekét is. Ennélfogva az elsőnek úgy látszik, hogy a nemzeti egyéniség és különállás csökkenésével vagy megszűnésével, a nemzeti sajtások ápolásának abbahagyásával megszűnik vagy megcsökken mind ama szükségletek kielégítésének lehetősége, megszűnnek az életnek ama szépségei és élvezetei, míg a másoknak úgy látszik, hogy ha egy kevésbé fejlett nemzet más magasabbak kultúráját és nyelvét fölvenné és azokkal egy kulturális egységet képezne vagy valamennyi nemzet egy nyelvi és kulturális egységet alkotna, ama szükségletek még nagyobb mértékben volnának kielégíthetők, amaz élvezetek még nagyobb fokban élveztetnének, az élet még szebb volna, sokkal kiműveltebb nyelvnek, sokkal több költőnek, sokkal szebb múlt emlékeknek és jövő reményeknek kultusza keletkeznék. És ennélfogva amaz a nemzeti egyéniségek és nyelvek különbözőségét, azok fentartását és kihegyezését kívánja, emez azok eltűnését, az emberiség egységét — mindakettő voltaképpen ugyanazon, hogy úgy mondjuk, „közönségi, társadalmi, testvériség” szükségletek kedvéért, eszközöként, más szóval a kettőnél ugyanazok az alapszükségletek különböző, sőt ma ellentéteseknek tekintett vágyak át teremtenek az ismeretek különbözősége folytán. De idegen kultúrák ugyanazon ismerete mellett más, távolabbi, elméleti ismeretekben való eltérés a hajlandóságok ugyan ily különbözőségére vezethet. Az egyik ember például azt hiszi, hogy egy nemzet tagjai vagy azok legnagyobb része közös származásuknál vagy közös múltuknál, vagy közös műveltségüknel, vagy hasonló természetüknel fogva képeznek egységet, szeretik és segítik egymást, működnek össze; a másik ellenben úgy tudja, hogy pusztán az a tény hozott létre nagyrészből különböző származású, természetű, múltú és műveltségű emberekből egy nemzetet, hogy gazdasági, védelmi, műveltségi stb. *érdekeik* lehelő legjobb kielégítése kívánta, hogy összeműködjenek és ezen összeműködés céljából egy nyelvet beszéljenek. Ép azért az első azt hiszi, hogy pusztán a célszerűség nem szüntetheti meg a nemzeti különállást, a másik azt hiszi, hogy a mai nemzetek egyesülése, egybeolvadása egy nagyobb egységbe célszerűségi okokból egy csöppet sem kevésbé természetes dolog, mint a nemzetek keletkezése, sőt az ama folyamatnak nagyobb körben való folytatása. És épen azért az első nem törekszik e cél felé, a melyet a természet tör-

yényeinél fogva elérhetetlennek tart, míg a másik arra vágyódik, mert abban nemcsak semmi természet ellenest nem talál, hanem azt olyannak tekinti, a mi felé a fejlődés halad, a mi a természet törvényeivel egyezik.

Vagy az elméleti, szociológiai ismeretekben való különbség abban állhat, hogy az egyik azt hiszi, hogy minden nemzet műveltsége az ő faji tulajdonságainak következménye és tisztán az ő terméke és hogy ennél fogva idegen műveltséget föl nem vehet vagy hogy nagy kár és az élet gazdagságának csökkentése volna ama speciális kultúra megszűnése. Míg a másik azon meggyőződésen van, hogy hasonló körülmények között minden embercsoport hasonló kultúrához jut, hogy továbbá minden nemzet kultúrája ősidőktől fogva kozmopolitikus, a múlt viszonyosságai, vándorlásai, érintkezéseiből támadt gyűlevész kultúra és e kultúra tovább is mindenünnen azt szedi, a mi a legjobb és hogy ez helyes, mert a kultúra jóságának és kívánatosságának mértéke annak belső értéke és nem nemzeti speciális volta.

Íme így adnak létet ugyanazon alapszükségletek, sőt ugyanazon eszköz — az összeműködés, a közösség — e szükségletek fedezésére való alkalmas voltának felismerése és alkalmazása igen különböző, egészen ellentéteseknek tekintett, egymással harcban álló érzelmeknek, pusztán, hogy úgy mondjuk, modalitást ismeretek különbözősége folytán.

Ezekkel, azt hiszem, eléggé bebizonyítottam, hogy valamennyi hajlamunk, egész lelkületünk — olyféle eszméleti állapotaink, a melyenkből az ösztönszerűségi iskola a jogot származtatja — ismereteken, belátáson alapszik. Egy adott időpontban meglévő cselekvő eszméleti állapotaink ismereteink, belátásunk azon időpontbeli állapotának felelnek meg, avval változnak, ezen eszméleti állapotok tekintetében más egyénektől való különbözőségünk nagy mértékben a belátás, az ismeretek különbözőségének következménye. Azon eszméleti állapotaink, a melyeket hajlamoknak nevezünk és azon eszméleti állapotaink, a melyeket a szó szorosabb értelmében belátásnak, eszközök és célok közötti összefüggés felismerésének tekintünk, lényegileg nem különböznek egymástól, az egész különbség abban áll, hogy az egyik esetben a szükségletek vagy célok megjelenése eszméletünkben s a fedezésükre, elérésükre szolgáló eszközök megjelenése eszméletünkben határozottabban különválnak, mint a másikban, az egyik esetben tisztábban látjuk külön az eszközt és külön a célt, „unt a másikban. A különválás hiánya különböző okoknak lehet a következménye; néhányat ezek közül megemlítünk. Ilyen az,

hogyan valamilyen szükségletünk csak egyféle eszközzel elégíthető ki, mint például az éhség evéssel. Ennek következtében eszméletünk nagyon gyorsan áttér a szükség érzésétől a kielégítő eszköz képzetére. Ilyen az, hogy a szükséglet csak igen enyhe fájdalom; ezért az eszméleti állapotban túlnyomó az eszköz és az általa elérhető öröm képzelete. De ha valamilyen esetben a gyöngén érzett szükséglet nem elégítetik ki, a fájdalom fokozódik és a vágy öröm utáni látszólag egyszerű vágyból a fájdalom elűzésére szolgáló eszköz világos keresése lesz. Fárasztó, egyhangú munka után például valami szépnek-látása, hallása, művészeti élvezet vagy a másik nem szemlélete után vágyunk esőbben az eszméleti állapotban látszólag semmi fájdalom nincs, csupán öröm képzelete; ha azonban e vágyunkat nem elégíthetjük ki és a inunkat folytatjuk vagy csupán egyhangú, unalmas pihenéssel váltjuk fel, oly kínossá válhatik eszméleti állapotunk, hogy valósággal eszközt keresünk enyhítésére. Egy további ok, a mely a cél és az eszköz külön-külön való megjelenését megakadályozza, az lehet, hogy valamilyen eszköz egyszerre igen számos különböző szükségleteket elégít ki és így a szükségletek vagy célok csak homályosan vannak meg az eszméletben, csak az eszköz utáni törekvés tűnik föl világosan, mint az eszméleti állapot tartalma. Végül lehetséges, hogy valami először világosan, -mint eszköz tűnik fel az emberek előtt, azonban folytonos gyakorlás által annyira megszokott-lesz, hogy a célokra már nem is gondolnak, hanem az eszköz maga tűnik föl az akarás tárgyaként. Ennek sok ismeretes példáját adják elő a lélektani művek.

6. Mielőtt már most a mondottakat a jog keletkezésére és fejlődésére alkalmaznánk, még egy dolgot kell tisztába hoznunk-

Habár csaknem minden vágyunkban, hajlamunkban a megjelölt két elem, a szükséglet és a belátás megtalálható, ebből még nem következik, hogy azon cselekvési módok, a melyek ily vágyaknak, hajlamoknak tárgyai, valóban belátás folyamán keletkeztek és szilárdultak meg az emberiségben. Ellenkezőleg igen könnyen föltehető, hogy cselekvési módok, a melyek ily vágyaknak, hajlamoknak, belátásnak tárgyai, először minden belátástól függetlenül, vágyszerű, belátásos, eszméleti állapot kísérete nélkül, reflex módon jöttek létre, és szilárdultak meg, mint rendes, ismétlődő folyamatok és hogy csak azután keletkezett az azok után való vágy oly esetekben, a mikor nem jöttek létre könnyen, a mikor a reflex folyamat megakadt, a mikor tehát a szükség érzete jelentkezett. Minthogy pedig a jog keletkezésével és fejlődésének

kérdésével foglalkozunk ; minthogy azt állítjuk, hogy a jog belátás útján keletkezett, nem pedig belátás nélküli, „öntudatlan” módon; ránk nézve nem az bír jelentőséggel, vajjon a jogra vonatkozó vágyakban és hajlamokban van-e belátás, hanem az, vajjon a jogot alkotó cselekvési módok belátás útján keletkeztek és szilárdultak-e meg az emberiségben.

E nehézség annál inkább feltolul, mert az egyén életében is nyilvánvaló példái vannak a szervezetben szilárdan megadott reflex, t. i. vágytól és belátástól nem kísért hasznos cselekvési módoknak, a melyek azonban később, mint vágyszerűek és belátásosak lépnek föl. A csecsemőnél azért áll be a *vágy a* szopás után, mert tapasztalta, hogy a szopás bizonyos fájdalmakat megszüntet, bizonyos örömeket szerez. Ugyanezen okból kél fel a gyermeknél a vágy az evés után. De e tapasztalatok föltesznek előző, első, test diszpozíciónál fogva jelentkező szopást és evést, a melyet még vágy meg nem előzött ; az első szopásokat és evéseket, rágási és nyelési mozgásokat, nem előzheti meg vágy, belátás, nem fájdalom, enyhülésének és öröm keletkezésének képzete, azok reflex mozgások, még pedig olyanok, a melyekre igen kifejlett, szilárd diszpozíció, készség van a szervezetben. Minthogy így az evés először mint reflex jelentkezik az egyénnél, közel fekszik az a feltevés, hogy ezen mozgások őseinknél is tisztán és kizárólag mint reflexek fejlődtek ki, váltak szokásosakká, szilárdultak meg a szervezetben, vagyis keletkeztek, mint rendes funkciók; kifejlődésük tisztán reflexek kifejlődése volt, örömhözó és fájdalomháritó voltak minden belátása nélkül, e tulajdonságuk kiaknázására való minden igyekezet nélkül. És hasonlót lehetne föltenni minden vagy a legtöbb cselekvési módra, a melyek vágy és belátás tárgyai, például a megtorlásra, a más emberekkel való összeműködésre sat.

E nehézségre következő a felelet. Kétségtelenül föl kell tennünk, hogy őseinkben (kiterjesztve ezek sorát prehumán elődeinkig) rendes, időről-időre visszatérő, megszilárdult hasznos működések folytak, mielőtt az a bonyolódott, összetett eszméleti állapot föllépett volna, a melyet belátásnak nevezünk. Föl kell ezt tennünk éppen, mivel a belátás bonyolódott, összetett eszméleti, illetőleg idegfolyamat, a melylyel az élet nem kezdődhetett. A belátás szükségleteket tételez föl; a szükségletek maguk pedig rendes, időszaki megszilárdult működések, illetőleg azok megakadásai. Világos továbbá, hogy a cselekvési módoknak, a melyeket a belátás célszerűek gyanánt kiválaszt, először önmaguktól kellett jelentkezniük, azokra testi diszpozíciónak kellett

léteznie, azoknak az embereknek eszébe kellett jutniok; a belátás csak annyit tehet, hogy azokat a cselekvési módokat, a melyekkel a szervezet és a környezet kínálkozik, a szükségletek kielégítésére felhasználja. A belátás csupán azt eszközli, hogy valamely cselekvési mód, a melyre a szervezet hajlandósággal bír, akkor váltatik ki, a mikor arra szükség van. A belátás csupán azt teszi, hogy valamely cselekvési hajlandóságot, a mely valamely szükség esetén gyöngén, mint cselekvési képzet jelentkezik, annyira erősít, hogy valóságos cselekedetté lesz. Ha egy cselekvési mód rögtön teljes erejében, nem mint képzet, hanem mint valóságos cselekvés lép fel, akkor az nem belátás tárgya. A belátás továbbá oly jelentkező cselekvési hajlandóságokat, a melyek a szükségletekkel ellenkeznek, elnyom. Úgy szükségleteknek, mint eszközöknek, mindenféle működéseknek tehát adva kellett lenniök, mielőtt belátás felléphetett volna; a belátás csak összhangba hozza azokat egymással: azokat a működéseket, a melyek más lényeges működésekkel összhangban vannak> erősíti, az ellenkező hatásúakat gyöngíti, illetőleg kísérő eszméleti állapota az idegfolyamatok ezen összhangba jutásának, egymásra hatásának, annak, hogy egyik idegfolyamat a másikat erősíti és azért megint ezáltal erősítettetik, e hatásnak és visszahatásnak. (Lásd bővebben alább IV. Fejezet.)

De ha egyfelől föl kell tennünk, hogy hasznos működések kifejlődtek és megszilárdultak, mielőtt még belátás föllépett volna, másfelől kétségtelen, hogy miután egyszer ily működések kifejlődtek, a fejlődés bizonyos pontján az újonnan kifejlődő működéseknek a régiekre való bizonyos hatása és ez utóbbiaknak amazokra való visszahatása is kellett, hogy történjék és e hatás és visszahatás kell, hogy éreztette legyen magát, vagyis a belátás eszméleti állapotának föl kellett lépnie. Hogy a fejlődés mily szakában lépett föl először e bonyolult eszméleti folyamat, annak meghatározását itt meg nem kísértjük. Csak annyit állítunk, hogy *először* e folyamatnak igen korán kellett kezdődnie, sokkal korábban, mint a hogy azt ma fölteni hajlandók vagyunk. Ez igen határozatlan állítás, de közelebbről *másodszor* azt állítjuk, hogy abból, hogy bizonyos működések ma, mint tanulás nélkül lefolyó, kész reflexek lépnek fel a gyermeknél, éppenséggel nem következik, hogy azok őseinknél, reflexekként és nem örömök, fájdalmak és belátás vezetése alatt fejlődtek ki. Oly aránylag magas és összetett cselekvőségi nézve, a milyen az evés, az ellenkező a valószínű és e melle szól az, hogy mi magunk is életünk folyamán tökéletesítjük és az ételek és italok természetéhez alkalmazzuk (például egy új

étel vagy bor kóstolásánál) evési tevékenységünket, nyelvmozgásainkat, tapasztalataink, belátás alapján, hogy mennél nagyobb ízlési örömeiket élvezzünk. De ha az evésre és ivásra nézve ezt nehéz is valószínűvé tenni, valószínűbb más aránylag még alacsonyabbrendű cselekvési mi dókra nézve. Valószínű például, hogy őseink csak két végtagon a szükség hatása alatt, belátásszerűen kezdtek járni, például; mert mellső végtagjaikat bizonyos esetekben eszközkézelésre akarták használni. A lassú fejlődés tana, mely korunk nagy vívmánya, legkevésbé sem zárja ki a belátásból való fejlődést, mint azok hiszik, a kik az emberi intézmények és kultúra „racionálisztikus” magyarázatát, mint elavultat a fejlődéstan alapján elvetik; ellenkezőleg, Spencer és Darwin művei tele vannak oly magyarázatokkal, a melyek szerint a szükségletek nyomása, a belátás indított meg, hozott létre fejlődést, választott ki célszerű mozgásokat és szilárdított meg azokra való hajlamokat. A belátás működése maga a lassú fejlődés egyik esete. Darwin szerint az érzelmkifejező mozgások egy egész osztálya: kiválasztott célszerű mozgások. (L. *Expression of emotions c*, művét.)

Bizonyos továbbá *harmadszor*, hogy oly cselekvési módok, a melyek belátástól függetlenül, örömeik és fájdalmak vezetése nélkül keletkeztek és szilárdultak meg, mégis belátás hatása alatt, örömeik és fájdalmak vezetése mellett *fejlődtek* tovább. Bármint keletkezett és szilárdult legyen meg az evés cselekvősege általában, bizonyos, hogy a ma szokásos ételek kiválasztására és elkészítési módjára nemzedékről-nemzedékre gyarapodó belátás alapján jutott az emberiség, folyton vizsgálva éhségi szükségletének jellegét és azt, hogy mennyiben elégíti azt ki egyik vagy másik étel. Bizonyos, hogy a ma létező testi gyakorlatok, játékok, a ma dívó társas összejövetelek, a klub, a zsúr, a bál hasonló folyamat által keletkeztek.

Kétségtelen végre *negyedszer*, hogy mennél *magasabbrendű*, összetettebb cselekvési módról van szó, annál bizonyosabb, hogy az a már kiképződött kezdetlegesebb folyamatok hatása, uralma alatt és azokkal összhangban képződött ki és hogy ez azon eszméleti állapottal járt, hogy e cselekvési mód célszerűnek éreztetett, vagyis egy szóval belátásosan képződött ki. Bármint álljon a dolog, oly aránylag mégis alacsonyrendű cselekvési módokkal, a. milyen az evés vagy a járás, oly magasrendű cselekvési módok, mint a megtorlás, a mely visszaemlékezést tesz föl, vagy a más emberekkel való bonyolult, hasznos összeműködés, a jogalkotás nem képződhetett ki másképp, mint célszerű-

ségök tapasztalata folytán, belátásosan. És kétségtelen, hogy e cselekvési módok mai, kevésbé meggondolt, megszokott, meg-rögződött természete nem elégséges érv e föltevés ellen. Bizonyos magasrendű cselekvési módok ma *quasi-reflex* természetűek; nagy készség van azokra az emberben és igen kevés tanulás szükséges kifejlődésükhöz. A menekvési mozdulatok le nem győzhető veszély esetén, a támadó mozdulatok legyőzhető veszély esetén, az észre nem vétetést és észre nem vevést célzó mozdulatok embertársaink rosszalása esetén, annak támogatása, a kinek élete és működése ránk nézve örvendetes, annak üldözése, a kinek élete és műkö-dése ránk nézve káros, mind oly cselekvési módok, a melyekre igen nagy készséget hozunk magunkkal szervezetünkben és a melyeket igen hamar tanulunk meg. Az illető esetekben kevés gondolkodás előzi meg végzésüket, azok erősen társulva vannak az illető öröm vagy fájdalom fellépésével úgy, hogy amaz öröm és fájdalom esetét és e mozdulatokra való készséget *egy* szóval szoktuk nevezni: *félelem, harag, szégyen, szeretet, gyűlölet* és ezen érzések és cselekvési hajlandóságok együtt általános névvel is bírnak: *indulat*. Mindazonáltal e megfelelő, hasznos, az illető öröm- vagy fájdalomhoz oly jól hozzáalkalmazott cselekvési módok eredetét őseinknél másképp nem képzelhetjük, mint hogy kifejlődésüket az az eszméleti folyamat kísérte, hogy elődeink azon örömeiket biztosítani, ama fájdalmakat kikerülni akarták és Tapasztalatok, belátás vezetése alatt választották ki a megfelelő cselekedeteket azon mozgások közül, a melyeket az eset izgalma felidézett, így a belátás uralma alatt kapcsolódott össze bizonyos fajta ingerlő okkal bizonyos hasznos cselekvési mód és e kapcsolat az esetek ismétlődése folytán oly annyira megerősödött, hogy könnyen, kevés egyéni tapasztalatot, gondolkodást igényelve öröklődik át és az illető esetekben gyakran egyéb gondolkodást és cselekvést kizár.

Bennünket itt voltaképen csak a harmadik pont érdekel, a mely szerint összes cselekvési módjaink, bármiképp keletkeztek legyen is, legnagyobb részt belátásszerűen fejlődtek tova és a negyedik, a mely szerint magasabbrendű cselekvési módjaink belátásszerűen keletkeztek is. Ez utóbbi azért, meri a jog alkotása és fentartása ily magasrendű, sőt igen magasrendű cselekvési mód. Az előbbi azért, mert az azt mutatja, . hogy ha netalán a célszerűségi belátásban nem is találnék meg a jog legkezdet-legesebb keletkezési okát, abban találhatjuk mégis fejlődésének legfontosabb okát. Már pedig bármennyire érdekeljen bennünket a jog keletkezésének kérdése, ép oly érdekes ránk nézve a jog

fejlődésének kérdése is. Sőt gyakorlati szempontból, a jövő kérdései szempontjából a jog fejlődésének kérdése fontosabb ránk nézve.

Ezek után most már a jog keletkezését fogjuk vizsgálat alá venni.

7. A jog alkotása és fentartása abból áll, hogy emberek más embereket oly viseletre kényszerítenek, a mely a kényszerítőknél érdekében van. A viselet, a melyre a jognak nevezett kényszer kiterjed, nemcsak bizonyos cselekedetek való tartózkodás, hanem pozitív cselekedeteket, működést is foglal magában. A jog alkotása és fentartása abban áll, hogy emberek más embereket arra kényszerítenek, hogy az ő javukra velők összeműködjenek- A jog egy része olyan, amelyet a kényszerítők a kényszerítettek beleegyezése nélkül, sőt esetleg akaratuk ellen alkotnak és tartanak fenn, vagy azért, mert az a kényszerítettek érdeke ellen van, vagy azért, mert bár a kényszerítetteknek is érdekében van, de azok nem látják azt át. A jognak azonban csak csekély része ilyen. A jog legnagyobb része azok beleegyezésével jön létre és tartatik fenn, a kik annak kényszere alatt állanak. A jog legnagyobb része t. i. nemcsak összeműködése embereknek más emberekkel ezek javára, hanem összeműködése embereknek egymás javára, közös egyetértéssel. A jog e részére nézve a kényszer is közös egyetértéssel létesítetik oly esetekre vonatkozólag, a mikor azon emberek valamelyike, a kik az összeműködést általában akarják, konkrét esetben ki akar bújni a kötelezettségek, az áldozatok alól csupán az összeműködésből eredő jót élvezve. Úgy azon szabályai tehát a jognak, a melyek embereket más emberek számára kizsákmányolnak, mint azon szabályai a jognak, a melyek kölcsönös jót, kölcsönös szolgálatot biztosítanak, *összeműködési szabályok*, embereknek emberekkel való összeműködését célzó szabályok. A jog *kényszerrel biztosított összeműködés másokkal* vagy egyoldalúan azok javára, vagy kölcsönösen mindkét fél javára.*)

Azt állítjuk, hogy azon összeműködést, a melyből a jog áll, úgy másoknak a maguk javára való működtetését, mint a másokkal, kölcsönös haszon kedvéért való összeműködést és annak kényszerrel való biztosítását, azért kezdték meg, hozták létre

*) E gondolat bővebb kifejtését, tartalmának konkrét példákkal való megvilágítását és igazságának bizonyítását alább a *Jog és igazság* című VII. Fejezet adja. A szerző azon olvasóinak, a kik e kiegészítések valamelyikének hiányát talán már a fejezetek jelen pontján érzik, azt ajánlja, hogy a könyv sorrendjén túltéve magukat a nevezett fejezetet már most olvassák el.

az emberek, mert belátták, hogy az mindenféle szükségleteik kielégítését megkönnyíti. Azt állítjuk továbbá, hogy e belátásra tapasztalatok vezették rá az embereket. E tapasztalatokat az tette lehetőre; hogy kezdettől fogva több ember, illetőleg már több prehumán előd keletkezett és létezett egymás mellett. E tapasztalatokra a legjobb alkalmat véletlen összeműködések adták, mint például, hogy az állatot, a melyet az egyik ember nem tudott egészen megölni, egy véletlenül odaérkezett másik ember csapásai egészen megfosztottak életétől,*) vagy hogy az egyik ember véletlenül meglátván a másiknak eszközkészítési módját, azt tőle megtanulta.**)

Azt állítjuk tehát, hogy az embereket ugyanolyan eszméleti folyamat vitte a jogalkotásra, amilyen arra vitte őket, hogy a fatörzset és követ eszközül és fegyverül, a barlangot lakásul felhasználják, vagy a milyen őket mesterséges lakások készítésére, az állatok munkájának félhasználására vagy földművelésre vitte.

Midőn ezen utóbbi hasznos cselekvési módokra utaltunk, egyszersmind rámutattunk állításunk legfőbb bizonyítékára. Hogy az ember tapasztalatok folytán hasznos cselekvési módokra jut hogy ez a kezdetleges emberre nézve is igaz, az kétségtelen. Hogy az utóbb említett hasznos eljárásokra is ily módon jutott, abban nem kételkedik senki. Semmi okunk sincs tehát, hogy a jogra nézve mást tegyünk föl, ellenkezőleg a jogot ugyanezen okból kell magyaráznunk.

Evvél ellentétben a történeti iskola azt tanítja, hogy a jogot nem az egyes emberek belátása és akarata hozta létre, hanem a „népszellem, a nép tudat”, meggondolástól, belátástól függetlenül. Savigny ennek bizonyítékát abban találja, hogy már kezdetleges időkben is „belső szükségnek” érzik az emberek a jogot, szentnek, istentől eredőnek, (*System d. heut. Rom. Rechtes* I. 14). Ámde a hajlamoknak azon elemzése, a melyet adtunk, megmutatta

*) Mellesleg mondva, ily közvetlen tapasztalatok nem voltak logikailag, okvetlenül szükségesek azon belátás, azon föltevés megteremtésére, »hogy összeműködés hasznos. Pusztán következtetés is rávezethetne egy embert, olyat is, a ki nemcsak hogy véletlen összeműködést nem tapasztalt, de még más ember létéről tudomással sem bír, arra a gondolatra, hogy hasznos volna rá nézve, ha egy másik ember léteznék és vele összeműködne. Ily gondolatra rávezethetné állatok és tárgyak többes számának szemlélete. De a gondolatnak, a melyet itt előadtunk, voltaképp semmi jelentősége nincs, mert kétségtelen, hogy őseink szánjára megvoltak az induktív módszer alkalmi.

**) Véletlen összeműködések tehát fölteszünk, de nem véletlenül némelyekben meglévő társas hajlamot, a melyet fölített Beöthy Leo (L. fönnebb I. §.) Ellenkezőleg mi semmi társas hajlamot sem teszünk föl a tapasztalatot és belátást megelőzőleg.

nekünk, hogy cselekvési módok, a melyek belátásból keletkeztek, mint „belső szükségből” eredők tűnhetnek föl maguk az illető emberek előtt. Ugyanezen elemzés továbbá általában kitüntette, hogy ama cselekvési módok, a melyekre való hajlandóságból a népszellem áll, nem keletkezhetnek másképp, mint belátásból.

Mások szerint „a társas ösztön” hozta létre a társas életet és összeműködést. Beöthy, mint láttuk, a legnagyobb mértékben helyeslőleg idézi Comte azon tanát, hogy a társadalom szülő oka az emberi nemnek egy, az együttes életre ösztönszerű hajlam folytán, minden személyes számítástól független . . . spontán sociabilitása”. Beöthy szerint Comte „szerencsésen megcáfolta azon nézetet a mely szerint a társadalmi életből az egyénre nézve eredő előnyök megfontolása bírta volna reá az embert a társadalom megalapítására” és a polgári hajlamokat eredeti és megmásíthatlan fajjellegül nyilatkoztatta, mely minden egyébnek hozzájárulása nélkül létrehozta a társadalmat.”

A társas ösztön e tana téves. Az embernek nincs más vonzódása a társas élet iránt, mint a melyet benne a társas élet előnyeinek felismerése fölkelt; az ember csakis azért szereti a társas életet, mert annak előnyeit felismeri, átérzi. A tévedés, mintha a belátástól független, egyszerű vonzódás is volna bennünk a társas élethez, onnan ered, hogy a társas élet előnyeinek említésénél többnyire csak annak legkézzelfoghatóbb hasznaira gondolunk, (a milyen a kölcsönös védelem egyéb kölcsönös segítség, a közgazdaság) és nem azon finom hasznaira is, hogy szórakoztat, tanít, munkálkodást hajlamainknak nagyobb tért nyit, munkálkodásunkat mások munkásságának szemlélete és az avval járó szimpatikus szuggesztio által megkönnyíti, hogy magunkról való jó véleményünket mások hozzájárulása által megerősíti. Szeretjük az újdonságokat, a vidámságot, vidám ötleteket, a szellemet, az ismereteket; ez egy szükségletünk, szellemünk, agyvelőnk foglalkoztatása: a társas élet e szükségletünk azon kielégítéséhez, a mely saját erőnktől telik, hozzáadja a többiek erejének termékét és így e szükségletünk teljesebb kielégítését teszi lehetővé. Vágyunk hasznost tenni, hosszú időre terjedőt alkotni: a társas élet lehetővé teszi, hogy alkotó erőinket magunk érdekein túl számos mások érdekében játszassuk. Jól esik jelességünkről, erőnkről biztosaknak lennünk, arra gondolunk: mások szavakkal és hajlongásokkal bizonyítgatják jelességüket előttünk, eszünkbe juttatják azt. A társas életnek ezen hasznaiért való szeretetét szokás tévesen érdek és belátás nélküli, ösztönszerű szeretetnek, társas ösztönnek nevezni.

Comte szerint, mint Beöthy közli, a polgári hajlamok „meg-

másíthatatlan fajjellegét” képeznek. Ámde ebben Comte téved. Ha a társas élet valamely embernek nem nyújtja a megszokott előnyöket, ha ellenkezőleg fájdalmakat okoz neki, akkor megszűnik azt szeretni. A ki embertársaitól meg nem értetvén, nem támogatásra, hanem akadályozásra lel munkásságában; a ki oly környezetben él, a mely nem szórakoztatja, nem mozdíttja elő természetének mennél teljesebb kifejtését szimpatikus szuggesztió által; akinek embertársainak szavai és viselete nem erejét, jó tulajdonságait, hanem gyengeségét, szégyenét juttatják eszébe; vagy a ki egyszerűen a magányban, könyvek segélyével, magányos gondolkodás útján jobban véli kielégíthetni azon szükségletek fontosabbjait. a melyeket a társas élet nyújt, az nem fogja szeretni, sőt esetleg gyűlölni fogja a társaságot. E tény kétségtelenné teszi hogy a társas élethez való vonzódás a társas élet előnyeinek felismerésén alapszik és nem attól független ösztön.

Ugyanezt bizonyítja egy másik nagyobb méretű tény, t. i. az a különbség, a mely a társas hajlamra vonatkozólag az emberek egész csoportjai között létezik, illetőleg az a változás, amely e tekintetben az emberek egész csoportjaira nézve az idők folyamán beáll, mely tény a jogbölcselethez nézve sokkal nagyobb érdekléssel bír, mint a társas hajlam oly egyéni módosulása, illetőleg csökkenése, a milyenről fönnebb szólottam. A jogtörténet és az etnográfia adatai kétségtelenül bizonyítják, hogy az emberek mindig oly összeműködési közönségeket alkotnak, *olyanokat szeretnek lángolón*, olyanokat tartanak fenn egyéni áldozatok árán, a melyek mellett mindenféle szükségleteiket: a gazdaságiakat, a műveltségüket, a védelmieket stb. legteljesebben kielégíthetni vélik. A jogtörténet és az etnográfia adatai kétségtelenül bizonyítják, hogy erre vonatkozó célszerűségi belátásuk, ismereteik, gazdasági, közlekedési sat. ismereteik döntenek a fölött, vajjon egymással alig összeműködő családok legyenek-e maximális egyesületeik, vajjon nemzetségeket alkossanak-e összeműködési egyesületül, vajjon törzseket képezzenek-e, vajjon a törzs legyen-e a legnagyobb egyesület, vagy nemzetet alakítsanak-e. A jogtörténet és az etnográfia adatai kétségtelenül bizonyítják, hogy az emberek épugy szükségleteik kielégítése szempontjából, tudatosan alkotják a családot, a nemzetséget, a törzset, a nemzetet, mint egy részvénytársaságot, egy szórakozási klubbot vagy egy kereskedelmi karavánt, hogy azok épugy mesterséges alkotások, mint ezek. Ezt a jogtörténet és etnográfia adataival behatóan kimutatnia jelen könyv folytatásául tervezett *Az államalakulás törvénye* című dolgozatban szándékozom. Ha ez így van, akkor ez a jog fejlőd-

désének egyik legfontosabb igazsága, a mely egész jövő politikai cselekvésünkre kell, hogy irányadó legyen. De ha ez így van, akkor világos, milyen helytelen a jog és állam alapokául egy belátástól független társas hajlamot, társas ösztönt fölvenni, a mely az-embert belátástól függetlenül állam alkotására viszi, némelyek szerint egész határozott, magasrendű állam alkotására., Ezen társas ösztönnek válfajaként azután némelyeknél a vérségi, a törzsi, a nemzeti érzés szerepelnek, mint belátástól független, az ember természetében gyökerező egyszerű, változhatlan alapérzések, államalkotó okok; pedig ezen érzések csupán célszerűségi belátáson alapulnak és a belátás, az ismeretek bizonyos állapotának felelnek meg. Ha kiinduló pontunk mindjárt ily hamis, akkor okvetlenül hamis lesz egész jog- és állambölcseletünk is.

Közismeretű tény, hogy a magasabb rendű állatok különböző fajai is a szerint élnek nagyobb társaságokban vagy csak párosan, a mint az táplálkozási és védelmi szükségleteiknek megfelel. Az előbbi életmód nagyjában a növényevőket, az utóbbi a ragadozókat jellemzi. Spencer Herbert (*Pr. Of Psychology* 3-d ed. §. 503.) bővebben fejti ki és példákkal világítja meg e tételt. Ő azonban nem mondja ki határozottan, hogy tapasztalatok és belátás vitte volna a ragadozó állatokat szétszóródásba, a növényevőket együttmaradásra; előadása maja e nézetet látszik feltüntetni, majd csupán a természetes kiválasztásra utal, mint okra, De egy érdekes példáját hozza föl annak, hogy egy madárfaj egy másik madárfaj társaságához csatlakozik: a seregélyek télen gyakran a varjúk társaságát keresik föl, pedig az ölyütől való védekezés céljából. E társulás pedig nem keletkezhetett korábban, mint a seregélyfaj késő fejlettségi szakában, tapasztalatok, belátás alapján. Zoológusok és biológusok továbbá számos példáját hozzák föl annak, hogy állatfajok társas együttélésre vonatkozó szokásaikat a szükséghez, a megváltozott körülményekhez, újonnan előállott megtámadáshoz vagy élelemhiányhoz képest megváltoztatják. Látjuk tehát, hogy e tekintetben szilárd ösztönök nem léteznek, különböző fajok közötti társulásokat és egészen különös, a körülményekhez alkalmazott új társulási és összeműködési módokat názi állataink között naponkint tapasztalhatunk. Mind e tények azt igazolják, hogy a társas életre vonatkozó tulajdonságok általában, hogy a növény és húsevő állatok között e tekintetben létező különbség is belátás következményei.*)

*) Ezen állításunk helyességével egy csöppet sem ellenkezik az a tény, hogy alsóbb rendű lényeknél társas együttlét és összeműködés áll fenn a nélkül, hogy azoknál (legalább ismereteink mai állapotában) a célszerűségi belátás

A jogászok tudvalevőleg csaknem kivétel nélkül azt állítják hogy az állatoknak nincs eszök; evvel szokták igazolni, hogy az állatoknak nincsenek jogaik. Ezen állítás a tényekkel homlokegyenes az is, ellentétben van. Ugyancsak közkeletű feltevés, hogy a kezdetleges embernek nem lehet elég esze, hogy szükségleteinek megfelelőleg, tervszerűen rendezze be életét. Az etnográfia adatai azon, igaz, csak relatíve kezdetleges emberről, a melyről tudomást nyújtanak nekünk, nem igazolják e föltevést.

A mondottak mind nyilvánvalóvá teszik, hogy azon kényszerrel biztosított összeműködés, a melyet jognak nevezünk, nem belátás nélküli népszellem, nem ily társas ösztön és polgári hajlam, hanem egyszerűen a józan belátás szülötte.

8. A jog keletkezéséről menjünk át a jog fejlődésére.

A jog fejlődéséről szólva, mindenekelőtt meg kell jegyeznünk, hogy ebbe nem foglaljuk bele a jog azon változásait, melyek abból származnak, hogy ama körülmények megváltoznak a melyek között bizonyos emberek élnek, például a hadiszervezetnek, az adózásnak, a földbirtoki jognak azon változásait, a melyeket az idéz elő, hogy valamely nép szomszédságába hódítás újján új, harcias nép jön. E változásokra is áll, a mit a jogfejlődéséről előadni fogunk, hogy az emberek azért hozzák azokat létre, mert szükségüket belátják. Mégis azonban ezektől eltekintünk és —mint egységes problémát nyújtó és tulajdonképeni problémánkat képező jelenséget— csak a jog azon fejlődését vesszük szemügyre, mely az idők folyamán a körülmények ily változása nélkül is be szokott állani.

A jog fejlődésének egyik oka az a tény, hogy azon jog kiépítéséhez, a melyet az emberek egy időpontban jónak találnak, idő kell; az emberek csak hosszabb idő alatt csinálhatják meg a szükségesnek mutatkozó intézményeket és így a jog már ezért is az idő folyamán fejlődik: t. i. kifejlődik. Miután például az emberek egyszer a központi fejedelmi igazgatást az egész országra nézve létrehozni készek, idő kell, a míg azt tényleg keresztülviszik és így ezen igazgatás az idő folyamán kifejlődik. Azonban midőn azon kérdés tolul fel, miért fejlődik idővel a jog és mely törvények szerint, akkor nem az intézmények ezen egyszerű ki-

eszméleti állapotát szabadna föltennünk és a társas összeműködést abból származtatnunk. A magasrendű élő lényeknél igen bonyolult eszméleti állapot kíséri oly hasznos működéseket, a melyekhez anyagilag egészen analóg működések alsóbb rendű lényeknél valószínűleg egyszerűbb eszméleti állapot kísérete nél-

építését értik a jog fejlődése alatt, nem ez képezi a problémát és a vita tárgyát, hanem a jog azon fejlődése, a mely több mint ily haladás már megadott irányban, t. i. irányváltoztatás, a jog alapjainak, az alapvető intézményeknek megváltoztatása, a mely tudvalevőleg szintén bekövetkezik az idő folyamán. Ilyen például az a tény, hogy a hűbéri szakadozottságot egyáltalában felváltja központi hatalom és igazgatás vagyis ezen új folyamatnak föllépése.

Evvel is megszűkítjük a jog fejlődésének fogalmát és alatta csupán a jog ezen nagy változásait értjük, a melyek az idő folyamán beállanak.

E változásokra nézve azt állítjuk, hogy ezeknek oka, hogy az emberek ismeretei arról, hogy szükségleteiket hogyan elégíthetik ki legjobban, az idő folytán gyarapodnak és szükségleteiket a lehető legjobban kielégíteni akarván, ennél fogva az összeműködésnek, a jognak új nemeit hozzák létre. Vagyis a jog fejlődésének ugyanaz az értelmi hálaadás az oka, a mely a munkaeszközök tökéletesbítésének, az ipari tehnikának, a gazdaság tökéletesedésének az oka. A jog fejlődése épügy értelmi, intellektuális fejlődés, mint ezeké.

Az ismeretek pedig, a melyeknek gyarapodása a jog_változtatására viszi az embereket, két osztályba oszthatók: *először* közvetlenül magára a jogra, az összeműködésre vonatkozó ismeretek, *másodszor* egyéb, távolabbi ismeretek, a melyek az együttműködés legjobb módját közvetve határozzák meg.

Nézzünk néhány példát az első osztályból. Ilyen annak a felismerése, hogy egy dolgot a tulajdonosnak adandó ellenszolgálat mellett más is használhat, az a gondolat, hogy a dolognak bizonyos vonatkozásban való használata elválasztható a dolog Tulajdonától. Ennek felismerésére tudvalevőleg idő kellett és e felismerés az idegen dologbeli jogok és a dologi szerződések keletkezésére vezetett. Ilyen annak felismerése, hogy valaki más számára dolgozhatik, a nélkül, hogy egészen, rabszolgaként annak rendelkezése alatt álljon, a mi szabadabb szolgálati viszonyra, továbbá munkaszerződések keletkezésére vitt. Ilyen ismeret fejlődését mutatja a következő példa is. A nemzetség, a mely közösen irtott egy földdarabot művelés céljából, a mely azután e földdarabot szétszította az egyes családok között, egy-egy család kihaltával az uratlanná vált osztályrészt ismét szétszította a többi lennálló család közt. Ennek folytán idő múltán az következett be, hogy minden család földjei szét voltak szórva, a mi a földművelésre károsan hatott. Ennek következtében új felosztási rend-

szert hoztak be, t. i. egy-egy család kihaltával, vagy attól függetlenül, időről-időre, az egész nemzetségi föld újjáosztását.

Távoli ismeretek, a melyekben való gyarapodás következtében az emberek új összeműködési módokat talált a célszerűbbeknek, a gazdasági ismeretek (baromfityezés. földművelés. központosított ipar és munkamegosztás keletkezése), technikai ismeretek, különösen közlekedésiek, továbbá földrajziak, egészségiek, elméleti természettudományiak. Ezen távoli ismeretekben való gyarapodás, a melynek folytán az emberek az összeműködés új módjait szükségleteik kielégítése szempontjából célszerűbbeknek találják, okozza a jog legnagyobb, legmélyebbre ható változásait, változást a közönségekben, a melyeket az emberek alkotnak, vérségi kötelékek felállítását vagy bomlását, törzsi államok helyett nemzeti államok keletkezését, hűbéri szakadozottság helyett egységes állam keletkezését, teokratikus állam keletkezését, megszűnését, osztályok egyenlőtlen joguságának megszűnését, korlátolt magántulajdon helyett korlátlanok kifejlődését, magánbüntetés helyett közbüntetés létrejövetelét, kompozicionális büntetések helyett irtó büntetések keletkezését.

Midőn a jog e nagy átalakulásait így egyszerűen annak tulajdonítjuk, hogy az emberek ismeretei arról, hogy szükségleteiket hogyan elégítsék ki legjobban, az idő folytán gyarapodnak, másfelől azt állítjuk, hogy a szükségletek maguk legnagyobbbrészt ugyanazok maradtak és legnagyobbbrészt ugyanazok a szükségletek alaprugói a legkezdetlegesebb, legrégebb és a legfejlettebb, legújabb jognak. A testből eltávozott anyagok helyrepótlásának szükséglete, a nemi ösztön, a szervezet egy nem túlságos nagy és nem túl kicsiny, hanem közepes működésének szüksége, vagyis szükség szórakozás, szépség, tevékenység után egyfelől, pihenés, nyugalom után másfelől és a vágy, hogy ez az élet mennél tovább tartson, alaprugója és fentartója a legkezdetlegesebb összeműködésnek, mint a legfejlettebb intézményeknek.

Más szóval: a jog fejlődése nem a célok, hanem az eszközök fejlődése és abból ered, hogy ugyanazon szükségletek kielégítésének jobb eszközeit ismerik fel az emberek az idő folytán.

Még más szóval: a jog fejlődését legnagyobb mértékben az emberi lélek felszínesebb és összetettebb és nem mélyebb és egyszerűbb elemeinek változása okozza.

A látszat az ellenkező. Az embereknek az intézményekre vonatkozó érzelmei, hajlamai, mint mondani szokás : egész érzelmvilága az idők folytán nagy változáson ment át. Első pillanatra a jog fejlődésének okául az érzelmeik e változása tűnik föl. Minthogy

pedig ez tűnik fel a fejlődés okául, kizártnak látszik, hogy csupán az emberek gyarapodó belátása arról, hogy szükségleteiket hogyan, elégíthetik ki legjobban, okozná azt. Hogyan lehet azonosítani a vallásos szellem keletkezését vagy csökkenését az emberek azon belátásával, hogy bizonyos új intézmények folytán jobban fognak táplálkozni? Hogyan lehet azonosítani a nemzeti szellem fellépését a törzsi érzés helyébe az emberek azon belátásával, hogy bizonyos intézmények mellett jobban fogják magukat kialakítani? Amaz érzelmi változás nem úgy tűnik fel, mint alacsonyabb szükségletek eszközeinek megváltozása, hanem mint változás az emberek céljaiban, lelkek legeslegmélyében. Maguk előtt az illető emberek előtt is úgy tűnik az fel és ők a legnagyobb megbotrányozással utasítanak vissza, hogy a legmagasztosabb érzelmeik és ragaszkodásuk tárgyát képező intézmények, a melyek egy új kort jelentenek, pusztán jobb eszközei ugyanazon szükségleteknek, a melyeknek a régi, az újakkal ellentétes, megvetett, gyűlölt intézmények szolgáltak. A régi érzelmek és intézmények utólag egészen rosszaknak, az új érzelmek és intézmények önmagukban értékeseknek tűnnek fel előttük. Ám ez csak látszat. A célszerűségi belátás, az eszközök felismerése érzelmek, hajlamok, eszmények formájába rejtőzik ; a régi érzelmek kezdetlegesebb eszközöknek voltak felismerései, az újabb érzelmek pedig felismerései jobb eszközöknek ugyanazon szükségletek kielégítésére, ugyanazon célok elérésére.

Világítsuk meg e tant a jogfejlődés néhány fölényével.

Itt van mindenekelőtt azon összeműködési egyesületek változása, fejlődése, a melyeket az emberek fõntartanak, mely fejlődésről különben már az előző szakaszban megemlékeztünk. Nézzük e fejlődés okait, a nélkül, hogy itt, a hol e kérdést csak a jogfejlődés általános tanának megvilágítására használjuk föl, teljesen kimerítők vagy szabatosak lenni akarnánk.

A legkezdetlegesebb vadász-, halász-, állat- és vadnövény-szedő emberek, a kik földet művelni nem tudnak és munkamegosztással és forgalommal csak a legcsekélyebb mértékkel bírnak, a családnál szélesebb körű összeműködő egyesületeket alkotni nem szoktak ; némelyeknél összetart és támogatja egymást igen csekély mértékben és nem állandóan 2—3 család. Ennek oka az, hogy ismereteik e kezdetleges állapotában így elégítik ki legjobban szükségleteiket, *nagyobb egyesületek semmi hasznukra sem volnának, csak áldozataikba kerülnének.* A minden nőnek fő, esetleg a férfiaknak is foglalkozását képező rovar-, kagyló-, vadnövény-szedés nem kívánja sok száz vagy ezer vagy millió ember összeműködését, a

mint azt az előrehaladott, munkamegosztásos, tömeges termelés kívánja; a kezdetleges vadászatnak a melyet űznek, szintén legfőlebb néhány ember összeműködése válik hasznára. Kezdetleges táplálékszerzési módjaiknál fogva az elszéledés van javukra. Vajjon mi célból működnének össze tőlük távol lakó emberek százaival, ezreivel; mi célra alkotnának ezekkel államot? A védelem szempontjából? Ha nincsenek szomszédságukban sűrűn lakó műveltebb emberek, a kik nagy tömegben támadják meg őket a föld elvétele végett (egyéb elvenni valójuk, a mi nagy tömegek támadását megérné, nincs) akkor nagy védőtömegekre sincs szükség. Vajjon közbiztonság, vajjon igazságszolgáltatás kedvéért működnének össze nagy tömegben? Mit törődnek ők avval, hogy *tőlük távol* (csak valamennyire is távol) közbiztonság, igazság van-e? Mikor ők arra a távoli földre sohasem mennek, annak emberei hozzájuk nem jönnek, ama távoli föld termékeit nem élvezik, forgalom nincsen. Vajjon utak, hidak építése végett? Mit érdekli őket a tőlük távol eső emberekkel való közlekedés, azok közlekedési eszközei, ha munkamegosztás, ha forgalom nincs? *A föld, a melyből élnek; és a melynek emberei segélyével élnek, igen kis terület*, mert ismereteik igen csekélyek és azért *a jogi egyesület is, a melyet alkotnak, igen kis területre terjed ki*. Látjuk tehát, hogy semmi hasznuk sem volna abból, ha nagy államokat alkotnának, nagy szervezetre áldoznának és azért nem is tartanak fenn olyat, mutatván, hogy az ember, ha az államból haszna nincs, nem *politikon zoon*. Hozzájárul ehhez, hogy nem is volnának képesek ily államot alkotni. Mikor az egyesnek, alig van annyija, a miből mától holnapra él, nem áldozhatna, még ha érdekében volna is, jobb életet biztosító köztevékenységre, közmunkára, hivatalok fentartására.

Az emberek tehát a fejlődés e kezdetleges szakában is belátásosan élnek. E korai szakban az egyéni függetlenség érzése jellemzi őket. Utazók leírása szerint nem fér a fejükbe, hogy ők egy főnöknek engedelmeskedjenek. Ez természetes; minthogy semmi hasznuk sem volna ebből, csak káruk és az egyéni függetlenség legjobban biztosítja megélésüket, azért bírnak erre feltétlen hajlammal.

De ugyanezen emberek utódai, ha a földművelést megtanulják, nagyobb egyesületeket alkotnak, a melyeket nemzetségeknek vagy falvakkal szokás mondani és a melyek már 40—50—100 család tartós összeműködéséből állanak. Nagyon természetesen. Először a földművelés mellett nem szükséges az elszéledés. Másodszor a földművelés céljára egy nagyobb területet kell egy helyen

irtani, már csak azért is, mert csak nagyobb tisztáson lehet a vetést attól megóvni, hogy az erdő vadjai lerágnák és letapossák, hogy baromtenyésztő szomszédok lelegeltessék. Azután e földművelőknek már van elrabolni és azért megvédeni valójuk. Egy-egy ilyen nemzetség közösen irt és esetleg kerít be tehát egy nagyobb darab földöt, a melyet azután tagjai közt feloszt, közösen védi, támogatja tagjait és a föld kezdetleges művelési módja mellett együtt vándorol a kimerült földről máshova, újat irtani.

Nos ezen ismeretek mellett az egyéni függetlenség érzésétől eltelve volt emberek utódjaiban a nemzeti érzés válik hatalniassá, a legfőbb emberi érzéssé, az erkölcs követelményévé.

A nemzetséghez való ragaszkodás szükségét pedig nem avval indokolják, hogy a mellett elégítik ki legjobban szükségleteiket, hanem avval, hogy az azokkal való élés, az azokkal való összetartás, a kikkel az ember egy őstől származik, a kikkel közös a vére, ellenállhatlan követelménye az emberi természetnek. Pedig a legnagyobb mértékben valószínű, hogy e nemzetségek nagy része nem származik közös őstől, nőm bír közös vérrel. Később pedig, mikor a munkamegosztás előrehalad, mások számára való ipari munka és forgalom látszik előnyösebbnek és ezen emberek utódai megszűnnek kizárólag az örökölt földet művelni és azért nemzetségeket alkotni, igen jól megélik amaz érzés kielégítése nélkül, az az érzés megszűnik.

Ily nemzetségek vagy falvak egymás mellett létezhetnek a nélkül, hogy együtt nagyobb összeműködési egyesületet alkotnának, teljesen függetlenül egymástól. Ez az eset például az indiai dombvidék némely fajainál. Másutt idővel a gazdasági ismeretek haladásával, nagyobb körű közigazdaság kifejlődésével ezen nemzetségek egy nagy száma bizonyos célokból, forgalom fentartása, az ezáltal igényelt hosszabb utak építése, vagy nagyobb területre kiterjedő közbiztonság fentartása, a (most már nagyobb tömegeket igénylő) védelem vagy a támadás, új, mások tulajdonában levő földek elfoglalása céljából, a melyekre a népességnek a földművelés folytán beállott sűrűsödése folytán szükség van, megint nagyobb összeműködő egyesületet u. n. törzset alkot. De az ily törzs eleinte nagyon kevésbé állandó egyesület. Felbomlik, ha reá szükség nincsen. Egy-egy nemzetség vagy a nemzetségek egy-egy csoportja majd ehhez a törzshöz, majd ahhoz csatlakozik, a mint valami célból, például föld foglalása céljából jónak látja. De miután a földművelés előrehaladása folytán ugyanazon föld állandó megművelését megtanulták és ha valamely állandó, nagyobb ellenség

elleni, folytonos védelem avagy terjeszkedés nagyobbkörű összeműködést igényel, állandó törzsek keletkeznek.

És ekkor fellép az erős törzsi érzés; a törzshöz való tartozás, abban való maradás az ember -legmagasztosabb kötelességének tekintetik, jöllehet ugyanezen emberek elődei folyton megtörték e köteléket. A törzs iránti hűség természetesnek tüntették fel, a melyet a közös leszármazás követel, hiszen a törzs, azt mondják, örök idő óta létező egysége a közös vérből származóknak; legendák kelnek, hogy Isten alapította, a mint a száli frankok a maguk törzséről törvénykönyvükben mondják, pedig nekünk magunknak teljes történeti bizonyítékaink vannak arról, hogy az ily törzsek, ugyane frank is, *célszerűségi okokból alapítottak*; vezető férfiak belátása által egyezmények útján oly kisebb nemzetségi egyesületekből, a melyek, a míg érdekeik nem kívánták, egymással nem törődtek, *rokonságot nem tartottal*;, sőt folyton hadakoztak egymással. Nem természetes érzések alapján keletkeztek e törzsek, hanem körülbelül úgy, a hogy Rousseau magának az állam alakulását képzelte.

Az ily törzsek esetleg bizonyos célokra, például igen hatalmas, közös ellenség elleni védelem vagy hódítás céljából nagyobb összeműködési egyesületekké egyesülnek. De -mindig csak annyiban, oly feladatokra kiterjedő közös szervezettel és hatáskörrel, annyi időre, a melyet e célok igényelnek. *Lehetnek e törzsek ősidőből közös származásnak, lehetnek ugyanazon nyelvet beszélők ugyanazon műveltséggel és vallással bírók, ezért* természetesén még eszükbe nem jut közös államot fentartani, a mint róluk helytelenül jogbölcselekedők állítják, hisz az áldozatokba kerül, hisz az jólétükkel egészen ellenkező, felesleges vagy káros cselekvési mód volna. Ők törzsük tagjainak, de nem valami nagyobb nemzetnek, faji egységnek tagjaiul tekintik magukat; erre — mint a germánoknak a középkor első századaiban — nevük, szavuk sincs. Ha az ideiglenes, nagyobb egyesület vezére, érdekeikkel ellenkezően, állandóvá akarná tenni a közös államot, ellenállának; az egyesület a közös célok terjedelméig mindig fenáll, különben folyton szétszakad. De mihelyt ismereteik haladása folytán szükségleteik kielégítése céljából előnyösnek találják nagyobb állam alakítását, megalkítják azt. Az ismeretek, a melyek haladása ezt létrehozza, rendszeren gazdasági ismeretek. Ha a földművelés és ipar termelőképességben emelkedik, ha belátják a nagyon központosított ipar és a törzseket, tartományokat, hercegségeket átfoglaló forgalom előnyeit jólétök szempontjából, ha látják, hogy minden törzs tagjainak érdeke követeli, hogy jó utjai, közbiztonsága, igazságszolgálda-

tása, egészsége, műveltsége legyen az összes többi turzsekél létrehozzák az egységes államot. Létrehozzák azt világos belátás, folytán a kereskedők és iparosok (ezek a központi hatalom támogatói), a közigazdák, az állambölcsező tudósok, államférfiak, sokáig küzködve, a földbirtokosok és földművelők belátáshiányával a kik nem akarnak egy nemzetet alakítani, ha származásra sat. egyik is. Viszont ama belátás létrehozza a közös államot azok között is, a kik származásra, nyelvre, vallásra nézve nem egyikek. Iparosok és kereskedők levelezése, közös bíróságok, közös hadvezérek, a gazdasági forgalom által keletkezett közlekedés folytán létrejött közös iskolák létrehoznak egy új, ezelőtt nem létezett csodálatos keverék volapüknyelvet, egy új nemzeti francia, angol, magyar, irodalmi-német nyelvet. A gazdasági összeműködés hasznának belátása folytán az emberek mesterségesen alkotnak egy nagy államot, egy nemzetet, egy nyelvet, a mint ugyané célra részvénytársulatokat vagy hanzavárosszövetséget alkotnak.

És ekkor bűnnek tekintik a régi, szeparatiztikus törzsi érzést, az ember természetes érzésének a nemzetit. Olyan érzésnek, amelynek nem szabad érdekektől, belátástól függnie, hasznot mérlegelnie, a mely közös származáson, közös múlton alapszik, a mely nélkül *épzérsű* ember nem képzelhető.

Az emberek maximális összeműködési egyesülete, az állam tipikus fejlődésének e rövid vázlatára kitünteti, hogy e fejlődést az okozza, hogy az idő folyamán az emberek ismeretei arról, hogy mily módon elégíthetik ki legjobban szükségleteiket, gyarapodnak, változnak és ezért az emberek az idő folyamán más és más összeműködést, más és más államot találnak célszerűnek.* Az ismereteknek, a belátásnak változása, gyarapodása, érzelmek változásának formájába rejtőzik. De az érzelmek e változását semmikép sem magyarázhatjuk meg annak felismerése nélkül, hogy az embereknek bizonyos nagyon állandó szükségleteik vannak, azok lehető legjobb kielégítésére törekednek és hogy

*) Az a közkeletű tan, hogy a római közszellemet az állam iránti odaadás, a germán pedig az egyéni függetlenségnek hajlama jellemezte, egészen helytelen magyarázata a tényeknek. Annak oka, hogy a rómaiak általunk ismert történelmük folyamán nagyobb körű, állandóbb és erősebb államot alkotnak, mint a milyeneket alkotnak a germánok általunk ismert történetük első századaiban, egyszerűen az, hogy midőn a rómaiakkal megismerkedünk, azok már túl vannak a fejletlenség azon fokán, a melyen a germánok vannak, mikor róluk először tudomást szerzünk. Világos nyomai vannak annak, hogy azelőtt a római államalkotás sem volt fejlettebb, sőt egészen olyan volt, mint az általunk ismert első germánoké; viszont újabb időben a germánok utódai is elég szépen leküzdtek amaz állítólagos államellenes szellemüket.

érzelmeik azért változnak, mert belátják, hogy szükségleteiket e megváltoztatott módon jobban elégítik ki. Egészen helytelen volna a divó felfogást követve azt mondani: a földművelés vagy forgalom kifejlődése megváltoztatta az emberek érzélemlátát a földművelés és a forgalom fölkelte bennük a nemzeti és a nemzeti érzést. Hogyan? Hol a kapcsolat a forgalom és a nemzeti érzés között? Miért kellett ama változásnak az érzelmek ezen átalakulására vinnie? A lelki élet mely általános alaptörvényére vezessük vissza a „körülmenyek”, a „viszonyok” ama hatását az érzelmekre? A felelet e kérdésekre az, hogy a körülmenyek, a viszonyok ama változása helyesen kifejezve ismeretek, belátás változása arra vonatkozólag, hogy az emberek hogyan elégíthetik ki legjobban szükségleteiket és mert az ember tulajdonsága, hogy szükségletei lehető legteljesebb kielégítésére törekszik, vezetett a megváltozott *belátás* az új cselekvési módokra, így megértjük azt, hogy nemzeti érzés és lehető legjobb táplálkozás iránti vágy összefügg. Az állam tipikus fejlődésének *arat* fennebbi vázlatát és magyarázatát igen behatóan vizsgált és átgondolt egyetemes történeti és a föld összes részeire kiterjedő néprajzi adatok alapján adtuk. Ezen adatokat a már jelzett később dolgozatban akarjuk közzétenni.*) A történet és az etnográfia összes adatai nem a történeti iskolának (Stahl) adnak igazat, mely szerint az államot nem emberi okosság, belátás hozta létre de igazat adnak a 17-ik és 18-ik század racionalistáinak, a kik szerint az belátás szülötte.

Az állam tipikus fejlődésének ezen vázlatában figyelme kívül hagyunk bizonyos befolyásokat, bár azok is tipikusok, t. i. tipikus zavaró befolyások. Ha oly fejlődési fokon, a melyen műveltség belső haladása még nem teszi célszerűvé nagyobb állam fentartását, a külső körülmenyek változása folytán oly cemerül föl, melynek érdekében az szükségesnek mutatkozik, emberek e cél kedvéért és az általa indokolt, mértékben ily államot alkotnak. Ennek esete, ha oly magasabb műveltség emberekkel ismerkednek meg, a kiknek műveltségét jóléti szempontjából átvenni hasznosnak tartják. Ekkor esetleges csatlakozás áll be e célból ama műveltebb néphez, ama műveltségiközépponthez. Ennek sok esetét mutatja a történet és az etnográfia. Egyik legismertebb esete, mikor a műveltségöknek

*) Ezen adatok egy része — búr nem teljesen szabatosan — egyelőre az egyetemi előadásaim után megjelent könyomatú jegyzetek azon füzetében található, melynek címe: *Az emberi egyesületek és különösen az állam fejlődése.*

megfelelőleg még csak kis államokat képező, középkori európai emberek a római-keresztény műveltség átvétele, terjesztése, biztosítása céljából egész Európára kiterjedő sajtósági egyházi-császári felső-államot alkotnak, de szigorúan mindig oly hatalommal, a melyet ama cél indokolt. E műveltségterjesztő és biztosító állam tanulságos jelenség. Mert az ösztönszerűségi iskola hívei az államot nem összeműködési érdekből, hanem, elfogadva az illető emberek téves magyarázatait, faji, származási egységből vagy nemzeti érzésből magyarázzák. Ámde a szóban forgó esetben e magyarázat egészen felmondja a szolgálatot és világos, hogy az összeműködés szükségének belátási folytán az emberek megteremtik a meg-felelő államot egészen sajtóságosán, faji, származási elmélet minden lehetősége nélkül. Ama keresztény állam korszakában, a melynek célja volt a római-keresztény műveltséget terjeszteni és biztosítani a még létező nemzeti pogányság és a mohamedánizmus ellen, az emberek bűnnek tekintették a régi nemzeti műveltséghez való ragaszkodást, az erős nemzeti érzést a haza kizárólagos szeretetét; az egyházi állam vezető szellemeinek tanításai határozottan nemzetellenesek.

Az állam és a reá vonatkozó érzelmek fejlődésének e vázlatos szemlélete után vessünk egy pillantást a jog egyes részeinek és az azokra vonatkozó érzelmeknek azon fejlődésére, a mely az állam e fejlődésével együtt történik és a melynek oka az ismereteknek ugyanazon gyarapodása, a mely az állam e fejlődését létrehozta

Az alkotmányjogban természetesen az állam e fejlődésével kapcsolatban az államfő hatalmának és az arra vonatkozó érzelmeknek párhuzamos fejlődésével találkozunk. Alig a legkezdetlegesebb fokon főnöki hatalom nem létezik vagy alig létezik, mert az emberek semmi hasznát nem látják egy fő elismerésének és a maguk alávetésének, az idő folytán nemzetségfők, törzsfők, majd központi királyok keletkeznek, a kik iránt az emberek odaadással, engedelmisséggel viseltetnek, mert ők irányozzák, hajtják végre a szükségesnek mutatkozó összeműködést, a földművelésit, a védőt, a támadót, az útépítésit, a forgalom biztonságára vonatkozót, az igazságszolgáltatót. Köztudomású, hogy az európai, egységes nemzeti királyságok főleg a városok, a kereskedők, az iparosok nógatásával keletkeznek, a kik e hatalom kifejlődésének szükségét leginkább érzik. Ha a fejlődés egész folyamán a fejlődési hatalmat leginkább gazdag és hatalmas családok kezeibe teszik le, úgy ennek oka is célszerűségi belátás, mert így e családok gazdagsága és hatalma is azon közcélok szolgálatába

vitetik, a melyeknek szolgálata fejedelmi feladatuk. Az eszméleti folyamat, a mely arra visz, egészen az, a mely ma arra bírja az embereket, hogy részvénytársaságok, tudományos és társas egyesületek élére gazdag és hatalmas embereket válasszanak.

A magánjog terén az ismeretek ugyanazon haladása folytán a melyet fönnebb jeleztünk, megszüntetik az emberek a személy és vagyon nemzetségi lekötöttségét, a nemzetségi köteléket. A míg a legmagasabb gazdasági foglalkozás az volt, hogy az ember örökölt földjén gazdálkodott, a míg nagykorú közigazdaság nem létezett, addig a szomszéd földbirtokosok egyesülete, a nemzetség gazdasági, műveltségi, védelmi, támogatási célból a lehető legjobb összeműködési forma volt és azért az emberek fentartották az arra vonatkozó kölcsönös kötelezettségeket. De midőn kifejlődik a nagykorú közigazdaság, központosított ipar és a földművelésen kívül egyéb gazdasági terek nyílnak meg, a mikor nagy területre kiterjedő összeműködési módok keletkeznek, országos műveltségi központok, országos védelem, országos hivatali foglalkozás lehetősége : célszerűnek találják ama kötelezettségek megszüntetését és az egyén szabad mozgását. És ekkor a nemzetségi érzés megszűnik. — Evvel kapcsolatban megcsökken az apa és férj gazdasági, tanítói, rendőri hatalmának szüksége és megcsökkennek az erre vonatkozó érzelmek. Hasonlóképen megcsökken az öregek tanítói szerepe és evvel az öregek iránti tisztelet. Egyik oka annak, hogy a gyermekek és a nők alávetettsége csökken, a jólét általános emelkedése, a minek folytán az a közérdek, hogy a legerősebb termelő, védő erőknek, a férfiaknak szükségletei kielégíttessenek, nem kívánja a gyermekek és nőknek oly mértékben való megrövidítését, mint a hogy az kezdetlegesebb gazdasági állapot mellett „szükséges. — Napjainkban is látjuk, hogy a nő hivatásáról való felfogásunk, erre vonatkozó érzelmeink hogyan változnak az ismeretek haladása következtében. A központosított ipar, az ipari technika óriási haladása folytán a nő háztartási munkái nagyon megcsökkentek, a nőre nincs oly nagy szükség a házon belül, mint mikor a falusi földművelő vagy földbirtokos számára fonna, szőnie, szappant főznie, ruhát varrnia sat. kellett; ma még konyhai foglalkozása is könnyen nélkülözhető. A jólét általános emelkedése lehetővé teszi nemcsak a férfi, hanem a nő magas kiképzését is. Az országos közbiztonság kifejlődése folytán a nő nem szorul annyira a férfi védelmére. Másfelől nyilvánvaló, hogy a nő mindenféle szükségleteinek jobb kielégítését biztosítja, ha megadjuk nekik az önálló foglalkozás lehetőségét, mint ha a férfi otthonának kényelmesebbé, kelle-

mesebbé, szórakoztatóvá tétele az egyedüli foglalkozás, a mely számára nyílik. Lehetővé teszi számukra a jobb táplálkozást, a nemi vágnak jobb — gazdasági érdekektől független — kielégítését, „érdeknélküli szerelmet,” az egyéniség kevésbé egyhangú kifejtését vagyis az idegrendszer megfelelőbb foglalkozását. Az ismeretek ama haladása és e belátás immár megváltoztatja a nők hivatásáról való felfogásunkat, arra vonatkozó érzelmeinket és még nagyobb változást tesz valószínűvé a jövőben. Látjuk ebből, hogy a családra, a férj és nő, az apu és gyermekek, az öregek és fiatalok viszonyára vonatkozó intézmények és érzelmek a szükségletek lehető legjobb kielégítésére vonatkozó ismereteinken alapulnak és azokkal változnak.

Miután az emberek a gazdasági ismeretek haladása folytán nagyobb területre kiterjedő államot alkotnak, a melyet a kifejlődő nagykorú közgazdaság nemcsak igényel, hanem lehetővé is tesz, mert az áldozatok, a melyekbe a közutak építése és fentartása, a határos országos közbiztonsági és igazságszolgáltatási szervezet kerül, kisebbek, mint az előnyök, a melyeket az azok által lehetővé tett közgazdaság nyújt: megváltozik a büntető jog is, úgy alakilag, mint anyagilag. Alakilag : a büntetett többé nem egyedül a sértett családja és szomszédsága, nemzetsége ' üldözi kizárólag a maga erejével; e feladatot átruházzák a kifejlődött közhatalomra mert az biztosabban, az egyesek kisebb veszélyével és áldozatával teheti. Anyagilag : a kompozíció, a bündíj megszűnik a büntetés leggyakoribb neme lenni, helyébe a kártérítés mellett szigorú irtó és ártalmatlanná tevő büntetéseket léptet a közhatalom, még pedig azért, mert ereje megengedi, míg a büntettek régebbi, gyöngébb és azért nagyobb veszélylyel eljáró üldözői, kénytelenek voltak csekélyebb büntetéssel megelégedni. A büntetőjog ezen fejlődése tehát szintén az ismeretek ugyanazon gyarapodásának következménye, a melynek következtében az emberek szükségleteik kielégítésére egyáltalában nagyobbkorú összeműködést találnak célszerűnek. A büntetőjog e fejlődését lehetetlen más-0 magyarázni, mint az emberek azon törekvéséből, hogy szükségleteiket a legjobban kielégítsék és abból, hogy arra azokat módokat keresik ki, a melyeket legcélszerűbbeknek találnak. De a célszerű módokra vonatkozó ismeretek e fejlődése a büntetettre és a büntetésre vonatkozó érzelmvilág fejlődésének képébe rejtőzik. Míg rég-ebben, a mikor a büntettek üldözésére állandó közhatalmat fentartani még nem tudtak, a büntetett úgy tekintették, mint a mely egy kis kör sérelme és a mely a többieket később úgy érzik az emberek, hogy az sérelem minden

ember ellen. Míg régebben az volt az erkölcsi érzés, hogy a bosszú a sértett hozzátartozóinak legszentebb *kötelessége*, mer a közbiztonság igényelte, hogy minden büntett esetén a hozzátartozók a bosszúállás veszélyes feladatát magukra vegyék addig később a büntetést csak mint az állam kötelességét és a egyesnek *joát*, de nem kötelességét tekintik. Míg régebben mikor a büntett kevésbé kiirtható, azt oly társadalmi ténynek tekintik, a melynek létezésébe bele kell törődni, a melynek kielégítő enyhítése a pénzbeli reparáció, addig később a teljeseb üldözés és kiirtás lehetőségével szigorúbb érzés és felfogás lép fel a mely azonban az újabb korban megint enyhül, miután a közbiztonság sokkal jobb, a nagy büntettek ritkábbak és ismét enyhébb de hatásosabb megelőzési módok lehetősége tűnik föl.

A jog egyetemes fejlődésének e néhány példája, reméljük. igazolja azon tételünket, hogy a jog nagy átalakulásai az ismeretek gyarapodásának következményei melynek folytán az emberek szükségleteik kielégítésére új intézményeket a régebbieknél célszerűbbeknek találnak, vagyis hogy a jog fejlődése épugy a célszerűségi belátás szülöttje, mint a jog keletkezése és hogy a: érzelmek, hajlamok és felfogások azon átalakulása, a mely a fejlődést kíséri, szintén a célszerűségi belátás fejlődésének következménye. Az intézmények és érzelmek ezen átalakulását lehetetlen megmagyarázni annak föltevése, illetőleg felismerése nélkül, hogy az embereknek bizonyos állandó szükségleteik vannak, hogy azok kielégítésének eszközeit keresik és ha kielégítőbbeket találnak, elhagyják a kevésbé kielégítőket. A régi intézmények és a régi érzelmek kezdetlegesebb eszközöknek, az újabb intézmények és érzelmek újabb tökéletesebb eszközök belátásos kiválasztásai ugyanazon szükségletek fedezésére.

Fönnebb mondtuk, hogy a célok ugyanazok maradtak, csupán az eszközök változtak. A fönnebbi példák megmutatják, hogy az eszközök legáltalánosabb jellege is nagy mértékben ugyanaz maradt: több ember összeműködése, az értelmesebbek részéről való vezetése, a hasznos cselekedeteknek jutalmak által való előmozdítása, károsaknak büntetés által való meggátlása. Csupán tökéletesedtek az eszközök: több ember működik össze, jobban vannak meghatározva az értelmesebbek, eredményesebb a káros cselekedetek meggátlása sat, mint kezdetleges korban.

És az összeműködésnek ezen pusztá bővülése, ugyanazon eszközöknek ezen egyszerű tökéletesedése hozza létre a jog ama nagy felforgatását, a melyből a jogfejlődés áll. E tény könnyen kikerüli figyelmünket (épen úgy, a mint könnyen kikerüli figyel-

münket az a lelki tény, hogy igen különböző vágyakban ugyanazon szükségleteket elégítik ki az emberek.) Igen könnyen esünk abba a tévedésbe, hogy a kezdetleges intézményeket egyf elöl és a fejlettebb intézményeket másfelöl egészen sajátos alakulatoknak tartjuk, a melyet céljaikban és működésükben, össze nem hasonlíthatók. Lássuk azért ama tényt néhány példában.

Ugyanazon feladatokat, melyeket régebben az egymás szomszédságában lakó, egymást ismerő emberek kis csoportjai végeztek tagjaik számára, ma egymástól távol lakó, egymást nem ismerő emberek, nagyszámú, egészen más természetű körei végzik tagjaik számára. A földművelő nemzetség-tagok kezdetleges nemzetségi köteléke vagy a falu birtokosainak kezdetleges faluközössége a birtok lekötöttségével, sokféle összeműködési kötelezettségével közzgazdasági társaság volt, a mely közzgazdasági megfontolásból keletkezett a közzgazdaság akkori állapotának megfelelőleg, a mikor a közlekedés és forgalom hiánya miatt minden embernek földművelőnek kellett lennie és ipari szükségleteit is úgy fedezte, sőt később eladás céljából is úgy foglalkoztatott ipari és kereskedelmi munkásokat, hogy azokat a föld termékeiből tartotta vagy azokkal a maguk eltartása végett földet is műveltetett, a mikor tehát a gazdasági törekvés a földhöz volt kötve és a szomszéd földbirtokosok összeműködő, egymást segítő, a földművelés érdekeit szolgáló közzgazdasági társaságán kívül egyéb társulásra és a vagyon és gazdaság függetlenségére, szabad mozgásra nem volt szükség. Később, midőn a vagyon és munka másféle hasznosítása válik lehetővé, a régi egyetlen közzgazdasági társaság felbomlik és újak, ipariak, kereskedelmiek keletkeznek, egészen a mai különböző világrészekben lakó embereket összekötő részvénytársaságokig. A régi nemzetség, a régi falu és a mai részvénytársaság hasonló célú intézmények; amaz valósággal földművelő társaság volt. Azok, a kik ma a tőzsdén ugyanazon iparpapírt veszik, hasonló viszonyban vannak egymással, mint a régi birtokos nemzetség-tagok.

E fejlődéssel kapcsolatosan a régi nemzetségeknek tagjaikkal szemben való kiegészítési kötelezettségét leányaik kiházásítása avagy rendkívüli anyagi teherrel járó szerencsétlenségek esetén, a mai biztosító társaságok vették át. Egy biztosító szövetkezet tagjai ma hasonló viszonyban vannak, mint ama régi körök tagjai. Hasonlóképpen a régi vérboszu helyébe az erőteljes állami büntetőjog lépett. Az apai hatalom helyébe, a mennyiben gazdasági szükség volt lépett a munkások szabad költözködése és a rendes mun-

kás piac; a mennyiben nevelő hatású volt, nagyrészt a szabályozott tankötelezettség váltotta fel; a mennyiben rendőri jelleggel bírt, az állami rendőrségnek minden kis faluba benyulása helyettesíti és ugyanaz áll a férj fegyelmi hatalmára is.

A falu öregei szavának jelentőségét a negyedik vagy ötödik elemi osztály vizsgálatának letétele, az alkotmánytan, a történe stb. ismerete helyettesíti.

A nemesek kizárólagos hivatalviselési jogát és a nemesi és nemtelenek összevegyülésének megakadályozására szolgáló intézményeket, a mennyiben céljuk volt egy valóban kiválóbb tulajdonságokkal bíró vezető és kormányzó osztályt fentartani, minthogy a neveltség a házban apáról fiúra szállott át, felváltották a; állami főiskolák és az államszolgálati minősítés. A középkor egyház legtöbb feladatát az állam közegei vették át.

Az ugyanazon feladattal bíró kezdetleges és fejlettebb intézményeknek ezen összekeresése, a melyet még tovább folytathatnánk tanulságos. Az a tény, hogy a fejlődés folyamán ily különböző intézmények, szerkezetek teljesíthetik ugyanazon feladatokat hogy az emberek így szétszedhetik azon funkciókat, a melyeket valamely intézmény végez és azokat megint másképp és másokká csoportosíthatják és egyesíthetik más intézményekben — e tény megértetheti velünk, hogy az intézmények mily óriási átalakítás: lehetséges még a jövőben. E tekintetben pedig a korlátoló elfogultság megszüntetése szerfelett fontos. Korunk egyik legnagyobb szelleme, Spencer Herbert nem tekinti elég határozottan olyanoknak az intézményeket, mint a melyeket az emberek szükségletei! kielégítése végett belátásosan hoztak létre. Ő ellenkezőleg sokszor hangsúlyozza, hogy azokat nem lehet csinálni, azok nőnek, mégpedig a körülmények mindenféle rajok hatása folytán; azt az erőt, mely folyton működik, hogy t. i. az emberek vizsgálják, mely intézmények felelnek meg legjobban szükségleteiknek, ő nem szem elől téveszti. Nem pszichológiailag nézi az intézményeket, nem vizsgálja eléggé azon megfontolásokat és szükségleteket a melyek a létező intézményeket fentartják; inkább csak külsőleg, biológiailag, mint egy organizmus szerveit nézi azokat. Épen azért, midőn annak megállapításával foglalkozik, mely 611 intézmények felé visz a fejlődés, és milyen intézmények szükségesek a jövőben, midőn dönteni akar azon gyakorlati politikai és szociális vitakérdésekben, a melyek korunkat foglalkoztatják nem látja át, mily nagy szabadsággal alakíthatnak az emberek teljesen új összeműködési alakzatokat; mennyire szedhetik szét az emberek azokat a funkciókat, a melyek ma bizonyos intéz-

egyesítve vannak és csoportosíthatják azokat másképp, mennyire nincs kötve az érdekek jutalmazása és a jobbak kiválasztása, a szükségletek és a termelés összhangba hozatala a mai versenyhez stb. stb. Ő, a jövő fejlődés kérdését vizsgálva, nem szedi eléggé szét az intézményeket céljaik szerint; nem tekinti azokat eléggé, mint bizonyos célok elérése végett belátásosan létrejött, szükségkép tökéletlen, szükségkép még nem lehető legnagyobb körű összeműködési alakokat, a melyeket tökéletesebb, szabatosabb, nagyobb körűek válhatnak fel; túlságosan úgy nézi a jövő fejlődést, mint *a ma létező, adott intézményeié tovább fejlődését*. Épugy, a mint az nézné a gépek jövő továbbfejlődését, a ki megfelelkeznek az alkotó emberekről, a kik azokat szükségleteiknek megfelelőleg átalakítják és maguknak a részeknek (mondjuk, működés közben való) átalakulásában keresné az egész változást. Éppen azért Spencer, a ki minden más eddig élt embernél, a kiről tudomásunk van, jobban látta, mily változásokat hozhat létre az idő a világegyetem minden jelenségcsoportjaiban, az emberi intézmények lehető fejlődése tekintetében oly konzervativizmushoz jutott, a melynek már nagy foka valószínűtlenné teszi a helyességét.

Jeleztük (a 14. lapon), hogy Spencer Herbert — legalább némely tekintetekben — az ösztön szerűség} felfogás követőjéhez számítható. Most, miután a belátásos elméletet a vágyak,, érzelmek, hajlamok, ösztönök elemzése útján is igazolni igyekeztünk, oly ponthoz jutottunk, hogy Spencer tanait azon kérdésre nézve, a mely bennünket foglalkoztat, behatóbban jellemezhetjük. Spencer kétségtelenül azon nézetben van, hogy az emberi „emóciók” tapasztalatokon, vagyis ismereteken alapulnak és azok gyarapodásával fejlődnek; e nézetet ő *Psychology*-jában (3-rd ed. Part. IX.) és egyik *essay*-jében (*Bain on the emotions and the will; Essays, Vol. I.*) határozottan előadja. E tanhoz azonban összes *szociológiai* irataiban hűtelc n lesz és a haladó ismereteknek az érzelmekre gyakorolt befolyását a kellőnél kevesebbre becsüli. „Nem eszmék (*ideas*)” mondja egy helyen (*Essays, Vol. III. 3-rd. ed. 69*), a hol e tárgyra vonatkozó nézeteit Comte-tal szemben élesen kitüntetni kívánja „kormányozzák és forgatják fel a világot; a világot érzések (*feelings*) kormányozzák és forgatják fel, a melyeket az eszmék csak vezetnek. A társadalmi gépezet végső sorban nem a véleményeken (*opinions*), hanem csaknem egészen a jellemen (*character*) nyugszik Minden társadalmi jelenséget az emberi érzelmek s meggyőződések (*emotions and beliefs*) összesége idéz elő; és ezek közül *az érzelmek legnagyobb részben előre vannak meghatározva*

(*mainly pretermined*), a meggyőzések ellenben legnagyobb részben utólag (*mainly post-termined*). Az emberek vágyait leginkább örökbe kapják; de meggyőzéseiket többnyire szerzik és azok a környezettől függenek és a környezet legfontosabb része a társadalmi állapottól függ, a melyet az uralkodó vágyak előidéztek. A társadalmi állapot, amely valamely időben létezik, az ősök és a most élő polgárok összes törekvéseinek (*ambitions*), önérdekeinek, féltelmeinek, tiszteleteinek (reverences) méltatlankodásainak (indignations), rokonszenveinek stb. eredője. Az eszméknek melyek e társadalmi állapotban dívnak, egyezniük kell a polgárok érzéseivel és azért egyezniük kell nagyjában a társadalmi állapottal is, a melyet ez érzések létrehozta. E társadalmi állapottól teljesen idegen eszmék nem fejlődhetnek és ha kívülről behozatnak, nem lelhetnek elfogadásra, vagy ha elfogadtatnak, kihalnak, ha az időleges érzés, a mely elfogadásukat okozta, véget ér. Ezért, bár haladotabb eszmék, ha egyszer megszilárdultak, hatnak a társadalmi a, ily nézetek megszilárdulása mégis csak attól függ, vajjon a társadalom alkalmas-e azok befogadására. Gyakorlatilag a nép jellege és a társadalmi állapot határozza meg, hogy mily eszmék legyenek forgalomban és nem a forgalomban levő eszmék határozzák meg a társadalmi állapotot. Ezért *a társadalmi haladásnak főoka az emberek erkölcsi természetének azon módosulása, a melyet társadalmi élet folytonos fegyelme előidéz és a mely azokat jobban és jobban a társadalmi viszonyoknak megfelelőkké formálja*”. Az emberi érzelmeknek általunk végrehajtott elemzése képessé tesz bennünket arra, hogy Spencer e nézetének helytelenségét és egyúttal tévedésének gyökerét világosan lássuk. Az új eszméknek, a melyek a világot felforgatják, nem kell a létező társadalmi állapottal és az abban uralkodó érzésekkel összhangban lenniük. hogy elfogadtatásra találjanak; elég, hogy az emberek legmélyebb állandó szükségleteivel összhangban legyenek, elég erőt ad az nekik, erőt az uralkodó érzelmekkel szemben is. Spencer tévedése onnan ered, hogy az uralkodó érzelmeket nem elemzi szét bizonyos állandó és mélyen gyökerező szükségletekre és bizonyos felületesebb, részben téves és könnyen megváltoztatható ismeretekre. Ezekre kellett volna szétválasztania az uralkodó érzelmek azon tarka sorát, a melyet ad (törekvések önérdek sat.) és akkor világossá lett volna, hogy az uralkodó érzelmeket, a melyek bizonyos ismereteken alapulnak, újabb ismeretek átalakíthatják. *Az ismeretek haladása, képezi tehát „a társadalmi haladás főokát.”* A fegyelmezetség, a melyet egy társadalmi állapot létrehoz, csak kevésbé alakíthatja át e társadalmi állapotot, hanem ellenkezőleg,

inkább megrögzíti azt, tehát nem okozhat nagyobb haladást. Ha úgy állana a dolog, a mint Spencer tanítja; ha oly eszmék, a melyek a létező társadalmi állapottal ellentétben vannak, épen-séggel nem, vagy csak roppant nehezen keletkezhetnének és hathatnának, akkor valóban lehetetlen volna megértenünk az intézmények azon átalakulásait, a melyek a múltban végbementek. Spencer valóban hiszi is, hogy a jogintézmények már csak nagyon kevésbé fognak megváltozni a jövőben és nagyobb mérvű változásukat nem is tartja kívánatosnak. Úgy látszik, hogy a társadalmi fejlődés lélektanáról vallott nézeteit inkább a jövőre vonatkozó e kívánsága, mint a múltnak elfogulatlan vizsgálata befolyásolta.

8.: Valamint a jog fejlődése legeslegnagyobb mértékben értelmi fejlődés következménye, úgy különböző népek jogának különbsége legeslegnagyobb mértékben értelmi, tanultsági, műveltségi különbség következménye. Ellentétben a történeti iskola azon tanával, hogy minden népnek sajátos intézményekkel kell bírnia és hogy egyik nem veheti át a másik jogát, az összes magasabb értelmi műveltséggel bíró népek joga ma nagy mértékben hasonló. És ha nézzük azon európai népet, a melynek joga legnagyobb mértékben különbözik a többiekétől, a törököt, azt találjuk, hogy annak értelmi műveltsége is legnagyobb mértékben különböző. Ha nézzük azon leírásokat, a melyeket utazók a mai kezdetleges emberekről adnak, azt látjuk, hogy ellenkező előzetes feltevéseik dacára a legelemibb és legmélyebb lelki tulajdonságok és cselekvési irányzatok tekintetében képtelenek határozott különbségeket találni a vadember és a kultur-ember között; amabban is megtalálják a táplálkozási és nemi szükségén kívül a vágyat cselekvés és pihenés, kényelem, szépség és nagyság után; igen csekély fokú különbséget találnak a már kétségtelenül belátásból származott, felismert eszköz jelle-gével bíró, magasabb, de általános vágyak vagy érzelmek tekintetében; a kezdetleges emberben is meg van a vágy ember-társai elismerései iránt, a harag az ártalmas emberekkel szemben, s szeretet a hasznosak, az engedelmesség a kiválók iránt, az igazságosság stb.; határozott és nagy különbség csupán az értelmi műveltség és képesség tekintetében van és innen származik a különbség amaz általános érzelmek speciális jellegében és n a különbség az intézményekben is. — Az eltérés fokozatának ezen különbözősége a lélek különböző mély rétegei tekintetében deduktíve is folyik a fejlődés tanából.

A jogban való különbözőség különböző népek között tehát legeslegnagyobb részben az értelmi műveltség és képesség különbözőségéből származik. Jelentős mértékben azonban onnan is, hogy különböző népek különböző természeti körülmények közt és különböző társadalmi környezetben, szomszédságban vannak és azért szükségleteik kielégítésére különböző eszközökre van szükségük. Legkisebb mértékben származik azonban az értelmi műveltségtől, a belátástól független és jobb belátás által meg nem változtatható mély hajlandóságok különbségéből, a mint azt a történeti iskola tanította.

9. Visszatérve azonban a jog fejlődésére, arra vonatkozó tanunknak még némely vonását kell kidomborítanom és némely korrolláriumát előadnom.

Az emberek, mint láttuk, a jogot azért változtatják folytonosan, mert szükségleteik nincsenek a lehető legteljesebben, kielégítve és mert új ismeretek következtében belátják, hogy új jog mellett azok helyesebben lesznek kielégíthetők. Míg a fönnebbieken ezen két összeműködő ok közül főleg a másodikra iránt nyitottuk figyelmünket, most az elsővel akarunk behatóbban foglalkozni.

Ismételten és határozottan ki akarjuk mondani, hogy azt az akarati elemet, az elégedetlenséget, a mely a jog folytonos változtatására viszi az embereket, folytonosan, állandóan, mindig ugyan azok az alapszükségletek vagy életszükségletek képezik, okozzák a melyek teljesen kielégítve nincsenek, az életnek-ugyanazon fájdalmai, hiányai, örömszükségei. Ezek folyton gyarapodó ismeretekkel, belátással párosulva hozzák létre a jog változatos, *látszólag* mindig különböző célokra irányuló, különböző szükségletek kielégítése, különböző eszmények elérése után törekvő fejlődését. A látszat igenis az ellenkező, gyakran maguk a jog változtató emberek előtt is. A látszat az, mintha egészen új vágyak, új cél, új elégedetlenség vinnék az embereket a jog megváltoztatásaira. E látszat oka, mint tudjuk, a vágyak elemzésének nehézség illetőleg gyakran hibás volta. Egy másik okát a következő szakasz fogja ismertetni.

A jogfejlődés divó ösztönszerűségi elmélete e látszatot írja le és a mélyebb valóságig nem hatol. A divó ösztönszerűségi elmélet a jog megváltoztatásának okát nem találja abban a régi elégedetlenségben, hogy az emberek mindenféle életszükségei nem voltak teljesen kielégítve. A divó tan, a mely a jogot nép-és korszellemből, magasrendű érzelmekből, jogérzetből és a jog vál

tozását e lelki állapotok változásából magyarázza, a következőkép írja le a jog megváltozását, fejlődését. A fennálló jog megfelel az eddigi korszellemnek, népszellemnek, jogérzetnek, azt teljesen kielégíti, azért az ideális jognak tekintetik. Valamely ok folytán azonban a nép-, a korszellem, a jogérzet megváltozik, az eddigi jogot helytelennek találja és új jogot követel. Az elégedetlenség tehát, a mely a jog fejlődésére visz, új elégedetlenség, új hiány, új szükséglet.

A különbséget a dívó tan és az itt előadott tan között másképp is kifejezhetjük és e kifejezési mód feltűníteti, hogy e különbség folytán mily különböző hatással kell lennie e két tanak az emberek gyakorlati, jogalkotó törekvésére.

A dívó felfogás joga fejlődését nem tekinti oly *természetes*, oly *egységes*, oly *egyirányú* fejlődésnek mint egyéb hasznos cselekvési módok fejlődését. Hogy az emberek ismereteik gyarapodásával folyton jobb és jobb lakásokat építenek, hatalmasabb, tökéletesebb munkaeszközöket készítenek, jobb földművelést eszelnek ki sat. sat., azt a dívó történeti felfogás természetesnek tekinti és olyan fejlődésnek, mely folyton ugyanazon szükségletek kielégítésére vonatkozik. Hogy azonban az emberek a fennálló jogot időről időre nagy mértékben megváltoztatják, azt a dívó felfogás nem tekinti az ismeretek haladása természetes következményének, ezt zavaró körülményeknek tulajdonítja, a melyek elégedetlenséget keltenek ott, a hol azelőtt elégedettség és lelkesedés honolt, abban továbbá folytonos cél- és irányváltatást lát.

Nézzük már most a gyakorlati következményeket, a melyekre e két különböző tan vezet.

A történeti iskola, a mely a jog folytonos fejlődését a *múltra ad oculos* demonstrálta és folytonos változását a jövőben kikerülhetetlennek tüntette föl, a gyakorlatban csodálatosképen konzervatívizmusra vezetett. Ez onnan van, mert nem ismerte föl, hogy jogfejlődés iránya és célja ugyanazon alapszükségleteknek menél jobb kielégítése és hogy e fejlődés oka az emberek józan belátása arról, hogy szükségleteiket új joggal jobban elégíthetik ki; nem is szólva arról, hogy a történeti iskola nem ismerte föl, hogy a legkülönbözőbb, az idő folyamán egymást felváltó intézmények voltakép lényegökben, elveikben hasonló eszközök ugyanazon célok elérésére. Ezért nem is keltett fel az emberekben *törekvést* a jog folytonos fejlesztésére, javítására, nem biztatta őket gondolkozásra aziránt, hogy jobb jog segítségével létező bajukat eloszlássák és örömteljesebb életet teremtsenek; a gyakorlati szellemi

irányzat, a melybe őket vitte, az volt, hogy várják be, nézzék nyugodtan, a míg majd valami ok az emberek érzelmeit, a korszellemet megváltoztatja, bennök új érzelmeket kelt és őket új jog alkotására *a tergo* kényszeríti. Oly tan, a mely az emberi fájdalmak csökkenését, az emberi boldogság növekvését hátráltatja.

A tan, a melyet mi előadunk, ellenkezőleg arra a gyakorlati magaviseletre ösztönzi az embereket, gondolkodjanak folyton azon, vajjon mindenféle szükségleteiket, a táplálkozásiakat, az egészségieket, a biztonságiakat sat. nem elégíthetik-e ki jobb hatalmasabb, nagyobbkörü, pontosabban szabályzóit, kévést súrlódásos összeműködés segélyével és ha úgy találják hogy igen ha jobb intézmények lehetőségét ismerik fel, hozzák be azokat,

De eltekintve a gyakorlati következményektől, pusztán az elméleti tudományra vonatkozólag hozzá lehet ehhez tenni, hogy a jogfejlődés azon felületes magyarázata, a melyet az uralkodó jogtörténeti iskola ad útjában áll annak is, hogy a jogtörténet oly érdekes tanulmány legyen, a milyen lehetne és a milyennek lennie kellene. Mert régen elmúlt intézmények sorsa, változása, fejlődése, a nemzetségi és törzsi szerkezet bomlása, a királyi hatalom növekvése, a hűbériség keletkezése és megszűnése sat. sat. csak akkor bír ránk nézve teljes érdekekkel, ha megértjük, mit jelentett e fejlődés az emberi szükségletek kielégítése, az emberi boldogság szempontjából; ha felismerjük, hogy ama változásokat azon korok emberei ugyanazon állandó emberi szükségletek kielégítése végett létesítették, a melyekről nekünk is gondoskodnunk kell; ha felismerjük, hogy ama változásokban. ama fejlődésben bizonyos állandó összeműködési törekvések, bizonyos állandó szükségletkielégítési módok, eszközbeli elvek nyilvánulnak, a melyeket nekünk és utódainknak is alkalmaznunk kell egyfelől az emberi szükségletek, másfelől a természet és az emberi cselekvőség törvényeinek állandóságánál fogva; ha ennél fogva a múlt fejlődéséből tanulságot vonhatunk szükségleteink kielégítésére vonatkozó jövő gyakorlati cselekvőségünkre. Ellenben ama régenmúlt intézmények története csak csekély érdekekkel bír ránk nézve, ha e történet oly érzelmek, áramlatok, felfogások következménye, a melyekről határozottan kimondatik, hogy azok csak ama korra nézve jellemzők és a melyekhez hasonlók többé nem léphetnek föl; ha a jövő jogfejlődés egészen másféle érzelmek és áramlatok hatása alatt fog végbemenni; ha tehát a múlt és a jövő jogfejlődés nem tulajdonítatik annak a törekvésnek és gondolatmenetnek, mely közös bennünk, a jövő és a

múlt embereiben; és ha ennél fogva a múltból semmi tanulságot sem vonhatunk a jövőre nézve, semmi tanulságot a tekintetben, kell örömeinket növelnünk és fájdalmainkat csökkentenünk a jogalkotás által, sőt jövő jogalkotásunkról sem mondatik az, e törekvésünknek kell azt vezetnie. Az emberi egyesületek múlt fejlődése például csak akkor bír ránk nézve élénk érdekel, ha felismerjük benne azon törvényt, hogy az emberek mindig oly egyesületet alkotnak, a melyekben való összeműködés legjobban elégíti ki szükségleteiket; hogy a műveltség, a közgazdaság, a közlekedés haladásával mindinkább nagyobbkörű összeműködő egyesületeket szoktak alkotni; hogy a célszerűség alapján alkotott egyesületek iránt azután a megfelelő érzelmek támadnak. még ha amaz egyesületek régibb érzelmekkel ellenkeznek is; hogy ennél fogva nekünk is ezen elv alapján kell a jövőben egyesületeket alkotnunk és hogy bátran tehetjük azt. Ha ezt felismerjük, akkor érdekel bír ránk nézve az a tény, hogy a germánok a Kr. u. első három században elhagyják a régi civitási szervezetet és törzsi szervezetet alkotnak. E nélkül könnyen az a kérdés tárnád bennünk: mit bánjuk a régi germánok civitásait és törzseit mi. a kiknél semmi azokhoz hasonló nincs?

10. Az előző szakaszban jeleztük, hogy — az érzelmek, a vágyak elemzésének nehézségén kívül — még egy okát fogjuk adni azon *látzatna.*, mely szerint a jog megváltoztatását nem az állandó, régi szükségletek, azoknak kielégítetlensége, a régi elégedetlenség okozza, hanem ellenkezőleg új vágyak, új érzelmek, új elégedetlenség, a mely tökéletlennek tünteti föl az emberek előtt azt a jogot, a melyet azelőtt ideálisnak találtak, amely őket előbb teljesen kielégítette. Ez az ok a következő:

A míg az emberek valamely baj orvosságát nem ismerik, tényleg valamennyire belenyugosznak abba, figyelmük elfordul tőle, figyelmüket szándékosan elfordítják attól és azon fájdalmaik elhárítására vagy fájdalmaik azon részleges elhárítására fordítják a melyre mégis képesek. Elméletek támadnak, megnyugtatók, a melyek szerint ama fájdalmak természetesek, olyanok, a melyekbe bele kell nyugodni, sőt magasztalók, a melyek szerint ama fájdalmak azon részleges enyhítése, a melyre az emberek képesek, az ideál, a melyet az ember elérhet. Ez a megnyugvás, ez a leküzdése a fájdalmas érzéseknek magunkban másokban, ez a buzdítása magunknak és másoknak az örömhöz eszméleti és cselekvési folyamatokban való elmerülésre hasznos, a lehető legörvendetesebb érzést biztosítja, a mely az

időszerinti tehetetlenség mellett lehetséges és e lelki állapot, e leküzdés maga is célszerűségi meggondolás szülöttje. E tény egyik oka annak a látszatnak, mintha az emberek a jog megváltoztatása előtt állapotukat ideálisnak tartanák, mintha nem a régi, kielégítetlen szükségletek vinnének a jog megváltoztatására hanem új elégedetlenség. Azonban kétségtelen, hogy ez csak a fölületes látszat. Ama lelkiállapotok és amaz elméletek kompromisszumok, a melyek mögött ama fájdalom igen is léteztek és éreztettek és kétségtelenül ama fájdalom vezettek a jog megváltoztatására, mihelyt elhárításuk ilyen módja felismertetett. Az új állapot, a mely kevésbé tökéletlen, mint a régi, de még mindig kétségtelenül tökéletlen, azután újabb elméletekben szintén ideálisnak tüntetetik föl. Azonban a ki azt mondja, hogy a jog azért változott, mert a régi eszmény helyébe új eszmény lépett és nem mert a régen létezett emberi szükségletek egy jobb kielégítési módja találtatott, az csak a változás külső nyilvánulása formáit jelöli meg és nem annak lényegét.

A kezdetleges ember például természetesnek találja, hogy szomszédja ellensége legyen; belenyugszik abba, hogy folyton védelmére kell gondolnia; az ember rendes sorsának tartja, hogy vagy ő öl meg embereket, vagy őt ölik meg vagy sebesítik meg; sőt az emberi élet legdicsőbb tetőzetének tartja, hogy az embernek, bár folytonos bizonytalanság és félelem közepette, sikerül e folytonos harcban le nem győzetni, valósággal dicsőségnek tekinti már a természetes halált, de belenyugvó felfogása odáig is elmegy, hogy dicsőségnek és örömnak tekinti másfelől a harci halált és megsebesülést is. És megfelelőek az elméletek, a melyeket költői, bölcsei, papjai csinálnak. Hasonlóképen természetesnek, sőt dicsőnek találják e kor gyermekei a bizonytalan táplálék-szerzést, hogy az ember a vadat „napestig az erdön úzi hiába”, de néha — bár a fáradságtól kimerülve — eredménynyel. Mindazonáltal kétségtelen, hogy e fejlettségi fokon is igen kellemetlen dolognak érzi az ember a halált, a sebeket, a kimerülést és az éhséget, hiszen egész életmódja eme kellemetlenségek elhárítására céloz és minden magasztaló elmélet dacára szívesen folya-modik „a hős” ama kellemetlenségek elkerülése végett a harc helyett a hadicsel és a vadászat helyett a baromlopás nyugodtabb módjaihoz. És ugyanezen elméletek és eszmények dacára szívesen, sőt lelkesedéssel tértek át az emberek fejlettebb és békésebb intézményekre, mihelyt azok lehetőségének tudata földerült előttük. Nos a divó tan szerint ezt azért tették, mert a régi eszménynyel szemben valamilyen új pszichologiai befolyás következtében

elégedetlenség támadt bennük és új eszmény tűnt fel előttük. Ez a magyarázata azonban helytelen és nem jelöli meg a jogfejlődés igazi, folytonos és természetes okát. Ez az ok abban áll, hogy az emberek régi fájdalmaikat, szükségleteiket, elégedetlenségüket új módon tanulták elhárítani.

Ezekben az ideiglenes megnyugvás e tényének főleg csak elméleti hatását vettük tekintetbe, t. i. azt a hatását, hogy hozzájárul azon látszat előidézéséhez, mintha a jog fejlődését nem az beriség állandó szükségletei hoznák létre, hanem időszakai elégedetlenség. De e ténynek van káros gyakorlati hatása is és most avval kívánunk foglalkozni. Amaz ideiglenes megnyugvás és a szolgálatában álló elméletek ugyanis, bár ideiglenesen — mint láttuk — hasznosak, csökkentik a fájdalmakat, de hosszabb időt tekintve károsak, mert csökkentik a jog javítására való törekvést. Ezt ugyanis ellenkezőleg az a szellemi állapot, az a tudat tartja fenn és táplálja, hogy az emberi nélkülözések és szenvedések nem elháríthatlanok és véglegesek, hogy gondolkodás a legkülönbözőbb és az első pillanatban elháríthatlanoknak látszó szenvedések orvosságát meg képes találni és hogy egyik ily orvos a létezőnél jobb jog, jobb összeműködés. Éppen azért tehát, mivel az emberek szenvedéseikbe belenyugodni hajlandók és a létező állapotok és jog eszményi, kielégítő voltát hangoztató elméletek könnyen támadnak, nagyon fontos azon tan határozott és hatályos kifejezése, a melyet a divó tannal szemben előadunk, hogy a jog folytonos és nagymérvű változtatása, javítása, fejlődése ép oly természetes és egyirányú fejlődés, természetes következménye az emberi szükségletek kielégítésére vonatkozó ismeretek gyarapodásának, mint a technika vagy a tudomány fejlődése és hogy annak módjain épúgy kell folyton gondolkodni, mint ezekéin, az állandó emberi szükségletek kielégítése, a szenvedések enyhítése céljából.

Világítsuk ezt meg egy példával, a melyet saját korunkból veszünk. Mai életünk is szenvedésekkel és tökéletlenségekkel telt. Szólunk pedig nem a legszegényebb osztályok életéről, akik az egészség és jólét legalemibb föltételeivel sem rendelkeznek, hanem azon bajokról, a melyek a jobbmódúak és a szegények közt közösek; nem azon bajokról, a melyek a megosztás mai módjának következményei, hanem azokról, a melyek a termelés és forgalom mai módjából erednek. E szenvedések és tökéletlenségek nagyon hasonlóak a kezdetleges ember életének bajaihoz, csak kisebb fokúak; abból állanak, hogy a megélés egészségtelenül fárasztó és bizonytalan.

Habár ma óriási egymást segítő összeműködése van a termelőknek, óriási társas vagy közgazdaság, munkamegosztás forgalom, tehát óriási haladás a kezdetleges emberek állapotához képest, a termelés még mindig nincs technikailag a lehető legproduktívabban centralizálva és a lehető legproduktívabban lokalizálva, hanem tékozlóan szakadozott, főleg azért, mert a mai közgazdaság még szervezetelebb állapotból, egészen elszigetelt gazdaságokból fejlődve, magasabb rendű szervezkedés még eddig nem képződhetett ki, sőt az emberek ily magasabbrendű szervezetet még nem voltak képesek koncipiálni.

Habár ma az ember munkájának eredménye nem oly bizonytalan, mint kezdetleges korban, nagyon bizonytalan ma is. A termelőnek folytonosan arra kell törekednie, hogy kiszámítsa a keresletet és kínálatot és csak nagyon kevésbé képes azt kiszámítani, mert nem tudhatja, mit tesznek versenytársai, nem tudhatja, mi történik a termelés egyéb ágaiban, a melyek az ő cikkének kelendőségére befolyással bírnak, a melyeknek az ő cikke munkaeszköze vagy nyers anyaga, vagy a melyek az ő fogyasztóinak vételerejét befolyásolják. Innen folytonos helytelen számítások, a termelők egy részének pusztulása és a javak egy részének szintén nemcsak átmenetele egyik kézből a másikba, hanem szintén pusztulása, túltermelés némely ágakban, hiány és drágaság másokban.

Minthogy a termelési módok fölötti bírálat és a jobb termelési módok győzelme csak a piacon, a kész áruk közötti verseny folytán jön létre, az az előny, a melyet a jobb termelési módok, a termelésben kiválók érvényesülése, az új eszmék és találmányok diadala jelent, a gyengébbek, a kevésbé kiválók és a javak nagy tömegének pusztulása árán szerezte meg.

Ezt elkerülnők, ha a termelők termelési módjaikat a termelés előtt fölfedve, ezek közül központilag választatnék ki a legjobb termelési mód. De evvel elkerülhetnék egyszersmind az eladók ama versenye, mely ma a tulajdonképi termelők versenyéhez egészen fölöslegesen járul és a csábító és kínáló személyzet, a legnépesebb helyeken levő üzletek és kirakatok, a hirdetések képében óriási munkát emészt föl a mely tulajdonképi termelésre fordítható.

Ehhez járul, hogy a titokban tartott termelési módokat nem ismervén, a vevő, sőt maga a forgalomba hozó kereskedő sem képes az áruk minőségét és termelési költségeit megítélni, s így verseny célja, a lehető legjobb termelés és az igazságos megosztás, az áldozatok dacára, a melyekbe kerül, nem éretik el.

Vannak már most újabban olyanok, a kiknek az a meggyőződésük, hogy a mit ma közgazdaságnak nevezünk, az csak átmenet a régi elszigetelt, saját fogyasztásra, szolgáló magán-gazdaságoktól az igazi, szabatosan szervezett közgazdasághoz; hogy a kereslet és kínálat mai, számos ember által végzett ki nem elégítő számításai helyett központilag sokkal jobban ki lehetne számítani, mire és mennyire van a létező embereknek szükségök és hol és hogyan lehet azt legjobban termelni és hogy ezt épen azok tagadhatják legkevesebb joggal, a kik a mai számítást is lehetségesnek, sőt kielégítőnek mondják; hogy ily központi, nyílt számítás alapján kellene a termelést központilag berendezni; hogy evvel elesnék a pusztá számítás, mint oly nyereszkedési foglalkozás, a melylyel esetleg a termékek igen nagy mennyiségét lehet szerezni, de a melylyel esetleg az emberek és javak óriási mennyiségét lehet elpusztítani; e helyett óriási erő szabadulna fel a termelés javára és a kockázat e nemének megszűnésével nyugodtabb és biztosabb lesz az élet; hogy a lehető legjobb termelési módokat központilag a termelés megkísértése előtt lehetne kiválasztani, a mi által a kevésbé jó termelési módokra fektetett munka és tőke pusztulása s a rosszabbul termelők fölösleges szenvedése hátríthatnák el; hogy e rendszer mellett is- az erők legnagyobb megfeszítését lehetne elérni az érdemek, a találmányok, a jó eszmék, az odaadás központi jutalmazása által, a mint elérjük azt a központi jutalmazás által a politikai, a közigazgatási, a honvédelmi, a tudományos foglalkozások (mondhatjuk itt is: termelés) terén, a melyek az emberek jólétére ép oly döntők, mint a gazdaság eredményessége, sőt a melyek a gazdaság eredményességét a legnagyobb mértékben betolyásolják, — egészen eltekintve attól, hogy a mennyiben a közgazdaság jelesei ma sem rendelkeznek az eszmék keresztülvitelére szükséges tőkével (és igen sokszor ez az eset), ma is a tőkés részéről való, a termelést megelőző elismerésre és jutalmazásra dolgoznak; hogy ezen jutalmazás mellett elesnék az erők és javak óriási pazarlása, a mely ma azon törekvésnek szolgál, hogy a közönség figyelme a legjobb áruk felé irányuljon. Ezen meggyőzések képviselői azok alapján egy új jogot kívánnak, a termelési eszközök és a munka alkalmazása fölötti központi readelkezést.

Vannak azonban viszont mások, a kik a létező jogot fentartani kívánják. Ezeknek érvei különbözők. Az egyik az, hogy a közgazdaság javasolt új szervezetét megalkotni lehetetlen. Egv másik, hogy ha lehetséges volna is, az nem hozná meg a

tőle várt előnyöket, hanem ellenkezőleg a termelés csökkenését vonná maga után. E kérdések beható vizsgálatával nem foglalkozhatunk a jog keletkezésére és fejlődésére vonatkozó azon általános fejtegetésekkel kapcsolatosan, a melyek itt tárgyunkat képezik. Csak jelezzük, hogy mi ellenkező véleményben vagyunk — abban, hogy a fejlődés igenis az előbb jelzett új szervezet felé halad és hogy az emberiség egy boldogabb állapotát meg fogja hozni. Egy harmadik érve azonban azoknak, a kik a közgazdaság újjáalakítását ellenzik, igenis ezen általános fejtegetések körébe tartoznak. Azt szokták ugyanis mondani: természetes, hogy azok, a kik hibásan számítanak, szenvednek és elpusztulnak; természetes, hogy azok, a kik nem termelnek a lehető legjobb módon, szenvednek és elpusztulnak; természetes, hogy az embernek embertársaival harcolnia, versenyeznie kell, úgy a mint az ma történik; bele kell nyugodnunk, hogy a technika haladása számos embert szegénységbe taszít, ha meggondoljuk, hogy másfelől milyen előnyöket hoz; bele kell nyugodnunk a verseny hátrányaiba, ha meggondoljuk, hogy milyen nagy előnyöket biztosít. Vagyis ugyanoly belenyugvó és magasztaló elméletet csinálnak a jelen állapotra, a mint az minden állapotra nézve történni szokott. Ezen érv azonban tökéletesen helytelen. Ha központi számítás segítségével a helytelen egyéni számítás bajait elhárítani lehet, épinséggel nem kell a szenvedésekbe, mint természeteskbe belenyugodni, hanem az egyéni számítás helyett a központit be kell hozni. Ha a kevésbé kiváló és a régi termelési módok képviselőinek szenvedései csökkenthetők a termelési módok előzetes kiválasztása által, akkor egy csöppet sem természetes, hogy a mai mértékben szenvedjenek. Valaha természetesnek mondták azt, hogy a gyáva és a gyöngé a támadások alatt szenvedjen; később behozták a központi védelmet, a közbiztonságot és igazságszolgáltatást és ma e szenvedéseket nem tekintjük természetesknek. A mai közgazdasági összeműködés szenvedéseibe sem kell tehát belenyugodni, azok elhárításán folyton gondoskodni kell; azon föltevést kell táplálni, hogy azok jobb összeműködési módok, jobb jog segélyével elháríthatók. A jog egész múlt fejlődése ily bajok elhárítását, az élet kényelmesebbé, biztosabbá, nyugodtabbá, gazdagabba tételét célozta és folyton található új jog, a mely e célt még nagyobb mértékben valósítja meg. Ez oly igazság, a melytől megnyugvási hajlamunk leküzdése végett folyton áthatva kell lennünk.

11. E ponton a jogfejlődés egy konkrét példájával akarjuk megvilágítani azt az igazságot, hogy a jog fejlődését, még pedig annak legnagyobb átalakulásait is, az állandó emberi szükségletek és nem időről időre feltoluló új vágyak, érzelmek hozzák létre. E példa azon nagy átalakulás, a melyen hazánk joga a jelen században keresztülment. Ha tévedhetünk is azon eszméleti állatok meghatározásában, a melyek évszázadokkal ezelőtt törzsek alkotására, a kereszténység fölvételére, a hűbériség megteremtésére stb. stb. vitték az európai emberiséget, azon nagy átalakulásnak, a melyen Magyarország joga a jelen században keresztülment, keletkezését és lefolyását meglehetősen jól ismerjük. Tudjuk azon férfiak nevét, a kiknek belátása ezen átalakítást létrehozta. Mert hisz ellentétben Gierke föntebbi tanításával „egyesek értelmes belátás szerint” hozták azt létre és az új jog eszméjét nem „a nemzeti összszellemből” merítették, hanem az előrehaladottabb Európa intézményeit utánozták, a mint az különben egész évezredes jogfejlődésünk folyamán történt. Válaszszunk ki e férfiak közül egyet, Széchenyi Istvánt és iparkodjunk megállapítani, minő eszméleti folyamat vitte őt rá, hogy a jog átalakítását oly hévvel kívánja. Művei (irodalmi művei t. i.) szubjektív, vallomás-szerű tartalmukkal kitűnően teszik ezt lehetővé. Olvassuk el azon kivonatokat, a melyeket belőlük Grünwald Béla *Az új Magyarország* című könyvének X—XIII. fejezeteiben ad. Azt fogjuk találni, hogy a magyar ember életének a műveltebb nyugotiéhoz képest örömben szegény, szenvedésekben és hiányokban gazdag volta az, a mi Széchenyi szerint a jog átalakítását szükségessé teszi. Részletes és realiztikus leírást ad ezen élet sivárságáról, súlyt fektet arra, hogy sivár a leggazdagabbak és legelőkelőbbek élete is. Figyelmét semmi sem kerüli el; elpanaszolja a poros és sáros városi utcákat, a rossz fogadókat, a szemet gyönyörködtető épületek hiányát; nemkülönben a napi élet unalmát, a szellemi élvezetek, a színházak, az olvasmányok hiányát; a nemesi udvarok, a nemesi házak belsejének piszkosságát és kényelmetlenségét; az emberek tudatlanságát, míveletlenségét rossz modorát és az életnek ebből eredő kellemetlenségét; az országutak feneketlenségét, a mocsarakat, a vizáradásokat; a nagy halandóságot, vagyis az emberi élet rövidegét és mindenek fölött a közgazdaság alacsony voltát, az ország gazdasági kihasználatlanságát és az ebből eredő szegénységet, a mely az összes többi bajok egyik főoka. „Azt mondani, *extra Hungariam stb.* hiábavaló s kacagást vagy szána-kozást okozó beszéd. Egy cseppet sem nehéz jobb utakat, műveltebb mezőket, kiesebb vidékeket, serényebb kereskedést, vígabb

falvakat, tisztább városokat, jobb vendégfogadókat, nagyobb kultúrát, kiterjedtebb s több oldalú tudományt, értelmesebben berendezett kúriát vagy kastélyt, nemesebb patriotizmust, több közleket, polgári erényt, kevesebb sárt, port, nádat, korlátlan partu vizeket, értéktelen lapályokat, bozótot, kevesebb egoizmust s egyrészt a legalaptalanabb hiúságot, másrészt a határnélkül hajlékonyságot, alattvalók iránti dölyföt, előjáró előtt porban csúszást, kevesebb előítéletet, balvéleményt, tudatlanságot, féktelen betyárságot magunknak képzelni, mint a milyen s mennyi valósággal találhatik honunkban.”(*Hitel* 241. Grünwald 286.) Ezen élet javítására törekedett ő és az eszközt, a melye célra visz, új intézményekben találta: közlekedési, földjavító, műveltségterjesztő állami intézményekben; a közteherviselésben és az egyenes adók rendszerének kibővítésében; az ősiségnek, s a tulajdon egyéb korlátainak megszüntetésében; a legelők, a fajzás, a birtokok elválasztásában; a hitelt előmozdító és a hitelezőt biztosító törvényekben; az úrbéri kötelezettségek eltörlésében; a törvény előtti egyenlőségben, gyorsabb igazságszolgáltatásban, igazságosabb és kevésbé önkényes büntető eljárásban; — és ezen élet javítása kedvéért kívánta ezen új intézményeket. Ily realiztikus-utilitárius alapon állott az ő reformtörekvése; ily realiztikus, utilitárius felfogása volt neki arról, hogy mi teszi az életet széppé, kívánatossá, hogy mi az életcélja; nem a jognak, az állam hivatásának valamely, a célszerűségtől független, abszolút természetjogi elméletéből indult ki és még kevésbé valamely jogászai rendszer alapfogalmaiból, a melyekből állítólag bizonyos intézmények logikai szükségszerűséggel következnek; hanem abból, hogy helyesen berendezett emberi összeműködés, jó jog mily eredményeket képes létrehozni, hogyan képes növelni az emberek boldogságát, kielégíteni szükségleteiket. Voltak neki is általános elméletei, genális intuíciói (magyarul: lángeszű sejtelméi), de jogtermészettudományaik, szociológiaiak, arra vonatkoznak, hogy a társadalom és közös munkálkodása hogyan fejlődik; ezek az általános elméletei tették, hogy mikor ebben az országban mindenki vámmal akarta fejleszteni a közigazdaságot, ő szabadkereskedő volt; az tette, hogy ő felismerte, hogy Magyarország fiatal, még ki nem fejlett ország; épen ez a társadalomtudományi genialitás volt legcsodálatraméltóbb értelmi vonása és minden szükségést megvalósítani akaró nyugtalan hevével együtt általában legcsodálatraméltóbb vonása.*)

*) Nem szabad azonban elhallgatni, hogy az állandó vagy nagyon állandó emberi alapszükségletek kielégítésén kívül, mint cél vagy eszmény Széchenyi-

Széchenyi kortársai közül voltak sokan, a kik belenyugodtak a magyar ember életének sivárságába és nélkülözéseibe, bár azokat, például a szekérelnyelő utak rosszaságát, a falusi életnek és a pestinek is unalmát, a bécsi theátrum, látványosságok és bálók hiányát, a szorultság esetén kölcsönkapható pénz szűkét stb. ők is kétségtelenül elég kellemetlenül érezték. Mások nem nyugodtak bele és súlyosabban érezték az ország hátramaradottságát, de nem látták át, hogy megszüntetésének módja új jog teremtése*); azt hitték, hogy más országok nagyobb jóléte oly tényezőknek következménye, a melyeket kiegyenlíteni lehetetlen; nem látták át, hogy az emberi munka eredményessége nagy mértékben az emberek munkájának helyes összeműködésétől *függ* és hogy ezt létrehozni a jog intézményeinek feladata. Széchenyi érdeme, hogy ő belátta, hogy az intézmények képesek az embereket gazdagokká vagy szegényekké, értelmessé vagy butákká tenni; hogy „a törvény életet és halált okozhat” (*Stádium* 7. Grünwald 317.); hogy a hitel könnyítése vagy az igazságszolgáltatás gyorsítása vagy az úrbéri munkák helyébe a parasztmunkák eredményeinek adó formájában való összesítése és helyes alkalmazása közcélokra stb. dönti el, vajjon az egyesek gazdagok vagy szegények-e, vajjon a Péterek és Pálok háza díszes és tiszta-e, gyermekek jól vannak-e nevelve, életük vidám-e vagy unalmas.

nél (korunk ismeretének és érzésvilágának megfelelőleg) erősen előtérbe lép a nemzetnek, mint nemzetnek fenmaradása, „*el* nem töröltetése a nemzetek sorából” és nagysága is; evvel kapcsolatban továbbá a nemzeti nyelv fentartása, szintén nemcsak mint eszköz, hanem mint cél, mint külön önálló öröm is.

*) Sőt természetesen sokan veszélyeseknek tartották az újításokat és Széchenyi tanait. Nem egy megyében nyilvánosan elégették könyveit. Voltak olyanok is, kik rossz hazafinak tartották s egy úr, mikor 1837-ben Széchenyi Béla fia született, oly nyilatkozatra fakadt, hogy adja Isten, hogy a fiú jobb hazafi legyen az apjánál. Az arisztokrácia körében gúnyolják s rossz indulattal hamis híreket terjesztenek a Hitel hatásáról . . . Az 1831-iki kolera idejében pedig Eötvös azt híroszteli, hogy egy elzüllött ügyvéd a Hitelt olvassa fel a parasztnak s ezzel lázítja őket földesuruk ellen. Általában az arisztokrácia körében parasztlázítónak, demagógnak nyilvánítják s pestisnek nevezik a munkáiban hirdetett elveket, melyeknek terjedését veszélyesnek tartják a nemzetre nézve, különösen az idősebbek aggodalommal s ellenszenvvel fogadják az új irányt, melynek Széchenyi első hirdetője volt. De az ifjabb nemzedék, melyben már erősebben lüktet a nemzeti érzület, mely magasabb eszményekért sóvárgott, s mely mert még nem volt része a múlt bűneiben s pirulni tudott a nemzet súlyedésén, megértette őt s lelkesedéssel fogadta az új tant, mely a múlt szégyene után egy dicső és fényes jövővel kecsegtetett. Minden mélyebb belátású s nemesen érző ember hozzá csatlakozott.” (Grünwald 336.)

Tudjuk, hogy a Széchenyi által javasolt intézmények tényleg megalkottattak és hogy meghozták a tőlük várt eredményeket. Kell, hogy hatásaik nemcsak oly általános éa határozatlan értelmű kifejezésekben, mint „az ország föllendülése, haladása” „Magyarország felvirágzása, újjáébredése” legyenek jelen előttünk, hanem azon speciális örömeinkben, melyeket meghoztuk. Kell, hogy ne csak közelfekvő, formális, jogi eredményeikre gondoljunk, mint „törvény előtti egyenlőség” „birtokszerzési jog” „általános hivatalviselési jog”, ezek inkább csak eszközök; az élet mindennapi örömeire kell gondolnunk, a melyeket lehetővé tettek és a melyekről kevésbé nyilvánvaló, hogy ezen intézmények voltak feltételeik. Nézzünk néhány példát. Az, hogy ma munkánkkal annyit megkereshetünk, a mennyit megkeresünk, hogy van élénk ipari, kereskedelmi, közlekedési, pénzületi, irodalmi foglalkozás, a melyben munkánkat értékesíthetjük; az, hogy lakásainkat az ipari és művészet kényelmei és szépségei teszik kellemessé és hogy a kevésbé gazdag is az egész világ élvezeti cikkeit fogyasztja; az, hogy büszke, nagy, vidám, változatos fővárosunk széles tiszta, jól kikövezett, jól világított utcáiban, fákkal szegett körútjaiban, esztétikailag ugyan még nagyrésztben nem a legműveltebb népre valló, de mégis díszes és ragyogó épületeiben és szobraiban gyönyörködhetünk; az, hogy a vidék életének sivatársága és egyhangúsága csökkent; az, hogy közlekedési eszközök könnyen hozzáférhetővé teszik mindenkinek, a mit az országban a természet üdülésre és a szem gyönyörködtetésére nyújt; az hogy a közbiztonság mindenütt ez országban kielégítő; az, hogy hírlapok szellemessége, egy szépirodalom poézisa, színházaink, hangversenyeink és műkiállításaink művészete szórakoztat és üdít bennünket; az, hogy ha magunk kevésbé is veszünk részt az emberi tudás gyarapításában, legalább folyton ismerjük a világ tudásának gyarapodását és így veszünk részt ama büszke és emelő érzésben, a melylyel az emberiség haladásának tudata embert eltölti; szóval életünk minden szépsége, gyönyörűség, a jog azon megújításának is gyümölcse, a melyet Széchenyi követelt. És ha mindez úgy hangzik is, mintha csak a szerencsés osztályokról szólna, a szegényebb osztályok életének szépségei is mind e tekintetben emelkedtek.

Ha tehát a magyar jog legújabb nagy fejlődésének okait annak lelkében vizsgáljuk, a ki e fejlődés egyik leghatalmasabb megindítója volt, e vizsgálat igazolja azon tanunkat, hogy jogfejlődés indító okai minden időben ugyanazon állandó emberi alapszükségletek és nem időről-időre feltoluló új szükségletek,

célok, vágyak, eszmények; és a jótékony eredmény, a melyre jogunk e fejlődése vezetett, szintén úgy fejezhető ki, hogy az az állandó emberi alapszükségletek jobb kielégítése.

Függelék a 11. szakaszhoz. Széchenyiről adott jellemzésünk megerősítésére szolgáljanak a következő idézetek Széchenyi műveiből a melyeket Grünwald könyvéből veszünk ki.

„Meg kell legelsőbbben is ismernünk, mily felette hátra vagyunk minden keresztény nemzetek között; mert mikép lehetne csak józanul képzelni is, hogy oly tárgyakra egyesíthetnők a hon számosabb lakosait, mint pl. vizeink tökéletes rendbehozása, Pest-Budának a Fekete-tengerrel, gőzhajókkal rendes s úgyszólván mindennapi összeköttetése stb., melyeknek végbevételére nemzet kell, minekelőtte nyomorult alacsonyágunkról tökéletesen meggyőződve nem vagyunk s mily alapon nyugodnék minden előmeneteli vágyunk és így egész előmeneteli hihetőségünk mindaddig, míg nagy és kicsi nemcsak nem pirul hona alacsony mibenlétén, de a legszámosabb rész hátramaradásai és szégyenei közt még pajkoskodik s fel is fuvalkodik. Arról kell végre meggyőződve lennünk, hogy nem a kormány valódi oka elnyomatásunk s hátramaradásunknak, hanem értelmi súlyunk fejletlensége s így parányisága, a miből természet szerint fakad: káros intézményeink neveléses magasztalgatása, hazaszeretet és közhasznót előmozdítani törekedő nemes ösztön helyett, kis privilégiumaink bálványozása, s ön legközelebb hasznunk nyomorult vadászata, igazi helyzetünk, mibenlétünk s igazi hasznunk sohai el nem ismerése s így minden előmeneteli s nemesülni vágyásnak tökéletes híja. (*Stádium* 8. 9. Grünwald. *Új Magyarország.* 320-322. lap.)

„A magyar alkotmány, úgyszólván, minden áldásait egy ép velejű, fiatal, egészséges s gazdag mágnásra összehalmozza. Ő a hon kedveltje. Képzeljünk magunknak egy olyant — nehogy azonban honszeretet, anyatej, első benyomások, a gyermekkor vágyai, a hatalmas szokás, vagy mivel jobbat nem látott s nem képzelhet, disqualifikálják őt józanon s igazágosan ítélni, hagyjuk őt húsz esztendő s korában ép ítélettel s minden homályosítóktól menten a vizekből feltűnni. Járja be elég tehetséggel, de hazátlan a föld vagy csak Európa minden vidékét; s tudja végre, hogy van egy ország, melyről azt fecsegik: extra Hunariam etc. s hogy ő azon boldog ország kedveltje, kit pazarolva rakott meg a sors legszebb ajándékival. Sietni fog nyakra főre, minél hamarabb a haza szívét, a fővárost látni. Nem tudom, a hon melyik kapuján lépend hazá-

jába; de tapasztalni fogja: ha Ausztriából jő, hogy egy szebb országot hagyott el; ha tengeren, hogy igen hiányos s a honnal összekötetésben alig levő révpartokba ért; ha a török birodalomból, hogy egy, a természettől rendkívül megajándékozott magas tartományból egy egészségtelen, korlátlan vizek által rútul elboncolt posványosságba lépett le; ha Erdélyből, — mely bár magyar, még sem Magyarország s tán nem is akar lenni az, habár mi akarjuk és óhajtjuk is — hogy egy kertből sivatag homokra jutott; ha Galíciából, hogy elhagyá a jó utat s nagyobb szorgalmat. Télen utazván, azt veendi észre, hogy úgy mint valaha tán a paradicsomban szinte minden a természetre van bízva; ha fagy s az idő száraz, halad, ha enged s havaz, rab. Érkezik most Buda s Pest felé, s ha nyugotról jő, egy szomorú, meg nem szűnő hosszúságú s rossz kövezetű utcán ballag lépve, míg a Duna dísztelen s undorodást okozó partjaihoz jut, hová minden szemét rakatik. Vendégfogadók igen rosszak; Pestre igyekszik; nincs híd, legotrombább készülétű hajókra ül, ha nép salakjával birkózva, elérheti azokat. Ha pedig észak, kelet vagy délről jő s enged, sártengert kell átúsznia. Pesten néhány szép épületet lel, de kár, hogy porban vagy sárban állanak; a fogadók igen alávalók, külön szállást bajosan kap. Keresi most az ország, a honi kincsek tárházait s egyéb fő, de még kisebb városokban is közönségesen találkozható szemlélésre méltókat, keresi sokáig, de mit talál, azt az olvasó ítéletére hagyom; megérkezvén, a legalábbvaló vendéglőknél, étvágyat visszajesztő, mocskos barlangjaikban, csak jó bort s igazán sült zsemlyét is alig kap; megyén most theatrumba, de magyar nincs! megyén hát németbe, s a világ legcéliránytalanabb színházába lép; megyén tovább a körbálba, s ott, ha kordovány vagy bagaria helyett cipőben jár, s mindent nem dicsér, megbántásnak teszi ki magát, melyet ha bajnoki módon eligazítani kész, nem egy, de sok ökölrel kell végeznie. Keresi most az olvasótársaságokat, de hiába keresi. Az utcákat esőn, napon, szélen kívül nem mossa senki, se szárítja. Érkezik a tavasz: a természet csodáiba merülve tiszta levegőt szíhatna, de körülbelül nincs fa, a nevető zöld szín számkivetve, minden hamúszínű; s ha végre szoros zsidólakta utcáin — hol könnyen fel is szedhet valamit — tör keresztül, vagy homokbuckákon s ronda sikátorokon túl, a nap minden órájában halotti szekérrel találkozik, keskeny allék s gyenge csemeték közt leli magát stb. Ez a főváros. Jóságaira megyén s oly roppant terjedelmű birtokból nagy kincseket remél, de sokszor azon kérdéssel fogadják tisztjei: 'nem hozott-e folyó költségekre pénzt,' vagy rossz árak,

kevés jövedelmek, vízáradások. métely, döghalál stb. Kellemes híreivel töltik meg füleit. A hol utazik, ha magyar a fogadós, bizony nem fogadják jól s csak azzal fog élhetni, a mit magával hozott; mindenütt rövid és szűk ágyakat találand s — hogy ezen leírásomban végtelen hosszú ne legyenek, — a hon kedveltje a reá halmozott physikai életkellemek foglalatját igen csekélynek fogja tapasztalni, midőn morális állásáról, ha azt hideg vérrel gondolja át, így lesz kénytelen ítélni: sem a nemzetnél, sem a kormány-nál nagv fényben nem vagyok, a mi természetes; mert a velem egyrendűek nagyobb száma hosszas semmirevalósága által mind a nemzetet, mind a kormányt megvetésünkre kényszeríté vagy szoktatá!' S ily színűek levének vala csak kevés esztendő előtt az első benyomások, melyek a néhány hónapig honunkban tartózkodó vízből ötlött magyarra hatottak volna. Ha pedig tovább maradt vala köztünk, s az országos erőmű lassú forgását, a legdúsabbak s vagyonosabbak szegénységét s a javítások ellen vivő előítéletek számíthatatlan seregét tökéletesen ismeri vala, akkor bizonyosan így kiáltott volna fel; hát ez ama csodálatraméltó, felhőkig magasztalt ország, s bámúlta volna, hogy egy fiatal s annyi erővel bíró nép, mely valóban magasabb állásra volna méltó, oly szívesen vesztegel alacsony állásában.

„Ha pedig nem a jobblét is az, a miért mindenki fáradoz, s nem a jólét azon cél, melynek elérésére egy józan országlásnak minden felett törekednie kell, mily lelki táplálékokat lelt volna köztünk a nevezett mágnás? Mikép becsüljük elhunyt hazánkfiait? Van-e hazánkban csak egy nevezetes emlék, mely a századok viharaival megvívhatna s valami megdicsőült, de emlékezetünk-ből számkivetettnek hamvain méltán emelkednék s az élőket nemes pályát jární serkentené? — Pedig voltak nekünk nagy embereink, kik ha nem arany, rézszlopokra ugyan érdemesekké tették magokat; de mindeddig kilencszáz esztendő után is. semmi országos jelek, dicsőségre emlékeztető s gerjesztő jelek nem lát-szanak, ellenben mennyi a bitófa.”

„S hát mikép becsüljük a még köztünk levőket, ha hosszú címzetők s több efféle nincs? Mindezeket átgondolván, tán így okoskodott volna: azon ember, ki a legmegbecsültebb s legtöbb életjével bír, az a nemzet kedveltje; azon nemzet, melyben lehetőségig a legtöbb lakos becsültetik meg és soká életjével bír, az az istenek kedveltje; bennem concentráltatik a haza java; de ha valaki más hivatalt vagy címet nem ruház reám, nagyon megbecsülve nem vagyok, s minden vagyonommal az élet csak igen kevés javát bírom, én a magyar nemzet kedveltje! S így mily

csekélyen lehetnek megbecsülve, s mily igen kevés életjét bírhatnak még mindazok, kikre a hon kevesebb áldásai jutottak vagy kiktől a hon áldásai, úgyszólván megtagadtattak! Magyarország tehát nem kedveltje az isteneknek s nem is leend soha míg fiai rokon szeretet s egyesült fáradozásaik által nem emelik azt a szabad országok sorába.” (*Világ*. 63. Grünwald 252-255)

„Más nemzetek az idő szükségeihez és élethez szabják neve lésüket, míg a szegény magyar még mindig a konyhadiákban kotorkál — minek még szagát sem szereti többé a praktikusabb. Jelenkor és húsz évi tanulása után, habár mindig első eminens volt is, semmi valódi hasznost nem tud; a mi egyébiránt csak akkor látszik legjobban, ha a törvényi tekervények és országlási szövevények hazájának határain túllép.” (*Hitel*. 229. Grünwald. 278)

„De hát még a földesurak mily állapotban vannak, s azoknak természet ellen való szegénységükről mit szóljak? Ha egynek pénzre van szüksége, minden jószágai mellett is ugyan kaphat-e törvényes kamatra elegendőt könnyen és tüstént? Hány van köztünk, ki nem kénytelen termését, gyapját stb. bizonyos időszakonkint, sőt némelykor még idő előtt s áron alul is eladni? S hánynak, ki már a praecipitum feneken nyugszik, legömbörodése első kezdete s oka nem egyéb volt, mint egy pár ezerre való szüksége, melyért akkori birtoka ezernyi hitelt adhatott volna, de melyet rendes és világos hitel híja miatt csak felette nagy uzsorával kaphatott? Hány birtokost ismerek magam, ki mindig pénzben szűkölködik s kinek kincse maga előtt mindig el van zárva. (*Hitel* 44.)

„Szép termékeny mező, csinos ház, falusi élet kellemei-vadászat, paripa s több efféle mit érnek, egy kis külföldi tudósítás, az emberiség egyben-másban előmenetelének rajza, jó könyvek használása nélkül; s ki ura már az elsőbbeknek, de az utóbbiakkal nem él, jól bírja-e magát? Vagy azon férj, kinek felesége szép és hű, gyermekei vidorak s erősek, de a ki a közjóra nézve süket és vak s hazája előmenetele lelkét éppen úgy nem deríti, mint annak hátramaradásán nem pirul? Egyik s másik is mennyi számtalan érzésben nem részes! Vagy tán az bírja jól magát, ki varasban s külföldön keresi az élet minden kellemeit s kinek hazafiai s számos jobbágyai csak unalmas vagy ijesztő álmok képében jelennek meg; vagy az, ki mindig otthon nem is sejdíti, mely megillető s szívrehatóképen tudta a gyenge ember a természet némely titkait már fölfedezni, az örök sötétséget már némelyekben szürkületre bírni s mennyire közelíthetett elme ereje s lelke tisztasága által a legfőbb tökéletességhez!” (*Hitel* 62. Grünwald 284-285.)

„Az emberi nem visszatérhetetlen cseng több, jobb, olcsóbb testi és lelki táplálék után. És honunk nyugoti szélén indulván csak egy kicsit ki, valljuk meg, nem találunk-e, kivált ha még tovább és tovább haladunk, minden lépten több, jobb és olcsóbb testi és lelki táplálékot, mint honunk sok részeiben, hol itt-ott négyszög mérföldön egy szál egyenes fa, de bizony mondom, még tán egyetlen tökéletesen kimívelt okos ember sincs.” (*Hitel* 229. Grünvald 271.)

„S minekutána látjuk, hogy Istengondolta napsystemák is bizonyos revolúciók alá vannak vetve, eleinket kárhozzatnunk kellene, hogy egy még az emberiség gyermekkorában szendergő scythia csoport által összehalmozott, egymásra rakott alkotmányon időjárástól némineműképen nem segítettek volna, s hogy éppen ezen okból nem annyira dicséretre, mint inkább szánakozásra méltók, hogy változásait nem mindig és annyira a természet örök törvényeire állíták. mint inkább ön és felekezettbelieik közel hasznát keresni törekedtek; s ekkép, midőn elmulaszták az igazi szabadságnak s nemzeti létnek talpkövének rakni, melyeken egy erőttől pezsgő fiatal nemzedék dicső férfikora halhatatlan magassággal emelkedett volna fel, mi élők most, sok század lefolyta után azt tapasztaljuk, hogy létünk talpkő nélküli s azon veszélyben vagyunk, hogy annyit ígérő fiatalságunkból, minden férfiasodás nélkül, kis ingadozások közt — melyek más nemzeteknek, ha nem kerüli el figyelmüket, csak szánakozását gerjesztik — egyenest egy becsstelen s megvetésre méltó agg korra jussunk.”

„Ha alkotmányunkban, mely nemzetiségünkre, szokásainkra annyira behatott és hat — mert a törvény életet és halált okozhat — nyolcszáz és annyi esztendeig éppen semmi nem javítottatott s változtatott volna és eleink makacsán s homlokkal álltak légyen a hatalmas időjárásnak ellene, akkor teljes meggyőződéseink szerint most már nem is volna polgári létünk s tán még mélyebb helyre süllyedve nézné a világ a magyart, mint a bolgárt szerbet stb., kiknek szintűgy valának régibb időkben fényvillanós pillanatai; de másrésztől azt is erősen hiszem, ugyan különb helyet foglalnánk a nemzetek sorában ma, ha ősi törvényhozóink s országos embereink az értelmi súly nagyobb kifejlődése s a magyar nemzetiség valódi fölemelkedése s terjesztése által ösztönözöttetve, időszakonként, nem mindig csak felszínleg s palliativkép reszelgettek s foltozgattak volna törvényeinken s nem mindig jobbára csupa régi teoriákba merülve, vagy mindig csak idegen kéztől s másoktól várván üdvösségöket, úgy szólván egy helyt veszteltek volna: hanem gyökeres s célnak meg-

felelő reformációk által, 800 ezernyi súlyú talpkő helyett lassanként 10 milliónyi súlyt raktak, latin theoriák helyett velünk élő, de régibb s több tapasztalatú alkotmányos nemzetek praxisával élni akartak, s idegen grátia, gyámol és koldulás helyett, saját nemzet ségökben, önkeblökben s az ország minden lakosainak felszabat! tásában bíztak volna.

„De úgy történt, hogy mindezt bizony elhibázták s azért most csak az a kérdés: el akarjuk-e magunkat végkép töröltetni a nemzetek sorából a nélkül, hogy a világ évrájzaiban a magyar legalább elhunytá után egy fényes lapot foglaljon; el akarunk annyira korcsulni, hogy a jövendő még valahai létünket is kérdésbe hozza, s mi, mint magyarok, egykori sírhantunk fölött soha ne érdemeljük-e a később élendő nagy nemzetek emlékezet ben néhai nagyságunk egy érdem-émlékét is? vagy ezentúl csigakép akarunk mindig mászni s örökké azt állítván, népünk semmi polgári létre nem érett még, a jövendő 800 évek alatt is bágyadtan emelkedni a tökéletesb felé, mint eddig alig emelkedénk?” (Stádium 4—7. Grünwald. 317—318.)

„Vajjon mért oly nagy a consumtió Britanniában? Tán mert a népesség oly nagy? Nem azért; mert teszem Irlandia, hol a népesség aránylag még sokkal nagyobb, koránt sem fogyaszt annyit s tíz millió északamerikai ember sokkal többet fogyaszt, mint húsz millió muszka. Mi a consumtió oka tehát? A lakosok vagyonos léte! minthogy tagadhatatlan, hogy a vagyonos mind a házra, mind ruhára, mind eleségre s általában mindenre többet költ, mint a vagyontalan. Jó most annak keresése, vajjon mi teszi a lakosokat vagyonosakká? Tán a geográfiai helyzet? Nem az a főök, mert teszem Spanyol- s Törökország fekvése szintoly kedvező s aránylag még sem oly gazdag, mint Németország, melynek fekvése azokéhoz képest felette mostoha. Mi tehát a közvagyonosság oka? A biztosság, saját birtok, szabadság, törvény előtti egyenlőség stb., ezek s csupán ezek ébresztik fel a közszorgalmat, mely a nevelés, a sajtószabadság stb. által józan útmutatást nyer.” (St. 64.)

„Ha bizonyos és olcsó a pénz, a mit csak a hitel tehet, könnyű akkor segíteni bukott vagy bukandó nemzetségeinken, hamvaikból fölkelnek lazariánusaink, életre kapnak a plánta életű kölcsönzők, ismét férjhez mehetnek az özvegyek, s örömben részesülnek az attól annyi idő óta elszokott árvák: vadonságok, posványok pedig vízcsatornákkal vígan átszelt kertekké, Dunánk egy rendes folyammá, Budapest egy kikötőhelylyé válnak s Magyarország nemcsak *de jure*, hanem *de facto* is, *regnum per se et pro existens et independens* lesz a törvény értelmében.

„A hitel által tehát mindenki nyer s így az egész! Azonban ez megint egy nagy fallacia... mert mi lesz a sok pseudo nagy úrból, mi a más pénzével oly szépen és fényesen élők-ből mi a rabulisták azon nagy seregéből, mely a hosszú pört, tág mezőként, mint a kegyes sorstól nyert sajátot tekinti, mi azon számtalan ügyvédecskékből, kik a régi machina tekervényei közt, annak penészein és rozsdáin rágódnak,, — mi azon vampyr fajból, mely hideg vérrel szívja a legmelegebb vért, mi lesz mindezen szegényekből, vagyis szegényekből, akartam mondani? — Siralmas végük, igaz, örökre el lesz ítélve fajtájokkal tehát kevesebb lesz, azt már túrnünk kell; hanem legyünk igazságosak. Elég sokáig dúlták ők már anyaföldünket, elég sokáig tarták a magyart a törpeség rút bilincsei közt. Virradjon azért már valahára az igazi nagyság, a valódi gazdagság hajnala is, s álljon végkép a rabulistica helyébe, mely az ember jussait fonákul gázolja össze, az igazi törvények, t. i. az emberiség jussainak dicső tudománya. S mutassuk meg végre a világnak mi újabbak, hogy ha elég gyávák valának annyi régebbjeink ily alacsony tyranusok járma alatt görbedezni s nyomorogni hosszas századokig, halálos lehelletük ezentúl nem képes regenerált ifjúságunk virágát többé ocsmány hervadásban fogva tartani.” (St. GG. Grümvald. 292—294.)

„Gazdasági mibenlétünk hiányos princípiumok következtében, melyek minden fényesebb előmenetel ellen szegülnek, nem ép; nemzeti eredeti szokásaink pedig éppen nincsenek; s a mik vagyunk, a mit tudunk, csak utánzás következtében vagyunk s tudjuk; a mi éppen úgy van más nemzeteknél is, csak azon különbséggel, hogy mi utánzásainkban makacsul ragaszkodván a régihez, s úgyszólván csak kényszerítve alkalmazkodván a többséghez, nem velejét s észleti — rationabilis — okát tekintettük az átvett javítások s új szokásoknak, hanem csak felszínségeiket ruháztuk magunkra.” (V. 73. Grünwald. 265-266.)

„Egyesek szavai, kik világosan látják a hon pirulás-okozó, alacsony mibenlétét ahhoz képest a mi lehetne, elvesznek a sok felekezet egymást üldöző vad oríitásai, vagy csak önhaszonleső, nyomorult rimánkodásai közt. A közintelligentia súlya, azon egyedüleg valódi féke az önkénynek, más nemzetekéhez képest szerfelett csekély. A hatalmas résznek szinte minden valódi tudománya latin klasszikus, rabulistikai törvény, szörszálhasogatás s költői tárgyakra van szorítva. Életrevaló ismeretek oly ritkán vannak elszórva a képzelet határtalan mezőin, mint hajók a tágas óceán habjain; — szorgalom, gazdasági, művészeti s keres-

kedési értelmesség alig van; úgy annyira, hogy ha gazdasági ismereteinken tán nem is, művészeti s kereskedési szellemünkön minden bizonynyal kifog még a török is. Hány tökéletes magyar mesterember van az egyesült hazában? hány magyar kereskedő? A török — bizony pedig nem szeretem például idézni — selyom gyapjú, pamut, bőrben stb. oly ügyes kézműves, mint akár a francia, akár az angol; s kereskedési ügyessége tűrhető s mily nagy számban! mert nem gondolnám, hogy hibázom, ha csak az Európában élő tökéletes mesteremberek s kereskedők — pedig török — s nem mint sokan gondolják görök vagy örmény mesteremberek s kereskedők számát 300.000-re teszem. A kormány pedig, mely alatt e szorgalom kifejlett, egészen török. Ezt ne felejtjük.” (V. 72. Grünwald. 264—265.)

„A feladat ez: hazánkat urunk s földieink dicsőségére magasabbra emelni s mindenkinek sajátját szentnek tartván, lehető legtöbb honosinkat boldogítani. E feladatot azonban sohasem oldjuk meg, míg egyedül vámban, éghajlatunk mostohaságában, néptelenségünkben, tengerpartatlanságunkban stb. szóval még mindig valami másban keressük hátramaradottságunk okát, mint erőtlenségünkben, kifejlett intelligenciánk parányiségében s az ezekből szükségkép folyó makacs pártolásában egy oly alkotmánynak, mely a nemzet nagyobb részét szinte minden polgári jussokból kizárja s ekkép azt, t. i. a nagyobb részt mind alkotmányunk, mint saját személyeink természetes ellenségévé teszi, vagy hogy jobban mondjam, kényszeríti.” (St. 67. Grünwald. 295.1

„És ha nem akarunk a hazai anteactákban elsülyedni, Verböczipben s az Anonymus Notariusban elfuladni. hanem factumokat, csak élő factumokat tekinteni...” (St. 53. Grünwald. 288.)

12. A mint így a magyar jogfejlődés egy példája azon igazság megerősítésére szolgálhat, hogy a jog javításának mindig ugyanegy a célja, t. i. az állandó emberi alapszükségletek jobb kielégítése, épen úgy tünteti fel mai helyzetünk azt a tényt, mennyire nem látják át eléggé élénken az emberek ezen igazságot, mennyire hajlandók a létező bajokba, szükségleteik kielégítetlenségébe belenyugodni és azt elháríthatatlannak tekinteni.

Bármennyire javult, szépült életünk a múlthoz képest, még mindig nagyon messze vagyunk más boldogabb népek mögött, a mi alatt ismétlem, azt értem, hogy átlag minden egyesnek, a ki Magyarországon születik és él, az a pár évtizede, melyet átél, örömeiben szegényebb, szenvedésektől nehezebb, mint az angolnak, a franciának, a németnek élete. Életünk további javulásá-

nak és szépülésének is az a föltétele, hogy ezt teljesen és részleteiben föl- és elismerjük, ne a hízelgőknek, hanem az igazság egyenes és önzetlen barátjainak higyjünk, hátramaradottságunkba bele ne akarjunk nyugodni és hogy átértsük, hogy életünk most is az intézmények javítása, új intézmények teremtése által emelhető. Nézzünk néhány pontot, a melyen életünk kevésbé boldog, mint más népek szülötteié, néhány olyan bajt szenvedést, a melyről rendszerint nem látják eléggé át az emberek, hogy azok intézmények által enyhíthetők. Hasonlítsuk össze az átlagos magyar ember életét néhány ponton az átlagos angol ember életével, a mint a Széchenyi Istvánnak szokása volt. Ismerjük el, bármennyire nehezére esik egészségtelen nemzeti hiúságunknak, hogy a középosztályhoz tartozó, angol gyermeknek és ifjúnak élete sokkal boldogabb, mint a hasonló magyaré, mert műveltebb szülők, tanultabb és képzetebb tanítók, tanárok, évszázadok műveltségétől, abban a földben született pszichológiájától és kipróbált pedagógiájától vezetett, a miénknél jobb testi és lelki nevelésében részesül, olyanban, a mely természetes testi és lelki hajlamait és szabadságát kevésbé sérti és mégis sokkal eredményesebb, mint a miénk. Ennyit az élet első húsz évről. Lássuk be, hogy e nevelés szükségszerűleg egészségesebbé, értelmesebbé és életrevalóbbá teszi az embert egész jövő életére nézve, mint a mi nevelésünk. Jusson eszünkbe azon közismeretű tény, hogy Anglia középosztályaiban a rendes az igazi szerelmi házasság, mert az életbe lépő ifjú biztosra veszi, hogy valahol a két hemiszférán meg tud élni, a mint hogy egyáltalán a gazdasági érdekek befolyása a házasságra fogy, ha szegényebb népektől és osztályoktól a gazdagabbak felé haladunk — míg minálunk gazdasági hátramaradottságunk, az életrevalóság hiánya folytán a hajlammak való engedés sokszor könnyelműség, és gondoljuk meg mily különbséget tesz ez az egész élet szépségében. Ezek oly különbségek a magyar és az angol élet közt, a melyeket statisztikai adatok nem igazolnak, de a melyeket igazol a közönséges szemlélet. Térjünk most át olyanokra, melyek statisztikailag kimutathatók. Mindennemű munka a legnagyobb szellemitől, a legmagasabb állami hivataltól a legközönségesebb testi munkáig sokkal nagyobb jutalmat nyer (nemcsak pénzben, de javakban) Angliában, mint hazánkban. A legnagyobb fájdalmak egyike, a mely az embert az életében érheti, gyermekeinek halála, sokkal ritkább Angliában, mint nálunk; Magyarországon csaknem minden második újszülött hal meg ötödik életéve előtt (1000-ból 410), Angliában kevéssel több, mint minden ötödik (1000-ból 230). Míg

a legtöbb vagyonosabb magyar is egyhangúságban és unalomban éli át napjait, a nélkül, hogy e föld, a nélkül, hogy e kis világrész gyönyörűségeit, Róma épületeit, a nápolyi öböl természetes szépségeit, Firenze képeit, a berni hegyek magasztosságát, Páris vidámságát, London nagyságát élvezte volna, addig alig van vagyonosabb angol, a kinek életét mindez nem szépítette volna. Es az az angol ember is, a ki sohasem hagyja el szigethazáját, annak minden városában talál gyönyörködtető épületeket, érdekes életet, tudományt és művészetet, míg a mi városaink, Budapest kivételével még mindig csak meglehetősen szürke existenciáját biztosítanak az embernek.

A legtöbb ember azt hiszi nálunk, hogy az élet e szenvedéseibe és nélkülözéseibe bele kell nyugodnunk, hogy azokat nem lehet enyhíteni, sőt azt hiszi, hogy némelyek közülök az élet természetes szenvedései és nélkülözései. Pedig azok enyhíthetők, de nem egyedül az egymástól függetlenül cselekvő, igyekvő emberek fáradozása, hanem nagyrészen az emberek összeműködése, az állam célszerű intézményei által. Ez az, a mire az emberek nem gondolnak eléggé. A legtöbb ember azt hiszi, hogy egészsége, az élet boldogságának ezen első és okvetlen feltétele, kiszámíthatlan és befolyásolhatatlan tényezők következménye vagy legfőleg az egyén cselekedeteinek és viseletének eredménye; pedig az egészség minden egyesnek, Péternek és Pálnak egészsége vagy betegsége, tüdejének, májának, idegzetének egészsége vagy betegsége társadalmi produktum; öröklött betegség és gyöngegség nemzedéken át működött társadalmi hatások produktuma; a közoktatási, a közlekedési, a közegészségi, a közgazdasági mindenféle intézmények gyümölcse. A legtöbb ember azt hiszi' természetes dolog, hogy az ember tehetség, szorgalom mellett is csak a legszerényebb megélést biztosíthatja magának; hogy csak nagy nehézséggel talál tért e tulajdonságainak alkalmazására; hogy az állásokat ne érdemek, hanem protekció, összekötetés és rokonság szerint adják; meg se ütközik ez utóbbin, annyira magától értetődőnek veszi; pedig jobb intézmények ezt mind megváltoztatják; az egyes jövedelme nemcsak ő tőle függ, hanem a közintézményektől is, az egész nép műveltségétől, attól, minő munkásokat kaphat, a közlekedéstől, a közgazdasági és az általános politikától és az egyes a maga és gyermekei gazdasági állapotát nemcsak az által javítja, hogy mint egyes gazdasági törekvést fejt ki, hanem az által is, ha mint polgár az intézményeket javítja; ez is az ő legszemélyesebb érdeke; az intézmények épügy eszközeink, mint a gyalu, a kalapács, a gép és a

távirda, ez az, a mit az egyes még mindig nem tud eléggé, ha látszólag tudja is. A legtöbb szülő azt hiszi, hogy a szülő természetes érzése, hogy folytonos kínos aggodalomban éljen gyermekeiért; a legszorgosabb egyéni és családi gondot és tevékenységet fejt ki, hogy gyermekeit a ragálytól védje; hiába: a ragály elleni védekezés módja a polgári tevékenység; a megyeházán restauráción, vagy tanácskozásnál, a hol tudatlanságból vagy buta önzésből megakadályozza a helyes közigazgatást, a képviselőválasztáskor, a hol a haladás ellenségeit pártolja, ott öli meg a szülő saját gyermekét, talán azáltal, hogy egy másik gyermekének hivatalt akar szerezni.

Mint Széchenyi korában, úgy ma is intézményeink fejlesztése, jogunk javítása föltétele életünk javításának és szépítésének és mint Széchenyi is tanította, nem sejlett nagyságot hozhat nemzetünknek, más nemzetekkel egyenlő osztozkodást a földben és kincseiben. Hogy az intézmények milyen kiegészítésére és javítására van ma ezen országnak szüksége, annak megállapítása nem tartozik e fejtegetések körébe. De egyet minden mást túlhaladó és alapvető jellege miatt meg kell nevezni, bár az is szorosan az alkotmányjog bölcseletébe tartozik. Az államok kormányzatának jósága végső sorban lakosainak műveltségétől, felvilágosultságától, a világ fölött uralkodó törvényekkel való ismeretségétől függ; hiszen e tétel ugyanazt mondja, mint az a másik, a mely tulajdonképeni tárgyunk, hogy a jog a belátás szülöttje. A műveltségnek, a fölvilágosodásnak terjesztése a nép minden rétegeiben, ez tehát a főfeladat és annak eszköze szintén a jog javítása, t. i. a közművelődési és különösen közoktatási intézmények fejlesztése. A „közértelmesség növelése” az első követelmény ma épügy, mint Széchenyi idejében. Ha e követelményt megvalósítjuk, akkor lesz jobb közigazdaságunk, mind egyikünk munkájának nagyobb lesz az eredménye, jobb közegészségünk, kisebb gyermekhalandóságunk, minden községben jó orvosunk, jogosulatlan önérdektől mentebb, tisztább kormányzatunk. Tisztább kormányzatunk is, mert mint Széchenyi velős rövidséggel mondja — és e mondás megérdemli, hogy politikai közmondássá váljék —: „A közintelligencia az önkénynek egyedül egy valódi fékje.”

13. Az utolsó négy szakaszban e jogfejlődés általunk adott tanának csak egy vonását domborították ki. Most néhány más korolláriumának előadására kell áttérnünk. Egy ily mellékigazság, a melyre a Széchenyiről mondottak igen jól átvezetnek, a következő.

Azon időkben és helyeken, a mikor és a melyeken a jog fejlődésének, javításának folyamatát szemlélhetjük, az rendszerint a következő. Egyesekben, néhány kiválóbb értelmű egyénben, születik meg az eszme az új rend lehetőségéről, arról, hogy bizonyos szükségleteket hogyan kelljen kielégíteni, vagy hogyan kelljen az eddiginél jobb módon kielégíteni. Ezen eszme helyességéről — legyen annak tárgya akár konkrét javaslat, akár általános irányzat, akár speciális intézmény, akár átfogó nagy átalakítás — azután meggyőzik a többieket, a kik a kérdésről ítélni képesek, az értelmiség nagy köreit. Így terjed egyesektől eredve a belátás új jog szüksége iránt. A műveltség alsóbb fokán levő nagy tömeg sok esetben, sok kérdésre nézve magának ítéletet alkotni nem képes és belenyugszik az értelmiség elhatározásába. De e belenyugvás is belátás szülötte, annak az általános belátásnak, hogy ez a legjobb, a mit tehet.*) Némely kérdésekben azonban a nagy tömeg is érdemleges ítéletet alkot magának. Akár napjaink törvényhozását nézzük, akár a közelmúlt törvényhozását, a melynek történetét kielégítően ismerjük, világosan láthatjuk e folyamatot, mint indul ki az új jog eszméje egyesek bölcselők, írók, államférfiak értelméből és mint hódítja meg az emberek értelmét. Nos, a minek kedvéért e tényt előadtuk, az azon igazság, hogy ugyane folyamatot kell föltennünk a jog keletkezésére és fejlődésére nézve mindenütt és mindenkor, a jogalkotás legkezdetlegesebb fokán is. Valóban a legkezdetlegesebb embereknel is, kiknek életét utazók szemlélték és leírták, vannak vezető államférfiak, bölcsök, papok, a kiknek a közügyekre vonatkozó tanácsait a többiek követik; ugyanilyeneket említenek a legkezdetlegesebb állapotokra vonatkozó történeti följegyzések is; és a történet előtti időkbelől is ránk maradtak törvényhozók nevei, a kiknek létezésében kételkedni rendszerint semmi okunk nincs. De e folyamat a legkezdetlegesebb állapotokra is a priori szintén kétségtelen. Ha ugyanis a jog belátás terméke, épugymint a földművelés, a technika vagy általában a tudomány, akkor a jog terén is mindig érvényesülnie kellett a lángeszűek és az értelmesebbek kiváló értelmének, akkor a jogot is, annak egyes intézményeit, az intézmények egyes javításait is a kiválóbb értelmiteknek kellett kitalálniok, feltalálniuk és a többiek terjeszteniük.

Föl kell tehát tennünk, hogy az első, támadás, védé vadászat vagy kölcsönös támogatás céljából vagy bármely célból

*) V. ö. alább a *Jog és igazság* c. VI. Fejezet első szakaszát.

is alakítandó közönségek, egyesületek, összeműködő csoportok gondolata először némelyekben keletkezett (ha először csak egyes esetre, egyes vállalatra is), ezek egészen hasonló módon győztek meg másokat azok szükségéről, a mint az ma alakítandó intézményekre vonatkozólag szokás; így alkották meg az első közönséget és hasznukat átlátván, utánozták azokat mások is. Föl kell tennünk, hogy némelyekben előbb, mint másokban keletkezett gondolata a békének, az igazságnak, egymás nem bántásának, egymás respektálásának és hogy e kiválóbbak példáját követték mások. Föl kell tennünk, hogy először egyesekben támadt a gondolat állandóan más nembeli személylyel együtt élni, a munkát vele úgy megosztani, hogy a férfi végezze a megélhetéshez szükséges nehezebb, a nő a könnyebb munkát. Ha nehezünkre esik elhinni, hogy általános, sőt általánosan megmásíthatlanoknak tekintett cselekvési módokat egyesek találtak ki és kezdtek követni és hogy ezen egyesek utánzása folytán terjedtek el azok általánosan, csak a mai életet kell néznünk és a tények ezreit fogjuk látni, a melyek e nehézségünket elhárítják. És nem habozunk kijelenteni azon meggyőződésünket sem, hogy nemcsak az ember hanem a többi magasabb rendű állat életmódjának kiképződésében is hasonló szerepet játszott az egyéni invenció és az utánzás és tanulás, a mit szintén a többi magasabb rendű faj mai életének szemlélete bizonyít, a mely nemcsak tanulás, de határozott, céltudatos és rendszeres tanítás jelenségeit mutatja nekünk. Mindez természetesen nem zárja ki azt a kétségtelen tény, hogy ugyanazon hasznos hajlamok és cselekvési módok fejlődtek ki őseink és különösen prehumán őseink különböző egyedeiben egymás utánzása nélkül, ugyanazon okok hatása folytán; annál kevésbé, mert azt a fejlettségi fokot, a melyben egymást utánozni képesek voltak, okvetlenül megelőzték oly fejlettségi fokok, mikor még erre sem voltak képesek; de viszont kétségtelen, hogy későbbi, utánzásra képes fejlettségi fokon, magasabbrendű cselekvési módok rendszerint először az értelmesebbek által találtattak fel és a többiek ai utánoztattak; mihelyt az értelem különböző fokát tesszük különböző egyéneknél, okvetlenül ezen eredményre jutunk.

A jog keletkezéséről és fejlődéséről szóló általános tanunk ezen korollariumát azért volt szükséges előadnunk, mert a ma általánosan dívó történeti iskola tagadja, hogy az intézmények egyesek találmányai, épügy, mint a technikai eljárások, a tudomány igazságai stb. (1. fönnebb 1. §. a Gierkéből vett idézetet) és a jogot a nép összeségének közös szelleméből származtatja. Azok a belátástól független, hajlamszerű eszméleti állapotok, a

melyekből a történeti iskola szerint a jog származik szerinte a nép valamennyi tápjában egyszerre vannak meg. Midőn mi e tanal ellentétben a jogot belátásból származtatjuk, ki kell mondanunk, hogy mi nem tesszük fel, hogy az együttélő emberek öszszeségében egyszerre valamilyen „összbelátás” van, ellenkezőleg, azt hisszük, hogy a jogintézmények minden korban egyesek belátásából származtak, valósággal azok találmányai voltak és ezektől eredve hódították meg a többiek értelmét. Szükséges ezt annál inkább határozottan kimondani, mert az emberi haladásra nézve nagyon fontos az az igazság, hogy helyes jogintézményeket minden korban föl lehet és föl kell találni, épügy, mint más cselekvésmódokat és szellemi termékeket és nem kell várni hogy azok valami csodálatos módon a nép közös meggyőződésének misztikus forrásából buggyanjanak föl.

A történeti iskola az egyéni invenciót főleg a kezdetleges fejlettségi fokokra nézve tagadja. *) E fejlettségi fokokra nézve egyszersmind azt vallja., hogy a jog tulnyomólag szokásjog, szokásjogra nézve pedig, úgy látszik, azon nézetben van, hogy az nem lehet egyesek találmánya, hanem okvetlenül a nép közös szelleméből származik. Ámde ez tévedés. A helyesekül elfogadott szokások is egyes okosabbak találmányai lehetnek: eljárási módok, a melyekről a többiek azelőtt nem is álmodtak, de a melyeket utánoznak, mihelyt az okosabbaktól látták. A hivatalos törvényalkotók és törvénytatók, tanácsadók, államférfiak állása nem is fejlődött volna ki, ha az emberek régebben nem látták volna át. hogy némely egyesek jobban tudják, mi a helyes, mint a többiek. És mielőtt ezeknek hivatalos állását megteremtették, kétségtelesen először egyes esetekben utánozták az ily kiváló értelműek tetteit. Mielőtt az emberek bizonyos általános szabály, bizonyos állandó cselekvési mód (ebben az esetben: vezető államférfiak) felállításához jutnak, előbb egyes esetekben követik ugyane szabályt a nélkül, hogy még az általános szabály mint ilyen volna jelen eszméletükben.

Ugyanezen oknál fogva az első jog kétségtelesen szokásjog. Mielőtt az emberek a jövőre szóló határozatokat, megállapodásokat, törvényeket hoztak volna együttes munkásságukra

*) Természetesen, mert a fejlettebb fokokon világosan látjuk új jogintézményeknek a kiválóbbak által, célszerűségi belátás alapján való feltalálását, míg a kezdetleges (a legtöbb általunk szemlélt népnél régmúlt) időkről, még pedig az eszmék keletkezéséről, feltalálóiáról, terjesztőiéről, az eszmék körüli harcokról amaz időkből adataink nincsenek és így igen könnyű az intézményeknek amolyan a nép öszszelleméből való homályos kikelését állítani.

egymás kímélésére és segítésére vonatkozólag, kétségtelenül már bizonyos szabályokat követtek erre vonatkozólag, a melyek lassan terjedtek el. És a legtöbb speciális intézményre nézve is föl kell ezt tenni. De bár a törvényjogot kétségtelenül megelőzi a szokásjog, a történeti iskola a jog túlságos nagy részét tulajdonítja a szokásjognak, illetőleg a kellőnél kisebb részét valószínűsítő határozatoknak, előre megállapított intézményeknek. Sokkal nagyobb szerepet kell ezeknek régmúlt időre nézve is tulajdonítanunk, mint a melyet ma tulajdonítani szokás. Ma szokásjognak szokásból eredetteknek tekintik mindazon intézményeket, a melyekről írott törvény vagy annak emléke nincs. Ámde az írott törvények hiányának legnagyobb oka kezdetleges fokozat az írás hiánya lehetett. Valószínű, hogy számos intézmény, a melyet a történeti iskola szokásjoginak tart, valószínűsítő határozat folytán, törvénykép jött létre a kezdetleges gyűléseken, egyesek által kifundálva és élőlőszóval kihirdetve. Ma a törvényjog helyett az írott jog kifejezést is szokás használni és hozzá szokás tenni, hogy nem minden írott jog, a mi le van írva, mert leírva lehet a szokásjog is. E figyelmeztetést meg kellene toldani azon másikkal, hogy viszont törvényjog lehet valamely jogszabály, a mely nem foglaltatott írásba.

14. Egyik legfőbb ok, a miért a világ a 17. és 18. század belátásos elméletét, a melyet azelőtt nyilvánvaló igazságnak tekintett, elvetette, az volt, hogy ezen elmélet szerint az emberi belátás egyszerre olyannak, vagy közel olyannak hozta létre az államot és a jogot, a milyen az mai legfejlettebb állapotában. A történet adatai ennek ellentétét mutatták. Azt bizonyították, hogy a létező jog lassan fejlődött -ki oly kezdetekből, a melyek a későbbi fejleményektől nagyon is eltértek; hogy a kezdetleges kornak oly intézményei vannak, a melyek nyilvánvalóan célszerűtlenek, a társas összeműködés és a béke nagyobb mértékét lehetetlenné teszik; hogy az emberek nagyon ragaszkodnak ezen intézményekhez; hogy az intézmények később bekövetkezett változását megelőzőleg nem látták előre, sőt az emberek nagy része a változás alatt sem vette észre, hogy a jog meg fog változni, illetőleg változik és hogy a legelőrelátóbbak is csak csekély mértékben találták ki, hogy milyenné fog fejlődni; hogy a jogfejlődés tényleg nagy mértékben meghagyja a létező intézményeket, csak csekély részben módosítja, formálja át, toldja meg azokat igen aktuális szükség nyomása alatt, nem pedig távoli, előre látott célok elérése kedvéért; hogy intézmények, a melyek

mégis valamely cél kedvéért alkottattak meg, ilyen módosítások, átformálások és toldások következtében később egészen más cél-
nak szolgálnak, mint a milyenekért létrehozattak. Mind e jelen-
ségek kizárni látszanak azt, mintha e fejlődést a belátás hozta
volna létre. Ha tényleg az emberek belátása hozta volna létre
és fejlesztette volna tovább a jogot, akkor — úgy látszott a törté-
neti iskola megteremtőinek és követőinek — nem jöhettek volna
létre kezdetben oly célszerűtlen, sajátos, visszas, oktalan intéz-
mények; akkor az embereknek jobban előre is kellett volna
látniok a fejlődést; akkor a fejlődésben több következetességnek
kellett volna lennie; végre ha a belátás folyton működött volna
és lett volna elhatározó az emberekre nézve, akkor nem ragasz-
kodtak volna oly lomhán a már meglévő joghoz. Azonban mindez
csak látszat. Mihelyt meggondoljuk, hogy az emberek belátása,
ismeretei arról, hogy mi célszerű, csak lassan fejlődtek, azonnal
világossá válik előttünk, hogy mind e jelenségek igen jól össze-
férnek a belátás folytonos működésével, sőt szükségszerű követ-
kezményei egy bár folyton működő, de korlátolt és lassan gyarapodó
belátásnak. Megértjük, hogy az emberek eleinte szükségkép oly
intézményeket láttak be célszerűeknek, a melyek mai ismereteink
szerint nyilvánvalóan célszerűtlenek; hogy a korlátolt belátás
nem tételezi fel a messze jövőbe való előrelátást. Mihelyt a belátás
működését kizártnak nem tartjuk, könnyen elfogadhatjuk, hogy
az intézmények toldozása, a meglévő intézmények felhasználása
ez új jog képzésénél a belátásnak igen okos nyilvánulása volt.
Az a kismérvű, lassú fejlődés, az a toldozás és átformálás, a mely
folyton helyt foglalt, a belátás folytán foglalt helyet és nem a meg-
változott körülményeknek a belátástól független valamilyen
csodálatos hatása folytán. Végre pedig világos, hogy a belátásnak
működése nem zárja ki a megszokás uralmát is, mint egy másik
erőt, a mely ellen a belátásnak küzdenie kell. E felfogás helyes-
ségének bizonyítéka igen közel fekszik. Az emberek
cselekvőiségei is lassan fejlődtek és a lassan gyarapodó
mindazon főjelzett tüneteit mutatják: a kezdetleges cél-
szerűtlenséget, a toldozást, a jövő fejlődés előrelátásának hiányát,
a konzervativizmust. Így a technika általában, így a technika bár-
mely ága, így a házépítés, vagy a ruházkodás. Mindazon
kétségtelen hogy e cselekvési módokat a belátás hozza létre és
a belátás fejlődése fejlesztette tova. Ugyanez áll a jogra nézve
is. A jog kétségtelenül lassan fejlődött, ebben a történeti iskolá-
nak van igaza; de a célszerűség meggondolása és belátása alap-
ján fejlődött, ennyiben a 17. és 18. század felfogásának volt

igaza. Ama lassú fejlődést nem lehet megmagyarázni az emberek és belátásának föltevése nélkül.

15. Szükséges még kifejezetten is előadnom egy igazságot, melyre célzás az előbbieken már többször történt.

Ha az emberek azért alkotnak bizonyos jogot, mert azt szükségleteik kielégítésére célszerűnek találják, akkor azon elméletek, a melyekkel minden korban találkozunk (1. f. 16. lap) és a melyek az illető kor jogát nem mint szükségletek kielégítésének célszerű eszközét igazolják, hanem bizonyos, a célszerűség kérdését nem érintő igazságokból folyó logikai szükségként, vagy az emberi lélek önmagáért való oly kívánalmaként állítják oda, a melyet jobb eszközök feltalálása nem változtathat meg — ezen elméletek, mondom, nem fejezik ki az igazi okot, a miért az illető kor ama jogot megalkotta. Ezt állítom is: ez azon igazság, melyet kifejezetten is elő kell adnom. Jól értsük meg: nemcsak azt állítom, hogy ez elméletek gyakorlatilag helytelenek, hogy a jogot csak mint eszközt az emberi szükségletek kielégítésére kell megalkotni és fentartani (ezt is állítom), hanem azt is, hogy az ilyen, a *célszerűség kérdésétől független elméletek*, a melyeket valamely kor a saját maga jogáról alkot és a melyekkel megmagyarázza, hogy miért alkotta meg vagy tartja fenn az illető jogot, nem fejezik ki az igazi okot, a miért az illető kor ama jogot alkotta és fentartja. Azt állítom, hogy az emberek rosszul írják le azon eszméleti állapotot, azon gondolatmenetet, a mely által ők a jog megalkotására és fentartására jutnak; rosszul írják le saját lelköket: a mit ők a maguk felfogásának mondanak, az nem az ő felfogásuk. Lássunk néhány példát.

Oly kezdetleges fejlettségi fokon, a mikor az emberek földet művelni még nem, vagy csak kevéssé tudnak és forgalom sincsen, (t. i. a szűkölködők ellátása a bővelkedők fölöslegével) és azért az emberek hosszabb ideig egy darab földön meg nem élhetnek, vagy megélésük nem biztos és gyakran éhségnek vannak kitéve, az emberek kielégítő táplálkozás és egyáltalában szükségleteik kellő kielégítése végett gyakran távolba vivő vadászó és rabló hadjáratokra vannak utalva. Ilyenkor tehát az emberek élete nem folyik le rendszerint egy darab földön és azért nem is léteznek azon állandó emberi csoportok, a melyek később képződnek, közösségek, kerületek, országok, nemzetek, a melyek nem egyebek, mint szomszédos földdarabokat állandóan művelő emberek és ezek ipari és magasabb szükségleteit szintén állandóan kielégítő és azért ott színén letelepedett emberek csoportjai. Ellenkezőleg,

e fejlettségi fokon azok, a kik, egy ideig egymás mellett élk, összeműködtek, egymást támogatták, ismét könnyen szétváltnak, egy erre, másik rész arra kalandozik egy-egy vállalkozó, megbízható hős vezető alatt. Ily fejlettségi fokon nem léteznek ama kötelezettségek és nem léteznek ama jog, a mely magasabb fejlettségi fokon kifejlődik, vagy legalább nem oly mértékben és határozottságban, mint később; t. i. a föld együttes védelmének kötelezettsége, a hazaszeretet kötelezettsége, az állandó állampolgárság, az egész földmívelő csoport feje a király és az ország törvényei iránti engedelmesség, alattvalói hűség. Ellenkezőleg, mindezek helyét nagy mértékben az időről-időre választott vadászó és rablócsoport iránti időleges engedelmesség foglalja el, az avval való jó összeműködés, az időleges vezető iránti hűség kötelezettsége a kalandok és hadjáratok esetlegeségei közepette. És a mennyiben az előbb jellemzett földmívelői jog mégis már kifejlődni készül, legalább erősen versenyez még vele az ama kezdetlegesebb életmódnak megfelelő jog. Vegyük szemügyre különösen a vezető iránti hűséget és engedelmességet; ennek bizonyos intézményei, bizonyos joga, törvénykönyve fejlődik ki. Nos ugyanezen fejlettségi fokon a hűségnek egy elmélete keletkezik, a mely szerint az ember természetes köteleke, természetes kötelezettsége, egyik legmagasztosabb érzelve, hivatása a földön egy más ember iránti személyes hűség, az embernek okvetlenül kell ily viszonyokat magára nézve teremtenie, egy ily hűségi viszony az emberi lélek természetes kívánsága — egész úgy, mint a hogy —később a föld iránti hűséget, a hazaszeretetet, az állampolgári kötelességet, a törvények iránti hűséget felfogják. Azt lehetne tehát hinni, hogy a hűségnek amaz intézményei azért keletkeznek, mert az emberekben a személyes kapocs egy ily sajátságos elmélete, felfogása jön létre, hogy a személyes kapcsolat e föltétlen, önmagáért való szükségének felfogása vezeti az embert a személyes kapcsolat amaz intézményeire. Valóban némely jogtörténésírók úgy is adják elő a dolgot, hogy például a régi germánoknál fennállott személyes hűségi kötelekek ezen sajátságos, a germán szellemből folyó felfogás, gondolkodási mód követelményei. Pedig ez helytelen; a gondolkodás, a mely ez intézményekre rávezetett, az volt, hogy így lehet legjobban ételhez, ruhához, sat. jutni és csak utólag keletkezett az, a hűséget önmagáért magasztaló elmélet, a hűségi intézmények abszolút elmélete. A minnek egyik bizonyítéka, hogy személyes hűség ezen intézményei szerte az egész világon ma is valamennyi vad népnél elő fordulnak, a melyek ama kor germán-

hasznó gazdasági műveletlenségben élnek, másik bizonyítéka, hogy azok a germánoknál is megszűntek, a mikor nem biztosították a szükségletek lehető legjobb kielégítését.

Vegyünk egy másik példát.

Nagy Károly és utódainak (kezdetben tényleg, később csak elvben) egész Európára, annak összes fejedelmei fölé kiterjedő császári uralmát a kortársak a többi közt avval az elmélettel igazolták, hogy a régi, egész Európára kiterjedt római császárság jogilag nem szűnt meg) csak megüresedett az által, hogy a császárok Rómát elhagyták és hogy Nagy Károly a római papság és polgárok választása által, utódai a pápai koronázás által a régi római császári hatalmat szerezték meg. Azt lehetne tehát hinni, hogy a középkori római császárságot a középkori emberek e jogi meggyőződés folytán hozták létre, tartották fenn és ismerték el; hogy jogi felfogásuk az lévén, miszerint a római császárság még fennáll és betöltésének módja a római választás és koronázás, e felfogás következtében kénytelenek voltak a római császárságot továbbra is elismerni. Számos történetíró valóban igen nagymértékben e felfogásnak tulajdonítja is a középkori császárság intézményét. Mi lehetne ugyanis becseesebb lelet a legtöbb történetíróra nézve, mint abban a korban, a melylyel foglalkozik, egy sajtáságos, furcsa, azon kor embereit jellemző „felfogás”?

Ez azonban téves magyarázat; ennek a felfogásnak, bár létezett és kifejezésre jutott, semmi vagy legfőlebb igen jelentéktelen befolyása volt az új császárság keletkezésére és nem az magyarázza ezt meg. Az új császári intézményt Európa akkori vezető férfiai, a keresztény papok, Nagy Károly és tanácsadói, az európai fejedelmek és tanácsadói, az akkori politikusok azért teremtették meg és ismerték el, azért nyerték meg számára a népek egyéb köreit, azért adóztatták meg a népet a császár számára, vitték hadba az ő zászlója alá és ismerték el tekintélyét nemzetközi viszályokban, mert ezen intézményt akkor az emberi szükségletek fedezésére, t. i. az újonnan átvett római-keresztény műveltség terjesztésére, biztosítására, megvédésére szükségesnek, célszerűnek tartották. Ép azért tényleg csak addig tartották fenn, a meddig szükségesnek, célszerűnek vélték. A fönt előadott jogi konstrukció csak utólag járult e célszerűségi meggyőződéshez és önnönmagában nemcsak hogy ereje nem lett volna az új császári hatalmat létrehozni, de ama célszerűségi meggyőződés nélkül maga sem keletkezett volna.

Ennek kielégítő bizonyítéka az a tény, hogy ama jogi okoskodásban voltaképen semmi kényszerítő erő nincsen. Époly

könnyen, a mily könnyen fölvevették, hogy a régi római császárság jogilag nem szűnt meg, vehették volna föl azt is, hogy a római császárság jogilag megszűnt és hogy Róma városa polgárai és papsága választottjának nincs joga az összes fejedelmek fölött a kik a római birodalmat meghódították, uralkodni. Avagy époly joggal tehették volna föl, hogy a római császárság nem üresedett meg, hanem fennáll, mert hiszen keleten tényleg fennállott. Ma legalább ama jogi konstrukcióban nem látunk semmi kényszerítőt; és ugyanezt kell föltennünk ama kor embereiről, hacsak nem aka runk bennök sajtószerű kényszerképzetekre való hajlamot feltenni. Ellenben annak belátása, hogy egy egységes és közös európai műveltségterjesztő és védő szervezet létesítése nagyobb, a régi rómaihoz hasonló gazdagságot, jobb egészséget, a béke és biztonság megszilárdulását stb. képes létrehozni, kényszerítő kellett, hogy legyen egy ily szervezet megalkotására, a mint egy intézmény jótékony hatásának belátása ma is kényszerűen visz egy ily hatású intézmény megteremtésére, mert jólétre, egészségre, békére és biztonságra ellenállhatatlanul törekszik az ember idegrendszerének legerősebb, mert legrégebben kifejtett folyamatai következtében.

Egy harmadik példáját az oly jogigazoló elméleteknek, melyek nem fejezik ki az igazi okot, a miért az emberek az illető jogot fentartják nyújtja a ma közkeletű magánjogi tudomány, magánjogászat (jurisprudentia). Ez a ma érvényes magánjogi szabályokat igen különöseket épügy, mint általánosakat célszerűségöktől függetlenül, az ember személyiségéből, az akarat és akaratnyilatkozat, a jog tárgyát képező dolgok természetéből szükségkép folyókként tünteti föl. Valamely távol jövő kor jogtörténésze, vagy jogbölcselelője ezért esetleg úgy foghatná fel a létező magánjogot, a mely a mai embereknek ezen gondolkodásból származott, épen úgy, a mint saját korunk tudósai a múltak magánjogát a múltaknak ily felfogásából szokták magyarázni. Amde a magánjog ezen mai szabályait a mai emberek azért hozták létre és tartják fenn, mert belátták, hogy azok felelnek meg legjobban a termelés, a forgalom, a fogyasztás igényeinek, szóval szükségleteiknek és egy csöppet sem vonták le azokat a személyiség, az akarat stb. természetéből. Világosan látjuk is az egyes elméletalkotóknál, mint ügyelnek arra, hogy elméleteik megfeleljenek a szükségleteknek: voltaképp ezeket tartják szem előtt, de azután tagadják: pedig ha mások lettek volna a célszerű szabályok, époly könnyűséggel állították volna föl más ilyen, célszerűségtől független elméletet. Mindennap látjuk továbbá,

hogy a gyakorlat nem törődik ezen elméletekkel és ellenkezésbe jut velük mert hiszen az azon logikai elméletekből folyó jog voltaképp sohasem felel meg teljesen a szükségleteknek, a sokféle, az elméletkészítők által előre nem láthatott eset követelményeinek. Mindennap látjuk végre, hogy a törvényhozások ezen, a mai jogot szükségszerűnek bizonyító elméletekkel ellentétben a szükségletnek megfelelőleg megváltoztatja a létező jogot és hogy akkor azután a jogászok ezen új jog logikai szükségszerűségét bizonyítják.*)

E három példa szolgálhat állításunk értelmének megvilágítására. De voltaképp fölösleges példákat felhozni. Mert hiszen nincs kor, a melyben és alig volt és van intézmény, a melyre vonatkozólag az emberek ily helytelen elméleteket nem alkotnak volna.

Különböző okok hatnak arra, hogy az emberek az oly intézményeket, melyeket azért alkotnak és tartanak fenn, mert beláták, hogy azok szükségleteik kielégítésére alkalmasak, oly elméletekkel és felfogásokkal igazolják, a melyek nem az illető intézmények e célszerű voltára hivatkoznak.

Ezen okok egyikével már fönnebb foglalkoztunk. Láttuk ugyanis, hogy az emberek gyakran azért választanak valamely

*) Ez voltaképpen nemcsak a mai magánjogászatra, hanem az egész jogászatra nézve is áll. A közjog létező intézményeit is a tulajdonképi szigorú jogászai módszer alkalmazói (például Jelinek György) az államhatalom, az önkormányzat sat. természetéből logikai szükségszerűséggel folyóknak vezetik le és épügy a büntetőjog létező intézményeit a büntetés jogi természetéből sat., mintha csak a „természetek” szilárdul adva volnának és nem a törvényhozó feladata volna olyan államhatalmat, önkormányzatot, büntetést létesíteni, a mely a szükségleteknek megfelel. (L. *Bevezető a jogbölcseletié* című munkámat I. II. Fej.) Azonban a magánjog terén van e jogászat leghatalmasabban kifejlődve.

Hogy a magánjogból egy különös példát hozunk föl, a tévedés tana, a mely a magánjogi tankönyvekben előfordul, a melyet évenkint ezren és ezren tanulnak és a mely a célszerűség kérdésétől egészen függetlenül akarja megállapítani, mely tévedés teszi érvénytelenné a jogügyletet és melyik nem, megkülönböztetvén az akaratot kizárót és másfélét, lényegest és lényegtelenet, a tárgyra vonatkozót és az indokokra vonatkozót, a gyakorlatban egészen alkalmazhatatlan, alkalmazása a legvisszásabb eredményekre vezetne és a jó bíró egyedül a forgalom követelményének célszerűségi elvét követi. De a jó bíró is jogász és nem meri megmondani, hogy ez az ő elve, mert akkor a jog nem lesz örök, alapokra fektetve (I. fönn a szövegben alább 104 lap) és a dívó logikai elmélettel iparkodik ítéleteit összeegyeztetni.

cselekvési módot, azért alkotnak és tartanak fenn bizonyos intézményt, mert belátják, hogy ez bizonyos szükségleteik kielégítésére alkalmas a nélkül, hogy maguk világosan észrevennék, hogy ezért teszik azt, (a minék, mint a 39. és 40. lapokon szintén láttuk, különböző okai lehetnek). Ennélfogva midőn számot adnak maguknak arról, miért tesznek így midőn maguk, vagy mások előtt igazolni akarják ama cselekvési módot, illetőleg intézményt, midőn érveik alapján másokkal is elfogadtatni akarják, nem képesek ama szükségre hivatkozni, mint igazolásra, hanem másféle elméletre jutnak Milyenre? Minthogy ama cselekvési módhoz vagy intézményhez vonzódnak, ragaszkodnak, arra vitetnek, a nélkül, hogy világosan át látnák, hogy az csak eszköz bizonyos szükségletek kielégítésén olyanféle elméletre jutnak az emberi léleknek, a mely szerint annál ama cselekvési mód önnönmagában szükségszerű nyilvánulása, olyan elméletre-, a mely szerint ama cselekvési mód feltétlenebbül szükséges, mint a milyen szükséges tényleg. És ha már további igazolását akarják adni, hivatkoznak a természet rendjére, vagy az emberi lélekről való egyéb tapasztalatokra és meggyőződésekre, a melyek valahogyan, ha nem is teljesen kielégítő módon, ama cselekvési módot igazolni képesek, Így születik meg egy sajtáságos hamis, erőszakos elmélet vagy felfogás egy intézményről azért, mert az igazi ok, a miért azt kívánják, maguk előtt az emberek előtt, a kik kívánják, nem világos.

De lehetséges az is, hogy az elmélet megalkotói világosan látják, hogy az illető intézmény bizonyos szükségletek kielégítésére alkalmas és hogy azért szükséges azt fentartani és mégis egyéb tényekre és meggyőződésekre is hivatkoznak, egyéb elméletekkel is igazolják azt azért, mert a lehető legerősebben, a legkülönbözőbb oldalakról kívánják azt mások előtt igazolni Ebben az esetben is könnyen jutnak az emberek oda, hogy egész gyöngye lábbon álló, nyilvánvalóan helytelen elméleteket alkossanak, a melyeken későbbi korok csodálkoznak és a melyekben való hitét régebbi koroknak alig képesek maguknak megmagyarázni. Tudvalevő ugyanis, hogy valamely irányban erősen megindult idegfolyamat, gondolkodási vagy cselekvési folyamat könnyen hoz mozgásba az idegrendszerben, a lélekben oly folyamatokat, a melyek vele összhangban vannak és könnyen küzd le ellenkező természetüket. Annyira megy ez, hogy tudvalevőleg az ember könnyen látja a tényeket olyanoknak, a milyeneknek szeretné őket látni és nem látja azokat, a melyek vágyaival, hajlamaival ellentétesek. Éppen azért tehát, mivel az emberek egy bizonyos intézményt szükségesnek találnak könnyen látnak

mészet rendjében bizonyítékokat az illető intézmény mellett pedig annál könnyebben látnak ily bizonyítékokat, mennél szükségesebbnek találják amaz intézményt. Más szóval: éppen az intézmény szükségszerűségének belátása ragadja őket mindenféle, az intézmény mellett szóló, erőszakos, helytelen elméletekre. Ezen elméletek nem jöttek volna létre, azokban nem hittek volna, azoknak erőt nem tulajdonítottak volna ama szükség belátása nélkül. Így voltaképp célszerűségi belátás az oka az intézménynek és egyszersmind ezen elméleteknek, a melyek pedig ezen intézményt ama belátástól független alapra helyezik.

Igen gyakran azok, a kik valamely intézmény szükségességét homályosan átérzik vagy világosan belátják és annak igazolására valamely, a célszerűségtől független és hamis elméletet alkotnak, ezen elmélet gyengeségét maguk is ismerik, azonban azon célból, hogy azt kevésbé kritikus köröknél lehetőleg legjobban megerősítsék, mégis felállítanak egy ily tudatosan önkényes elméletet. A gyakorlat férfiai, vezető férfiak mindenkor és ma is a cél érdekében nem nagyon válogatósak az eszközökben és legkevesebb fontosságot tulajdonítanak az eszközök kérdésében annak a kérdésnek, vajjon egy okoskodás tudományosan helyes volt-e vagy nem, hacsak jó eredményre vezet. Saját korunk újságai, képviselői, kormányzó férfiai, a politika (akár kormányi, akár ellenzéki) szolgálatában álló jogászai érveléseikben valami mellett, a mit szükségesnek találnak, illetőleg keresztül vinni akarnak, hogy úgy mondjam tudományos szemérmert nem ismernek: minden okoskodás jó, mely a kellő hatást létrehozza. És minden kornak megvoltak a hivatalos elméletalkotói, a kik leleményes módokon igazolták azt, a minek igazolására szükség volt. Habár sok ponton helyesen utasította vissza saját korunk a 18. század azon racionalisztikus magyarázatát, hogy papok, és államférfiak szándékosan készítettek elméleteket, terjesztettek meggyőződéseket a melyekben maguk sem hittek, a végből, hogy azokkal másokra hatást gyakoroljanak, — számos elméletet, hitet másképp magyarázni még sem lehet. De az ily elméletek is csak azért hatottak, mert azok, a kikhez intézve voltak, az illető intézmények szükségességét, hasznosságát átlátták és ezért fogékonyakká váltak további ily megerősítő, habár nagyon gyöngye lábbon álló elméletek iránt. Azok a könyvek, a melyek ily elméleteket tartalmaznak és óriási lelkesítő hatást gyakoroltak, hatástalanok maradtak volna, ha az emberek nem látták volna át az ily elméletekkel igazolt intézmények valóságos hasznosságát is.

Végül ez elméleteknek még egy utolsó okát emlitem. Cselek-

vési szabályok, a melyek eleinte bizonyos cél kedvéért követtetnek az emberek, később a nélkül uralkodunk rajtuk, hogy az emberek e célra gondolnának: céloktól független szabályokká válnak. Ennek oka a szabály alkalmazásának sűrű ismétlődése, a gyakorlat, a mely a cselekvéssel és egyáltalában az idegfolyamatokkal járó eszméleti állapotokat megrövidíti. E szabályok nagy része továbbá olyan, a melyet az emberek oly további célok kedvéért követnek, a melyek a közeli célokkal ellentétben vannak: ezek a céloktól nemcsak független, hanem az emberi célokkal ellentétben is érvényes, föltétlen szabályoknak tűnnek fel. így keletkezik a cselekvési szabályoknak egy tömege, a mely látszólag emberi céloktól független érvénnyel bír, önmagában érvényes, szent. Ez az át változás bizonyos mértékben hasznos, mert a szabályok követésére való nagyobb készséggel egyértelmű. Ezt belátják az emberek és innen az az igyekezetük támad, hogy minden fontos cselekvési szabályt ilyennek, céloktól függetlennek, nem eszköznek, hanem önmagáért létezőnek, céloktól függetlenül szentnek tüntessenek fel. Így azon intézményeket is, a melyekre nagy súlyt helyeznek, mindaddig, a míg csak bizonyos célok eszközeinek tűnnek fel, az emberek nem tartják eléggé igazoltaknak és föltétlenebbül kívánják igazolni azokat. A jogi intézményeket megalkotó és-fentartó eszméleti állapotok megmerevedését gyakran igen világosan látjuk; a megalkotás idejében a megalkotók előtt azok közvetett haszna lebeg és erre való hivatkozással viszik az embereket azok megalkotására, később a követőknél ama intézmények hitcikkelyekké válnak, így például az újkori nemzeti mozgalmak, a nemzeti nyelv, irodalom ápolására vonatkozó törekvések a római-latin műveltséggel szemben a távolabbi haszon hangoztatásával kezdődtek, később azonban természeteseknek látszotak és más állapot és berendezés elképzelhetetlennek tűnt föl.

Mindebből azt látjuk, hogy ama sajátos, az intézményeket hasznosságuktól függetlenül igazoló elméletek, felfogások, spekulációk csak utólag keletkeznek, miután az emberek az illető intézmények hasznosságát belátják; és azért keletkeznek és hatnak, mert az intézmények hasznosságának belátása egyéb gondolatmeneteket kelt és tesz meggyőzőkké, a melyek e belátással összhangban vannak. Ama belátás nélkül ezen gondolatmenetek nem keletkeznének és meggyőzőknek nem tartatnának, mert a végső és eredeti kritérium, a mely szerint az emberek a cselekvési szabályokat megítélik az, hogy hasznosak-e vagy sem.

Épen azért nagy tévedés ezen elméletekben, felfogásokban, spekulációkban, gondolatmenetekben keresni az intézmények

okait. Azoknak tényleg ezen elméletük kortársai sem tulajdonítanak nagy jelentőséget; hallgatag, talán a nélkül, hogy észrevennék maguk is folyton azt nézik, az elmélet megfelel-e annak, a mit a célszerűség követel; az elméletek — mint a következő fejezetben is látni fogjuk — legtöbbször sokkal merevebbek és általánosabbak, semmint a célszerűségnek megfelel és az emberek szóval az elméleteket vágják, de tényleg nem is követik azokat teljesen. Keveset kell adnunk arra, a mit az emberek maguk intézményeik okairól és igazolására vonatkozólag mondanak és a mögött kell azok okait nekünk magunknak megkeresnünk. Ez főfontosságú igazság arra nézve, a ki a jog keletkezésének és fejlődésének okait kutatja. A ki ezen igazságot fel nem ismeri, annak kutatásai igaz okokhoz nem is fognak elvezetni. A ki például az emberek igazságérzetének, igazságossági ítéleteinek okát azon indokolásokban keresi, a melyeket ezen ítéletre vonatkozólag, ők maguk adnak, például arra vonatkozólag, miért találják a büntetést, vagy a javaknak a munka és tehetség arányában való megosztását igazságosnak, az sohasem fogja az igazságérzet helyes lélektanát megtalálni.

A ma dívó jogtörténet és annak ma dívó magyarázata legtöbbször ellenkezőkép jár el. *) A múlt intézményeinek magyarázata

*) A jogbölcseleti könyvek és különösen a jogbölcseleti rendszeres tan- és kézikönyvek az egyes intézmények tárgyalásával kapcsolatosan ismertetni szokták azokat az olyan természetű elméleteket is, a melyenkről e szakaszban szólunk, a melyek az idők folyamán létrejöttek, így akarván feltüntetni az emberiség fejlődő gondolkodását az intézményekre vonatkozólag. Ezen ismertetésekre nézve el lehet mondani, hogy azok az emberiségnek a jogra vonatkozó legkevésbé hasznos, látszólag legkevésbé felületes, de tényleg legkevésbé őszinte gondolkodását ismertetik, csak a jogigazoló, de nem a jogalkotó gondolkodást. A teokratikus és patrimonialis, a népszuverenitási stb. elméletek az államhatalomról például nem fejezik ki azt a gondolkodást, a mely az illető intézményekre vezetett. Ép azért amaz ismertetések inkább iratoknak, mint gondolatoknak, a politikai irodalomnak, de nem a politikai gondolkodásnak, a politikai rábeszélésnek és nem a politikai vizsgálódásnak történetei. A politikai könyveknek a *nemzet* fogalmáról szóló szakaszai után például egy nagy sorát fogjuk olvasni az e fogalomra vonatkozó elméleteknek; de azt fogjuk találni, hogy a nemzet fogalmának lényegét az egynyelvűségben éppen azon országok írói és tanárai, találják a melyek egynyelvűek és a melyek az egynyelvűek egyesüléséért vívott harcokból származtak, mint Olaszország, míg az egynyelvűséget lényegtelennek találják azok, a melyeknél ellenkező az eset. Vajjon komoly, tudományos kutatásnak és gondolkodásnak eredményei-e ezen elméletek? Valóban az ily elméleteknek, ily könyveknek, a társadalmi és politikai tudomány ezen fájának létezése egyik nagy oka annak, hogy gyakorlati politikusok a tudományt megvetik, üres szóbeszédnek, ártatlan cifraságnak tekintik.

tánál a legnagyobb súlyt az intézményekre vonatkozó azon korabeli elmélkedésekre fekteti, mint a melyek az illető kornak a jogra vonatkozó szellemét, felfogását feltüntetik. Pedig ezen kornak jogalkotó szelleme egészen másutt van: azokban a megokolásokban, a melyek az illető jogot a védelem, a gazdaság, az egészség céljából hasznosnak találták és a melyeknek talán semmi írott nyoma ránk nem maradt; nem a jogbölcseleti elméletekben nem is a népies felfogásban, hanem a politikai tanácskozásokban, a melyek azok körül folytak. Ama sajátos elméletek, ama sajátos népszellem okait azután a ma divó tudomány sehogy sem képes megtalálni és bámulva megáll a népek csodálatos lélek-tana és a korok sajátos gondolatmenete előtt. Nem csoda,

Az oly elméleteknek, a melyeneket itt tárgyaltunk, egyik igen tanulságos példája az árja elmélet, a mely napjainkban Ausztriában keletkezett. Azok ugyanis, a kik szomszédunkban a magyarok és a zsidók mai jogait korlátozni akarják, mert azt találják a maguk, Ausztria vagy Európa érdekében állónak e törekvésüket úgy fejezik ki, hogy az árjáknak egységet kell képezniük, össze kell tartamok a nem árják ellen. Tegyük fel, hogy e mozgalom nagyszabású világmozgalom volna és sikerre vezetne és akkor fennforogna a tudományos veszély, hogy egy későbbi kor történetírója e mozgalmat annak tulajdonítaná, hogy az európai árják felismerték faji egységüket és egy faji felfogás és elmélet keletkezett és az egész mozgalmat a modern nyelvészeti kutatások eredményeinek tulajdonítaná, mely mély hatást gyakorolt az emberek érzelmeire. Pedig az árja elmélettel egyidejűleg Németországban és Ausztriában, ugyanazoknál, a kik az árja elméletet vallják, fennáll a „deutsoh” és a „welsch” közötti különbség és az „Erbfeind” elmélete az árja franciák elleni ellenségeskedés igazolására. És a mi fő, ha a modern nyelvészeti kutatások az árja a nyelvegységet nem is állapították volna meg vagy ha a magyarok csak úgy indo-európai származásúak lennének, akár a franciák vagy a csehek, az ellenők való törekvések csakúgy léteznének azoknál, a kik azt tartják, hogy Ausztria érdekei a magyarok érdekeivel ellentétesek. Amaz elmélet csak újabb tápot ad a törekvésnek, de nem oka neki. Ugyanígy folyt a spanyol ipari és kereskedelmi politika a katolicizmus és az angol gyapjú- és posztóipari politika a protestantizmus elmélete alapján.

Legszebb gyümölcsseit termi az elméletek készpénzül vétele a világ megértésére vonatkozólag kétségkívül az államközi (nemzetközi) jog terén. A ki semmikép sem akarja megérteni, miért keletkeztek bizonyos szövetségek történtek bizonyos beavatkozások stb., az csak merüljön el a róluk adott magyarázatok és igazolások tanulmányozásába. Az államközi jog terén fogja legnagyobb mértékben találni, hogy minden állam jogászai a tenger tulajdonának, az államok jogainak sat. oly örök, logikailag szükségszerű, legmagasabb elvek-ből levezetett elméleteit csinálják, a melyenekre hazájoknak az államközi versenyzés ama szakában épen szükségük van. A „jogtudomány”-nak e mindenkori (majd vallásos, majd császárias, majd hazafias) szolgálatkészsége jellemének egyik legsötétebb pontja.

mert hiszen ezen elméletek úgy születtek, hogy a népek és korok józanul belátták bizonyos intézmények hasznosságát és e belátástól vitetve, elragadtatva komponáltak és fogadtak el azután azok számára másodlagos igazolásokat. A ma dívó tudomány pedig ama józan gondolatmenetet sehogysen akarja föltenni és így az egész gondolatmenet alapokát szem elől téveszti.

Képzeljünk egész nép vagy kor helyett egyes embert, a ki bizonyos hasznossági okból, például egészsége céljából egy sajátos cselekvési módot választ, például a magános életet és azután annak egészségére való hasznos hatását érezvén, elragadtatja magát és egy túlzó, félig hamis, félig igaz elmélethez jut, a mely a magánynak minden jót és a társaságnak minden rosszat tulajdonít és a természet egész rendjéből erőszakosan levezeti, hogy az ember magános életre van teremtve. Képtelenek vagyunk ezen ember sajátos lelkületét, gondolatmenetét megmagyarázni, a melynek helytelenségét oly könnyen láthatná át az illető maga, ha annak első józan, okos indító okait nem ismerjük. *)

16. Foglaljuk össze azt, a mit a belátásos iskola javára e fejezetben mondottunk.

*) A fönnebbiekben a célszerűség kérdéséről független elméletek szerepének és okainak tárgyalásában nem hatottunk oly mélységbe, a meddig e problémát követni lehetett volna. Az emberek azon elméleteiben ugyan is, a melyek a jogot az egész világ- rendjével vagy lelkök összes törvényeivel összekötik, azon törekvésük nyilatkozik meg, hogy eszméletüknek egészében, egész világfelfogásukban egységet találjanak. Ámde, ha ezen elméleteknek ez a gyökere, akkor fönnebbi fejtegetésünkkel szemben az a kérdés tolu föl: miért ne volnának az emberekre nézve jogalkotásuknál azon elméletek döntők, a melyek ama törekvésüket kielégítik, egységet, összhangot hoznak egész világfelfogásukba, hanem csak az alacsonyabbrendű célszerűségi meggondolások? Erre egyfelől az a felelet, hogy az emberek ama magasrendű elméletekben nem bíznak erősen, tudva, hogy azokban tévedni könnyű; jogalkotásukra döntő ama törekvésük dacára mégis csak a közvetlenebb, kevésbé filozofikus célszerűségi meggondolás marad. De másfelől ki lehet mutatni azt is, hogy az ilyen, a világ rendjére vonatkozó általános elméletek mögött, bár többnyire kifejezetlenül, ott lappang a célszerűségi gondolat: azoknak csak azért van befolyásuk a cselekvésre és nem is érthető, hogy miért legyen különben befolyásuk, mert felhívják bennünket, hogy cselekvésünket a világ e rendjéhez alkalmazzuk, mert különben szenvedni fogunk és így ezen elméletek mögött is végső elve cselekedeteiknek az örömök keresése, a fájdalmak kerülése. Ámde ezen ismerettanilag fontos, de meglehetősen rejtett ténynek kimutatása már oly általános fejtegetésekbe vinne bennünket, a melyeket nem akarunk e könyv keretébe belevonni. Ez az oka annak is, hogy az egész kérdés tárgyalásában, a melylyel a fönnebbi szakasz foglalkozik, meglehetősen a fölületen tartottuk magunkat.

Az előző fejezet végén azt találtuk, hogy azok a saját szerű érzelmek, hajlamok és felfogások, a melyekből az ösztönszerű ségi iskola a jogot magyarázza, tényleg fennállanak és hogy a jog tényleg azokból látszik eredni. Mindazonáltal azt állítottuk ott, hogy a jog intézményei mégis az emberek azon belátásából származnak, hogy azok szükségleteiket kielégíteni képesek és hogy a belátásos iskola részén van az igazság.

A jelen fejezetben ezen állítást igyekeztünk bebizonyítani. Lélektani elemzés segítségével kimutatni iparkodtunk, hogy ama saját ságos, az intézményeket parancsoló érzelméig hajlamok, a melyekre az ösztönszerű ségi iskola a jogot visszavezeti, az intézmények hasznosságának belátásából erednek és hogy e belátás ily érzelmek és hajlamok formájában rejtőzik el. Feltüntetni törekedtünk különben, hogy e tény csak egyik esete azon általánosabb törvénynek, hogy valamennyi magasabbrendű érzelmünk, hajlamunk, indulatunk, cselekvésre vivő eszméleti állapotunk, bizonyos cselekvések hasznosságának belátásából ered. Sőt rámutattunk arra is, hogy legalacsonyabbrendű vágyainkban is van ily belátásos elem és hogy azok egy részére, vagy azok bizonyos speciális konkrét formájára az emberiség kétségtelenül ily belátás alapján jutott.

Ebből folyólag kitüntettük, hogy az érzelmek és hajlamok ama koronkénti változása, a melyre az ösztönszerű ségi iskola a jog fejlődését visszavezeti, voltaképp onnan ered, hogy az emberek ismeretei arról, hogy szükségleteiket hogyan elégíthetik ki, változnak, fejlődnek, gyarapodnak; hogy tehát e változás lényegében nem érzelmi változás, hanem értelmi fejlődés, egy szükségszerű része annak az egyetemes értelmi fejlődésnek, a melyet az emberek tapasztalatainak folytonos gyarapodása létrehoz, époly értelmi fejlődés, mint a technika, a gazdaság vagy a tudomány fejlődése.

Nyomatékosan mutattunk rá e tény azon oldalára, hogy — az ellenkező látszat dacára — a szükségletek, a melyek az embereket a jog megváltoztatására, javítására viszik, a jog fejlődésének e folyamán keresztül mindig ugyanazok; vagyis, hogy a jog fejlődése egyirányú fejlődés.*) Evvel kapcsolatban kifejtettük,

*) Az általános lélektani alap, a melyen fejtegetéseink nyugszanak, nem csak azon igazságban áll, hogy érzelmeink hasznossági belátáson alapulnak, hanem abban is, hogy (különböző, még pedig igen különböző érzelmeink mögött ugyan azon szükségletek vannak, csak hogy különböző ismeretekkel párosulva. Ez utóbbi igazságnak, a különböző érzelmek *szükségleti azonosságának és egymás pótló-*

folytonos és természetes feladat szükségleteink lehető legjobb kielégítése céljából. Utaltunk az emberek azon hajlandóságára, hogy a létező szenvedéseket könnyen természeteseznek és elháríthatlanoknak tekintik és ezen hajlandóságnál fogva annál is fontosabbnak láttuk azt az igazságot, a melyet az előző mondat kifejez. A létezőnél jobb jogot találni pedig, úgy láttuk ellentétben a történeti iskola tanításával, az egyes ember értelmi feladata épen úgy, mint például jobb, ipari technika feltalálása.

A történeti iskolának, a 18. század belátásos iskolájával szemben gyakorolt kritikájából csak azt találtuk igaznak, hogy a jog lassan fejlődött, de ahhoz az eredményhez jutottunk, hogy a lassú fejlődés a belátás, az ismeretek lassú fejlődésének volt következménye.

Végre különböző népek joga különbözőségének eredetét is főleg intellektuális okokban találtuk.

De vajjon végleges és teljesen kielégítő magyarázata-e a jog keletkezésének és fejlődésének, ha azt a belátásra visszavezettük? Vajjon visszavezettük-e evvel a jog keletkezését és fejlődését az emberi lélek legelemibb tulajdonságaira, legmélyebb törvényeire? Kimutattuk-e evvel azt a kapcsolatot, a mely a jog keletkezése és fejlődése és az emberi lélek legmélyebb, legelemibb tulajdonságai között van?

Korántsem. Az az elmélet, a mely a jog keletkezését és fejlődését bizonyos magasrendű érzelmekre, hajlamokra vezeti vissza, felületes okot jelöl meg. De felületes okot, bár kevésbé felületest jelöl meg az a mélyebbre ható elmélet is, a mely amaz érzelmek mögött a belátást mutatja meg. Azon haladás folytán, a melyet a lélektan az idők folyamán tett, tudjuk, hogy azok a működések, a melyekre a kevésbé fejlett lélektan az emberi lélek tünetényeit visszavezette, értelem, belátás, akarás, érzelmek, ösztönök sat., nem végleges általánosítások és hogy mindezek a léleknek még általánosabb, egységesebb tulajdonságaira vezethetők vissza, mert azokból támadnak. Ezekre kell visszavezetnünk a belátást. Az eredmény, melyre eddig jutottunk, csak arra volt jó, hogy a már forgalomban levő két elmélet között válaszszunk. Ha nem akarunk mélyebbre hatolni, mint ez a két elmélet, ha

látására való képességének felismerése képesített bennünket arra, hogy a jog látszólag folyton különböző irányokba és különböző eszmények után csapongó fejlődésében egységet találjunk.

a két dívó alternatíva közül az egyiket kell választanunk akkor azt kell mondanunk, hogy arra a kérdésre, mi a jog keletkezésének és fejlődésének oka, a belátásos elmélet jobb, helyesebb feleletet adott, mint az ösztönszerűségi iskola. De azonkívül a felelet azon formulája, a melyet nyerünk, bizonyos tekintetben igen kielégítő, igen, hasznos például a tekintetben, hogy megjelöli feladatunkat és a helyes kritériumot a jog fejlesztésére vonatkozólag. Ép azért azt a formulát, hogy a jog az emberek belátásának eredménye, hogy az szükségleteiket kielégíteni képes gyakran kell használnunk. De legjobb, legmagasabb tudomásunk és tudományunk szerint a felelet nem végleges és nem kielégítő és feladatunk ama formulát még elemibb formulára visszavezetni. De ez nemcsak elméleti feladat, mert e mélyebb bepillantásnak is meg lesz a maga gyakorlati haszna. E mélyebb bepillantás egyszersmind ki fogja tüntetni a belátásos elmélet kivételeit és korlátozásait, a melyeket előadásunk folyamán többször jeleztünk, sőt a melyeknek a célszerűségi belátástól független „elméletek” és „felfogások” hatása egyik példája. A belátás visszavezetése a legelemibb folyamatokra, a melyekig ma visszamenni tudunk, képezi feladatunkat. De mielőtt azt megkísértjük, egy közbevetett fejezetben eddigi eredményünknek némely kritikai alkalmazását akarjuk adni, az ösztönszerűségi iskolával szemben adott azon kritikán kívül, a mely az eddigi fejezeteken végigvonult.

A belátásos elmélet néhány kritikai alkalmazása.

17. Az első alkalmazás általános módszertani és arra vonatkozik *minő előzetes fölvetésekkel* (a melyek nélkül tudományos vizsgálódás tudvalevőleg lehetetlen) és *minő előismeretekkel fogjunk hozzá jogi jelenségek okainak kutatásához.*

Ez az alkalmazás a következő: Ha a mieinktől különböző, például azokhoz képest igen kezdetleges intézmények okait kutatjuk, tartózkodnunk kell annak föllevésétől, hogy az emberek, kiknek a mieinktől elütő intézményeik vannak vagy voltak, a mieinktől eltérő természetük és hajlamaik, érzelmeik vannak, illetőleg voltak és ne ebben, ne az illető intézményeket látszólag közvetlenül megmagyarázó és azokra vonatkozó speciális, sajátlagos hajlandóságokban, érzelmekben keressük az illető intézmények okát. Ellenkezőleg, az intézmények okait mindenekelőtt az illető emberek legegyszerűbb, legközönségesebb, reális, az élet fentartására vonatkozó szükségleteiben kell keresnünk és fel kell tennünk, hogy e szükségleteik tekintetében azon emberek természete körülbelül egyező a mienkkel. Annak okául, hogy intézményeink a mieinktől eltérnek, azt tegyük föl előzetesen, hogy szükségleteik fedezésére vonatkozó ismereteik eltérnek a mieinktől; más a gazdálkodásuk, más a hadviselésük, más a viselkedésük. És ha érzelmeik tényleg eltérők a mieinktől, magukról ezen érzelmekről se tegyük fel, hogy azok az illető emberek lelkének legmélyebb, változhatatlan sajátságai, ne tegyük föl egykönnyen és könnyelműen, hogy valamely nép vagy faj lelke mélyében különösen gyöngéd vagy kegyetlen vagy szolgálalkú vagy függetlenség után vágyó vagy családias vagy vendég- vagy hazaszerető és ne erre vezessük vissza intézményeit, hanem iparkodjunk kikutatni, vajjon úgy ezen érzelmek, mint a látszólag általuk okozott intézmények nem pusztán életmódjának felszínes és azért elmúlható következményei-e? Persze nincs

kizárva, hogy egy a lélek legmélyén levő különös tulajdonság forog fön, de ezt csak végső esetben vegyük föl.

Ilyen irányban kellvén föltevéseinknek mozogniok, ebből folyik az is, milyen *előismeretekkel* kell bírunk a feladat megoldása végett.

Ha valamely embercsoport jogát megmagyarázni akarjuk, ismernünk kell azon emberek valóságos életét; nem, mint a hogy gyakran tanítják, azt a szellemi életét, a mely a joghoz legközelebb áll, magasabb erkölcsi érzéseit, általános életfelfogását, bölcséletét, vallását; ezek mind másodlagos, magasrendű termékek, épugy, mint a jog és ismeretük nem sokat segít; valamely nép erkölcsi érzéseit, életfelfogását nem is könnyű megállapítani; szerencsére sokkal könnyebben megállapítható dogokkal elégedhetünk meg; tudunk kell, hogy azok az emberek mit ettek és azt honnan szereztek, hogyan laktak, hogyan ruházkodtak, hogyan és honnan látták el magukat e szükségletekkel, mikép harcoltak stb. Azért mindenekelőtt ezen állapotait kell kiderítenünk és a mennyiben a tanúságok e tekintetben nem elegendők, iparkodunk kell valósággal, reálisan elképzelni életöknek mind ezen oldalait, részleteit és akkor számos esetben meglepetésünkre észre fogunk venni, hogy azon intézményeik, a melyek megértése a legnehezebb volt ránk nézve, ezen életmód természetes következményei, míg a jogtörténészek és jogfilozófusok azokat leggyakrabban sajátos érzelmekből, szellemből és felfogásból magyarázzák.

Ugyanazért a jog keletkezése és fejlődése tudományai szükséges előfeltétele az emberi cselekvés mindenféle faja, az egész emberi műveltség fejlődésének ismerete: nemcsak, sőt nem is annyira (a mit műveltség alatt inkább szoktak érteni) a vallás, az erkölcsök, a bölcsélet, mint inkább vadászat, a baromtenyésztés, a földművelés, a kereskedelem, a közlekedés, az ipar fejlődésnek az ismerete. És bizonyos kezdetleges intézmények, kezdetleges társas alakulatok magyarázata ma azért oly nehéz reánk nézve, mert nem ismerjük a kezdetleges vadászat, baromtenyésztés, vadállatok elleni óvakodás, hadviselés stb. bizonyos részleteit. Épenugy, a mint hogy a mai jogot megérteni nem lehet a mai közgazdaság, a mai forgalom, a mai földművelés stb. beható ismerete nélkül, hacsak megértése alatt az oly elméleteket nem értjük, a milyeneket az alatt érteni gyakran szokás, hogy például az élethez szükséges a dolgok fölötti uralom, innen a mai dologbeli jogok stb.

A mai jogbölcselők és jogtörténészek legnagyobb része nem

e módszert alkalmazza a régi jog jelenségeinek megfejtésére. A jogtörténészek természetesen kutatásaik közepette a régi emberi élet realitásait is valamennyire felismerik, a régi gazdasági tevékenységet, hadviselést stb. De ezen ismeretet nem használják fel, a jogot nem ezen életből magyarázzák, műveikben a jogtörténetet ezen élettől többnyire teljesen, nagy ritkán majdnem teljesen elszakítva adják elő és sajátságos érzelmekre és felfogásokra vezetik vissza. Ép ezért magyarázataik többnyire helytelenek és maguk történeteik is érdektelenek. Másfelől a kezdetleges jog megértését sokkal jobban mozdították elő etnográfusok, míveltségtörténészek, a kik csak mellékesen foglalkoznak a joggal, de az emberek való életét tartják szem előtt, írják le és érzékkel bírnak a valódi okok iránt, azonkívül lélektan és természettudományt is tudnak, a mikre a jogtörténészek semmi súlyt sem fektetnek. A jogbölcselek szélesebb lélektani alapra szokták helyezni a jog keletkezéséről való elméleteiket mint a jogtörténészek, de lélektanuk rendszerint az a régi, kezdetleges lélektan, a mely még nem vezeti vissza a lélek összes működéseit, az eszmélet összes jelenségeit ugyanazon egyszerű alapfolyamatokra, hanem különböző tehetségek megállapításában nyugszik meg; ép azért a jogbölcselek a jogot a jogérzetre, az emberi sajátságos jogalkotó észre, az ember természetére szokták visszavezetni, míg etnográfusok és míveltségtörténészek a földművelés, a forgalom, a védekezés stb. szükségleteire. Úgy, hogy az igazságnak megfelelően lehet megállapítani azt a meglepő tényt, hogy a jog valóságos lényegének, a jogi jelenségek és különösen a jogfejlődés okainak megmagyarázására a tulajdonképpen joggal foglalkozó tudomány mind máig majdnem semmit sem tett, mindenesetre sokkal kevesebbet, mint az etnográfusok és kulturtörténészek, a kikre nézve pedig a jog vizsgálódásaiknak a sok között csak egyik tárgya.*)

*) Néhány hónappal ezelőtt azonban két, kizárólag vagy legalább tulajdonképpen a joggal foglalkozó német munka jelent meg, a mely a szövegben kifejtett módszerbeli követelésnek eleget tesz. E két munka, Grosso *Formen der Familie und Formen der Wirtschaft* és Hildebrand (Richard) *Recht und Site auf den verschiedenen wirtschaftlichen Kulturstufen*, körülbelül az első jogbölcseleti művek, melyekről ezt elmondani lehet és egy új és jobb kort jelentenek e tudomány terén. Legjobban kitetszik ez, ha azokat például Maine vagy még inkább ha Leist műveivel vetjük össze, mely utóbbiak a helyes jogbölcseleti gondolkodás teljes híjával vannak, sőt annak valóságos arculatúései. Grosse egy általunk fönn előadott gondolatot csaknem ugyanazon szavakkal fejez ki, a melylyel mi teszük: „A táplálékszerzés módja, a mely egy társas csoportnál uralkodik, termelésének formája . . . közvetlenül vagy közvetve a társaság

A jogtörténészek és az általános történet írói is, mint a történet sikeres művelésének, mint a múlt események és intézmények helyes magyarázatának föltételét a történettel foglalkozóban gyakran a „históriai szellemet” követelik meg. Ez alatt annak felismerését értik, hogy az elmúlt koroknak, azok embereinek milyen más érzelmeik, hajlamaik, gondolatmenetük, felfogásaik voltak, mint nekünk és értik alatta az ezen sajátságos lelkületbe való elmerülést. És a történet művelésének sikertelenségét, a múlt részünkről való megértésének hiányosságát nagy részben e históriai szellem hiányának tulajdonítják. Ennek nagy részben ép az ellenkezője igaz. A múlt helyes magyarázata végett, igaz, okvetlenül szükséges annak ismerete, miben különböztek az elmúlt korok a mi korunktól: e különbség lényegében legtöbbször arra fog összezsugorodni, hogy más ismereteik voltak mint nekünk. De ép annyira szükséges annak folytonos szem előtt tartása, hogy a múlt emberei lelkük legmélyebb irányzataiban ugyanolyanok voltak, mint a mai kor emberei. Ennek szem előtt tartása nélkül a múltak sajátságos érzelmeit, hajlamait és cselekedeteit és a történeti eseményeket megérteni és megmagyarázni nem leszünk képesek és mennél inkább el leszünk telve attól a hittől, hogy az elmúlt koroknak más szellemük volt mint miénknek, mennél kevésbé azonosítjuk azok mozgalmait saját korunk mozgalmaival, mennél inkább fogjuk fel a múltat a jelentől különbözőnek, mennél inkább gyönyörködünk e sajátságok feltüntetésében, az újszerű képben, melyet alkotunk, annál kevésbé fogjuk a múltat tudományosan megérteni. Sajátságos dolog, de tény, hogy a középkor vallásos szellemét és aszketizmusát nem érthetjük meg, ha a középkor vezető politikusaiban nem teszünk fel hasonló józan gazdaság- és műveltségpolitikai törekvéseket, mint

minden egyéb felfogásait és cselekedeteit formálja. Ha tudjuk, hogy egy nép mit eszik (was es isst.) azt is tudjuk, milyen (was es ist).” (25.1.) Hildebrand pedig konkrét megoldásokkal bizonyítja, mit ér a jogbölcseletben a kezdetleges baromtenyésztés, földművelés stb. speciális részleteinek beható ismerete. A jelen könyv szerzőjének élénk öröme szolgál, hogy a mit ő mint eddig még meg nem valósított módszerbeli követelményt ad elő és a mit ő a jelen könyv folytatásában szándékozott megvalósítani, már jelen könyvének megírása alatt másoknál megvalósulni kezd, mely tény mutatni látszik, hogy a jogbölcselet igazán ebben az irányban fog haladni. A főnti módszertani nézeteket, a szerző már néhány év óta hangoztatja egyetemi előadásaiiban és alkalmazza speciális kérdésekre és azok, valamint az emberi egyesületek magyarázására való alkalmazásuk (a mivel Grosse is foglalkozik) az előadásairól megjelent és forgalomban levő könyvatos jegyzetekben már Grosse és Hildebrand könyveinek megjelenése előtt láttak papíron is napvilágot.

a milyeneket a jelen politikusainál látunk. Mondhatjuk, hogy az elmúlt korokat tudatlanoknak, de józanoknak kell feltennünk; míg a közkeletű felfogás azt hiszi, hogy csak a jelen józan, ellenben a múlt romantikus, érzelgős volt. A múltak észboszantó homályának, helytelen magyarázatainak főoka ma főleg azon igazság szem elől tévesztése, hogy a múlt emberei lelkük legmélyebb irányzataiban ugyanolyanok voltak, mint a mai kor emberei és ma főleg az ezen irányú szellemnek a történelembe való bevitelére van szükség. Ha ezen felfogás hatja át a kutatót, együttesen a múltak civilizációbeli különbözőségének tudatával, akkor meg fogja érteni a múltat és nem fogja visszavezetni pusztán áramlatokra és korszellemre. Világos ez más oldalról is. A mire minden tudomány, a mire a tudomány, a mire az emberi gondolkodás tör és a mi sikeres gyakorlati cselekvésünk legfőbb biztosítója, az egység, t. i. ugyanazon okok felismerése mindenkben, a jelen esetben: múltban és jelenben egyaránt. A világegyetem minden része múltjának, fejlődésének megmagyarázásában az emberiség azt a módszert követi, hogy ugyanazon erőket és ugyanazon törvényeket, a melyek a jelenben működnek, teszi föl a múltban is: ezen az alapon áll a kozmogónia, a geológia, a biológia. És a történelemnek is oda kell fejlődnie, hogy *múltban és jelenben ugyanazon okokat, ugyanazon szellelnél, az emberek ugyanazon lelkiületét felismerjük*, míg ma a történelem törekvése tudományellenes, minél nagyobb tarkaságot keres, mint célt azt látja maga előtt, hogy egy fejlődés különböző szakait tüntesse föl, melyek mindegyikének egészen különös, talányos, a prózai, színtelen egységre vissza nem vezethető individualitása van.)

A történelmi iskola, a jogi és a közgazdasági egyaránt, tagadja az „absztrakt embert”, a kinek minden korban ugyanazon szükséglete, hasonló lelkiülete van, mintha a tudománynak tágasabb célja lehetne, mint az absztrakt embert megtalálni. Nem kevés, túlságosan sok van a világon ezen történelmi szellemből.

Ép azért üdvözölni kell némely újabb történelmet, kinek józanító igyekezete arra irányul, hogy a múltak jelenségeit és mozgalmait a mieinkkel azonosítsák, a római hadvezért a mi generálisainkkal, a római patríciust a mi földesurainkkal és tőkéseinkkel középkori vallásos politikát a mi kulturpolitikánkkal és így tovább.

18. Térjünk át ettől a belátásos elmélet egy speciálisabb alkalmazására.

Kezdetleges fokon a jogi szabályok tudvalevőleg nagy mértékben egyszersmind vallási szabályok, azaz a társas összeműködés azon szabályai, a melyeket a közönség erőhatalommal fentart, az istenek akaratával indokoltatnak. Evvel együtt jár az a felfogás, hogy megszegésük az istenek haragját idézi fel továbbá az a tény, hogy a cselekvések, a melyek a jogszabályoknak megfelelőleg végeztetnek, egyszersmind vallási szertartások, t. i. az istenek létét föltevő, vagy éppen nekik bemutatott cselekvények, vagy legalább is kapcsolatban a jogi cselekvényekkel végeztetnek ily vallási szertartások, például áldozatok.

E tény folytán az a tan keletkezett a tudományban és lett egészen általánossá, hogy e vallásos fejlettségi fokon hiányzik az a gondolkodás a jogról, a mely későbbi, nem ily vallási jellegű korokban létezik, nevezetesen nem az intézmények célszerűségének belátása hozza azokat létre és tartja azokat fenn, hanem azok a vallási képzetekből erednek és a létező vallási képzetek természete határozza meg a jog természetét. Mint e tan képviselőit az írók töméntelen mennyiségéből és ezek között bízvást mondhatom, a jogi írók összességéből a következő néhányat idézem példakép. Mommsen Tivadar szerint (*Cosmopolis* c. folyóirat I. évf. 1. füz. 231. lap) „a halálbüntetés a rómaiaknál az engesztelő emberáldozat *vallásos alapján nyugszik*.... Az állami halálbüntetés ezen *alapgondolata* a végrehajtás eredeti formájában világosan előtérbe lép.” E büntetés Mommsen szerint a hazaárulót, a gyilkost és a gyújtogatót éri. „A többi bünteteket a rómaiak magánvét ségeknek nevezik. Ezek (*sic!* helyesebben: ezek büntetése) a gyakorlati boszu és nem az engesztelés vallásos gondolatán nyugsznak” [*nyugszik*].... „Azonban a jóra való római polgár nem boszuvágyó és mindenekelőtt gazda”. Innen a pénzbüntetés. Spencer Herbert műveiben is igen sokszor fordul elő az a gondolat, hogy kezdetleges korban az emberek nem azért tulajdonítanak kötelező erőt, érvényt az erkölcsi és jogi szabályoknak, mert azok hasznát belátják, hanem csupán azért, mert azokat az istenek parancsainak fogják fel és csak később történik e tekintetben változás. Ez Spencer szerint a kezdetleges korgondolkodási fejletlenségének egy példája. Pollock Frederick oxfordi tanár régi, ma már elavuló félben levő „világtörténeti” felfogás szerint az emberiség fejlődésének, első fokát a keleten, a másodikat a görög népénél találja. Szerinte „Arisztotelész a politikai tudomány megalapítója.

Már előtte is fölmerülnek bizonyos politikai megfontolások” . . . de azok is „először a görögöknél, mert a keleti teokráciák az önálló tudományos tárgyalást lehetetlenné tették. A görögöknél is azonban csak miután az alanyi személyiség, mint jog elismeréshez jutott, tehát a tekintélynek való föltétlen alávetés már nem létezett.” (*Kurze Geschichte der Staatslehre*. Leipzig, Reclam 7. és 12. lap) Fustel de Coulanges az egész kezdetleges római családi és nemzetségi jogot, a melynek pedig természetesen alapvető gazdasági és közjogi fontossága volt, nem ezen jelentőségéből, hanem vallási képzetekből, a házi istenek tiszteletének kötelességéből magyarázza.

E tan teljesen téves. A vallási jog szakában is azon intézményeket, a melyeknek nyilvánvaló földi hasznosságuk van, az emberek azért alkották meg, mert e földi hasznosságukat beláták, ép úgy, mint minden más korban, ép úgy, mint ma. A vallási megokolás, igazolás csak egyike azon másodlagos gondolatmeneteknek, a melyek, mint láttuk (15. §.) minden korban a belátás behatása alatt önkénytelenül létrejönnek vagy szándékosan alkot - tatnak és a melyek az illető intézményeket azután hasznuktól függetlenül összekapcsolják az embereknek a természet rendjéről való felfogásával, egyéb ismereteivel. A vallásos elmélet megfelel a természet rendjéről való azon korbeli felfogásnak, azon kor ismereti világának, mely a természet jelenségeiben sokkal inkább látta az istenek folytonos akarátát, mint törvényeket, míg ma megfordítva áll a dolog.

Hogy ezt világosan belássuk, csak azt a kérdést kell felvetnünk, hogyan állapítják meg az emberek e korban, hogy mily intézményeket akarnak az istenek? Hogyan jutnak ahhoz, hogy bizonyos intézményeket tulajdonítsanak az istenek akarátának? E kérdésre csak az lehet a felelet: belátják, hogy bizonyos intézmények hasznosak és azt teszik föl, hogy ugyanezeket akarják az istenek is. Vagyis e vallási jog két forrásból ered: egyfelől annak belátásából, hogy bizonyos intézmények az emberek javára vannak és másodsor azon hitből, hogy az istenek az emberek javát akarják. Más szóval, nem a vallási képzetek határozzák meg a jog tartalmát, hanem a célszerűségi belátás és a vallási képzetek határozzák meg a jog tartalmát, hanem a jog tartalma határozza meg a vallási képzetek tartalmát, a vallási képzetek csak a jog formáját határozzák meg.

Ennek további bizonyítéka az, hogy rendszerint maga a vallás megváltozik ha az emberek ismeretei arról, hogy mily in-

tézmények hasznosak reájuk nézve, változnak. A minek megint legérdekesebb példája midőn *névleg* ugyanaz a vallás marad fenn évszázadokon keresztül, *tényleg* azonban folyton változnak a jog és igazságnak azon szabályai, a melyeket a vallás közegei és tanainak magyarázói, lényegesen tartanak, a mi a keresztény vallás esetében is fenforog, a melynek lényegesen tekinteti jogi és politikai tanai a középkorban egészen mások voltak mint ma, a mikor például az egyház a respublikát megtűrhetőnek tekinti.

Egészen helytelen tan tehát, hogy a rómaiaknál (és ép úgy a germánoknál és más népeknél, a melyeknél ez a látszat) a halálbüntetés alapgondolata valamikor az istenek kiengesztelése volt. Nem, náluk is a halálbüntetés alapgondolata annak világi célszerűsége volt; az istenek kiengesztelése csak egy spekulatív elméletnek alapgondolata volt, a mely e belátással kapcsolatban keletkezett. Egészen helytelen tan, hogy a római családot a családi istenek iránti tisztelet tartotta fenn. Nem; gazdasági okok tartották fenn és e gazdasági alapon fentartott család következménye volt azután a ház isteneinek intézménye. Ez istenekben való hit nem volt képes a régi római családalkotmány megszűnését meggátolni, mikor az emberek más intézményeket láttak világi értelemben célszerűbbeknek; ellenkezőleg ez utóbbi tény maga után vonta a házi istenekben való hit megszüntét is. Egészen helytelen tan, hogy teokraciákban nem létezik a jogról és államról valóságos tudomány és hogy a keleten nem létezett ilyen; egészen helytelen eljárás annak a részéről, a ki (helytelenül) keleten látja az emberi fejlődés első fokát, az ottani politikai felfogástól eltekinteni, mikor a politikai tudomány fejlődését előadja, mert az emberek millióira kiterjedő nagy kereskedelemmel, nagyszabású had- és pénzügygyel és vallás- és közoktatásügygyel bíró keleti államok nem keletkeztek és nem állhattak fenn politikai gondolkodás és tudomány nélkül.*) Ép oly tévedés továbbá azt hinni, hogy a gondolkodás azon szakában, a mikor az emberek a jogi szabályokat az istenek akaratával indokolják, nem ismerik ezen maguk alkotta szabályok hasznosságát is, a mily téves volna fölteni, hogy a 18-dik század végén nem ismerték a forgalmi szabadság hasznát, mint-hogy főleg az ember ősjogaira és a természet rendjére való hivat-

*) Hasonló tévedés volna azt fölteni, hogy az európai középkori egyházi és állami politika a maga tartalmát nem a mai politikai gondolkodáshoz teljesen hasonló célszerűségi megfontolásból, hanem a szentírásból vette a melynek mondásaiban, azoknak legtöbbször átvitt értelmet adva, keresett mellel megerősítést.

kozással indokolták azokat. „A táboron kívül legyen a hely, hová szücségre mégy. És legyen ásócskád és ha odakint le akarsz ülni, ássál vele és ha ültél, ásd el, a mi elment tőled”, ezt mondatja az ótestamentom (Deuteron. 23. fejezet) Izrael népéhez Mózes-sel. És e parancsot így okoltatja meg vele: „Mert az Úr, Istened jár-kei táborodban, hogy megmentsen téged és megadásra kényszeríti ellenségeidet. Ezért legyen táborod szent, hogy semmi szégyen se láttassák nálad és ő el ne forduljon tőled.” De lehetetlen fölteni hogy azok, a kik e parancsot és ezen megokolást megalkották és kihirdették, nem a tisztaság és egészség közönséges értelmében vett szükséglete által vitettek mindakettőre.

A tévedés, a melyet itt tárgyalunk, speciális ugyan, egyetlen fejlettségi fokra vonatkozó, de a jog egész bölcséletére nézve nagyon káros és ez a főoka annak, hogy itt tárgyaljuk. Mert mikép jussanak az emberek azon meggyőződésre, hogy a jog alkotása folyton ugyanazon egy módon történik, hogy a jog egész fejlődése ugyanazon törvények alatt áll, ha a tudomány egyhangú tanítása szerint, kezdetleges korában a jog egészen más gondolatmenetnek köszöni létét, lehat köszöni úgyszólván első létét, mint a mely később, mint a mely szemünk előttiétre hozza? És gyakorlatilag mikép fogadják el az emberek azt a tanítást, hogy a jogot szükségleteiknek megfelelőleg belátásuk szerint nemcsak szabad, hanem kell alakítaniok, ha azt látják, hogy az első jog az embereknek célszerűségi belátásától függetlenül jött létre és mégis célszerű volt? Nem kell-e hinniök, hogy a jog célszerűsége saját gondolkodásunktól, tervszerű alkotásunktól függetlenül, természetünk valamilyen misztikus mélyei által is biztosítva van? Vegyük például a büntetést! Nem kell-e felületesnek, az emberi természet ismeretlen mélyeivel ellentétesnek feltűnnie az emberek előtt azon követelménynek, hogy a büntetés fölve a célszerűség, a büntett meggátlása legyen, ha a jog keletkezésének és fejlődésének tana azt mutatja, hogy a büntetés legelső formája és alapgondolata nem a célszerűség volt, nem a büntett meggátlása, hanem az istenek kiengesztelése? Az a közkeletű tan, hogy kezdetben vallási képzetekből ered a jog, a vallás „abszorbeálja” a jogot és csak későbbi korban kezdődik a céltudatos jogalkotás és a jog tulajdonképi története valamint e tan speciális alkalmazása, az egyes kezdetleges intézményeknek a reájok vonatkozó vallási elméletekből mint *vera causakból* való magyarázata, el kell hogy tűnjék a jogfejlődéstani művekből.

Mindezek mellett nem szabad azonban feledni, hogy a szóban forgó fejlettségi fokon igen nagy számban léteznek olyan

intézmények is, a melyek tisztán vallási jellegűek, például áldozatok, melyeknek földi hasznosságát csakis abban látják az hogy az istenek akaratát kedvezőbbé teszik, a milyenek minden fejlettebb szakban és nálunk is léteznek, csakogy kisebb számban. Ezek az intézmények tartalmukat vallási képzetekből veszik. Ama fejlettségi fok joga már most gyakran összeköti a világi és vallásos célú intézményeket, közös intézményeket alkot, a melyek mindkét célnak szolgálnak és így nemcsak formájukat, hanem részben tartalmukat is vallásos képzeteknek köszönik. E résztől azonban el kell tudnunk választani azt a részt, a melynek világi céljai vannak, és a melyet világi célszerűségi belátás hozott létre.

19. A belátásos elmélet most következő alkalmazásának tárgya az eddigiektől eltérőleg saját korunk és társadalmunk joga.

Azok az emberek, a kik ma társadalmunkban azt tartják magukról, hogy a legelőrehaladottabb nézeteik vannak a jogról hogy a legtöbb érzékkel bírnak az emberiség szükséges haladása iránt és hogy legteljesebben lerázták a múltak előítéleteit, továbbá, hogy a legmelegebben szívükön fekszik az emberek nagy tömegének java; ezek az emberek bizonyos újkeletű jogintézményeknek és jogelveknek alapvető helyességét vallják, a melyek szerintök az újabb kor legértékesebb vívmányai. Nagy mértékben vallják továbbá, hogy ezen elvekre és intézményekre vonatkozólag nem szükséges behatóbban vizsgálni, hogy azok közvetve hasznosak-e, megfelelnek-e az emberi szükségleteknek, mert azok helyessége nyilvánvaló, az az ember természetéből következik és ezen intézmények hiánya a múltban előítéleteknek és elnyomásnak volt következménye. Azt vallják végre, hogy ezen intézmények és jogelvek minden időre nézve helyesek és hogy nem is tehető fel, hogy azokon a jövő fejlődés változtatni fogna.

Ezen intézmények és elvek bizonyos szabadságok. Neveze tesen: a szellemi működés terén a gondolkodási, gondolatközlési, tanítási, tanulási, sajtó- és vallásszabadság, a gazdasági téren a költözködési, a foglalkozási és az ügylet- (szerződés-) kötési, a forgalmi szabadság. E szabadsági jogok ezen felfogása szerint az embereket a tételes joggal és az állammal szemben illetik meg, vagyis nem szabad oly jogot létesíteni, a mely e jogokat korlátozná.

E tan helyességét akarjuk most megvizsgálni.

Amaz állítással szemben, hogy ez intézmények és elvek helyessége hasznosságuktól függetlenül, már az ember természetéből következik, mindenekelőtt azt állítjuk, hogy ezen elvek és

intézmények helyességének végső mértéke ugyanaz, a mi az egész helyességének kritériuma, t. i. vajjon az emberek szükségleteinek megfelelnek-e. Mindazon emberi cselekvések, a melyekre ama szabadságok vonatkoznak, nagy befolyással vannak az emberi szükségletek fedezésére, az emberek jólétére és azért azoknak miként való szabályozása oly kérdés, mely kétségtelenül emberi szükségletek, a jólét, a haszon szempontjából ítélendő meg. Az emberek jólétének minden ágára nézve rendkívül fontos, hogy milyen gondolatok és meggyőzések élnek és terjesztetnek az emberek között, hogy minő ügyleteket kötnek, hogy ki mivel foglalkozik, hogy miként oszolnak meg az emberek a területen, a mely rendelkezésükre áll és hogy kik és mily mértékben vesznek részt a társadalom kormányzásában.

Ámde a hasznosság, a jólét, az emberi szükségletek szempontjából nem ama szabadság a föltétlenül helyes, e szükségletek szempontjából *mm ama szabadság a legmagasabb elv, hanem egészen más elvek a föltétlenül helyesek, a legmagasabbak.*

A gondolkodás, gondolatközlés és a vallás terére nézve a jog és az emberi cselekvőség legmagasabb elvéből az emberi boldogság elvéből az következik, hogy oly gondolatok, meggyőzések terjedését előmozdítsuk, a melyek hasznosak, vagy a mi evvel körülbelül egyet jelent: a melyek igazak és azok terjedését megakadályozzuk, a melyek károsak, más szóval tévesek. Nem a gondolkodás- és a vallásszabadság tehát a legmagasabb elv e téren, hanem az igazság terjesztése, a tévedés meggátlása.

A foglalkozási jog terén szintűgy a legmagasabb elv nem a foglalkozások szabadsága, hanem azoknak oly beosztása az emberek közt, hogy azok gyakorlása a lehető legnagyobb jólétet eredményezze.

Hasonló a legmagasabb elv a költözködés terén. És az ügyletek kötése terén szintén a legmagasabb elv nem az ügyleti szabadság, hanem az, hogy az emberek oly ügyleteket kössenek, a melyek a lehető legnagyobb emberi jólétet létrehozzák és olyanokat ne kössenek, a melyek azt csökkentik.

Ezek azok a legmagasabb elvek, a melyek igazán az ember és a dolgok természetéből, mindenféle tapasztalatainkból, meggyőződéseinkből és okoskodásainkból következnek: *t. i. a gondolkodás igazsága, a foglalkozások és a forgalom lehető legeredményesebb szervezése és nem a gondolkodás, a foglalkozás, a forgalom szabadsága.* Amaz elveket kell a jognak megvalósítania és nem emezeket. Emezek csak akkor helyesek, ha amazok megvalósításának eszközei.

Az eredmény, a melyre idáig eljutottunk, a dívó elmélettel

szemben kritikailag kifejezve annyi, hogy ama szabadsági intézmények nem hasznosságuk kérdéséről függetlenül, az embert természetéből következőleg, föltétlenül helyesek hanem ellenkezőleg csak hasznosságuk képes őket igazolni s annál fogva hasznosságukat kell behatóan vizsgálni.

Vizsgáljuk már most meg, vajjon ama szabadsági és egyenlőségi intézmények képesek-e legjobban biztosítani az igaz gondolkodás terjedését, a legeredményesebb gazdálkodást, a legjobb kormányzást.

Kétségtelen, hogy az emberekben, valamennyi emberben van bizonyos fokú hajlam és képesség arra, hogy a cselekvősegeket, melyekre ama szabadságjogok vonatkoznak, minden kényszer nélkül helyesen fejtsék ki, a hajlam és képesség a helyesgondolkodásra és igaz gondolatok terjesztésére, oly foglalkozások és lakhely választására és oly ügyletek kötésére, a melyek nekik és másoknak javára válnak és az ellenkező természetűek kerülésére.

Kétségtelen továbbá, hogy a cselekvőségek szabadsága jobb, mint azoknak *helytelen* korlátozása; a foglalkozások szabadsága például jobb, mint foglalkozásoknak tehetségekre való tekintet nélkül való monopolizálása az emberek kizsákmányolása céljából.

Kétségtelen az is, hogy e cselekvőségeknek bizonyos pontjain a szabadság képes legjobban a helyes eredményt biztosítani. A helyes tudományos tanok kiderítését és terjedését oly kérdésekre nézve, a melyek tekintetében a legkiválóbb gondolkodók nézetei még eltérnek egymástól, kétségtelenül az képes legjobban biztosítani, ha e kérdésekre nézve teljes gondolkodási és gondolatközlési szabadságot engedünk. Mert habár például az igaz nézet elterjesztésére és az emberiség jólétére minden valószínűség szerint jobb lett volna, ha a fényrengés elméletének ellenesei, a kik annak elterjedését oly sokáig megakadályozták, hamis nézeteik terjesztésében valamiképen meggátoltattak volna: nyilvánvaló, hogy akkor, mikor a legjobban elmék e kérdés tekintetében meg voltak oszolva, nem volt mód biztosan megállapítani, mi az igazság s így az egyedül helyes politika e tekintetben a teljes szabadság volt.

Bizonyos azonban az is, hogyha az emberek ama cselekvősegek terén teljesen szabadjukra hagyatnának, számos helytelen séget követnének el, a melyek jólétükre nézve igen vészese lennének és a melyeket helyes kényszerrel meg lehet akadályozni és hogy a kényszer által okozott kellemetlenség sokkal kisebb, mint volna az ellenkező esetben beálló baj.

Bizonyos például, hogy ha az állam iskolákat nem tartana

Fenn, szabályozott tantervvel, a megszabott tananyag tanulásának kötelezettségével, helytelen tanok tanításának kizárásával, a parasztnép nagy tömegében helytelen tanok, babonák, előítéletek terjesztetnének, a melyek hamisságáról őket meggyőzni nem lehetne.

De tegyük fel, hogy lehetne; ha a nyilvánvalóan téves tanoknak épügy megengedjük a terjesztését, mint a nyilvánvalóan igazaknak és pusztán a versenyre bízunk a győzelmet, ez az erők oly pazarlása, a mely semmivel sem indokolható, ha hatalmunkban van amazok elnyomása, ezek kötelező terjesztése. Ha az igazság terjesztésére magának a nagy tömegnek adóit föl nem használnók, igen kis anyagi erő maradna az igazság számára e versenyben, annál inkább, mert ezen körülmények között az általános jólét rohamosan fogyna. E téren, a melyet egyik például veszünk, hol *nyilvánvaló tévedésekről és nyilvánvaló igazságokról* van szó, még pedig vészes tévedésekről és fontos igazságokról, a kényszer, ha lehetséges és nem jár nagyobb áldozatokkal, mint a milyenek az ilönyök, helyes, kötelező az emberek és a dolgok természeténél fogva. Igaz, megeshetik, hogy tévedünk, midőn valamit kétségtelen, terjesztendő igazságnak és kétségtelen, megakadályozandó tévedésnek tekintünk, de cselekvés általában és kormányzat másképp lehetetlen, mint bizonyos meggyőzések alapján. Az az állam, az államot kormányzó azon emberek, a kik bizonyos közlekedési, vám- és egyáltalában gazdasági politikát fentartanak, a mely az emberek jólétére döntő befolyással van, a kik bizonyos célokra adózásra kényszerítik az embereket, a kik katonáskodásra kényszerítenek, háborút üzennek, halállal és fegyházzal büntetnek, mert azt az emberek jóléte érdekében helyesnek találják, nagyon kevéssel szaporítják felelősségüket, ha meggyőződésük alapján bizonyos műveltségi politikát követnek. Igaz, megeshetik, hogy abból a haladásnak, új, még igazaknak fel nem ismert, de igaz és jótékony tanoknak meggátlása válhatik. Ámde másfelől e politika nélkül a felismert, igaz tanok teljes elterjedése nem lehetséges. A középkori keresztény tanok kényszerrel való megerősítése gátja volt új, haladottabb tanok elterjedésének; de ama kényszer nélkül a középkori keresztény tanok sem terjedtek volna el és a világ még hátrább maradt volna. A nehézségek, a melyekkel új tanoknak küzdeniök kell, nem az állami kényszerből erednek, legfőlebb csak növeltetnek általa; e nehézségek kikerülhetlenek és az emberi lélek és idegzet természetében fekszenek.

Bizonyos az is, hogy az emberek könnyelműség, butaság, tudatlanság és rosszság folytán hajlandók oly ügyleteket kötni,

a melyek maguk vagy a mások jólétére nézve károsak. Nincs semmi ok, a miért meg ne tiltsuk, lehetetlenné ne tegyük a tékozlást, néposztályok tönkretételét uzsora által, az árakat emelő ringeket, kartelleket, a kuruzslást.

Összefoglalva: habár az emberekben bizonyom fokig megvan a hajlam és a képesség, hogy a maguk és a mások javára cselekedjenek, e hajlam és képesség mégis tökéletlen, és pedig olykép, hogy annak kényszerrel való pótlása és támogatása célszerű és azért a jog által megvalósítandó. Az a tény, hogy némely emberekben jobban van meg mint másokban a képesség annak megállapítására, mily cselekedetek szolgálnak a cselekvőnek és másoknak javára, vagyis hogy az emberek képességei nem egyformák; továbbá, ettől egészen eltekintve, az a másik tény hogy amidőn az ember maga nem képes magán annyira uralkodni, hogy a helyest tegye, mások kényszere önuralmát pótolni képes — époly kétségtelenül igazolja a kényszert a felnőtellel szemben, a mily kétségtelenül jogosult az a gyermekkel szemben és okozza a csupán szabad összeműködés elégtelenségét, a melyet az anarkhizmus ideáljául vall.

Azon állami kényszer, melyet a legszélsőbb szabadság hívei s helyesnek tartanak, a büntettek lehetetlenné tétele, továbbá a vagyoni jogi igazságszolgáltatás is az emberi tökéletlenség, a rossz hajlamok és az értelmetlenség, a műveletlenség folytán szükséges és ugyanezen okok folytán szükséges a kényszer, egyéb terén is. Igen fontos tény, hogy a kettőt nem is lehet elválasztani. A lopás, a csalás megakadályozása és büntetése, az elmebeteg, a tékozlók, a kisebbkorúak cselekvési képességének hiánya, honvédelmi kötelezettség is korlátozása a foglalkozások, ügyletek, a költözködés szabadságának; az ok, a melyért az történik, az emberek jóléte; semmi ok sincs, a miért megálljunk az elmebetegknél és ne vegyük oltalmunk alá a műveletlen parasztot, a miért megálljunk a csalásnál és ne akadályozza meg a ringet is, vagy az uzsorát is. Hogy mi helyes cselekvési mód, mi nem, azt az emberek jóléte dönti el, az nem dönthető el attól független ismérvek alapján; bizonyos körülmények közt a legbecsületesebb kereskedelem megtiltandó ügylet lehet. És jól meg kell jegyezni: nemcsak mások, hanem a maguk jólétének tekintetbe vételére is kényszerítendőek az emberek, ha szükséges.

De áttérünk most a kényszer helyességének egy másik, igen nagyon fontos okára.

Egészen eltekintve az emberek tökéletlenségétől, a szabadság korlátozása bizonyos tereken azért is helyes, mert a köz-

pontilag szervezettegyütműködés sokkal eredményesebb, mint a szabad egyéni működés, amaz összeműködés pedig bizonyos kényszert követel.

'A legszélsőbb szabadság hívei is, igen csekély kivétellel, helyesnek ismerik el bizonyos foglalkozások központi szervezését; így például a postáét, a helyett, hogy az szabad foglalkozás-ként, a versenyre bízassék. Mások, napról-napra többen, és a jelen fejtegetések írója is, azt tartjuk, hogy az egész közgazdaság központi szervezése, a szükségletek minőségi és mennyiségi központi megállapítása, a foglalkozások lehető legnagyobb centralizációja és azután való szétosztása az emberek közt képességeik szerint, az érdemeknek központi jutalmazása, a kereskedelmi kockázat megszüntetése, a termelési szerencse és szerencsétlenségek közös elosztása sokkal helyesebb, mint a foglalkozások mai szabad választása, egyéni számítás szerint, a nélkül, hogy egyik ember a másikról tudna. Épúgy áll ez véleményünk szerint az egész emberiségről, mint a hogy egy földterületen élő, zárt gazdaságot vivő család- vagy nagyobb számú nemzetségre nézve a helyes gazdálkodás nem az volna, hogy mindenki azt teszi, a mit akar a nélkül, hogy tudná, mit fog a másik tenni, hanem a központi rendezés és szervezés.

Vagyis a szabadságjogok elmélete nemcsak az emberek tökéletlensége miatt helytelen, hanem azért is, mert *a leghelyesebb együttműködés*, a társadalom és a jog célja, ama szabadságjogok megszorítását követeli.

Ama szabadságjogokra nem is alkalmazható az intézmények neve; a gondolatközlés, a költözködés, a foglalkozások, az ügyletek teljes szabadsága voltaképpen intézmények hiánya. Képtelenség föltenni, hogy az emberiség végső fejlődése, a vívmányok vívmánya, a múlt szervezet és avval minden szervezet eltörlése és a teljes egyéni szabadság volna. Maga a gondolat csak azért nem tűnik föl képtelenségnek, mert a legszélsőbb szabadság hívei is úgy értik a szabadságot, hogy a mögött megmarad az igazságszolgáltatás, bizonyos foglalkozások, ügyleteknek, mint károsaknak, csalárdoknak, kizsákmányolóknak eltöltése. Ámde az, hogy e nélkül a társadalom egyáltalában el nem képzelhető, mutatja, hogy a szabadság nem végső elve a társadalom be rendezésének.

De ha — mint láttuk — a szóban forgó cselekvőségeknek az emberi jólétre való nagy hatásánál fogva, okvetlenül meg kell vizsgálni, vajjon a kényszer hasznos-e és ha a vizsgálat kétségtelenül és gyorsan kitünteti, hogy a teljes szabadság káros: miképpen keletkezhetett ama szabadságok föltétlen jogosultságá-

nak elmélete? Vajjon korunkban az emberek megszűntek-e a jog létrehozásánál úgy eljárni, a mint elméletünk szerint minden korban eljártak, t. i., hogy az intézményeknek az emberi szükségletek kielégítésére való hatását vizsgálják?

A felelet e kérdésre az, hogy ezen elmélet is egyike azoknak, a melyek, mint láttuk, minden korban fölmerülnek és a melyek, a nélkül, hogy az emberek maguk észrevennék, nem fejezik ki a valóságos emberi meggyőződéseket. Azok az emberek, a kik amaz elméletet szóval vallják, a kik néha azt hiszik, hogy az meggyőződésük, tényleg máskor, *in concreto* másképp vannak meggyőződve; folyton vizsgálják, miként hatnak ama szabadságok az emberek jólétére és ha azt látják, hogy károsan, megszorítják azokat, a nélkül, hogy önmagukkal való ellenmondásukat egyáltalában vagy legalább világosan észrevennék, vagy egyes kivételnek tekintik ez eljárást a legmagasabb elvek alól.

Társadalmunkban ugyanis, a melynek vezető emberei azon elmélet igazságát hirdetik és a gondolati, a vallási vagy a gazdasági szabadsággal való ellenkezés vádját a legsúlyosabb vádnak tekintik és a melynek törvényei amaz elméletet szóval szintén helyesnek ismerik el és annak kifejezéseit használják, társadalmunkban számos törvényi megszorítása van ama szabadságjogoknak és e megszorításokat a vezető férfiak szintén helyeseknek találják. E megszorításokat teljesen felsorolni nehéz; egy jelentékeny számát a létező ily intézményeknek itt adjuk.

A gondolkodási stb. szabadsággal a következő intézmények és jogtételek állanak ellentétben, a melyeket többé-kevésbé minden legelőrehaladottabb állam is fentart: A tankötelezettség, az iskolákkal és mindennemű családi tanítással szemben is gyakorolt állami felügyeleti jog, a melynél fogva nyilván téves, a mai meggyőzésekkel ellentétes tudományos nézeteket iskolákban vagy a házon belül tanítani tilos, bizonyos meggyőzések tanítása pedig kötelező. Minden szülő kénytelen gyermekeit úgy neveltetni és taníttatni, a hogy az a mai meggyőzéseinknek megfelel. Az állami iskolák, melyek bizonyos meggyőzéseket tanítanak, valamennyi ember adójából tartatnak fenn. Szigorú büntetés alatt tilos bizonyos ma létező, alapvető intézmények erőszakos megváltoztatását az embereknek ajánlani, sőt még nem is erőszakos, hanem törvényes úton való megváltoztatásukra izgatón felhívni. Egy állam sem engedné meg, hogy valaki, ha jóhiszeműleg és nyereség célzata nélkül is, hatással, oly állításokat terjeszsen, a melyekben való hit az embereknek nagyon árt, például, hogy helytelen földművelési

ipari eljárásokat alkalmazzanak; ha az ellenkező tanítás, a kellő felvilágosítás hatástalan maradna, ha a nép a maga veszedelmére a helytelen tanok után indulna, nincsen oly állam, a mely azok terjesztését erőszakkal el ne nyomná. Nem szólva arról, hogy tilos azon gondolat terjesztése, hogy bűntettek követtessenek el, továbbá maguknak a bűntetteknek gondolatközlés általi elkövetése, mint rágalmozás, becsületsértés. Épen úgy nem tűrne meg egyetlen állam sem oly vallást, melynek tanai nyilvánvalóan káros életmódra viszik az embereket, olyanokra, a melyek az egészséggel, a nemi vagy egyéb erkölcsessel, mértékletességgel, észszerű gazdálkodással, igazságszolgáltatással (tanúskodás tilalma) önmagukról való gondoskodással, az ellenség elleni önvédelemmel nyilvánvaló nagy ellentétben vannak. Nem kevésbé léptenyomon látjuk az államok tilalmait és akadályait oly ki- és beköltözésekkel szemben, a mely az illetőknek maguknak vagy másoknak nagy hátrányára van. A foglalkozási szabadsággal ellentétben vannak mindazok a törvények, a melyek bizonyos foglalkozásokat kimutatott képesítéshez kötnek. Minden állam megtiltja továbbá az oly ügyleteket, a melyekkel az illetők magukat vagy az emberek nagyrészét károsítják és csak az oly ügyleteket engedik meg, a melyek a közjót előmozdítják: ide tartozik megint csak a foglalkozásoknak képesítéshez kötése, a kisebbségek cselekvőképességének megszorítása, a káros hitel-, a játékszerű tőzsdeügyletek tilalma, a szabadversenyt meggátló kartellek elleni törvények, a munkások és a munkaadók szerződési szabadságát korlátozó munkásvédő törvények. Ugyanide tartoznak az állami regálék péld. a posta, ugyanide a mezőrendőri törvények, a védvám stb. stb.

E felsorolás, mint mondottuk, nem teljes. Általában el lehet mondani, hogy semmi létező állam sem korlátoztatja magát amaz állítólag sérthetetlen elvek által, ha az emberek java azok megszegését kívánja.

Ennyi elég annak bebizonyítására, hogy ezen elmélet hirdetői a gyakorlatban maguk sem követik ezen elméletet, nem tartják föltétlenül fönn minden célszerűségi vizsgálatról függetlenül ama szabadságokat hanem ellenkezőleg megszorítják azokat, a mikor szükségesnek találják.

Nézzük már most, hogyan keletkezett ezen elmélet, hogyan estek az emberek oly túlzásba, a melyet maguk is helytelennek tartanak.

Mikor ezen elmélet keletkezett, fennállottak a szabadságnak és egyenlőségnek bizonyos korlátozásai, a mint bizonyos korláto-

zások fennállottak minden időben és fennállanak ma is. Azon korlátozásokra, a melyek ezen elmélet keletkezése idejében léteztek, azon intézményekre szintén áll az, hogy az emberek azért hozták azokat létre, mert szükségleteik kielégítésére célszerűeknek tartották azokat. Nézzük e korlátozások közül némelyeket, a melyek az újabb időben eltöröltettek.

Tilos volt oly tanokat hirdetni, a melyek a keresztény vallás és a katolikus egyház tanaival és ez utóbbinak intézményeivel ellenkeztek. E korlátozás onnan eredt, hogy a keresztény vallás és az egyház tanait és intézményeit olyanoknak tekintették, a melyek a leghelyesebb szabályai az emberi viseletnek és intézményei a társadalomnak; olyanoknak, a melyeken az emberi jólét nyugszik és a melyeknek megrendülésével az megrendülne. És valóban a keresztény vallás és az egyház tanainak és az utóbbi intézményeinek formájában léptek föl azok a tanok és intézmények, a melyek a középkorban a múltnál nagyobb boldogságot teremtettek és azért azoknak erővel való terjesztésében, azokkal ellentétesek terjesztésének megakadályozásában az embereknek igazuk volt (főltéve, hogy az erő eszközei nem voltak fájdalmasabbak, mint a milyen lett volna a jólét hanyatlása) mindaddig, a míg az emberek ismereteinek gyarapodásával oly újabb erkölcsi és tudományos tanok és intézménytervek nem keletkeztek, a melyek mégjobban fokozták az emberi boldogságot és a melyek a középkori keresztény tanokkal és egyházi intézményekkel ellenkeztek.

A gazdasági megkötöttség is azért keletkezik, mert célszerűnek tartották. Nézzük annak néhány példáját.

Abban a korban, a mikor nagyobb ipar, kereskedelem még nem volt és a földművelés is nagyon extenzív volt, tényleg nem volt szükség a nagy birtok könnyű forgatására és hitelképességére. Az rendszerint pusztán a könnyelműségnek való engedmény lett volna. És attól annál inkább kellett óvakodni, mert a föld' birtokon való helyes gazdálkodás biztosította a közszolgálatod végzését; a föld termékeiből közvetlenül tartattak el a katonák és a közhivatalnokok. Ezért a földbirtok megkötése indokolt volt.

Azok az akadályok, a melyeket az ország egyes részeinek urai a személyek és áruk költözködése elé vetettek, rendszerint helyes gazdaságpolitikai és financiaális intézmények voltak épúgy, mint ma az országhatári védő- (péld. visszatörő, vagy krízisenyhítő) és pénzügyi vámok. Az egyes országrészek ily külön politikája megfelelt ezen országrészek akkori politikai önállóságának, a mely maga is azért keletkezett, mert a közlekedés

a forgalom az egész országra kiterjedő egységes közgazdaság hiányánál fogva egységes állam fentartása céltalan és annál fogva célszerűtlen lett volna.

A földművelő jobbágyok gazdasági lekötöttsége a földesúrral szemben is indokolt volt. A jobb gazdák, a gyermekekkel kevésbé megáldottak, a gazdagabbak eleinte csak úgy fordíthatták bátran tőkéjüket nagyobb föld művelésére, új földek irtására, letelepítve oda szegényebbeket, ha biztosak voltak, hogy azok és utódaik a földet oly föltételek alatt fogják művelni, a melyek rájuk nézve is jutalmazok lesznek. Állandó, nagy bér munkás osztály, munkapiac, munkásmozgalom keletkezése akkor még nem volt előre látható.

A cérendszer is egyfelől a nagyipar kezdeményezőinek biztosítása volt, másfelől valóban a nép megóvása kontárok ellen, mert az alsóbb osztályok akkor épügy nem tudták megítélni az iparcikkek jóságát, mint ma a szellemi szolgáltatások jóságát. Szóval az u. n. középkori megkötöttségek oly intézmények voltak, a melyeket az emberek, akkori ismereteiknek megfelelőleg, mint célszerűeket alakítottak meg. Kétségtelen ugyan, hogy ezen intézményekkel is történtek visszaélések és túlzások, mint minden kor intézményeivel, de maga azok eredete nem volt visszaélés.

Abban a korban már most, mikor a szóban forgó elmélet keletkezett, az emberek megszorított ismereteik folytán célszerűnek találták bizonyos megkötések, korlátozások megszüntetését, a melyek rájuk maradtak.

A gazdasági szabadságot azért találták célszerűnek, mert az idő folyamán a földművelés termékenysége igen nagy mértékben emelkedett, számos ember élhetett meg, a ki a földműveléssel nem foglalkozott; e számos ember ipart és kereskedelmet űzött, az ipar nagymértékben központosított, nagyipar lett, mert így sokkal olcsóbban termelhetett; az emberek igen nagy súlyt fektettek a jólétnek az ipar által termelt eszközeire; e központosított iparnak a munka, a tőke és a föld szabad forgalmára volt szüksége; a földművelésnek többé a szabadság korlátozására nem volt szüksége és azért az emberek megadták az iparnak és kereskedelemnek, a mire szüksége volt.

Az országrészi közgazdasági és államgazdasági politikai korlátok is azért hullanak le, mert az emberek a nagykorú közgazdaság előnyeit belátják.

A céhek megszűnnek, mert az első kezdeményező, úttörő nagyiparosok eredményes vállalkozása után az ipar és kereske-

delem föllendül, monopólium, piac biztosítása nélkül is özönlik a tőke és munka az ipar felé és a szabad verseny új és jobb folyton újabb és jobb termelési módok keletkezését biztosítja.

Azt a gondolati szabadságot, amelyet megadtak, azért adták meg, mert midőn egy új jogrendszert a réginél hasznosabbnak találtak, hasznosnak találtak azt is, hogy *a régi ellen* írni, izgatni szabad legyen. Csakis ennyiben adták meg a gondolatszabadságot, t. i. a régi intézményekkel szemben, de nem adták meg az új ellen, a mennyiben veszélyes lehetett volna, a mennyiben t. i. nem a régi, úgysis elkorhadó szempontjából, hanem más, még újabb álláspontból támadja az újat.

A vallásszabadságot, illetőleg a mit e név alatt értenek, szintén azért adták meg, mert azoknak az intézményeknek, a melyeket többé nem találtak célszerűeknek, nagyrészen vallási formájuk volt, azok nagyrészen az egyház intézményeivel függtek össze. De a gondolati és vallásszabadságot megadták azért is, mert az ismeretek gyarapodásával nem hittek többé bizonyos tételekben, melyekben régebben hittek, a melyeken a régebbi vélemény szerint az emberi boldogság nyugodott és a melyeket régebben ezért nem volt szabad megtámadni, de a melyekre most látták, hogy azok igazabb és hasznosabb új tanoknak útját állják. Ezek megtámadását tehát megengedték nem a szabad kutatás természetjogi elve alapján, hanem hogy a tévedései megszűnjenek és az igazság és boldogság gyarapodjék.

Hogy ily merőben utilitárius belátás vitt e részleges szabadság és egyenlőség megadására, azt a történet tényei bizonyítják melyek közül azonban csak némelyedet említhetünk itt. A gazdasági szabadságjogokat az a tudományos közgazdaságtani irányzat sürgette először, a mely a 17. és 18. században kifejlődött é.' a nagyszabású közgazdaság jelentőségét átlátta. Az a mozgalom a melytől a gondolatszabadság kiindult, a protestantizmus, maga Luther, csupán a káros egyházi tanokkal szemben való szabad vizsgálódást, t. i. azok megtámadását engedte meg, de még föltétlen tekintélynek mondotta az evangéliumot, azaz csak az egyház megtámadását gondolta megengedhetőnek, de nem a keresztségét.

A míg így egyfelől a létezett korlátozások közül némelyeket célszerűségi okokból megszüntetendőnek találtak, a gazdasági és a szellemi szabadság más korlátjait tovább is fentartandóknak vélték, a mint azok ma is léteznek.

Együttesen már most oly józan és helyes elméletekkel, a melyek az újabb szabadságot, mint az emberi jólét eszközét

igazolták és addig a határig igazolták, a meddig az csakugyan a jólét eszköze, támadtak más túlzó elméletek, a melyek valamilyen, a természet rendjéből az ember természetéből, lényegéből, méltóságából stb. való levezetéssel azt akarták bebizonyítani, hogy a most létesített intézmények irányában a célszerűség kérdésétől függetlenül korlátlan szabadság illeti meg az embereket.

Nem nehéz megérteni, hogy ily másodlagos, túlzó gondolatmenet eredt abból, hogy az emberek némely korlátozások lerontását célszerűnek látták be.

Abban a korban, midőn az emberek látták, hogy megkötések megszüntetése előmozdítja az emberi jólétet, midőn károsaknak kezdték belátni azokat a korlátokat, a melyeket azelőtt legszentebbeknek tartottak, figyelmüket természetszerűen más megfontolások kizárásával vagy csökkentésével elfoglalta az, a mi a jelenben előttük földerült és azért oly elméletté növekedett, hogy a szabadság föltétlenül jó és minden korlátozás rossz.

Mint az ily elméleteknek mindig, úgy ennek is megvolt a maga alapja a valóságban, a dolgok rendjében. Ez az alap abból áll, hogy a szabadság tényleg jó és korlátozása tényleg fájdalmas, még akkor is, ha nagyobb haszon kedvéért igazolt is. Csakhogy valóságban ott van az a másik tény is, hogy az élet fentartása, a szükségletek legjobb kielégítése céljából e fájdalmat nem lehet kikerülni, az emberi szükségletek összeütközése, egymással való ellenkezése miatt, a mely az egész múlt emberi fejlődés ingadozásának, változásának, hogy úgy mondjuk a természet tervszerűtlenségének következménye. Ha a helyes eljárások hajlamainkkal nem volnának lépten-nyomon ellentétesek, akkor jogi kényszerre épügy mint erkölcsi buzdításra egyáltalán nem volna szükség.*) Ámde, mint mondtuk, a szabadsági elmélet természetszerű támaszt talált a tények egyik csoportjában.

További támasza volt az a tény, hogy az embernek szükségletei fedezése céljából bizonyos fokú szabadságra igazán szüksége van; hogy e szabadság korlátozása (és egyáltalán a szabadság

*) A szóban forgó jogokról azonban azt sem lehet mondani, hogy azok gyakorlása nagyon megfelel az ember hajlamainak és hogy korlátozásuk nagyon fájdalmas volna. Az emberben nincs meg valami nagyon a hajlam, hogy mindenféle ügyleteket kössön, a mint megvan benne a hajlam, hogy tagjait mozgassa és az ügyletkötésben való megszorítása nem fáj neki úgy, mint ez utóbbi hajlamban való korlátozása. De már igenis megvan benne a sürgős hajlam az éhség kielégítésére és a kényelemre; e hajlam ki nem elégítése nagyon fáj neki és annak teljesebb kielégíthetése végett szívesen feláldozza a szabad forgalom jogát.

korlátozása, ha távolabb cél nem indokolja) káros és hogy annak ily káros korlátozása is előfordul.

Mindez azonban nem igazolja a szabadsági elméletet, mert mint láttuk) a tények másik csoportja korlátozásokat is mutat szükségeseznek. Ugyanoly joggal, mint a szabadsági elméletet lehetne — pusztán a tények e csoportját tekintve véve — felállítani és valahogyan az ember természetéből levezetni egy ellenkező elméletet, a mely szerint a társadalomban élő embernek gondolat-terjesztésében és minden cselekvőségében bizonyos korlátokat kell betartania, hinnie kell egy tekintélyben, minden téren másoknak kell magát alá vetnie, mint Goethe *Tassó*-ban mondja „Az ember nem arra született, hogy szabad legyen.” Bármily idegenszerű legyen nekünk ily elmélet, a középkorban, mikor a főerények (*velocitas* mellett!) *obediencia* és *fides* voltak, tényleg létezett ez az elmélet, ez a fölfogás. És legyünk meggyőződve, a mikor majd, a mi kétségtelen, a közgazdaságnak pontosabb szervezése bekövetkezik, a ma létező ügyleti szabadságnak költözködési szabadságnak korlátozásával, az átmeneti időkből bizonyára fog keletkezni oly lelkesítő elmélet, a mely szerint az embernek nem bizonyos természetes jogai, szabadságai, hanem természetes kötelességei vannak, hogy nem a szabadság, hanem a rend a legfőbb elv, még pedig nem pusztán durva utilitárius célszerűségi szempontból, hanem minden célszerűségi megfontólástól függetlenül, az ember természetéből folyólag, mert például az ember természete, lényege, hogy egy”magasabb etikai szervezet tagja” legyen, mint egy társadalmi gépezet egyik kereke működjék stb. Az ama pontosabb szervezkedést követő időkből elemi és középiskolában kétségkívül a rend szeretetét fogják tanítani, mint az örök eszmét, a legmagasabb erkölcsant, épügy, a hogy ma a szabadság szeretetét tanítják, a történetből ki fogják mutatni, hogy a múltban minden baj a szabadságból származott, sőt a rend ezen állítólag legmagasabb és az emberiség javát biztosító elméletét visszhangozni fogják a törvények szövegezései is, amint ma a szabadságjogok elméletével vannak telve. És valószínűleg akkor is, mint most, csakhogy az ellenkező oldalról, durva utilitárius, nihilisztikus, az ideálokat, a legmagasabb jogelveket lábbal taposó elméletnek fogják mondani azt, a melyet mi tanítunk, hogy a szabadság is, korlátozás is minden esetben annyiban igazolt, mennyiben az emberi szükségletek fedezése szempontjából hasznos.

Hogy a szóban forgó szabadsági elmélet annyira elterjedt, annak további oka azon kívül, hogy (mint láttuk) az emberek

önként vitettek feléje, az a tény is, hogy az, t. i. a szabadság föltétlen jogosultságának elmélete kitűnő eszköz volt arra, hogy az emberek a fennálló, káros korlátok ledöntésére tüzel-
tessenek.

Így keletkezett tehát ezen elmélet. Abból a lényből, hogy az emberek a föld egy bizonyos kis részén, bizonyos időpontban némely tereken bizonyos újjászervezést némely létező szervezetek, kötelező összeműködések, megkötések megszüntetését, de másoknak fentartását, sőt újaknak létrehozását találták célszerűnek, az újjáalakítás hevében az a túlzó elmélet támadt, hogy ama tereken a szabadság minden célszerűségi meggondolástól független legmagasabb jogelv; oly elmélet, a melyhez senki hű nem maradhat, azok sem, a kik hirdetik; oly elmélet, a mely a maga alkalmiságának és jelentéktelenségének bélyegét homlokán hordja, mert igazán lehetetlen megérteni, miért volnának épen azok az embert megillető ősjogok, a melyeket felsorolni szokás és nem például a házasságkötés joga avval, a kit elvonnunk tetszik és a tetszésünk szerinti séta vagy játék sat. joga; oly elmélet, a mely világosan bizonyítja, mennyire nem fejezik ki a célszerűségtől független, abszolút elméletek és felfogások az igazi meggondolásokat, a melyek az embereket a jogalkotásnál vezetik.

A szabadságjogok ezen elméletére való hivatkozással, a mely ma szokásos, a mikor a hivatkozó törekvései ezen elmélettel egybehanganak, föl kell hagynunk. Ilyen törekvéseinket ne ezen összhanggal, hanem *érdemlequesen*, jótékony hatásukkal igazoljuk, — elég jó érv az. Vallásszabadsági politikánk mellett ne avval érveljünk, hogy az államnak nincs jogában az egyéni meggyőződésekbe belenyúlni, hanem avval, hogy a különbségek, mely azon vallások dogmabeli tanai közt van, a melyek között szabadságot és egyenlőséget kívánunk, az emberek jóléte szempontjából súlyt nem tulajdonítunk.*) A forgalmi szabadságot minden esetben, a

*) A divó szabadságjogi elméletet feladni kétségkívül az u. n. vallásszabadság terén esik az embereknek leginkább nehezükre. Oly élénken állanak az emberek előtt az üldözések, a melyek a vallásszabadság elvének címe alatt szüntek meg, és oly sokszor hallották, hogy az államnak a vallási meggyőződésekbe belenyúlnia, vallásos meggyőződéseket üldöznie nem szabad, hogy e tan igazsága teljesen áthatja lelküket. Ámde épenséggel nem igaz, hogy az u. n. vallásszabadság hívei a vallásszabadság általuk vallott elvét követik és nem igaz, mintha az felelne meg legjobban az emberek jólétének. Ellenkezőleg, az emberek mindig és ma is bizonyos meggyőződések terjesztésének és mások megakadályozásának elvét követték és követik és a vallásszabadsági elmélet egyik leggyönyörűbb példája annak, hogy a magyarzatok, a melyeket az emberek cselek-

mikor azt szükségesnek találjuk, közgazdasági hasznáért, ne pedig mint emberi jogot indokoljuk. A helytelen törekvéseket pedig ne avval cáfoljuk, hogy az emberi jogokkal, hanem, hogy az emberi jóléttel ellenkeznek, — elég hatalmas cáfolat az. Így sohasem fogunk önmagunkkal ellentétbe jutni. Saját jótékony törekvéseinket pedig, a melyek a szabadságjogok elméletével ellenkeznek, ne bújtsuk hazug érvekkel ezen elmélet mezébe, — nincs arra szükségük; mert nem a szabadság — a szellemi és a gazdasági szabadság önmagában — szülőanya az újabbkor haladásának, hanem a felszabadulás *kezdetleges* szellemi és gazdasági szervezet

veséikről és jogukról adnak, nem fejezik ki igazi meggyőződéseiket, a jog igazi okait. A vallásszabadság elvét hirdető emberek ma is meggátolják a mormon (többnejűségi) vagy a nazarénus (a honvédelmet gátló) vallás terjesztését, mert e vallások tanait nyilván helytelennek tekintik. A katolikus, a protestáns és a zsidó vallások között nem azért engednek szabadságot, mert meggyőződésük volna, hogy az államnak a vallásos meggyőzésekbe nyúlnia nem szabad, hanem mert az igazság, mert a jólét szempontjából közönyösnek tartják az e hitvallások közötti különbségeket, e vallások egymással megegyező gyakorlati tanait pedig — az emberek jólétével megegyezőnek, sőt azt előmozdítóknak tartják. A vallás- vagy felekezetenélküliséget is azért engedik meg, mert azt tartják, hogy a mellett erkölcsös, helyes élet lehetséges. Nem a lelkiismereti szabadság korlátozhatatlanságának formális, ősjogi elve alapján áll tehát az u. n. vallásszabadsági mozgalom, hanem a speciális vallási tanok közönyösségének érdemleges meggyőződése alapján. Az u. n. vallásszabadság oka nem azon meggyőződés, hogy az államnak az egyéni meggyőzésekbe belenyúlnia nem szabad, hanem a vallásos hit és különösen a speciális vallások iránti hit megcsökkenése. A ki azt hiszi, hogy az emberek boldogsága itt vagy a túlvilágon bizonyos szertartásoktól függ, az helyesnek fogja találni annak minden módon való biztosítását, hogy az emberek e szertartásokat végezzék: épúgy, a hogy minden erővel biztosítja, hogy katonáskodjanak, ne lopjanak, ne raboljanak, büntetetre serkentő, avagy hazafiatlan, vagy a társadalom okvetlenül szükséges rendjét megbontó tanokat ne hirdessenek, és épúgy fogja akarni, hogy az igaz vallás az iskolákban taníttassék és a hivatalviselés főfeltétele legyen, mint a hogy azt ma az igaz erkölcsre, a hazafiságra, az alapvető intézmények iránti hűségre vonatkozólag követelik.

Ámde a vallásszabadság elvét hirdető politikusok még a szabadoknak hirdetett vallások teljes szabadságát sem képesek megengedni, mert e vallásoknak is vannak tanai, a melyek ellentétben vannak azon intézményekkel, a melyeket a politikusok a mai ismeretek szerint az emberek jólétére célszerűeknek találnak, így kötelezik a katolikust, hogy az iskolában anatómával sújtott tanokat tanuljon, oly házasságjognak engedelmessédjék, mely saját papjainak tanítása szerint vallásával ellenkezik, így kötelezik a zsidó katonát, hogy tiltott étkeket egyék, a zsidó hivatalnokot, hogy szombaton dolgozzék sat. Sőt idővel a vallásoknak szabadon hagyott része is mindinkább fogy, az államférfiak mindinkább jobban és ellenállhatlanul affelé sodortatnak, hogy a vallások leg-elméletibb tanításait is rossz szemmel nézzék, mert tényleg nincs oly vallási

alól és evvel egy haladottabb szellemi és gazdasági állami *politika* és *szervezkedés* létrejött. Egy egyetlen ősjogot vagy emberi jogot ismerjünk el, a boldogsághoz, az emberi szükségletek lehető legjobb fedezéséhez való jogot.

A szabadsági elmélet helytelenségét pedig egészen határozottan hirdessük. Ne elégedjünk meg azon (némely környezetben előforduló) korlátozásával, mely szerint az embereket ama szabadságjogok megilletik, de csak addig a határig, a meddig a célszerűséggel nem ellenkeznek. Az emberi ősjogok elméletének ily értelemben való elfogadása teljesen üres beszéd. Midőn úgyis

tan, a mint nincs általában oly tan, a mely közönyös volna az emberek jólétére, afféle sodortatnak, hogy magát a vallásos szellemet és a vallásnitást megszorítsák, mert nem képesek kormányozni, ha oly tanítások terjesztetnek a nép között, hogy a betegségek, vagy a jégeső a bűnök következményei vagy olyanok, a melyeknek logikai folyománya, hogy a beteg tehenet inkább gyógyítják meg vallásos cselekedetek, mint állatorvosi kezelés.

Evvel szemben már most az a meglepő dolog áll elő, hogy maga a katolikus egyház azt mondja, hogy a vallásszabadság van megtámadva és hogy az egyház maga nem kíván egyebet, mint vallásszabadságot. E panaszával az egyháznak igaza van és az igazságnak érdekes győzelme ez, mert világosan kitünteti, hogy a mit vallásszabadságnak neveznek, az *nem* a meggyőződések szabadságának és korlátozhatatlanságának elvén alapuló *vallásszabadsági*, hanem az állam beavatkozási jogán alapuló *felvilágosítási* politika és ilyen volt kezdettől fogva, a reformáció óta.

De az államférfiak, a politikusok ezt nem akarják bevallani, hanem a vallásszabadság elméletének szóval való hirdetése mellett még egyéb hamis elméleteket csinálnak, csak gondolkozásuk igazi folyamatát nem látják át, illetőleg nem mondják ki Azt hirdetik például, hogy ők teljesen szabad vallást és egyházat akarnak, csakhogy „a vallás és az egyház nem hagyatkozhatik a világi dolgokba, a jogba, a politikába, a vallás, az egyház a földöntúli, a szellemi életre vonatkozik.” Ámde e tan teljesen hamis ; a vallás tanai ugyanazon földi magaviseletre vonatkoznak, a melyekre a jog szabályai és az állam intézményei. És ha az államférfiak ily értelemben engedik meg a vallás szabadságát, akkor már nem a katolikus, vagy a protestáns vagy a zsidó vallás szabadságát engedik meg, hanem egy pusztán általuk koncipiált, megcsökkent vallását. Legyünk meggyőződve róla, ha a vallások valamelyike olyan tanokat hirdetne és istápolna, a melyek az államférfiak nézeteivel és törekvéseivel egyeznek, akkor ezek ép oly meggyőződéssel hirdetnék „a tevékeny, a világi életet javító” vallás és egyház jogosultságának elméletét, a mily meggyőződéssel hirdetik most az éteri, a „pusztán a túlvilági életre, az Istenhez való viszonyra vonatkozó vallás” elméletét, hiszen ma is a legnagyobb elismeréssel fogadják az egyház hazafias vagy a felvilágosodás felé vivő földi politikai törekvéseit. — Még sem akarják azonban bevallani, hogy ők a vallást annyiban támogatják, a mennyiben tanait helyeseknek találják és annyiban elnyomják, a mennyiben helyteleneknek találják.

E megcsökkent, ezen ártatlanná tett egyházra nézve értik azután az

általában el van ismerve, hogy a jognak az emberi cselekvés csupán a célszerűség szempontjából szabad korlátoznia; midőn az ősjogok elmélete annak hirdetésében áll, hogy az e szempontból történő szabályozások közepette bizonyos szabadságoknak feltétlenül érintetleneknek kell maradniok. midőn az, a mit ama túlzottan formulázott elmélet igazán mondani akar, abban áll, hogy bizonyos vitás tereken *a szabadság a célszerű*: valóságos kifosztása azon elméletnek minden tartalmából az a tan, hogy az embert az ősjogok a célszerűség határain belül illetik meg. Még üresebb beszéd azonban, ha — mint szintén némely könyvekben olvasható — a szabadságjogok között szerepel vagy azokat mind magában foglalja: jog a szabad működésre a jog határain belül. Ne elégedjünk meg továbbá a szabadsági elmélet azon korlátozásával sem, a mely szerint az embereket ama szabadságjogul megilletik, de csak addig, míg az *állam* létevel vagy jogával rendjével -nem ellenkeznek. A valláspolitikai vitákban nálunk gyakran lehetett hallani, hogy az embert a vallásszabadság meg

államférfiak a „szabad egyház a szabad államban” való elvet, mert különben ezen, a legmagasabb politikai bölcsesség és az emberi jogok folyományaképp hirdetett elv képtelenség; képtelenség ugyanis, hogy két, egymástól független tekintély rendezze az ember cselekvőségét. De mint mondtuk, e megnyírbált egyházra, a legelméletibb vallási tanokra és egyházi intézményekre nézve sem tartható fenn állandóan ezen elv, az ma csak átmenet.

Így az egész vallásszabadsági elmélet hamis és tényleg senki sem követ és nem követheti és annak mezébe egy érdemleges meggyőződéseket kényszerrel keresztülvívő, másokat elnyomó állami politika van öltöztetve. Az emberek ma is minden erővel terjesztik azokat a meggyőződéseket, a melyeket helyeseknek tartanak és elnyomják azokat, a melyeket veszélyeseknek tartanak, csak úgy a mint tették azt a középkorban és joggal teszik azt ma ép úgy, amint joggal tették akkor.

Látjuk ebből, hogy a felvilágosodás hívének egy csepp sem kel zavarba jönnie azért, mert a vallásszabadság szokásos elméletét és frázisát elvesszük tőle. Ő úgy sem a vallásszabadság, hanem a felvilágosodottság híve és joggal csak annak vallhatja magát. Ha pedig a felvilágosodásnak, az emberi gondolkodás haladásának ellenesei állanak vele szemben a vallásszabadság elmélet alapjára és azt kérdik tőle, honnan veszi bátorságot és a jogot, hogy az egyes lelkiismereti szabadságba beleavatkozzék, azt felelheti: ugyan onnan a honnan Nagy Károly és Szent István és azok tanácsadói, midőn a kereszténység terjesztésére felhasználták az állam hatalmát szemben a kezdetlegesebb ősi vallással és ugyanonnan, a honnan az állam ma is veszi midőn általában hasznos és erkölcsös tanokat terjeszt és ellenkező természetűeket elnyom, vagyis onnan, hogy meg van győződve, hogy a tanok, a melyek terjesztését kívánja, az igazak és azok terjesztése biztosítja az emberek javát, sőt azt felelheti, hogy ő a felvilágosodás és haladás ugyanazon állami politikáját *folytatja*, a mely a középkor e radikálisainak dicsősége.

illeti, a meddig az az állami törvényekbe nem ütközik. Ez a jóindulatú államimádás egészen felületes, nyárspolgári beszéd. *Először* mert nem az állam léte vagy érdekei a végső cél, hanem az emberek léte és jóléte; és ha egyik végső cél volna is, még mindig kétségtelen, hogy az emberek jóléte egy másik végső cél és kérdés maradna, miért hogy csak az döntő és nem ez is. *Másodszor*, mert midőn *de lege ferenda*, a társadalom berendezéséről, a jog fölveiről beszélünk, a létező állami törvények korlátot nem képezhetnek. Ha bizonyos törekvések az állami törvényekkel összeütköznek, kérdés marad, a törekvéseknek kell-e engedniük vagy a törvényeknek. Ezt pedig a szerint kell eldönteni vajjon e törekvések avagy a törvények felelnek-e meg jobban az emberi jólétnek. A fel fogás, a melyet itt bírálunk, époly túlzott föltétlenséggel állítja oda a létező állami jog szentségét, mint a vallásos törekvések a középkori egyházi szerkezet és vallási dogmák érinthetlenségét.

20. Az intézmények, a melyekről az előző szakaszban szó lottunk, természetesen nem is örökkévaló intézmények, a mint a szóban forgó elmélet hívei tanítják: Ellenkezőleg, már világos jelei vannak például, hogy nem fog megmaradni a mai forgalmi szabadság. És nemcsak, hogy a mai intézmények nem örökkévalók, nemcsak hogy meg fognak változni, de bizonyos az is, hogy a jogintézmények még bekövetkező változása a messze jövőben minden konkrét fogalmat túl fog haladni, a melyet ma róla alkothatnánk, vagyis beláthatatlan. És ennek felismerése egy további alkalmazása a belátásos elméletnek.

Hogy a jognak változnia kell, hogy a jövőben is változni fog, hogy az intézmények, a melyeket ma a jog ideáljának szoktak tartani, valamikor nevetségesen tökéletleneknek fognak feltűnni, ez oly tan, a melyet a történeti iskola is vallott vagy legalább sejtetett. De a maga tökéletlenségénél fogva, a melylyel a jog változását az érzelmek, a népszellem változásának, ezt pedig a viszonyok, a körülmények lélektanilag közelebb nem jellemzett befolyásának, illetőleg a viszonyok, a körülmények változásának tulajdonította, mégsem adott képet a jövőben változások szükségszerű terjedelméről, csak ha felismerjük, hogy a jog változása az emberi ismeretek haladásának, mégpedig a jogtól látszólag legtávolabb állók, a technikaiak, a természettudományiak haladásának is, szükségszerű következménye, derülnek föl előttünk ama bekövetkezendő változásnak nagy méretei. Mert ezen ismereteink jövőben haladásának terjedelme beláthatatlan és azért a jog szükségszerű fejlődésének terjedelme és iránya is beláthatatlan.

Erről meg leszünk győződve, ha csak arra gondolunk, hogy ismereteink ma már belátható, valószínű gyarapodása mily új jogintézményeket kell, hogy létrehozson. Nézzünk egy-két példát.

Lehetetlen fölteni, hogy az emberiség örökké annyira figyelmen kívül hagyja a maga szaporodásánál az átöröklés tényeit és annyira ne gyakoroljon kiválasztást, a mennyire az ma történik, mikor az állattenyésztés terén eljárása sokkal észszerűbb. Valószínű, hogy utódaink valamikor az átöröklés pontos törvényeit fogják ismerni. Kétségtelen, hogy ekkor egyéni hajlamaik is arra fogják őket vinni, hogy e törvényeket a nemi kiválasztásnál szem előtt tartsák, de mint minden célszerű, erkölcsös és egészséges eljárás terén, ezen a téren is lesznek ellenkező hajlamok. Lehetetlen azért fölteni, hogy akkor az emberek ne biztosítsák jogi kényszerrel is az emberi faj lehető legjobb kiképzését, a boldogságot hátráltató rossz tulajdonságok és alsórendűség elnyomását. Mily átalakulása a nemi és házassági jogoknak következik ebből !*)

Gondoljunk továbbá a megelőző fegyelmező és nevelő intézmények ama növekvésére, a melyet élettani-lélektani ismereteink szaporodása valószínűleg létre fog hozni; gondoljunk a jutalmazási és büntetési jogoknak ama módosulásaira, a melyeknek e gyarapodással járnia kell. Gondoljunk azon változásra, a melyet az élelmi szereknek földművelés nélkül való előállítására a foglalkozási ágakban és a társadalom tagosulásában, vagy a levegőbeli

*) A ki visszataszítónak, elviselhetlennek és azért lehetetlennek tartja az állam ily irányú kényszerét, gondolja meg, hogy az állam ma is kényszerrel akadályozza meg a vérrokonok nemi érintkezését; továbbá a hadkötelezettség címén és egyenesen is megállapítja a házasság minimális korát tehát megszorítja az illetők szabad elhatározását. Gondolja meg továbbá az illető, hogy az állam ugyancsak a hadkötelezettség szempontjából megvizsgálja és nyilvánosságra hozza polgárai egészségi állapotát. A megszokás rabjai lévén, oly annyira nehezünkre esik elképzelni azt, a mi még nincs és oly természetesnek találjuk azt, a mi van, hogy gyakran éppen az oly tervezett intézményeket és állapotokat találjuk lehetetleneknek, elviselhetleneknek, a melyekhez teljesen hasonlókat ma egész természeteseknek érzünk, így például elviselhetlennek találják némelyek a szocialisztikus társadalmi tervekben, hogy azok szerint az elmebolíleg kiválóknak is egyszerű, testi munkát lennének kénytelenek végezni. Nos nem szólva arról, vajjon a társadalom szocialisztikus berendezése igazán magával hozza-e ennek szükségét (a mi kérdéses), kétségtelen, hogy az általános hadkötelezettség ma is ugyan azt jelenti mint e föltevészerű általános testi munkakötelezettség, továbbá, hogy a szellemi munkások egy része ma egészségi okokból önként végzi ily munka egy bizonyos mennyiségét.

közlekedés az államalakulásban előidézhet. Ismereteink mind e gyarapodásai ma már meg vannak kezdve.

Az emberiség gondolkodóinak egyik legnagyobbika, Spencer, ki valamennyi ember között, a kiről tudomásunk van, leghatározottabb és legmerészebb véleményt fejezett ki az emberiség bekövetkezendő haladásáról, *Justice* című művében mégis az örökkévaló, ideális jogot akarta megállapítani. Kísérlete azonban oly kezdetleges, mintha igen kis gondolkodó műve volna. Habár a jog még lehető távoli változásait ma be nem láthatjuk, nagyon világosan beláthatjuk, miféle változásai lesznek és kívánatosak a közeli jövőben. De Spencer még ezt sem látta át.

Azt a tant, hogy a jog folyton változni fog, az, hogy intézmények, a melyeket az egyik korban tökéleteseknek tartanak, a következő korban már károsaknak tűnnek föl, gyakran kétségbe ejtő tannak szokták tekinteni. Kétségtelenül van e változásban fájdalmas. E tény képezi például az *Ember tragédiájá-nak* (Madách) egyik tragikumát; a másik az emberiség elkerülhetetlen elenyészte. És valóban, ha ama tényt csupán azon világitásban nézzük, a melybe a történeti iskola helyezte, úgy az könnyen tisztán szomorúnak tűnhetik fel, Madách műve a 18-ik században talán nem született volna meg. Mihelyt azonban felismerjük, hogy a hajlamok, eszmények és intézmények ama folytonos változása voltaképp azt jelenti, hogy az emberek folyton jobb eszközökkel elégítik ki szükségleteiket, hogy a változás legnagyobb-részt javulás, az örömök szaporodása, a fájdalomnak csökkenése; ama változás rögtön vigasztalónak és kívánatosnak tűnik fel, bár fájdalmassága ezáltal sem tűnhetik el tökéletesen. A történeti iskola hívei is látták (de azt is csak valamennyire), hogy ama változás az emberek javára van, hogy például az újkor fájdalommentesebb, mint volt a középkor, de nem vezetvén vissza az érzelmek változását a belátás és a tapasztalatok gyarapodására, hanem „körülmények, viszonyok” befolyására, nem mutathatták meg, mint visz e befolyás épen javulásra. Habár az igazság nem lehet csupán örvendetes és vigasztaló, mert a tények sem mind örvendetesek és vigasztalók, hanem fájdalmasak, mint a halál, a testi és lelki szenvedés, a már kiképzett szervezetek fájdalmas újjá képzése (és igen rossz szolgálatot tesz az emberiségnek, a ki o tényeket vigasztaló hazugságokkal elfödi) mégis ra akartunk mutatni a relativitásról szóló elméletünk vigasztaló voltára a történeti iskola relativitási tanával szemben és ez a belátásos elméletünk egy további alkalmazása.

A folytonos változás tanát avval is szokták vádolni, hogy

elveszi az emberektől a hitet, az ideált és skepszissel tölti el őket, nem nyújt nekik vezéreszmét politikai viselkedésük számára. És valóban az, aki a belátásnak általunk vallott elméletét elfogadja nem tekinthet semmi létező intézményt tökéletesnek, ideálisnak és örökkévalónak. Az nem mondhatja a költözködési szabadságot vagy a vallásszabadságot célszerűségi meggondolástól és mérlegeléstől független, örökkévaló, az ember természetéből folvó intézményeknek és nem használhatja azt a frazeológiát, a mely ezen elméletből ránk ragadt, de nem is fog folyton ellentétbe jönni a maga saját elméleteivel. Az ösztönszerűségi iskola ezen ideálok helyett valóban nem ad új ideálokat, a mint a történeti iskola a 18-ik század ideáljait megszüntetvén, nem is adott új vezető eszmét a világnak. De a belátásnak általunk vallott elmélete midőn az úgysis okvetlenül megszűnendő, időleges ideálokat megszünteti, azok helyett egy örökkévaló ideált és vezető elvet ad jogalkotásunknak és ez *a világ törvényeinek folyton jobb megismerése és szükségleteinknek ismereteink e gyarapodása segélyével való folyton jobb kielégítése*. Ez az állandó a jog folytonos változásai közepette; ez az emberiség ideálja és vezérelve minden téren, ez kell, hogy legyen a jogalkotás terén is és nem bizonyos kor ismereteihez kötött időleges merev és vénülő ideál.

Míg ma az emberek, látva a jót, a melyet a tanok és intézmények bizonyos csoportja nyújtott és nyújt, speciálisan azt teszik a maguk rajongásának tárgyává és gyűlölettel nézik az oly új tanokat és intézményeket, a melyek azokkal ellenkeznek, addig az elméletünk folyománya, hogy amazokat mint az emberi ismeretek haladásának úgy szakát megbecsüljék, de az újakat mint ugyanannak egy másik szakát azokkal ne ellentétbe helyezzék, hanem *sub specie aeternitatis* azonosítják. A kereszténységnek és a felvilágosodásnak terjesztése, nemzeti és világállam megteremtése, kis területre szorítókozó közgazdaságoknak nagykörű szabad közgazdasággal való helyettesítése és ennek ismét szervezése és szabatosítása egy ugyanazon haladás folytatólagos szakaként kell, hogy tűnjenek fel előttük. E gondolat kétségkívül ma sem teljesen idegen az emberek előtt. Hogy az ideáloknak változniuk kell, hogy e változás mögött a haladás egységes folyamata rejlik, azt ma is meglehetősen általánosan érzik az emberek; de ma a gyakorlatban amaz igazságokra nem alkalmazkodnak eléggé. A különböző sőt egymással ellentétes érzelmek és eszmények azon elemzése és szükségleti alapjuk tekintetében való amaz azonosítása, a melyből elméletünk kiindult, szilárdabb alapra helyezi és azért kényszerítőbbé teszi e gondolatot.

És evvel érünk elméletünk egy további alkalmazásához. Az ellenállás és harc, a szenvedések és vérontás, a melybe a jog nagyobb mérvű átalakításai rendszerint kerülnek, főleg- az emberek azon téves hitéből erednek, hogy a létező jogot örök időre fentartani lehet és hogy annak legnagyobb részében való fentartása a természetes, megváltoztatása pedig kivételes, a dolgok természetes rendjét zavaró valami. Ha azonban az embereket áthatja az a gondolat, hogy a jog változása az ismeretek gyarapodásának természetes következménye, akkor ugyanazon bizalommal és rokonszenvvel fogják vizsgálni a jogra vonatkozó új javaslatokat, a melylyel a tehnikai haladás terveit fogadják, nem fognak harcolni a lehetetlenségért és a nagy átalakulások kevesebb áldozattal fognak végbemenni, mint a mennyivel ma végbemennek. Kevesebb sanyargatásával és drága véráldozatával az úttörőknek is. Az ellentétes ideálok azon *sub specie aeternitatis* való azonosítása maga után vonja az egymással ellentétes irányú apostolok *sub specie aeternitatis* való azonosítását is, az újabbaknak azok utódai-ként való felfogását, a kik ellen ők maguk harcolnak és a kik kétségtelenül velők egy táborban lennének, ha egy korban él-
nének.

21. A belátásos elméletnek ezen a jövőre vonatkozó egészen általános alkalmazásáról térjünk át annak, ugyancsak a jövőre vonatkozó valamivel különösebb alkalmazására.

Egyike azon okoknak, a miért az embereknek oly nehéz elhinniök, hogy bizonyos még oly kétségtelenül célszerű új intézmények is a jövőben létet fognak nyerni, az a tény, hogy azok nagy mértékben ellenkeznek az emberek jelenlegi érzelmeivel. Az általunk előadott elmélet arra tanít meg bennünket, hogy ezen érzelmek nem képeznek oly erős akadályt, a milyennek első pillanatban látszanak, mert amaz intézmények célszerűségének felismerése maga aláássa a mai érzelmeket és új érzelmeket teremt.

Más dívó fejlődési elméletek is megjósolják az emberi érzelmeknek a jövőben való nagymérvű fejlődését, így különösen Spencernek folyton visszatérő témája e tétel. Ámde (mint már mondtuk) Spencer, ki *Psychology*-jában kifejti, hogy az érzelmek tapasztalaton alapulnak, szociológiai, politikai elméleteiben hűtelenné lesz e tanhoz és az emberek érzelmeinek változását nem felvilágosítástól, hanem fegyelmezéstől várja, azért azt igen lassú folyamatnak tartja és az érzelmek nagymérvű változását mindig az igen távol jövőbe helyezi. A mi elméletünk az emberi

érzelmeik változását éppen a felvilágosodástól és felvilágosítástól az ismeretek gyarapodásától várja és ezen elmélet szerint az emberi érzelmek változása sokkal könnyebb és gyorsabb folyamat mind a milyennek azt Spencer felfogja.

Vigyük át ezt az igazságot gyakorlati térre! A haladás apostolai-, a kik az embereket a létezőknél célszerűbb, de jelen érzelmeikkel ellenkező intézmények létesítésére akarják bírni, a legnagyobb nehézséget gyakran az emberek ellenkező érzelmeiben találják. Gyakran azt hiszik, hogy a javasolt intézmények célszerűségének bebizonyítása elégtelen a létező érzelmeikkel szemben. Ez tévedés. Az 6 feladatuk ama célszerűséget újra és újra bebizonyítani; ez maga képes a létező érzelmeiket módosítani.

A jog javításának ellenesei a javítás szándéka ellen igen gyakran hivatkoznak a létező érzelmeire, a melyek a javasolt intézményekkel ellenkeznek és mint természetes érzelmeire mutatnak rájuk. Ha ezalatt azt értik, hogy a létező intézmények és érzelmek bizonyos mély szükségleteknek, az emberek bizonyos mely alaptulajdonságainak felelnek meg, úgy ebben igazuk van. De ha azt értik alatta, hogy az ismeretek gyarapodása, a pusztá célszerűségi belátás, mint mesterséges folyamat, nem képes a természetes érzelmeiken változtatni, akkor nincs igazuk. Ezen érvelésükkel szemben a haladás híveinek feladata, elméletünk alkalmazásával, az ismert fejlődési adatok alapján minden egyes esetben kimutatni, hogy a létező intézmények is célszerűségi belátások, ismeretek következményei, sőt egyeseknek céltudatos alkotásai és hogy a létező érzelmek is ily ismeretekből, belátásból fejlődtek ki; továbbá hogy a célszerű módosítás csak ama műit folyamatnak époly természetes folytatása és végre hogy az új intézményeknek megfelelőleg új érzelmek fognak keletkezni, a melyek lényegükben megegyezők a jelen érzelmeikkel, mert *az embernek, az emberi léleknek ugyanazon szükségleteit, hajlamait elégítik ki, csak még boldogítóbbak lesznek*, mert jobban, teljesebben elégítik ki azokat és így az emberi élet a jelen érzelmek módosulása által nem hogy sivárabb, de még gazdagabb lesz.

Szép feladat volna egyes ma létező és legtermészetesebbeknek, legmélyebbeknek, helyettesíthetlenneknek tartott érzelmekre nézve kimutatni, hogy az ismeretek fejlődése azoknak másokkal való helyettesítésére igen is vihet, sőt okvetlenül vinni fog. De a jövőre vonatkozó ily elmékedésnek ezen helyen el kell maradnia és különösebb fejtegetések sorára kell várnia. A jövőre való utalás helyett a múltból akarjuk néhány példáját adni annak, hogy a jog fejlődésének igen fontos szakai ellentétben voltak az oly

érzelmeikkel, a melyek (ha egyetlen érzelem is) kétségtelenül megérdemlik a természetes érzelmek nevét.

Az ember egyik legtermészetesebb érzelve kétségtelenül, hogy vágyik mindazon javak után, a melyeket szükségletei fedezésére felhasználhat. Mégis keletkezett az enyém és tied fogalma, az egész vagyonyjog, nagyrészt azért, mert az emberek belátták, hogy szükségleteiket amaz érzelmeik elnyomásával jobban elégíthetik ki. Az embernek egy másik legtermészetesebb érzelve minden esetre, hogy boszut álljon, ha magát sértettnek véli. Mindazonáltal támadt ezen érzelmenek elnyomása és a sérelem megítélésének és büntetésének a közhatalomra bízása, kétségtelenül azért, mert a boszura vivő szükséglet így jobban elégíttetik ki. Meglepő tény, de tény, hogy a házasság is természetes érzelmek elnyomásából keletkezett, az ezen érzelmek alapját képező szükségletek jobb fedezése végett. A kezdetleges emberekre nézve az volt természetes, hogy testvéreivel, a kikkel együtt növekedett föl és összeszokott, élje végig az életet, gazdálkodjék, munkálkodjék össze, azokat támogassa és azoktól támogattassék és kezdetben a nemi ösztön és a szerelem nem is elég e természetes közösség, a vérrokonsági kötelék felbontására, házasságot nem teremt. Csak később látszik célszerűbbnek elhagyni a „természetes” élettársakat és kikeresni magának a legmegfelelőbbet, egyesítve a nemi és a dolgozó társat, így a házasság és az azon alapuló család a legtermészetesebb kötelék felbontásán alapszik. És egyáltalán a gazdasági életnek egész későbbi magas fejlődése, az apai foglalkozáshoz és lakóhelyhez való ragaszkodásnak megszűnése, a testvérek helyett alkalmas munkatársak fölkeresése, szintén természetes érzelmek lábbaltapodása, a mely lábbaltapodás ugyanazon alapszükségletek jobb fedezésére vezetett, a melyek ama régi érzelmeket fentartották.

Mind e példák tanúsítják, mily csekély értékű érv célszerűeknek felismert intézményekkel szemben a „természetes” érzelmekre való hivatkozás. Az emberi haladás föltétele, hogy a belátás a meggyökerezett érzelmeket leküzdje. Kétségtelenül vannak természetes érzelmek, a melyeket leküzdni nem képes, de az elég nagy baj, ha a belátás helyes.

22. Azonban az emberek nemcsak azért nyomtak el a jog fejlődése folyamán bizonyos hajlamokat, mert az azok mögött rejlő szükségleteket új intézmények segélyével jobban elégíthették ki, hanem gyakran elnyomtak hajlamokat mindörökre, azokat soha vagy oly teljesen soha többé ki nem elégíthetve, más fon-

tosabb, nagyobb fájdalmat jelentő szükségletek jobb kielégítés kedvéért.

Nézzünk egy-két példát.

Főnnebb láttuk, hogy a házasság csak a vérrokonok iránti érzelmek elnyomásával volt lehető (és lehető ma is, ezt a férjhez menő leányok nagyon fájdalmasan érzik) de azt a hasznot és gyönyört, a melyet a megszokott társakkal való együttlét és együttmunkálkodás jelentett, a kiválasztott és azért még megfelelőbb társsal való együttlétei helyettesítette és így a társaság, kölcsönös támogatás, szeretet iránti szükségletet még jobban elégítette ki. Ámde másfelől a házasság és az egész nemi jog és erkölcs egy hajlamnak t. i. a nemi ösztönnek megszorítását is jelenti, a mely nem elégítet ki teljesebben ezen jog és erkölcs keretén belül, vagyis a házasság és a nemi jog és erkölcs e hajlamról való részleges lemondást jelent.

E lemondás oka pedig, hogy az egyéb, fontosabb szükségletek jobb kielégítését biztosítja. A nemi mértékletesség követelménye és az ingert enyhítő illem; a leányok tartózkodásának szabálya mindaddig, míg az ő és gyermekeiktől való gondoskodás biztosítva nincs; a házasság és annak kizárólagossága, zárt sága, szentsége, vagyis az az intézmény, hogy a nemi szükséglet kielégítése biztosított. de a pillanatnyi felhevülés és vonzalom minden más nembeli, tetsző egyén birhatásának vágya, ezen oly „természetes” hajlam ki nem elégíthető és hogy így ezen intézménynek úgy pozitív, mint negatív oldala által a figyelem a nemi ösztöntől elfordíttatik, az izgalom és a versengés enyhíttetik; mindezek azért jöttek létre, mert az élet nehézsége, a termelés korlátozottsága, a kitarató munka és a magasabbrendű tehetségek kiképzésének szüksége kívánta; a helyes, a bölcs, a szép életnek tetszett inkább a nemi ösztönt megszorítani és egyéb az élet nyugalomát és egyéb szépségeit nagyobb mértékben biztosítani. A nemi erkölcs és illem, a nemi életbe való túlságos elmerülésnek az arról való beszélésnek, az avval való oszontációnak tilalma egészen ugyanabban bírja forrását, mint az a felfogás, hogy az evés, ivás túlzása, az arról való túlságos beszéd aljas és kerülendő és egészen ugyanabban, a miben minden mértékletesség, megtartóztatás, például a takarékoság. Innen van, hogy a nemi (és mindenféléi mértékletesség gyakran a papok különös szigorú kötelességévé tétetett, a kik a legmagasabb rendű és legkomolyabb munkát végzik és innen van, hogy a nemi erkölcs viszont lazább a társadalom azon osztályaiban, a melyek munkára, a jövőről való gondoskodásra, a jelen és a jövő élvezetek és szükségletek

összhangzásának folytonos szem előtt tartására, az összes erők lehető legnagyobb megfeszítésére kevésbé vannak szorulva; — oly tény, a melynek nemcsak megbotránkozás, hanem tudományos tanulság tárgyául is kell szolgálnia. Innen van továbbá, hogy egyének, a kik kiválóságukat már minden kétséget kizárólag bebizonyították, inkább engedik meg maguknak a nemi és egyéb mértékletesség sértését, íme egy hajlam elnyomása egyéb szükségletek kedvéért.*)

Vegyünk egy más példát. A gazdagabb nők saját társadalmunkban elnyomják gyermekeik önön emléikből való szoptatásának annyira természetes hajlamát szépség, egészség és szórakozásaik kedvéért.

Harmadik példa: A városi, az ipari és kereskedelmi élet lemondás volt bizonyos igen természetes hajlamokról, a friss levegőről, a napfényről, a nagyobb előny kedvéért.

Látjuk tehát, hogy az emberiség nemcsak általában belátás alapján teremti meg intézményeit, hanem a célszerűségi megfontolás egy különösebb határozott nemét végzi, a kisebb előnyt feláldozza a nagyobbért. Bármily banális, triviális pszichologia is legyen ez, az emberi intézmények fejlődése magyarázatának mégis mellőzhetetlen része, mert tény. E céltudatos választás a fejlődés egy általános vonásának különös esete. Mert a célszerűségi megfontolás által nem vezetett fejlődés terén is látjuk, hogy bizonyos tökéletesedések bizonyos más előnyök csökkenését, egyik szerv jobb kifejlődése egy másik szerv tökéletlenebbé válását vonja maga után.

Elméletünk e pótlásának is van kritikai gyakorlati alkalmazása. A jog javításának ellenesei gyakran megalégesznek avval, hogy bizonyos hátrányokra mutatnak, a melyekkel a jog valamely javasolt változtatása járna. Hogyan leszünk meg anélkül, a mihez ma szokva vagyunk, a mit ma élvezünk? E kérdéssel mutatnak rá a veszteségre, a melyet a jog változtatása maga után fog vonni. A fönnebbi fejtegetésből következik, hogy ez nem döntő érv. Bármily banális, triviális politikának tessék is, Mindig meg kell vizsgálni, vajjon a változtatás előnyei nem-e nagyobbak a hátrányoknál, a nyereség a veszteségnél. Az ember

*) A fönnebbi fejtegetés fölteszi, hogy pusztán a nemi ösztön kielégítését tekintve az emberek kívánatosabbnak tartanák a házasság és a nemi erkölcs hiányát; vagyis hogy maga az ember nemi természete nem vitt a mai nemi jogra és erkölcsre, sőt hogy az a nemi ösztön fájdalmas megszorítását jelenti; — ezt a szerző kétségtelen ténynek tekinti.

sokféle szépség, kényelem, kellemesség, szabadság nélkül melyet ma elkerülhetetlennek tart, elég könnyen meglehet, v azokból engedhet, áldozhat még nagyobb szépség, kényelem kellemesség, szabadság javára.*)

23. Tartsunk még egyszer szemlét a belátásos elmélet azon kritikai alkalmazásai felett, a melyeket a jelen fejezet magában foglal. Ezen alkalmazásokat olyanokra osztályozhatjuk, a melyek főleg a múltra, olyanokra, a melyek a jelenre és olyanokra, a melyek a jövőre vonatkoznak.

A *múltak* magyarázata a dívó felfogás szerint bizonyos történeti szellemet követel meg bennünk, t. i. annak felismerését, hogy a múltak emberei sajátos, a miénktől eltérő, gondolkodásmóddal és érzelmvilággal, lelkülettel bírtak; csak e sajátos lelkület képes a közkeletű felfogás szerint múlt jogát megmagyarázni. Szerintünk a múlt megmagyarázásának első föltétele (az igazi helyes történeti szellem) annak felismerése, hogy a múlt emberei lényegileg a mienkhez hasonló lelkülettel bírtak, csupán ismereteik voltak kezdetlegesebbek és csupán ezen történeti szellem és ezen ismeretek megállapítása vezet a múlt magyarázatra. A dívó felfogás szerint a múlt intézmények megmagyarázása végett mindenekelőtt a múltak embereinek erkölcsi érzéseit, vallását filozófiáját kell ismernünk. Szerintünk első sorban gazdaságukat, östermelésüket, iparukat, kereskedelmüket, közlekedésüket, tehnikájukat, hadakozási módjukat kell ismernünk, ez magyarázza meg úgy

*) Az emberi intézményeket gyakran úgy szokták tekinteni, mintha azok az emberi természet egy bizonyos jellemvonásának, egy bizonyos princípiumának felelnének meg és az intézmények fölötti vitákban gyakran egy ily jellemvonásra vagy princípiumra utalnak, a melyből bizonyos intézmény szüksége következik, a melynél fogva tehát ezen intézmény felel meg az emberi természetnek, így szoktak gondolkozni olyanok is, a kik emberi természetnek nem valami felületest, önkényest és tévest neveznek, hanem valami elemi, igazat, reális biológiai. Ámde e gondolkodás téves. Minden emberi intézmény az emberi természet számos, különböző, egymással ellentétes jellemvonásának, princípiumának következménye, a legkülönbözőbb, egymással összeütköző, ellentétes eszközöket kívánó szükségletek tekintetbe vételéből eredt, toldott-foldott mesterger alkotás és így kell tovább is az intézményeket alkotni. Az emberi intézmények a legkülönbözőbb okok bonyolódott szövvényes összeműködésének következményei, ezt szokták az általános fejlődéstani, természettudományi ösztönzéségi irány hívei mondani és evvel szokták kimenteni, hogy a jog jellemzéseinek magyarázatánál még csak oly kevéssé haladtak előre és evvel szoktak egyúttal a jogbölcselettől elrettenteni. Ennél termékenyebb az a tétel, hogy a jog intézményeit a legkülönbözőbb szükségletek tekintetbe vételével összehasonlító mérlegelésével alkotják meg az emberek.

jogukat mint erkölcsüket, filozófiájukat és vallásukat és általában magasabb szellemi életöket.

A közkeletű tan szerint kezdetleges korban a jog tartalmát a vallás határozza meg. Szerintünk e korban a vallás csupán a jognak formáját és utólagos, legmagasabb filozófiai igazolását adja és e korban is a jognak és a vallás cselekvési szabályainak tartalmát ugyanaz a reális célszerűségi meggondolás és felismerés dönti el, a mely azoknak minden korban forrása.

A *jelenbe* nézve azt láttuk, hogy az ősjogok, a szabadságjogok divatos elmélete helytelen és hogy annak nem szabad bennünket avval ellenkező, de hasznos intézmények létesítésétől visszatartania. Egy cseppet sem kell restelnünk annak bevallását, hogy általunk javasolt vagy helyeselt intézmények sértik ama szabadságjogokat, a melyeket amaz elmélet hirdetői úgymint folyton sértenek, a nélkül, hogy bevallanák; ha pedig ama jogokkal ellenkező, káros intézményeket ostromolunk, sohase tegyük ezen ellentétre, hanem az intézmények reális hátrányosságára való hivatkozással. Ez az eljárás legalább is époló hatásos lesz, a mellett az igazságnak megfelelő és nevelő hatású.

Ama gyakori váddal szemben, mely szerint az a tan, hogy a jog folyton változik és hogy folyton változnia kell, lesújtó, azt találtuk, hogy az a legnagyobb mértékben fölemelő, vigasztaló. Lesújtó csak akkor, ha föl nem ismerjük, hogy e folytonos változás egyúttal haladás, javulás, örömeik gyarapodása és fájdalmak csökkenése, mert megfelel az emberi ismeretek gyarapodásának, tehát ugyanoly örvendetes, mint minden haladás, mint a gazdaság, az ipar, a technika haladása, a mely szintén folytonos változás.

A *jövő* tekintetében megcáfoltuk azon nem ritka panaszt, mely szerint az a tan, hogy a jognak folyton változnia kell, megfosztja az embereket a vezető eszmétől, az ideáltól a jog terén. Ellenkezőleg azon eredményhez jutottunk, hogy e tan a legmagasabb ideált állítja föl, a természeti törvények ismeretének, a tudásnak folytonos gyarapítását és a jognak ahhoz való alkalmazását. Különösebb jogideált, ölkö idöre szólót azon elmélet, mely megállapítja, hogy a jog tartalmát a legkülönbözőbb, legelméletibb ismeretek határozzák meg, nem állíthat fel, a mint azt más fejlődési elméletek teszik, mert ama tény megállapításából következik az is hogy a jognak a távoli jövőben bekövetkező változása beláthatatlan.

Ezek azok a legáltalánosabb következtetések, a melyeket elméletünkben a jövőre nézve levonunk.

Ezekon kívül ugyancsak a jövőre nézve állattuk, hogy haladó embereknél célszerűeknek felismert új intézményekkel szemben nem képezhetnek állandó akadályt azok a fennálló értelmek, a melyek amaz intézményekkel ellentétesek, mert amaz intézmények célszerűségének belátása feloldani képes ez érzelmekeket.

Végül azt láttuk, hogy ama bíráló, a mely célszerű új intézmények javaslatával szemben oly gyakori, a mely t. i. rámutat azok bizonyos hátrányaira, nem döntő bíráló, hanem minden esetben azt kell vizsgálni, nem érne-e fel az előnyök a hátrányokkal. Közönséges igazság ez ugyan, de fontos gondolat, számos hiábavaló vita mellőzésére visz és a haladás barátjainak nem ritka zavarain segít.

Mozaikszerűen tarka legyen bár elméletünk alkalmazásainak e sorozata, reméljük, hogy nem haszontalan.

A belátás visszavezetése elemibb tényre.

24. A második fejezet végén tett ígéretünkhöz képest most megkísértjük a belátásnak, a mely mint láttuk, a jog szülő anyja, az emberi lélek elemibb tulajdonságára való visszavezetését. Ki akarjuk mutatni, hogy az a tény, hogy az emberek úgy cselekednek és jogot is azért és akkép alkotnak, mert és a mint azt szükségleteik fedezésére alkalmasnak találják, az emberi léleknek egy általánosabb és elemibb, a lélek egyéb, sőt összes működéseiben is nyilvánuló tulajdonságának egyik esete.

Az emberi léleknek ezen általános és elemi, minden lelki működésében mutatkozó tulajdonsága szükségkép egyszersmind az emberi idegrendszernek egy általános és elemi tulajdonságával függ: össze, arra vezethető vissza, mert hiszen a lélek összes működései tulajdonságai és képességei az idegrendszer bizonyos működéseivel kapcsolatosak, korrelatívek. Sőt lehetséges és előre is valószínű, hogy úgy a lélekre, a lelki működésre, mint az idegrendszerre és az abban történő mozgásokra nézve egy és ugyanazon módon írhatjuk le e tulajdonságot, a mint az több más tulajdonság tekintetében is lehetséges. Egy ugyanazon szóval állapítjuk meg például ugyanazon egyénben a lelki működések, a gondolatösszeköttetések, érzések, elhatározások és az idegíolyamati mozgások gyorsaságát, változatosságát stb. vagy annak ellenkezőjét.

Ama tulajdonságot, a melyre a belátást visszavezethetnek véljük, jobb is először anyagi, fiziológiai, az idegrendszert illető oldaláról tekintetbe venni, mielőtt annak pszichológiai, a lelki működést illető oldalára áttérünk, mert így e tulajdonságot jobban fogjuk megérteni és könnyebben fogjuk a gyanút kikerülni, hogy csak képletesen beszélünk és egyszersmind világosabban fog kitűnni, mennyire elemi ama tulajdonság.

Igaz, az idegrendszerben történő folyamatok természetét

közelebbről nem ismerjük, de abban nem kételkedünk, hogy azok mozgások, mint minden anyagi folyamat a világon. És ez teljesen elég arra, hogy e folyamatok bizonyos tulajdonságaiban szintén ne kételkedjünk, róluk tételeket felállítsunk. Oly tulajdonságok és tételek ezek, a melyekben minden más anyagmozgással osztoznak; az anyagmozgásra vonatkozó általános ismereteinket bizvást alkalmazhatjuk az idegekben végbemenő folyama'tokra is.

A tulajdonságot, a melyre a belátást visszavezetni megkísértjük, a következő szakaszban, legelőször is minden anyagmozgásra nézve fogjuk megállapítani, mert így bizonyossága az idegrendszerre nézve, elemi volta és realitása még jobban ki fog tűnni. A fejezet következő szakaszaiban fogjuk azután az általános tételt az élő lényekre, az idegrendszerre és a leiekre, az eszméltre alkalmazni.

Az idegéletre vonatkozó föltevések ezen módszerével, a mely tehát abban áll, hogy az anyagmozgások általános törvényeit alkalmazzuk az idegrendszerre is, szükségkép élniök kellett mindazoknak, a kik az idegrendszer működésére nézve egyáltalán valamilyen föltevéseket felállítottak, — és ezek mindenesetre jobban érdemlik meg hálánkat, mint akik ilyenektől egészen tartózkodtak — épen mivel az idegfolyamatok természetét közelebbről nem ismerjük és így ez jóformán az egyedüli módszer. Ugyané módszert alkalmazták például az oly kezdetleges föltevések készítői, mint a milyen az, hogy az idegekben az agytól a végtagokig egy folyadék folyik stb. E módszer alkalmazásában kiváló virtuozitást fejtett ki Spencer és nagy eredményeket ért el avval, igazán érthetőbbé tette előttünk az idegműködést. Kötelességem kijelenteni, hogy az ő hatása alatt született meg a belátás lelki folyamatának következő visszavezetése elemibb tényre és az 8 hatása nélkül az valószínűleg nem is született volna meg, a mi azonban nem jelenti azt, hogy ő tőle vétetett; műveiben abból semmi sincsen meg és kérdés, a belátásnak nem-e más magyarázatát tartaná-e ő helyesnek.

25. Ha valamely anyagrendszerben részeknek mozgásuk van, úgy maga e tény, mint ok működik arra, hogy egyrészt e rendszerben egyéb oly mozgások jöjjenek létre, a melyek amaz eredeti mozgást intenzitásban, térben vagy időben fokozzák, gyorsítják, térben kiterjesztik, akadályait csökkentik, másrészt oly mozgások ne jöjjenek létre, a melyek amaz eredeti mozgást megöngítik, akadályozzák.

Ezen általános tény többféle módon érvényesül.

Egyik legszembeütőbb esete, midőn a mozgó részek elmozdítják az útkövekben levő akadályokat; gyorsan, például, mikor a folyó víz áttöri a gátat vagy lassan, ha a folyóvíz magának nagyobb medret ás.

E ténynek egy másik megjelenési módja az, ha a mozgó részek nemcsak azáltal erősödnek mozgásukban, hogy egyszerűen elmozdítanak nyugvó részeket, hanem azáltal, hogy mozgásuk segítségével a másodlagosan megmozdított részekben szabaddá tesznek megakadályozott, potenciális mozgásokat, erőket vagy a mint ma mondani szokás, aktuális mozgásokat, potenciális energiát. Tehát a mozgó részek mozgásuk segítségével működőképpé tesznek más mozgásokat vagy erőket mintegy a maguk hasznára. Például, ha a folyóvíz aláás egy földdarabot, a melyen egy szikla nyugszik, a mely útját elzárja, a minél fogva a szikla lehull és a vízfolyás szabaddá válik. Vagy például a folyó víz elhárítja egy útjában levő víztömeg lefolyásának akadályait és ezáltal maga könnyebb lefolyást nyer. Ezen esetekben a folyóvíz működővé tette a maga hasznára a föld vonzó erejét.

Ily esetekben igaz, a mozgó részek esetleg oly átalakításokat hozhatnak létre, oly mozgásokat tehetnek szabaddá, amelyek nem erősítik, hanem csökkentik, sőt megszüntetik az eredeti mozgást; hiszen az eredmény, a mit létrehoznak, nemcsak tőlük függ, hanem a környezet természetétől, az abban levő potenciális mozgásoktól is. A folyóvíz például mozgásával oly földomlásokat hozhat létre, a melyek hátráltatják a mozgást. Mindazonáltal *a részek mozgása*, mint tételünk mondja, *akadályképp működik a tekintetben, hogy ily alakulások jöjjenek létre*. Ha a leomló földdarabok nem nagyon súlyosak, a mozgó részek erejével szemben nem fognak megállhatni, a víz elfogja őket söpörni.

Viszont — és ez roppant fontos azon tárgy szempontjából, a melylyel foglalkozunk — *ha a mozgó részek a környezet természeténél fogva éppen olyan másodlagos mozgásokat hoznak létre, a melyek az elsődleges mozgást erősítik, akkor ezen erősödés folytán a másodlagos mozgások is növekednek*, mert ama kedvező visszahatásnál fogva a másodlagos mozgást kiváltó ok erősebben működik, *a mi megint az elsődleges mozgás erősödésére hat vissza* és így tovább úgy, hogy az egész folyamat mindaddig fokozódik, a míg a mozgó részek ily másodlagos mozgást létre hozni képesek, vagyis a míg az átalakítás egyensúlyba nem jutott. Más szóval, ha a mozgó részek mozgásukkal oly másodlagos mozgást *indítanak meg*, vagy *kezdenek meg*, a mozgásukra előnyös, ezen előnynél fogva, a melyet nyernek,

nagyobb mértékben folytatják a megindult vagy megkezdett másodlagos mozgást, a míg az elsődlegesen mozgó és másodlagosan mozgó részek közt ama viszony fennáll. Ha például folyó víz oly földomlást *indított meg*, a melynél fogva erősebben folyhatik, erősebb folyásánál fogva e földomlást még erősebben folytatja, a minek következtében még erősebben folyik és így tovább; ez mindaddig tart. a míg minden földet eltávolított, a melyet saját erejének a földtömeg súlyához való viszonyánál és a térbeli viszonynál fogva, a melyben az előtte lévő földtömeghez van és a földben lévő potenciális mozgásoknál fogva eltávolíthat.

A mozgó részek ezen mozgásukra nézve folyton előnyösebb munkálkodásuk közepette egy bizonyos időpontban esetleg oly átalakulást kezdeményezhetnek, a mely mozgásukra nézve hátrányos; azonban mihelyt azt megindítják, mihelyt ez kezdődik, erre nézve mozgásuk akadályt képez, elhárítót vagy lassítót, a szerint. hogy milyen erős az akadály a mozgás erejéhez képest.

Ebből látszik, hogy egy anyagrendszerben a mozgó részek pusztán mekhanikai okoknál fogva, *valóságos kiválasztást gyakorolnak azon további mozgások közt, a melyeket megindítanak*; tendenciával bírnak létrehozni azokat, a melyek mozgásaiknak kedvezők megakadályozni azokat, a melyek mozgásukra hátrányosak, valóságos próbát habozást és keresztülvitelt hajtának végre, szintén mekhanikai okoknál fogva. Ha — hogy képletesen szóljak - azt tapasztalják, hogy egy megindított mozgás eredeti mozgásukra nézve előnyös, azt teljesen végrehajtják; az ellenkező hatású megkezdett mozgást beszüntetik; egy összetett mozgás folyamatot a szerint folytatnak vagy megszüntetnek, vagy lassítanak, a mint mozgásukra nézve nagyobb mértékben kedvező, vagy kedvezőtlen. Pusztán mekhanikai okoknál fogva, t. i. *azon vissza hatásnál fogva, a melyet a másodlagos mozgások az eredeti mozgásokra tesznek*. Pusztán mekhanikai okoknál fogva valamely mozgás sál bíró anyagrendszer teljesen oly tüneményeket hoz létre, mint eszmélő, magas eszméletű élő lények, például az ember midőn próba, habozás, meggondolás, mérlegelés után azon cselekvési módokat hajtja végre, a melyek a benne végbemenő folyamatokra (táplálkozásra stb.) kedvezők, a melyek azokkal összhangban vannak, a melyek szükségleteit kielégítik, természetének megfelelnek és tartózkodik azoktól és elnyomja azokat, a melyek ellenkező természetűek.

Az utolsó, ránk nézve érdeklő bíró megjelenési módja azon általános ténynek, a melylyel foglalkozunk az, mikor a folyamatot

nem a mozgó részek indítják meg, hanem külső erők. Világos a fönnebbieknél fogva, hogy a mozgó részek mozgása egyfelől akadályt képez az e mozgásokat hátráltató olyan mozgásokkal szemben is, a melyeket külső erők indítanak meg, másfelől erősíteni fogja az elsődleges mozgást elősegítő oly mozgásokat is, a melyeket külső erők indítanak meg. A folyó víz folyása például akadályt fog képezni a tekintetben, hogy a nap szárító ereje vagy a szél oly földhézagokat hozzon létre, melyek folyását akadályozzák. Ha azonban a nap szárító ereje vagy a szél oly földrepedéseket vagy hézagokat hoz létre, a melyek a víz folyását elősegítik, a víz azokba fog nyomulni, és azokat ki fogja szélesíteni. Hogy mily mértékben képeznek a mozgó részek akadályt vagy fokozzák a nyújtott előnyöket, az szintén az eredeti mozgás erejétől és az útjában álló akadályok erejétől függ.*)

26. A mi áll minden anyagrendszerrel, az áll azon anyagrendszerekről is, a melyeket élő lényeknek nevezünk és a melyek az élettelen anyagrendszerektől tudvalevőleg semmi lényegesben nem különböznek. Az élő anyagrendszerekben tudvalevőleg a részek folytonosan mozgásokat végeznek, (csakúgy különben, mint az élettelenekben) még pedig mozgásokat, a melyek folyton ismétlődnek. Nem ugyanazon részek végzik ugyan folyton ismételve ugyanazon mozgásokat; ellenkezőleg: a részek, a melyek bizonyos mozgásokat végeztek, nem térnek vissza előbbi helyükre, sőt el is távolodnak a testből és így nem végezhetik ismét ugyanazon mozgásokat; de az élő lényeket környező anyagokból más, nagyjában ugyanoly részek foglalják el, (szintéri ily értelemben folyton ismétlődő mozgások segítségével) előbbi helyüket, mi által az élő lények teste ismét majdnem ugyanolyan minőségű és ugyanoly elhelyezési részekből áll és azért ismét majdnem ugyanazon mozgási folyamat indul meg. Az élő lények részeiknek ezen nem egyéni, hanem faji ritmusa tekintetében teljesen megegyezők egy folyóvízzel, a

*) A tétel, a melyet e szakaszban kifejtettünk, olyanféle az egész természetre vonatkozó, általános, de konkrét igazság, a melyenket Spencer filozófiájának élére helyezett (de azok egyikével sem azonos). Az ily általános alaptételek, a melyek konkrétak, a melyek t. i. úgy írják le a természetet, amint valóban van, egyszerre a mozgásra és annak összes körülményeire például akadályaira vonatkozva, nem absztrakte egyes tényezők működését, mint például a mozgás newtoni törvényei, habár a fizikusok rokonszenvével nem is dicsekedhetnek, mondom: az ily tételek hasznosak, mert bepillantást engednek a természet életteleven működésében.

melynek részei folyton körülbelül ugyanazon mozgásokat végzik, bár nem ugyanazon részek, hanem mások, a melyek a folyó folytonos kívülről való táplálása által nyeretnek.*) Az élő lények e folytonosan ismétlődő mozgásaira nézve is áll, hogy azon tendenciával bírnak, hogy újabb mozgásokat hozzanak létre az élő lényben, a melyek ama mozgásokat intenzitásban, időben és térben fokozzák és oly mozgásokat elnyomjanak, a melyek ama mozgásokat csökkentik. És ez *egyik* végső oka annak, hogy az élő lények a *tökéletesedés* tendenciájával bírnak. Azon mozgások t. i., a melyeket valamely élő lény részei végeznek, szükségkép nagy mértékben olyanok, a melyek az életet fentartják, a melyekben tulajdonkép az élet áll; szükségkép, mert hiszen különben nem élne az illető anyag rendszer.***) E részek mozgása tehát tendenciával bír oly további mozgásokat létrehozni, a melyek az életfentartó működések fokozzák és olyanokat elnyomni, amelyek azokat csökkentik.

Ez áll minden élő lényről, az alacsonyrendűekről éppúgy, minit a magasabbrondűekről, a növényekről éppúgy, mint az állatokról és áll azokról az élő lényekről is, a melyek idegrendszerrel bírnak. És ez áll azon mozgásokról is, a melyek az idegrendszer-

*) A fönnebbi jellemzés képezi az élő lények definícióját. *Élő* lényeknek vagy élő anyagnak az oly lényeket vagy anyagot nevezzük, a melyekben, illetőleg a melyben számos, különféle, nagymérvű mozgások történnek, a melyek azonban olyanok, hogy az illető lény vagy anyag időről-időre csaknem egészen olyan, mint volt. A divó elméletek nem fejezik ki az élet lényegét; így a Spencéré sem (*Principles of Biology I.*): az utóbbi egészen helytelen, pusztán a magasrendű lelki élet meghatározása. Igaz, hogy a fönnebbi meghatározás csak fokbelileg választja el az élettelen anyagot az élőtől, mert minden élettelen anyag- is bír ritmikus, restituáló mozgással és számos élettelennek tekintett anyagrendszere a természetnek bizonyos tekintetben nagy mértékben bír avval; de mindazonáltal vagy jobban mondva épen azért helyes ama meghatározás, mert élő és élettelen közt határozott választóvonalat húzni nem is lehet; az élő anyag csak fokbelileg különbözik az életteltől, abban t. i., hogy sokféle mozgás folyik le benne és hogy sokféle erővel, hatással szemben restituálja magát. Életnek továbbá különösen ama khémiai, faji ritmust szokták nevezni, a melyet fönnebb megjelöltünk; és ha még ezt pótláskép hozzáteszünk meghatározásunkhoz, e határozatlanság semmit sem von le a meghatározás igazságából és értékéből.

**) A föld fejlődése (kihülése) közben oly anyagok is fejlődtek ki rajta, a melyek a rajok ható erőkkkel és környezettel oly viszonyban voltak, hogy különböző erők által gyakorolt változtató hatásokkal szemben bizonyos ideig a környezetből helyreállították magukat, éltek. E sajátos viszony a környezethez megelőzi a tökéletesedést, a mely e viszony idői, térbeli és minőségbeli (t. i. a restituálás teljességére vonatkozó) fokozásában állt.

ben lefolynak. És ez *egyik* végső oka annak, hogy az idegrendszer tendenciával bír a tökéletesedésre.

És ugyanez áll azon idegrendszerrel bíró lényekről is, a melyeknek eszméletük van. És ez *egyik* végső oka annak, hogy az eszmélő lények eszmélete tendenciával bír a tökéletesedésre, hogy megvan bennök a tendencia mindinkább oly eszméleti állapotok, belátás, erkölcs, tudomány stb. kifejlődésére, a melyek mindinkább jobban és jobban tartják fenn az életet. Az eszméleti állapotok ugyanis az idegfolyamatoknak szubjektív korrelatívumai és az eszmélet tökéletesedése az idegrendszer tökéletesedésének korrelatívuma. Fönnebb láttuk, hogy bármely anyagrendszer pusztán mekhanikai okoknál fogva egészen úgy viselkedik, mint egy eszmélettel bíró élő lény ; most látjuk, hogy mind a kettő ugyanazon oknál fogva viselkedik egyformán.

27. Hogy az élő lények tökéletesedése azon módon történik, a melyet leírtunk, az épen a legmagasabb eszméleti állapotok terén a legszembetűnőbb és annál kevésbé világos (de nem kevésbé igaz), mennél alacsonyabbrendű folyamatok, testi mozgások, működések tökéletesedését vizsgáljuk.

Új igazságok kutatása tudományos gondolkodás segélyével úgy történik, hogy eddigi ismereteink új képzetekre, új eszmékre visznek bennünket és azok meg-győződésekké, igazságokká növekszenek bennünk, vagy mint tévedések elnyomatnak általunk, amint eddigi meggyőződéseink legnagyobb és legfontosabb részével összhangban vannak vagy nincsenek. A mit tudományos módszernek, következtetésnek, levezetésnek nevezünk, az meglevő ismereteink segélyével új ismeretek megállapítása, a melyek a régiekkel összhangban vannak. E szubjektív eszméleti folyamatnak a következő idegfolyamat felel meg: meglevő ismereteink szubjektív korrolatívumai bennünk bizonyos alkalmakkor lefolyó idegfolyamatoknak; az új gondolat, a melyre eddigi ismereteink vezetnek, szubjektív megjelenése egy új idegfolyamatnak, a melyet a régiek megindítanak; annak felismerése, hogy az új gondolat téves, objektíve annyit jelent, hogy az új idegfolyamat ellentétben van a meglevők nagyobb részévei vagyis hogy az új folyamat és e régiek időnkinti lefolyása kizárja egymást; elvetése annyit tesz, hogy a meglevő erős idegmozgások elnyomják a meginduló új idegmozgást; kezdődő felismerése annak, hogy az új gondolat igaz, annyit tesz, hogy eddigi idegfolyamataink fokozódnak ez új által és végleges elfogadása nem más, mint hogy a gyöngén megindult mozgás erősítetik az

eddig mozgások által. — És meglevő ismereteink hasonló ellenőrző és gyámolító hatást gyakorolnak, ha külső hatás útján indul meg egy új idegfolyamat, ha mások közölnek velünk egy új nézetet és ismereteink esetleg ezen úton tökéletesednek.

Új cselekvési módoknak keletkezése annak belátása folytán hogy azok hasznosak, ugyanily módon történik. Ha például az emberek belátják, hogy egy új földművelési mód hasznosabb, mint a régi, mert több vagy jobb táplálékot fog előállítani, ezen belátásnak kísérője az idegrendszerben az, hogy az új eljárás képzetének megfelelő új idegfolyam erősítőleg hat a meglevő táplálkozási idegfolyamatra; ha ennek következtében az új földművelési eljárást követik, ennek kísérője az idegrendszerben, hogy ama fönnebbi erősítés viszont az új földművelési eljárásnak megfelelő idegfolyamatot erősíti annyira, hogy a cselekvés képzetéből maga a cselekvés áll elő. Ugyanez áll alacsonyabbrendű, az eredeti folyamatokkal közvetlenebb összeköttetésben levő, új eljárási módokra nézve, a melyek belátás alapján létrejönnek, a milyen például valamely étel vagy ital összerágási, lenyelési módja. És ugyanez áll a legmagasabbrendű új eljárási módokra nézve, a melyek igen bonyolult meggondolást igényelnek. A *pro és contra* érvek ebben az esetben azt jelentik, hogy ezen eljárási módok bizonyos idegmozgásokkal összhangban vannak, másokkal ellentétben és ha végül, mint hasznosak elfogadtatnak, ez azt jelenti, hogy amazok nagyobb erejű idegmozgások, mint ezek.

Új, tökéletesebb vágyaknak keletkezése szintén egészen ugyanazon módon történik, mint új belátások keletkezése, csak hogy az idegfolyamatok szubjektív, eszméleti képe, az új idegfolyamatoknak a régebbiekre való hatása és ezeknek visszahatása azokra ezen esetben egyik vagy másik oknál fogva nem olyan világos. Egy újabb étel után, a melyet megismertünk azért vágyódunk jobban, mint a régi után, mert az idegfolyamat, a mely az új étel evése képzetének fizikai korrelatívuma, erősebben hozza mozgásba a rágó, nyelő, nyálkiválasztó, azután a vérkeringési, lélekezési és mindenféle folyamatokat, mint a régi. Ezért van, hogy a mikor a két étel közt választhatunk, az újat választjuk. Tegyük fel, hogy egy *A* és egy *B* étel van előttünk és azon gondolkozunk, melyiket választjuk. *A* evésének képzeete csak lanyhán indítja meg bennünk a nyálkiválasztó, a vérkeringési, a felfrissülési folyamatokat, a melyekre testünk disponálva van, a melyek testünk rendes, kiképzett, ismétlődő és most is részben folyó, csak bizonyos kellék híjával levő folyamatai; ennél fogva csak gyöngén indíttatik meg az ezen étel szájunkhoz

vitelének képzelet jelentő ideg folyamat, nem elég erősen arra, hogy a cselekvés végbe vitessék és ennek folytán az egész folyamat elalszik. Ellenkezőképp *B* nél és azért azt választjuk. Ez az oka annak is, hogy mindig azt az ételt választjuk, a mely az illető időpontban megfelel szükségletünknek: érzéketlenség esetén pikáns ételt, szomjúság esetén vizenyőset stb., vagyis azt, amely (és a melynek már képzele) elősegíteni alkalmas testünk azon folyamatait, a melyek testünk kifejlődött szervezeténél fogva az idő szerint megindulni készek. — És épügy, de sokkal világosabban, a magasabbrendű vágyak esetén. Ha egy nép új, például békésebb erkölcsöket vesz föl, szintén azon jótékony hatásnál fogva teszi, a melyet képzeletében az új erkölcs mindenféle szükségleteire t. i. a testében rendszerint végbemenő idegfolyamatokra tesz. Ebben az esetben e hatás és annak megdölgölása szubjektíve is sokkal világosabb, mint az új étel esetén, bár esetleg szintén nem egészen világos. Ily, szubjektíve nem egészen világos esetekben mondjuk, hogy új vágy, hajlam és nem hogy új belátás támadt.

28. Az elemi és általános fízíológiai-pszíkhológiai tény tehát, a melyre azt a tényt visszavezetjük, hogy az emberek célszerűségi belátás alapján választják meg cselekvési módjaikat és különösen alkották meg és alkotják meg a jogintézményeket, abban áll, hogy a már kiképzett ideg-, illetőleg lelki folyamatok határozzák meg az újonnan alakulókat. Az a belátás, hogy valamely cselekvési mód egy szükségletet kielégíteni képes, azon idegrendszerbeli tény korrelatívuma, hogy valamely idegfolyamat egy másik idegfolyamattal összhangban van, azt erősíti; a belátás voltaképp e tény eszméltre jutása. És e tény oka a cselekvés végrehajtásának: amaz erősítés visszahat az új idegfolyamatra és a cselekvés véghezviteléig erősíti azt. Elég ezt kimondani, hogy igazságát belássuk, mert mi másban álljon azon kétségtelen tény testi korrelatívuma, hogy az eszünkbe jutó cselekvések közül azokat hajtjuk végre, a melyekről megdölgöljük, észreveszszük, tudjuk, hogy szükségleteinket kielégíteni képesek, mintsem abban, hogy a cselekvési mód képzetét alkotó idegfolyamat megindítja ama szükséglet kielégítése képzetének idegfolyamatát és ez újra visszahat az előbbire? Ez pusztán idegbeli konstatálása annak, a mi az eszméletben világosan észrevehetőleg történik. És evvel a belátást a lélek és az idegrendszer egy alaptulajdonságára vezettük vissza, a mely minden más működésnek is magyarázata, mert hiszen a lélek és az idegrendszer ezen,

hogy úgy mondjuk konzervatív tulajdonsága oka a másodlagos jelenések (képzetek, ideák, reprezentációk) megmaradásának, elsődleges jelenések (érzetek, impressziók prezentációk) után, a jelenéstársulásnak, az ösztönök és hajlamok képződésének stb.

Tekintsünk e magyarázat világánál még egyszer vissza arra, a mit a vágyak, hajlamok és a belátás egymáshoz való viszonyra nézve mondtunk. Azt mondtuk, hogy minden váagnak, a legalacsonyabbrendűnek is, például az étváagnak egyik eleme azon belátás, hogy a vágy tárgya, ebben az esetben az evés valamely szükségletünket kielégíteni képes. A szükséglet kielégítése képzetének megfelel az az idegfolyamat, a melylyel való összhang a cselekvési idegfolyamatot cselekvéssé erősíti. Az evés esetében ezen idegfolyamat egyik leglényegesebb része a jóllakottság, megerősödöttség, az anyag helyreépítettségének képzetével járó idegfolyamat. Ez idézi elő ismét a megfogási, szájbatevétési idegfolyamatot; idegzi be, mint mondani szokás, az erre vonatkozó központokat. Ily egyszerű esetben a közönséges életben nem szokás belátásról szólni; azt szokás mondani, hogy ember önmagáért az evésért, annak élvezetért eszik, nem egy közvetett célért. De ez csak látszat; ezt csak azért mondja mert a belátásos folyamat igen rövid, igen gyors, az anyag helyreépítési, a jóllakási szükséglet kielégítésére nem lévén más mi mint evés. Tényleg, a hol vágy van, ott visszaemlékezés, ott látás van. A mire az embernek tulajdonképpen szüksége van, csak egy kielégítettségi érzés, egy idegfolyamat; valamely cselekvésre csak azért vágyik, mert az amaz érzést, amaz idegfolyamat előidézni képes. Ha a jóllakottság érzetét úgy tudnók előidézni hogy a testből távozó ugyanazon egyéni molekulákat azonnal közvetlenül, valamely gépezettel előbbi helyükre tudnók vissztenni vagy kielégítően és tartósan elő tudnók idézni az ausztrál éhségi öv segélyével, az emberek jól volnának lakva evés nélkül és nem vágnának evés után (legfőleg csak a nyálkiválasztó, ízlelő szervek foglalkoztatásáért). Csak ott nincs belátás, a hol vágy nincs, a hol a cselekvést előidéző inger és a cselekvés közé emlékezés és vágy nem jó közbe, mint a reflex tevékenységnél. Ott, a hol az erősítés és visztonterősítés folyamata nagyobb mérvű eszmélettel jár és az összhang érzése világosabb, a magasabb rendű cselekvéseknél, ott belátásról beszélnek a közéletben is. Világos különben, hogy reflex, vágyszerű és belátásos cselekvés egymásba átmegy, és gyakorlat folytán az utóbbiakból előbbiek lesznek.

A belátásos elmélet egy másik részlete, a melyre most újabb

világosságunknál visszatekinteni jó lesz, a következő. Nyilvánvaló és határozottan ki is fejeztük a 41. lapon, hogy egész cselekvőségünk nem magyarázható a belátásból. Azok a szükségletek, a melyeknek mikénti kielégítésére a belátás vonatkozik, a belátástól függetlenül és azt megelőzőleg vannak meg; pedig azok a legmélyebbről határozók cselekvésünkre nézve. Hogy mily cselekvőségek jutnak eszünkbe, kínálkoznak nekünk, az is független belátásunktól: az az idegrendszer oly részeinek természetétől is függ, a melyeket eddig még belátás meg nem dolgozott, a melyeknek mozgásai még nem hozattak teljesen összhangba más mozgásokkal -- éppúgy, a mint a víz folyásánál a környezet természetétől függ, mily mozgások tételnek szabadokká; a belátás csak választ azok közül, kiküszöböli a helyteleneket, elfogadja a helyeseket. Most ezen igazságot, a melyet a 42. lapon már előadtunk, a következőképp fejezhetjük ki. Mielőtt az újabb és a régiebb idegfolyamatok egymás erősítésének az az érzése keletkezik, a melyet belátásnak nevezünk, kell hogy előzőleg legyenek jótékony idegfolyamatok, a melyek az életet fentartják és mielőtt ama bonyolult folyamat előáll, kell, hogy egyszerűen meginduljanak újabb folyamatoké a melyek amazokat erősítik és azoktól erősíttessenek. vagyis, a melyek a belátás tárgyai. Ama bonyolult folyamat, amaz erősítés, a melyet az új folyamatok a régiektől kapnak, csak azt eszközli, hogy az új folyamatok megállapodott, rendes, maradandó cselekvési módokká képződnek ki. Világos továbbá, hogy célszerű, új folyamatok a belátástól függetlenül keletkezhetnek még azután is, miután magasabb, bonyolultabb eszmélet már kifejlődött, éppúgy, a mint keletkeztek kezdetben; mennél erősebben vannak azonban már bizonyos folyamatok kiképezve, mennél szilárdabb már bizonyos fejlődési irány, annál erősebben fog a múlt ellenőrző hatást gyakorolni a jövőre.

Egy harmadik pont, a melyre a belátásnak elemibb tényre való visszavezetése világos vet, a következő. Azt mondtuk, hogy csaknem valamennyi vágyunkban megkülönböztethető egy alapszükséglet és annak belátása, hogy az bizonyos módon kielégíthető. Azt mondtuk továbbá, hogy összes magasabbrendű cselekvési módjaira úgy jutott az emberiség, hogy belátta, hogy bizonyos alapszükségleteket bizonyos cselekvéssel elégíthet ki. De melyek ezen alapszükségletek? Nem soroltuk fel őket. Mint olyanokat említettük ugyan a testből eltávozott anyagok helyreépítésének szükségét, a nemi ösztönt, az ideg- és izomrendszer egy közepes foglalkoztatásának szükségét, az élet lehetőleg hosszúra terjesztését, de ezt nem adtuk elő taxativ, befejezett felsorolásként. Szabatos

felsorolást tehát nem adtunk. Az ideg- és izomrendszer közepes foglalkoztatásának szüksége különben magában foglalja a nemi alapszükségletet és ennél fogva sem szabatos felsorolásunk. De ezenkívül, mint bizonyos bonyolult, magasabbrendű vágyak mögött levő alapszükségleteket, említettünk olyanokat, a melyek nem lehetnek elemi alapszükségletek, mert maguk is bonyolultabb vágyak, ismereteken alapulók és olyanoknak is tüntettük fel őket. Így például a játékszenvedély egyik szükségletkép a nyereszkedési vágy szerepelt, (30. lap), a mely nem lehet fundamentális szükséglet; említettem (32. lap.), hogy a hiúság mint szükséglet vagy egy kis körhöz való elvonult ragaszkodásban, vagy a közélet terén kereshet kielégítést, ám a hiúság maga embertársaink ítéletének elméleti és gyakorlati jelentőségéről való ismereteinken alapuló igen magasrendű vágy, a melynek ezen és más ismeretekkel magának növekednie, csökkennie, változnia kell; ez tehát nem valami állandó alapszükséglet. A szükségletek és az ismeretekből összetevődő vágyak közötti különböztetés tehát egy csöppet sem volt szabatos és így az elmélet — ismétlem — látszik teljesen a levegőben épült.

A jelen fejezet tartalma arra tanít meg bennünket, hogy az alapszükségleteknek ily felsorolása nem is lehetséges. Minden idegfolyamat azáltal, hogy kiképződött, azáltal, hogy a szervezet reá hajlammal bír, szükségletet képez, akár régiebb, alacsonyabb, egyszerűbb, akár újabb, magasabbrendű, bonyolultabb. A különbség csak az, hogy egyik (az alacsonyabbrendű) régiebb, kiképzettebb, és azért erősebb szükséglet, mint a másik. Idegfolyamataink oly bonyolultan függenek össze, hogy szükségletek és eszközök közt választóvonalat húzni nem lehet. A magasabbrendű cselekvőségek önmagukban is szükségleteket képeznek*), a melyeknek azonban engedniük kell, ha az alacsonyabbak és erősebbek más magasabbrendű cselekvőségek által jobban elégíthetők ki. Az elmélet, a mint a II. Fejezetben előadtuk, nem is lehet végleges; az ott megtett merev megkülönböztetés alapszükségletek

*) Mint a hogy minden elméletet szoktak, a mely a magasabb lelki folyamatokat alacsonyabbakra akarja visszavezetni, úgy a jelen könyv fejtegetéseit is talán azon váddal fogják illetni, hogy csak alacsonyrendű szükségleteket ismer el az emberben és csak azok kielégítését tekinti céljának. E vád azonban nem jogosult. Az idegrendszer közepes működésének szüksége szépség, nagyság és szellemi élvezetek szükségletét is jelenti. Az a tény továbbá, hogy a folyamatok, a melyekből a belátás a szükségletek kielégítésének eszközeit kiválasztja, előbb önként előállanak, azt jelenti, hogy ily magasabbrendű cselekvés önmagában is szüksége az embernek ; a belátás csak összhangot hoz létre a folyamatok között, illetőleg ez összhang létrejöttét kísérő eszméleti állapot.

és eszközök közt csak arra volt jó, hogy mennél határozottabban feltüntessük a különböző cselekvési módok közötti összefüggést és különösen, hogy feltüntessük, hogy magasabb cselekvési módok és így a jog is az alacsonyabbrendűek hatása alatt jönnek létre és nem mint önálló magasabbrendű hajlamok következményei, a mint az ösztönszerűségi és különösen a történeti iskola tanítja. Most már úgy adhatjuk elő az igazságot határozatlanabul, de a tényekkel teljesen egyezően, hogy új cselekvési módok általában a régebben kiképződöttek (nem különböztetve alapszükségletek és eszközök, alapszükségletek és vágyak közt) befolyása, irányása alatt jönnek létre; ha összhangban vannak ezekkel, ez ok arra, hogy létrejörjenek, ha ellentétben, ez ok arra, hogy elnyomassanak; ha némelyekkel összhangban, másokkal ellentétben vannak, úgy a szerint fognak választatni vagy visszautasítottatni, a mint többekkel és erősebbekkel összhangban vagy ellentétben vannak, számbavéve természetesen saját erejüket is.

29. Alkalmazzuk már most a belátás ezen elméletét a jogra és a következő eredményre jutunk:

A helyett, hogy azt mondanók, hogy a jog az emberek azon belátása folytán keletkezett, hogy szükségleteiket bizonyos cselekvési módok segítségével elégíthetik ki és e belátás fejlődésével fejlődött; a helyett azt mondjuk: a jognak megfelelő idegfolyamatok és cselekvési módok a régebben kiképződött idegfolyamatok és testi működések befolyása alatt és azokkal, illetőleg azok legerősebb részével összhangban, egy irányban keletkeztek és fejlődtek és ezen befolyás és összhang mint célszerű nagymértékben éreztette is magát az eszméletben. A helyett, hogy azt mondanók, hogy a szükségletek nagymértékben ugyanazok maradtak és csak az eszközök, az ismeretek változtak, azt mondjuk: az idegfolyamatok nagy része, épen a legerősebb és legrégebbi rész nagymértékben ugyanaz maradt és irányította a fejlődést. A helyett, hogy a népek joga és szelleme közötti különbséget főleg az ismeretek és az értelem különbségének tulajdonítsuk és a szükségletek nagymértékű ugyanazonosságát hangsúlyozzuk, azt mondjuk: mennél inkább lefelé megyünk ama legerősebb és legrégebbi idegfolyamatok felé, annál kevesebb különbséget találunk az emberek között; a legtöbb onnan származik, hogy amaz idegfolyamatok egyik népnél később másféle további idegfolyamatokat munkáltak ki, mint a másiknál.

És ezt ismervén el a teljes igazságnak, meg nem csökkent joggal tarthatjuk fenn azon állításunkat, hogy az ösztönszerűségi

és különösen a történeti iskola tana ellentétben van az igazsággal, dacára, hogy most kihagytuk elméletünkől a belátást, a mely ellen a történeti iskola föllépett. Idegfolyamatainkat kísérő eszméleti állapotaink között határozott választóvonalat húzni nem lehet; belátás, vágy, ösztön és reflex mozgás is egymásba átmenő cselekvési módok. Ha az ösztönszerűségi, ha a történeti iskola csupán a világos belátást tagadná, de átlátná és kellőképpen érvényre juttatná a régibb idegfolyamatok, cselekvési módok befolyását a jog keletkezésére és fejlődésére: alig lehetne vele vitatkozni: a belátás, a mely alatt a jog keletkezik és fejlődik, egyszer és némely embereknél világosabb, máskor és más embereknél homályosabb, bár általában nagy mértékben világos. De a történeti iskola semmiféle módon nem ismerte föl, nem fejezte ki, nem juttatta érvényre a régibb idegfolyamatok befolyását a jog keletkezésére és különösen a legkezdetlegesebb, legalacsonyabbrendű életfolyamatok döntő befolyását. A történeti iskola nem ismerte föl, hogy valamely nép hajlandósága bizonyos intézményekre annak következménye, hogy az illető nép ezen intézmények mellett jobban táplálkozik, kevesebbet dolgozik, nagyobb mértékben élvezi a szépet stb.; sőt épen ellenkezőleg ama hajlandóságot a nép egy sajátságos, *sui generis* magasabbrendű hajlandóságának, népszellemének, néptudatának nyilvánította. A történeti iskola nem látta át, hogy a történet legmagasabb áramlatai onnan erednek, hogy az emberek jól, sokáig, kényelmesen és szépen akarnak élni, abból, hogy alapvető szükségleteik nincsenek jól kielégítve; ellenkezőleg azokat egészen új szellemi, akarati, emocionális áramlatoknak nézte, új eszméknek tulajdonította, a melyeknek semmi közösségük nincs a régi eszményekkel. A történeti iskola tévedése és annak az emberi boldogságra veszedelmes volta legjobban abból látszik, hogy konzervativizmusra, a haladás megakadályozására vezetett. A történeti iskola nem ismerte föl, hogy el kell hagynunk tényleges eszményeinket, jogunkat, erkölcsünket, ha fölismertük, hogy szükségleteinket, összeségükben véve azokat, ezáltal jobb módon elégítjük ki.

A jogtörténeti iskola és a ma uralkodó történetírás általában az emberi hajlamok és intézmények fejlődésének okául rendszerint „a körülmények” változását jelöli meg és nem tünteti ki, hogy az emberben a múltakból meglevő és működő folyamatok új folyamatokat teremtenek, vagyis hogy az ember új és jobb módokat talál régi szükségleteinek kielégítésére azon esetben is, ha körülötte nem változik semmi. „A körülmények, a viszonyok

változása” alatt a történeti iskola, igaz, legtöbbször az ismereteknek péld. a gazdaságiaknak gyarapodását értette; de a hiba épen az volt, hogy nem jól. nem lényegében jelölte meg a „körülmények változásának” legfontosabb, rendes és állandó fajtát. A történeti iskola épen a fejlődés rendes, természetes menetét és állandó okát nem ismerte fel és nem emelte ki. A történeti iskola, a mely annyi jogtörténetet produkált, voltaképpen nem értette meg a jogfejlődés lényegét. Ezért nem volt képes szabályt találni a jogfejlesztésre sem és vezetett konzervativizmusra.

Jegyzet a IV. Fejezethez. Miért keressük egyáltalában az örömet és kerüljük a fájdalmat? A gondolatot, a melyet e fejezet tárgyal, mélyebbre akarjuk kísélni, mint a mily mélyen való tárgyalását a *belátás szerint való* cselekvés élet-tani magyarázata kívánja, de a belátás szerinti cselekvés magyarázatát is ki akarjuk még e jegyzetben egészíteni.

Visszavezettük bizonyos cselekvési módok létrejöttét arra a tényre, hogy más, kiképzett folyamatokkal összhangban vannak. E mások létrejöttét vissza lehet vezetni más kiképzett folyamatokkal való összhangjukra és így tovább. De világos, hogy e visszavezetésnek valahol meg kell szünnie; bizonyos dolgoknak, illetőleg bizonyos idegfolyamatoknak önnönmagukért kell jól esniök, a mint ezt többször kifejtettük. Miért kívánjuk ezeket? Bizonyos cselekvési módokat azért választunk, mert más örvedetes folyamatokat biztosítanak nekünk. De miért kívánjuk, keressük egyáltalában az örömet? Előre is világos, hogy arra a kérdésre, miért szeretjük a legalapvetőbb folyamatokat, csak az lehet a kérdés, mert maguk ki vannak képezve, kiképezettek a múltban. Ez a végső tény. Világos, hogy arra a kérdésre, miért kívánjuk, keressük egyáltalában az örömet, csak az lehet a felelet, mert az öröm a megszokott folyamatokkal jár. Ha tehát az örvedetes folyamatokat választjuk, ez egyszerűen korrelatívuma annak a fizikai ténynek, hogy az idegmozgás a megszokott medrekben halad. Ez (a minek értelmét különben mindjárt világosabban fogjuk látni) befoglaltatott főnőbb előadásunkban; de egy másik kérdéssel, a mely ennek párja, nem foglalkoztunk eléggé. E kérdés az: miért kívánjuk, hogy a fájdalom megszűnjék? mi van egy fájdalmas dologban, a mi bennünk mindjárt a megszűnés gondolatát és vágyát felkölti? A fájdalom elhárításának eseteivel főnőbb nem eléggé foglalkoztunk, inkább csak az örömek biztosításának eseteivel. Céloztunk ugyan a vízről való analógiánkkal oda, hogy a célszerűtlen cselekvési módokat azért kerüljük, mert ellentétben vannak kiképzett folyamatokkal és így emezek ereje leküzdí amazokat; e magyarázatot alkalmaztuk a tudományos következtésekre vonatkozó példánkban is; de világos, hogy a fájdalmas folyamatok leküzdése legtöbbször nem a kiképzett célszerűek ily egyenes ellenállása, hanem egészen bonyolult másféle eljárások (védekezések, megsemmisítések) útján történik. Ezen eljárások kifejlődése és általában a fájdalom megszűnése utáni vágy keletkezése tekintetében tehát ama magyarázat nem kielégítő. Mi viszi a szervezetet ezen eljárásokra és egyáltalán a fájdalomtól való irtózásra?

Nyilvánvaló, hogy arra a kérdésre, hogy miért keressük az örömet és miért kerüljük a fájdalmat, nem elégséges felelet, hogy a tapasztalat tanít meg bennünket arra. A tapasztalat megtaníthatja a gyermeket arra, hogy az égő gyertyát kerülje, mert az fájdalmas, hogy igyék, ha szomjas, de nem taníthatja meg arra, hogy az égési fájdalmakat egyáltalában nr akarja és a fel-

frissülés örömét akarja. Persze tágabb értelemben véve a tapasztalat szót, értve azalatt az összes ösökon végbement élményeket, *folyamatokat, a melyek a szervezeteket kiképezték*, az örömök kívánása és a fájdalomtól való irtózás is a tapasztalatok szüleménye.

Mert annak oka, hogy mihelyt valami örvendetesként jelentkezik nekünk, azonnal kívánjuk, hogy az teljesüljön, illetőleg tartson, igenis az, hogy csak oly folyamat tűnik fel örvendetesnek, a mely a szervezet múlt kiképzettsége szerint a szervezetben az illető időpontban éppen lefolyni készül, csupán u külső körülmények általi kiegészítésre várva; vagyis csak oly folyamat, a melyre a szervezet ez időpontban készséggel bír; a vágy, hogy az öröm teljesüljön, illetőleg tartson, csak szubjektív kísérője azon ténynek, hogy az örvendetes inger megjelenése fizikailag ép azon folyamatokat indítja meg, a melyekben az öröm kiélvezése áll. Ha meleg idején egy pár csepp sört megkóstolok és azután még sört kívánok, vagy ily emlékeztetés nélkül is eszembe jut a sör, mint jó, ha kellő nyugalom után néhány akkord jó zenét hallva, a zenét tovább szeretném hallani vagy ily emlékeztető nélkül eszembe jut a zene, mint kívánatos, úgy ennek oka, hogy amaz emlékeztetések után a szervezet természetete szerint a szomjoltási, a lehülési, a zenehallási vagy általában a szórakozási folyamatok *nagyobb tömege* kezd bennem megindulni, mint a milyenben ama kóstolás, ama első akkord vagy azok képzete áll és e tömege a folyamatoknak csupán kellő külső kiegészítésre szorul, vagy emlékeztetés nélkül is éppen ily folyamatok kezdenek bennem egyáltalán megindulni, a melyek csak külső kiegészítésre szorulnak. Különben a sör vagy a zene nem is tetszenék jónak, örvendetesnek. És ugyanígy van minden egészen új eddig ismeretlen örömmel, élvezeti folyamattal; csak azért érzem örömmek, mert van benne valami, a mi közös azon folyamatokkal, a melyekre a szervezet az idő szerint úgy is készséggel bír és csak azért kívánom ez öröm élvezetét, mert e folyamatok bennem nagy mennyiségben kezdenek fellépni. A felelet tehát arra a kérdésre, miért, szeretjük azaz keressük az örömet, egyszerűen abban áll, hogy csak az oly folyamatokat érezzük valamely időpontban öröm élvezetének, a melyek a szervezet múlt kiképzettsége tekintetében azon időpontban a szervezetben lefolynak, mihelyt kellőkép kiegészítetnek. E folyamatok hozzák azután létre a távolabbi megszerzési folyamatokat.

Viszont ha egy fájdalom képzete jelenik meg eszméletünkben, azért nem akarjuk, hogy az teljesedésbe menjen, vagy ha egy fájdalom jelenik meg valóságban eszméletünkben, azért nem akarjuk, hogy tovább tartson, mert fájdalmasnak az oly folyamatokat érezzük, a melyekre a szervezetben nincs készség kiképezve, vagyis a melyek a szervezet eddigi kiképzettsége szerint az idő szerint nem lépnek fel erősen és nagyobb tömegben, mihelyt megindítatnak, úgy hogy csak külső kiegészítések volna szükséges. Világos, hogy a fájdalmas tapasztalatok okvetlenül ritkább és rövidebb tartamú tapasztalatok. A szervezetben nem lehet kiképzetség, gyakorlat a fájdalmas folyamatokra mert hisz azok olyanok — mint például az égés —, hogy ha tovább tartanai; a szervezet elpusztul. A szervezet elpusztult volna, ha gyakrabban léptek volna fel vagy esetleg hozzájuk szokott volna és akkor már nem lennének fájdalmasak. Ezért a fájdalmas inger nem költi fel teljesedésének, illetve tovább tartásának vágyát.

De miért kelti fel a fájdalmas inger azt a vágyat, hogy megszűnjék? Erre az a felelet, hogy a fájdalmas folyamatok a faj kiképződése alatt oly folyamatokat — izom-összehúzódasokat, eltávolodó, eltávolító mozdulatokat stb. —

váltott ki némely egyéneknél, a melyek a fájdalmakat megszüntetni voltak alkalmasak. Még pedig nem azért tesszük fel ily folyamatok keletkezését, mert a fájdalmas folyamatok a kiképzett jótékony folyamatokkal ellentétben voltak így ez utóbbiak ereje a fájdalmas folyamatok megszűnésére vitt; másféle, nem direkt ellentét folytán előálló, fájdalomszüntető folyamatok keletkezését tesszük fel pusztán kedvező spontán variáció folytán. Ha bizonyos fájdalmas folyamatok mégis relatív gyakorisággal léptek fel, csak az oly egyének maradtak meg hosszabb ideig, a melyeknél azok ily fájdalomszüntető folyamatokat idéztek fel: a többiek azonnal elpusztultak vagy rövidebb ideig éltek. Ennélfogva *a fájdalomszüntető folyamatok a legkiképzettebb folyamatok, a melyeket a fájdalmak egyáltalán kiképezhettek és ma felidézhetnek*; a fejlődés folyamán a kiképzett fájdalomszüntető folyamatok egy komplexuma támadt és fájdalom esetén ezekre, a fájdalomszüntető gondolatokra és cselekvési irányzatokra van a szervezetnek a legerősebb készsége. Az égető tárgytól való eltávolodás folyamatai okvetlenül jobban vannak kiképezve, mint azok az irtóztató folyamatok, testi lelki zavarok, a melyekben a tovább való égettetés áll; míg ellenkezőleg az evés, az ivás, a zenehallgatás megkezdése által megindított folyamatok közül azok teljes végbevitelle a legkiképzettebb folyamat. A fájdalom megszűnését tehát ugyanazért kívánjuk, mint az örömök élvezetét, t. i. mert a fájdalomszüntető folyamatok a legkiképzettebb folyamatok, a melyeket a fájdalmas folyamatok felidéznek. Az idegműködés mindkét esetben a legjárhatóbb utakat választja - ez végső törvénye — csak 'hogyan az egyik esetben a legjárhatóbb út az inger továbbtartása, a másikban annak megszűnése. És mindkét fajta kiképzett folyamatokkal összhangban történik azután a további fejlődés

És itt visszajutunk az élet általunk adott meghatározásához. Az élet abban áll. hogy az élő anyagban változások jönnek létre, a melyek azonban olyanok, hogy utánuk az élő anyag megint majdnem egészen abba az állapotba jut vissza, a melyben volt. Nos az örvendetes folyamatok azok a változások, a melyek az élő anyagban gyakrabban, sűrűbben folytak le, azok a csekélyebb változások, a melyek után az élő anyag mindig restituálta magát, valamint e helyreállítási folyamatok, vagyis az a ritmus, a melyből az élet rendes folyamata áll. A fájdalmas folyamatok azok, a melyek ha tovább tartanak, pusztítanak, a melyek nem vezetnek restitúcióhoz, a melyek az életbe való beillesztésének egyedüli módja, hogy megszüntetnek, mihelyt felléptek és zavart, változást idéztek elő és így jut vissza a szervezet előbbi állapotába. Ha a fájdalmas folyamatoknak nem nyílnak meg fájdalomszüntető utak, mert ilyenek nincsenek kiképezve, akkor a fájdalmas folyamatok szokatlan, az élethez nem tartozó folyamatokat, rombolásokat hoz létre, minek folytán az élet megszűnik, vagy megrosszabbul.

Láttuk fennebb a szövegben, hogy bizonyos cselekvési módokat, mint örömhözokat, belátás szerint azért választunk, mert azok oly folyamatok, a melyekre bizonyos kiképzett folyamatok közvetve visznek. Látjuk most, hogy az öröme általában önmagáért szintén azért vágyódunk, mert az a kiképzett folyamatoknak felel meg. Vagyis ugyanazért vágyódunk végső sorban az öröme magára, a miért azokat a magasabb cselekvési módokat választjuk, a melyek az örömet biztosítják. Látjuk továbbá, hogy azért nem vágyódunk a fájdalomra általában, mert az a ki nem képzett folyamatok korrelatívuma. És azért vágyódunk a fájdalmak megszűnése után, mert a legkiképzettebb folyamatok, a melyeket a fájdalmas folyamatok közvetve felidéznek, fájdalom-

szüntető folyamatok. Valóban, a fájdalom megszűnése mindig mint közvetett hasznos folyamat (vagy mint olyan is tűnik fel előttünk, a védekező sat. mozgásokat nem (vagy nem csak) magukért szeretjük, hanem fájdalomszüntető hasznukért.

Ugyanazon törvény működik tehát összes cselekvési hajlandóságainkban: úgy a magasabb, bonyolódottabb, belátás szerintiekben, a melyek örömeket biztosítanak és fájdalmakat elhárítanak, mint általában az öröm után való egyszerű vágyunkban és a fájdalomtól való irtózásunkban, t. i. az a törvény, hogy az ideg- és eszméleti folyamatok a legkiképzettebb irányokban haladnak, vagyis a mit az idegrendszer és a lélek konzervativizmusának nevezünk. Mint a hogy a 154. lap jegyzetében mondtuk, az élő anyagban legelőször bizonyos jótékony (örvendetes és fájdalomszüntető) folyamatok fejlődtek ki, a melyek az életet egy ideig fentartották ; ezek alapján és erejük segítségével fejlődtek ki azután mások, velők összhangban levők, a melyek az életet tökéletesítették.

A belátásos elmélet korlátozásai.

30. Vegyük még egyszer szemügyre a jog fejlődését.

A II. Fejezetben jeleztük, hogy a jog fejlődése csak rendszerint, csak legeslegnagyobb mértékben a belátás, az ismeretek fejlődésének, gyarapodásának következménye, de hogy előidézíki azt más okok is. Nyilvánvaló is, hogy azt nemcsak az ismeretek változása, hanem az illető emberekre ható körülményeknek ismeretektől független változása, például a szomszédság vagy az éghajlat változása is okozhatja. A 96. lapon jeleztük, hogy az sem áll, mintha a jobb belátásnak megfelelően a jog mindig változnék; a megszokás hatalmát, mint ellenálló erőt tüntettük föl; nyilvánvaló, hogy ezen erő bizonyos esetekben oly nagy lehet, hogy az emberek a jobb belátás dacára sem változtatják meg a jogot. Ismeretes továbbá, hogy egyes érzelmek, szenvedélyek oly erősek lehetnek, hogy az emberek azok hatása alatt nem engedelmkednek belátásuknak.

A belátásos elmélet alól tehát kivételek vannak: vannak annak korlátozásai. Mindazonáltal e kivételek csak kisebb jelentőségűek. Világos, hogy a jog fejlődésének rendes, természetes folyton működő oka mégis csak az ismeretek fejlődése; a körülményeknek attól független változása csak ritkán fordulhat elő és a megváltozott körülményekre vonatkozólag is működik a belátás. Kétségtelen továbbá, hogy a rendes és egészséges eset az, hogy az emberek engednek a belátásnak és nem a megszokásnak vagy túlzott érzelmeiknek; az ellenkező eset nem lehet tartós, mert az az által talált embereknek kipusztulására vezet. A jog fejlődésére vonatkozó elméletünk, úgy az, hogy a jog fejlődése az ismeretek gyarapodásának következménye, mint az, hogy az ismeretek gyarapodása a jognak megfelelő fejlődését létrehozza, az esetek legnagyobb részére helyes. Csak kis hibát követünk el, ha ama tétélekből a rendszerint vagy legeslegnagyobb szót elhagyjuk, sokkal kisebbet, mintha a történeti iskolával azt állítanók,

hogy a jog nem a belátás terméke. Láttuk, hogy elméletünk világosságot hoz a jog fejlődésébe, sőt fontos gyakorlati következményekre vezet, a melyek közül a legfontosabb és legáltalánosabb, hogy belátásunknak megfelelőleg alkossuk és változtassuk a jogot elnyomva esetleg ellenkező hajlamainkat és érzelmeinket.

A belátásnak azon azonosítása a régibb folyamatoknak az újakra való hatásával, a melyet az előző fejezet adott, alkalmas arra, hogy ama korlátozásoknak kivételes, jelentéktelen és egyszerűmind a második helyen említetteknek helytelen, egészségtelen voltát még jobban kitüntesse és megerősítse ama gyakorlati elvet, a melyet az imént említettünk. Kitünteti ugyanis, hogy a megszokás és a túlzott érzelmek hatása a belátással szemben ugyancsak a régibb, kiképződött folyamatoknak az újabbakra való hatásából áll, épügy, mint a belátás hatályos működése is; csakhogy a belátás azok rendes, egészséges, helyes hatásának, amaz ellenállás pedig kivételes, beteges, helytelen hatásuknak következménye.

Ezt akarjuk most néhány speciális esetben kitüntetni. És ez annál fontosabb, mert e rendellenes kivételek és korlátozások fenforgása egyik erős okát képezik annak, hogy az emberek a belátásos elméletet nem bírják elfogadni és a közelmúltban a történeti iskolának hatása alatt attól eltértek.

31. Hogy a létező intézményekhez való csökönyös ragaszkodás a jobb belátás dacára abból ered, hogy a már kiképződött idegi folyamatok a további cselekvési módokat is meghatározzák, az nyilvánvaló; elég kimondani, hogy igazságát belássuk. De ugyancsak e forrásból ered a cselekvőségnek megváltoztatása is jobb belátás folytán. Ha az emberek a táplálkozás, az egészség, a hosszú élet kedvéért megváltoztatják az intézményeket, úgy ezt azon hatás folytán teszik, a melyet cselekvésükre a táplálkozási és egyáltalában az életet alkotó, rendes folyamatok gyakorolnak. A különbség a két eset között csak az, hogy az első esetben a kevésbé lényeges, kevésbé fontos folyamatok erősebben vannak kifejlődve, mint a lényegesebbek, a másodikban megfordítva. Más szóval: az első esetben a különböző folyamatok erejének viszonya nem a rendes, nem az, a mely az életet fentartja és javítja, a második esetben a rendes, az egészséges viszony forog fönn, az, a mely egészséges szervezeteknek, lelkeknek tulajdonsága. A progresszív ember is konzervatív, ő az egészséget, életet, a helyes testi működést, az örömök lehető legnagyobb teljességét akarja konzerválni és annak feláldoz bizonyos kifejlődött intézményeket,

például a létező vagyoni vagy családi jogot; a konzervatív ezen intézményeket akarja konzerválni.

Látnivaló ebből, hogy a belátás hatályossága és az annak ellenálló konzervativizmus, a mely kivétel a belátásos elmélet alól, mindketten ugyanazon elemi tény nyilvánulásai. Ha — mint az előző fejezetben — a belátás helyébe a régibb folyamatoknak az újakra való hatását teszszük, akkor a kivétel elesik, kivétel és szabály ugyanazon törvény alá esnek. Csakhogy ekkor a belátás hatásának ama meghatározása, a melyet „adtunk, tűnik fel tágnak, mert magában foglal avval épen ellentétes eseteket is. Az valóban tág is; belátásszerű cselekvőségnek a kiképződött folyamatoknak a cselekvésre való csak azon hatását szokták nevezni, a mikor a lényeges, az élethez szükséges, kiképződött folyamatok a kellő erővel bírnak.

De látnivaló ugyanebből, hogy a megszokotthoz való ragaszkodás a jobb belátás dacára csak rendellenes, egészségtelen, fejlődő embereknél múló tünetény, (mert ily embereknél az élet lényeges folyamatainak erősebbeknek kell lenniök, mint a nem legcélszerűbb intézményeknek megfelelő folyamatoknak) és hogy a jog *fejlődése* ezen tünetény kétségtelen megléte dacára is a belátás következménye és a belátás rendszerint létrehozza azt.

A megszokottság, a konzervativizmus erejét és jelentőségét a jogi jelentések terén kevésre becsülni bizonyára nem szabad. Jeleztük, hogy az egész ideg- és lelki élet egyik legmélyebb alaptörvénye az a tény, hogy az idegrendszerben és (szubjektíve fejezve ki magunkat) a lélekben megmarad a készség ugyanazon folyamatok ismétlésére, a melyek benne már egyszer vagy többször lefolytak. Jeleztük, hogy ezen alaptörvény az ideg- és lelki élet összes jelenségeiben nyilatkozik. Hasonlóképen megvan az embereknél a készség, hogy azon cselekvési és azon összeműködési módokat is kövessék, azon jogintézményeket fentartsák, a melyeket elődeiktől átvettek, a melyekbe belegyakoroltattak, a melyekhez ifjúkorukban hozzászoktak, mielőtt még azok célszerűségén gondolkodtak. És különösen, *ha oly ismeretek nem támadnak, a melyek azt a kérdést keltik fel, vajjon más intézmények nem lennének-e célszerűbbek*, mely felismerés ellenhatást támaszt e megszokott intézmények ellen, vagyis, ha a még mélyebb, megszokottabb, kiképződöttebb folyamatok, alapszükségletek ellenhatást nem támasztanak e felületesebb megrögződés ellen, az emberek *további célszerűségi megokolás nélkül tartják fenn a létező intézményeket, csak azért, mert megszokták őket*, mert azok részén van a lélek zavartalan alapereje, így folytatják a cselekvési módok egy nagy

tömegét, a melyet múlt nemzedékektől átvettek, a nélkül, hogy folyton újra és újra gondolkodnának azok célszerűségén. És ily körülmények között áll az, hogy a létező jogot nem célszerűségénél folytonos meggondolása tartja fenn, hanem pusztán az, hogy megvan, pusztán a megszokás, a gyakorlat. De ez csak azon erő, a mely *fentartja* a már létező jogot addig, a míg helyessége kérdés tárgya nem lesz; ez nem a *jogalkotásnak* és azért a *jogfejlődésnek* sem oka. Látva azt, hogy az emberek (a mikor újabb ismeretek őket célszerűségi meggondolásra nem viszik) célszerűségi meggondolás és kritika nélkül, passzív, vegetatív *tartják fönn* a létező jogot, a gondolkodók nagy része arra a felfogásra lett hajlandó, hogy a célszerűségi meggondolás egyáltalában nem vagy csak csekély mértékben játszott és játszik szerepet a *jogalkotásban* és a jog egyáltalában az emberek ily álmos, passzív, gondolkodás és kritika nélküli magatartása mellett jött létre és fejlődik tova. Megerősítette őket (így például Mainet) e felfogásban az a tény, hogy az emberek gyakran, különösen a kezdetlegesebbek, avval okolják is meg, hogy a joghoz hűnek kell maradni, hogy az az ősi szokás és mélyebb igazolását a jog kötelező erejének nem adják. Ám e felfogás egészen hibás, mert összetéveszti a jog fentartásának (és pedig csupán a releváns ismeretek változatlansága melletti fentartásának okát a jogalkotásnak és jogfejlesztésnek okával. Az intézményeket, a melyekhez az emberek nem célszerűségük meggondolása folytán ragaszkodnak, sőt a melyekből nem akarnak engedni, jöllehet megváltoztatásuk tűnik fel célszerűbbnek; az intézményeket, a melyeket évszázadok, sőt évezredek óta fennállanak és a melyeket évszázadok, sőt évezredek megszokása kövesített meg; az intézményeket, a melyeknek célját megérteni ma senki sem képes; és másfelől az intézményeket, amelyek alapvető fontosságúak, a melyekre nézve tehát nehéz elhinni, hogy azok egy ember „esetleges” gondolkodása, törvényalkotása folytán jöhet létre, és a melyekről természetesebb azt hinni, hogy valahogyan a természet teremtette őket az emberek számára: ezen intézményeket mégis emberek, vezetők, törvényhozók célszerűségi meggondolás alapján, előző minták nélkül, félve, habozva, töprengve, a még régiebbhez ragaszkodók ellenkezése közepette, gyanús új alkotások gyanánt hozták régmúlt időkben létre, csakúgy, mint a hogy ma általunk személyesen ismert képviselők, miniszterek és kodifikátorok egy új közigazgatási szervezetet vagy egy aprólékos útrendészeti törvényt eszeinek ki A passzív, vegetatív konzervativizmus nagy erő a jogi jelenségek terén és a jogbölcseletnek azt kevésre becsülnie, a jogi jelenségek

magyarázatánál szem előtt tévesztenie nem szabad, de csak mint olyant, a mely konzerválja a jogot, de létre nem hozza; a jogalkotás oka a célszerűségi belátás. Ép azért ha kézikönyvekben azt olvassuk, hogy a jogot a legkülönbözőbb lelki folyamatok erők, szankciók hozták létre, tartják fenn és biztosítják; a célszerűségéről való meggyőződés, a megszokotthoz való ragaszkodás, az istenek megfelelő akaratában való hit, az ősök tekintélye: úgy ez igen felületes lélektan, összezavarása annak, a mi a megalkotott jogot fentartja, annak, a mi létrehozta és annak, a mivel azt utólag igazolják és nem nyújt bepillantást azon egyetlen lelki folyamatba, a mely a jogalkotást okozza. Ha pedig az emberek maguk a jog kötelező erejének egyedüli okául ősi voltát hozzák fel: akkor ez az elméletük ép annyira fejezi ki saját lelkük igaz természetét, mint a hogy általában azok az elméletek, a melyeket jogintézményeiről adni szoktak és a melyeket a jogbölcselelőnek helyeseknek elfogadnia époly kevésbé szabad, mint a pszichológusnak általában vagy az elmeorvosnak azon magyarázatot, a melyet „anyaga” a maga cselekedeteiről vagy érzéseiről ad.

32. Nyilvánvaló, hogy ugyanez áll azon esetre is, a mikor az emberek jobb belátásuk dacára (saját kárukra) egyoldalúan egy érzésnek engedelmeskednek, a melynek ezen nagy ereje nem is megszokottságnak, hanem azon idő szerint fenforgó bizonyos okoknak következménye. Nyilvánvaló, hogy az érzelemnek való egyoldalú engedelmeskedés ugyanazon folyamatoknak rendellenes esete, a melyből a belátás szerinti cselekvés is áll. Belátás szerint, meggondolva akkor cselekesznek az emberek, ha cselekvéseiknél a legkülönbözőbb szükségleteket tekintetbe veszik, ha cselekvéseikre a legkülönbözőbb kifejlődött hajlamok, idegfolyamatok hatnak, némelyek egyik, mások a másik irányban és (mint az előző szakaszban jeleztük) azok, a melyekről tudják, hogy fontosak, vagyis rendszerint erősek, az idő szerint is a rendes erővel bírnak; meg-gondolatlanul, szenvedélyből akkor cselekesznek, ha egy hajlam túlzott erővel bír, úgy hogy a többiek rendszerinti erejét elnyomja. Nyilvánvaló, hogy a jog jótékony haladása amaz egészséges és lem e beteges folyamat következménye.

Néha az emberek nem valami mély megszokottságnak, nem is valamely erős érzésnek, hanem oly belső hatásnak, idegfolyamatnak engedelmeskednek, a mely rendszerint egészen jelentéktelen a szóban forgó cselekvés szempontjából, a mely ily irányban rendszerint nem szokott hatást gyakorolni, mint mondani szokás: egy jelentéktelen asszociációnak. Például ha valamely

esetben úgy járnak el, a mint egy másik esetben szoktak, a melyhez azonban az első csak igen felületesen, jelentéktelen módon hasonló. Vagy például ha a valakivel szemben célszerű jutalmazást vagy büntetést kiterjesztik olyanokra, a kik az illetővel e tekintetben irreleváns összeköttetésben varinak. Nyilvánvaló hogy ily egész jelentéktelen befolyások egészséges fejlődésnél csak múlóak lehetnek, a belátás rendes szükségének csak múló kivételei és hogy nem ily jelentéktelen képzetek határozzák meg a jog fejlődését; pedig a jogtörténeti írók gyakran egy rangba helyezik ezeknek befolyását a lényeges szükségletek befolyásával és azután tanácstalanul állanak a tényezők óriási számával és sajátságos minőségével szemben, a melyek a jog fejlődését meghatározzák.

Az emberi ismeretek, a tudás, a tudomány haladása általában (a melynek, mint tudjuk, a jog fejlődése is következménye, vagy mondhatjuk, egyik része) szintén a már kiképződött ismeretek folytán, nem célszerűségi, de elméleti belátás (következtetés) folytán és azok ellenőrzése alatt történik. Új nézeteket, tudjuk, a szerint fogadunk el igazaknak, vagy utasítunk vissza hamisak gyanánt, a mint már meglevő ismereteink legtöbbjével összhangban vagy ellentétben vannak. Ezen haladás közepette is előfordul egyoldalú asszociáció, t. i. hogy némely létező nézet túlzott, egyoldalú, egészségtelen hatást gyakorol, az ellenérvek nem jönnek kellő tekintetbe, és ennek folytán tévedés jön létre; de az ismeretek állandó haladása eddigi ismereteink kellő, egészséges hatásának következménye.

Némely írók épen arra igyekeznek, hogy a jogot, ha a legmerészebb módon is, a lélek, az idegrendszer oly tulajdonságaira vezessék vissza, a melyek nem alapulnak célszerűségi belátáson. Ezen igyekezet onnan ered, hogy a jogbölcselek a célszerűség belátását magas fejlettségű, késő, mesterséges folyamatnak tekintik és azt gondolják, hogy csak akkor sikerült a jogot kezdetleges, eredeti alaptulajdonságra visszavezetniük, ha fönnemlített törekvésük sikerül, így például némelyek a társadalmi jelenségek nagy részét a — célszerűség belátásától független — eredeti, szimpatetikus utánzási hajlamból származtatják; mások azt tanítják, hogy a kezdetleges emberek összeműködő csoportjait a közös leszármazásból eredő és célszerűségi meggondolástól független összetartozási érzés tartja össze (a nélkül azonban, hogy csak föl is vetnék azt a kérdést, miért kelti a közös leszármazás tudata az összetartozás érzését függetlenül a célszerűség belátásától, mely kérdésre az a felelet: mert az, a kivel közös származással

bírok, önnönmagamat juttatja eszembe és ez által nagyobb érdeket bennem föl maga iránt, mint más emberek); még más írók végül a büntetési hajlamot nem a büntetés célszerűségének belátásából származtatják, hanem abból, hogy ha egy sérelmet visszavernem nem sikerült, a felkorbácsolt védekezési cselekvőség még tovább dühöng a lélekben és utólag tör ki. — Ezen és hasonló, a célszerűség belátásától független, hajlandóságok, gondolatösszeköttetések és cselekvési irányzatok kétségtelenül léteznek és befolyást gyakorolnak a jogalkotásra; de befolyásuk csak csekély lehet, mert a jogalkotás a legfontosabb, leglényegesebb, legerősebb emberi szükségletek kielégítésére kedvező vagy kedvezőtlen hatással bír és azért mindenekelőtt az ezen szükségletek kielégítését képező, legerősebb összeköttetések, idegfolyamatok határozók a jogalkotásra nézve és ama mellékesebb összeköttetések nem. érvényesülhetnek ezekkel szemben. Ha az, hogy hányan és kik képeznek összeműködő csoportot, nem volna döntő az emberek jólétére, akkor a közös leszármazásból eredő, a célszerűség kérdésétől független, összetartozási hajlandóság szerint alkothatnának ily csoportokat; minthogy azonban az ellenkező az eset, szétszakadnak egymástól az olyanok, a kikben a közös leszármazástudata megvan és egyesülnek olyanok, a kik rokonságot nem tartanak, a mint azt a néprajzi adatok a legkezdetlegesebb emberekre nézve is mutatják, azt tanúsítván, hogy a legkezdetlegesebb fejlettségi fokon sem a közös származás a csoportképzés elve (a mint azt némelyek hiszik), hanem a célszerűség. Ha az utánzás a cselekvés minden terén oly közönyös volna az emberek jólétére, amely közönyös a nézőre nézve, ha a színész taglejtéseit utánozza, akkor a célszerűség meggondolásától független utánzás nagy szerepet játszhatna a jogalkotásban. Ha a boszu nem volna veszedelmes és fárasztó dolog, akkor az emberek talán engednének túlhabzó védekező hajlamuknak, de minthogy ép ellenkező az eset, az ily hajlandóságok, érzések, gondolatösszeköttetések nem lehetnek a jogalkotás okai és az elméletek, a melyek ily hajlandóságokra vezetik vissza a jogot, helytelenek. Az emberek hajlandóságai táplálkozni, egyideig foglalkozni és egyideig azután pihenni vagy aludni sat., igaz, csak oly hajlandóságok, idegrendszerbeli készségek, mint utánzási hajlandóságuk, a velők közös vonásokkal bíró emberek iránti érdeklődésük sat., de egy különbség a kétféle csoport között: az, hogy amazok összehasonlítható-erősebbek, legalább rendes, élet- és fejlődésképes emberek-nél, azért is nevezzük az előbbieket szükségleteknek és az azok kielégítésére célzó eljárást célszerű cselekvésnek és beszélünk az

utóbbiak esetében érzelmekről, hajlamokról és azoknak való engedésről. De viszont amaz erős hajlandóságok követése legalább is époly eredeti és kezdetleges cselekvési mód, mint eme kevésbé fontosak hatása.

33. Most a szóban forgó tárgynak egy igen fontos oldalára térünk át.

Láttuk, hogy a víznek valamely irányban kiképződött folyása a melyet az idegműködés analogonjául fölvevünk, akkép vihet oly újabb mozgások létrejövetelére, a melyek folyását fokozzák, hogy potenciális mozgásokat indít meg, tesz aktuálissá, például föld leomlását. A víz lefolyása által így megindított mozgások lehetnek olyanok, a melyek közönyösek a víz folyására, olyanok, a melyek megakadályozzák és olyanok, a melyek fokozzák azt. Az akadályokkal szemben azonban, mint láttuk, a víz folyása is akadály és azokat elhárítani törekszik, az erősítőket viszont maga erősíti a nyert erősítés folytán. Ez utóbbi folyamat az, a minek a lelki és idegélet torén a belátás felel meg. Azonban midőn a víz folyása így a reá nézve kedvező mozgásokat erősíti, nem teszi azt okvetlenül ép oly mértékben, a mely erősítésére szükséges, mert megerősödöttségénél fogva azután oly mozgásokat hozhat létre, a melyek neki már nem válnak javára, a melyek a vízfolyásra nézve közönyösek, sőt esetleg olyanokat, a melyek arra nézve gátlók. Ez már nem csupán a víz folyásától függ, hanem azon környezet természetétől is, a melynek mozgásait megindítja. Mindazonáltal ebben az esetben is áll az, hogy e másodlagos mozgásokat csak azért hozza létre, mert az először létrehozott másodlagos mozgások rá nézve kedvezők voltak, megerősítették, vagyis ama folyamatnál fogva, a mely a belátás analogonja.

Nézzük ennek analogonját a lelki és idegélet terén. Analogonja az, hogy bizonyos cselekedetek belátás folytán jönnek létre, de mérvük, kiterjedésük, további kifejlődésük nem felel meg a belátásnak, független attól, sőt avval ellentétes, mert a belátás gyöngé arra, hogy őket szabályozza. Mindez azonban nem zárja ki azt a tényt, hogy ama mozgások nem jöttek volna létre a belátás nélkül, hogy az azoknak oka.

Az éhség például felkorbácsolja az emberek idegrendszerét, abban nagy, különböző mozgásokat hoz létre, számos gondolatot, számos cselekvést, ide-oda futkosást, kiáltást stb. A gondolatok és mozgások, amelyeket múlt tapasztalatoknál fogva létrehoz, rágási, nyelési képzetek és esetleg rágások, nyelések anélkül, hogy volna mit nyelni, rágni. Ha semmi ismert mód nincs az éhséget kielé-

gíteni, a nyelést, rágást teljesen keresztül vinni, akkor pusztán haszontalan mozgások jönnek létre, míg a szervezet kimerül és időleges vagy halálos nyugalom nem áll be. De ha az a gondolat merül fel, hogy rablás közbejöttével véghezvihetők lennének az evési folyamatok és meg lenne nyerhető a kielégülés teljes jelenése, akkor a rablás végrehajtatik. Belátás folytán t. i. azon erősítő hatásnál fogva, a melyet a rablás képzetének idegfolyamata az evés és kielégítés képzetének folyamatára tesz és ennek visszahatásánál fogva. *E belátás nélkül a rablás nem jött volna létre*, hanem csak céltalan mozgások, mint futás, kiabálás stb. *De a rablás azután a nagy izgalom, a karokat beidegző idegek természeténél és egyéb okoknál fogva a szükségesnél sokkal nagyobb mértékben foglalhat helyet*; rombolásokra, öldöklésekre vezethet, a melyek az éhség kielégítésére nem szükségesek. Az izgalomnak rablási irányzata tehát a belátás következménye, e nélkül nem jött volna létre és e nélkül nem magyarázható, mértéke és további kifejlődése azonban független attól.

Vegyünk egy másik, a jogbölcselet közelebbről érdeklő példát. A büntetés azon belátás folytán jött létre, hogy a büntetés (a büntetettek javítása, elrettentése, ártalmatlanná tétele, kiirtása által) a büntetteket meggátolni képes, vagyis azon jótékony hatás belátásánál fogva, a melyet a szervezet rendes, kiképzett folyamataira gyakorol. *A büntettek e belátás nélkül is létrehozta volna a sértettekben izgalmat, gondolatok és érzések raját és a sértettek részéről mozgásokat, cselekedeteket, de ezeket nem terelték volna a büntetés célszerű irányába*. E tény azonban nem zárja ki, hogy a büntetés mérve esetről-esetre, sőt gyakran ne legyen a belátással semmi célszerű arányban, innen maradjon vagy túlmenjen azon, sőt ellenkezzék avval. A büntetésnek belátásból származása nem zárja ki, hogy a tetten kapott tolvajt erősebben ne büntesse a kezdetleges jog, mint a nem tetten értet, csupán az izgalom nagyobb ereje miatt, bár a nagyobb büntetésnek semmi haszna nincs. *De ha a kezdetleges ember a büntetés hasznát be nem látta volna, büntetés egyáltalán nem állott volna be és a nagyobb izgalom esetei csupán haszontalan mozgások nagyobb tömegét hoznák; létre, mint a kisebb izgalom*. Épügy nem zárja ki a büntetésnek belátásából fakadása, hogy az izgalom egészen ártatlan emberek büntetésévé ne legyen, vagy hogy a kocsis lusta lovát, a melyet megindítani &kar, annyira meg ne verje, hogy soha többé megindulni nem képes. Vagy hogy a harag, melynek jellemző mozdulatai belátásból származtak és rendszerint hasznosak, haszontalanul, sőt károsan ne jelentkezzenek, a haragvó saját családtagjainak meg-

verésében és tulajdon edénycinek szétzúzásában, ha a harag célszerűen megsemmisítendő tárgya nincs jelen.

Jeleztük, hogy jelen tárgyunk ezen oldala, a belátásos elmélet ezen kivétele szerfölött fontos. Mondottuk a jelen fejezet bevezető szakaszában, hogy ama kivételek létezése, a melyeket most tárgyalunk, erős oka annak, hogy az embereknek fejébe a belátásos elmélet nem fér bele. A kivétel, a melyet most tárgyalunk, ezen erős ok egyik legerősebb esete. Valóban érthető ha az emberek nem akarják elfogadni, hogy nagyjában, általában világosan célszerű cselekvési módok célszerűségük belátásából származtak, midőn azok gyakran célszerűséggel arányban nem álló, vagy avval ellentétes mértékben lépnek fel. Igazán nehéz elhinni, hogy a kocsis célszerűtlen eljárása, a melyet dühében követ, az emberiség célszerűségi tapasztalataiból származott legyen. De az mégis úgy van. Helyes általános lélektanunknak, a magasabbrendű célszerű cselekedetnek keletkezésére vonatkozó helyes, általános nézeteinknek nem szabad megengedniük, hogy e kivételek az igazságtól eltántorítsanak bennünket. De ezenkívül a büntetésre és a büntetési hajlamra nézve megírandó speciális büntetőjogi fejtegetéseinkben a különös érvek nagy számával reméljük kimutathatni, hogy a büntetés belátásból származott.

A büntetés eredetével és a helyes büntetés elveivel foglalkozó írók látják azt, hogy a jogtörténeti időben és ma is célszerűségi meggondolás határozza meg nagy mértékben a büntető rendszert és hogy ily meggondolások hatása alatt azt folyton célszerűbbé tenni törekesznek az emberek. Ennél fogva az a tan keletkezett (például Lisztnél), hogy a büntetés eredetileg egy az emberben természettől létező ösztönnek köszöni létét, de később és pedig mind nagyobb mértékben a célszerűségi meggondolás uralma alá jut és a célszerű büntetés felváltja az ösztönszerű büntetést. E tan, a mely szerint másféle törvények szabályozták volna az emberek cselekvőségét azon korban, a mikor lelki folyamataikat nem szemléltük és mások szabályozzák azon korban, mikor azok szemléletünk tárgyai, helytelen. Egy és ugyanazon folyamat folyik kezdettől fogva máig, kezdettől fogva célszerű belátás, meggondolás, tapasztalatok folytán jó létre a büntetés, maga a legkezdetlegesebb büntető ösztön is; csak annyi igaz, hogy idő folytával mind célszerűbbé lesz a büntetés.

34. A víz folyása, láttuk, létrehozhat oly mozgásokat, amelyek reá nézve kedvezők, ezeket erősíti, létrehoz olyanokat, a melyek reá nézve kedvezőtlenek, ezeket gátolja, de e mellett létrehozhat

olyanokat is, a melyek reá nézve közönyösek, ezek sem a maguk erősítésére, sem a maguk gátlására nem adnak neki okot. Az éhség esetén az evés képzetének megfelelő idegfolyamat létrehoz oly idegfolyamatokat, a melyek az evést előmozdítják, mint a rablás; meggátol olyanokat, a melyek arra kedvezőtlenek, mint az ételektől való megfosztás megengedése; de létrehoz közönyös folyamatokat is, a milyenek fogcsikorgatás, sírás, kiabálás, az arc eltorzulása, céltalan ide-oda futkosás sat, a melyek az éhség kíséretében fel szoktak lépni. Épen így a szenvedett sérelem és a tőle a jövőben való szabadulás vágya létrehozza a büntetést, de a sérelem folytán fellépő haraggal és boszuvágygyal együtt jár elsápadás, fogak csikorgása, a szemek forgatása is sat. E közönyös folyamatok nem belátás szülöttei. Látva, hogy azok kétségtelenül nem a belátás következtében jönnek létre, látva továbbá, hogy *bizonyos* cselekvési okoknak, bizonyos fajta örömöknek vagy fájdalomnak, szükségérzetnek *bizonyos, határozott, állandó* ily kísérői vannak, mint például a haragnak is, nem csoda, ha az emberek, sőt a tárgyról szakszerűen gondolkodó emberek is azon nézethez hajolnak, hogy az összes állandó, következményes cselekvési módok, például a harag esetén a büntetés is ily belátástól független, közvetlen beidegzés esetei. Épen azért említettük külön e tárgyat: kifejezetten ki akarjuk mondani, hogy ingerek vihetnek részben mozgásokra, a melyek nem belátásnak következményei és részben olyanokra, a melyek igenis annak következményei. Amaz első csoport is csak azért jó létre, mert vannak bizonyos kiképzett idegpályák, a melyekbe az idegmozgás útját veszi; a második csoportra is a kiképzett idegutak döntők, de ezek ebben az esetben a szükséglet kielégítése vágyának és azon tapasztalatnak felelnek meg, hogy bizonyos cselekvés a szükségletet kielégíti.

A történeti iskola híveinek kedvenc hasonlata volt, hogy a jog ép oly kevéssé egyesek belátásának, céltudatának a terméke és épúgy a nép céltudat nélküli öszszelleméből támad, mint az erkölcsök (szokások), a népköltészet, mítoszok, a vallás és a népnyelv. (L. Gierke nyilatkozatát az 1. szakaszban). Ámde e hasonlat épenséggel nem jó. Mert legkevésbé sem áll, hogy mind e szellemi termékek nem egyesek belátásából, hanem a nép meggondolás nélküli öszszelleméből származnának. A helyes élet erkölcei és szokásai nyilván egyes okosabbak belátásából származnak, épúgy mint a jog és a helyes tehnikai eljárás, szántás-vetés, baromtenyésztés, szerszámhasználat sat. szokásai és elfogadásra találnak a többieknél, mert helyességüket belátják

és legfőleg később gyakoroltatnak nagyobb meggondolás nélkül. A népköltészet és a vallás is okvetlenül egyesek műve még pedig szükségszerűen azon meggondolás, következtetés, belátás terméke, a mely összes magasabb ismereteinket, a mely a tudományt is létrehozza és a mely, mint tudjuk, azonos azon belátással, a mely a célszerű cselekvést és a jogot is megteremti, csakhogy amaz elméleti termékeknél az nem *célszerűségi* belátás, hanem igaz következtetés, mert nem abban áll, hogy a nézetek összhangba hozatnának a legegységesebb táplálkozási és életfolyamatokkal, hanem csupán egyéb elméleti meggyőződéseknek megfelelő idegfolyamatokkal. (Bár ez sem áll tisztán, mert hogy minő elméleti vallást és költészetet alkotnak, attól is függ, — esetleg anélkül, hogy észre vennék — milyet találnak a szükségletek kielégítése végett célravezetőnek.) De a nyelvvel érdekes külön foglalkoznunk.

A nyelv kétségtelenül azon közönyös, az emberek jólétére közvetve befolyást nem gyakorló mozgások egyikéből keletkezett, a melyeket az idegrendszer minden izgalma ki szokott váltani, a milyen a sírás, nevetés, arcjáték, céltalan futkozás sat., még pedig abból a mozgásból, a melyet az idegizgalmak a hang szervében létrehozhatnak. Az a tény, hogy hasonló izgalmak ugyanazon emberekben, sőt különböző emberekben is hasonló hangokat idéznek elő, rávihette az embereket azon észleletre, hogy a hangok tényeket jelentenek, még pedig bizonyos hangok bizonyos tényeket. *Hogy a különböző alkalmakkor minő hangokat hallattak az emberek, azt nem szabályozta belátás, célszerű meggondolás, még pedig azért nem, mert az közönyös volt az emberek jólétére.* Az, hogy gyümölcsöt szedtek-e az emberek, ha éhesek voltak, vagy pedig csak céltalanul futkostak-e, — az, hogy raboltak-e ebben az esetben, vagy pedig csak a földön henteregtek-e éhségökben, — az, hogy viszont támadták-e az őket sértőket vagy nem, — fontossággal birt örömeikre vagy fájdalmaikra nézve, összhangban vagy ellentétben állott a legerősebben kifejtett testi folyamatokkal és így e tekintetben a belátás kiválasztó működést gyakorolt. De vajjon az öröm vagy fájdalom ily eseteiben ilyen vagy olyan hangot hallattak-e, az eleinte, mielőtt ama kölcsönös észlelet bekövetkezett, a mely a nyelvet közlekedési eszközzé tette, oly közönyös volt az örömök fenmaradására és a fájdalmak elhárítására, mint a nevetés, a sírás, vagy az arcjáték és így az nem is lehetett a belátás tárgya. *A nyelv első megjelenése és az első nyelv hangjellege, természete tehát nem a célszerűségi belátás, egyáltalában nem az értelem, a meggondolás következménye, szülötte.* Nagyon valószínű

azonban, hogy az emberek, miután észrevették, hogy a nyelv a közlekedés eszköze lehet, csakhamar belátásosan alkalmazták, például veszély esetén a gondolatok felkorbácsolt tömege közepette az is eszükbe jutott, hogyha kiáltanának, segítség érkezhethet és céltudatosan kiáltottak, talán hangosabban és többször, mint kiáltottak volna e belátás nélkül ugyanazon veszély esetén vagy lehetséges, hogy ha ama célszerűségi gondolat eszükbe nem jutott volna, egyáltalán nem kiáltottak volna ebben az esetben. Valószínű, hogy amaz észleletet először az okosabbak tették meg és először ők használták fel céltudatosan és tőlük tanulták a többiek és azután a felnőttektől általában a serdülők. *A nyelv kiképzése tehát valószínűleg egyesek célszerűségi belátásának volt következménye.* Ámde ezen céltudatos kiképzés közben, sőt egyes hangok jelentőségének határozottan kölcsönös megállapítása közben (például a tárgy megmutatásával kapcsolatosan) *igen nagyon közönyös volt, hogy az illetők az eszükbe jutó hangok közül melyiket alkalmazzák.* Míg a kiképzés általános gyakorlata valószínűleg célszerűségi belátás szüleménye volt, *a speciális kiképzést megint nem ez szabályozta,* nem az előidézett idegfolyamatok hatása az előidézőkre és azok visszahatása, a mi belátás, — hanem egyszerűen az előidéző folyamatok hatása. Egészen közönyös ugyan a választás nem volt, egyik kifejezés könnyebben volt kiejthető, mint a másik, egyik jobban volt hallható, mint a másik, izgatóbb, tette serkentőbb, kifejezőbb hangutánzás volt mint a másik; e tekintetben céltudatos keresés és választás eshetett meg az okosabbak részéről; és a célszerűség e kérdése határozó lehetett a tekintetben, hogy melyik fogadtatott el és terjedt el, a mint ma is döntő a szinonim kifejezések harcában; de a célszerűségi kérdés és meg gondolás e téren sokkal alacsonyabb jelentőséggel bír, mint a tulajdonképeni cselekedet, az ételszerzési és büntetési módok kiválasztása terén. Mindazonáltal az értelemnek, a belátásnak, a következtetésnek óriási szerepe volt a nyelv kiképzése terén. A szó megkettőzése a többes szám jelölésére, bizonyos értelemben keletkezett szavak átvitele hasonló értelműek jelölésére, ennek különös és végtelenül fontos esete: speciális és konkrét tárgyak és viszonyok neveinek átvitele általános és elvont viszonyok jelölésére, ily módon ragok, névutók vagy előjárók és képzők alkotása sat., mindez igen nagy reflexió, gondolkodás, következtetés, belátás következménye, még pedig nem a nép öszszellemének, hanem kétségtelenül egyes kiváló filozofikus elmék munkája volt, a kitől a többiek az ő általuk megalkotott nyelvet megtanulták. Csakhogy e szellemi

munka, e belátás nem célszerűségi belátás volt, (épolý kevésse mint az, mely az elméleti vallási képzeteket, vagy a hősköltevényeket létre hozta) épen mert a leglényegesebb életfolyamatokra • a táplálkozásra sat. közönyös, vajjon így vagy úgy fejezem ki a többes számot, vagy azt a viszonyt, hogy egyik tárgy magában foglalja a másikat, hanem olynemű elméleti belátás, szellemi munka, következtetés, a milyen folytán jött létre a tudomány. A nyelv bizonyos formái is azért választottak ki és alkottattak meg, mert összhangban voltak kiképződött idegfolyamatokkal csakhogy nem a táplálkozásiakkal sat., hanem elméletiekkel elméleti tapasztalatoknak, észleleteknek, gondolatoknak megfelelő idegfolyamatokkal; nem mert „célszerűek” voltak, hanem mert megfeleltek a „gondolkodásnak,” a „gondolkodás szellemének.” Később pedig már nemcsak a már kiképzett gondolati folyamatok, hanem a kiképzett nyelvi alakoknak megfelelő folyamatok határozták meg a nyelv további fejlődését, azokkal összhangban kellett továbbfejlődnie, különben bántotta az embert. így nem egy célszerű nyelv hozatott létre, hanem egy sajátos „szellemmel” bíró nyelv. *A nyelvalkotás vezető elve nem a célszerűségi belátás volt, hanem a gondolkodás szelleme, és később mindinkább a már meglevő nyelv szelleme; a belátás, mely a nyelvet fejleszti, belátás e szellemben és nem célszerűségek fölismerése; de csak azért, mert a jólétre nézve nagyon közönyös, így vagy úgy beszélünk-e és így a kiképzett folyamatok közül nem a táplálkozásiak s a többiek gyakorolnak hatást a nyelv fejlődésére, hanem a kiképzett elméleti gondoskodásiak és a már kiképzett nyelvek.* Ez sem áll azonban egészen; a célszerűség némi hatást tesz a nyelv fejlődésére. Így a rövidség, így a szóalkotás sürgős szüksége, jobb megértés sat. Ezek a nyelv szellemének hatását gyakran legyőzik. Innen idegen szavak, fordulatok behozatala, „romlott” nyelv elfogadása. Napjainkban is látjuk a nyelvalkotás terén pusztán a „nyelv szelleme” elvének és az utilitarizmus elvének képviselői között a folytonos harcot.

Látjuk ebből, hogy a nyelvre is áll bizonyos mértékben, hogy célszerűségi belátásból, még pedig egyesek célszerűségi belátásából ered. Áll ez valószínűleg kiválólag azon általános tényre, hogy a nyelv kiképeztetett és áll, bár csak csekély mértékben, a nyelv speciális jellegére nézve is. De nagymértékben áll, hogy a nyelv nem célszerűségi belátásból ered, különösen nagy mértékben áll ez a nyelv speciális tartalmára, jellegére, arra nézve, hogy minő nyelvet beszélünk. *De ez csak azért van, mert tényleg nagyon közönyös jólétünkre nézve, hogy minő nyelvet*

beszélünk és így nem is lehet célszerűségi meggondolás és belátás tárgya.

Ebből látszik, hogy a jog és a nyelv fejlődésének analógiája teljesen helytelen. A történeti iskola (különösen Savigny egyik) legkedvencebb bizonyítéka a jog fejlődésének céltudattalansága mellett a nyelv fejlődésére való hivatkozás volt. Ravasz és ügyes hasonlat kétségtelenül, mert a társadalom szellemi termékei közül kétségtelenül a nyelv egyike azoknak, a mely igen kevésé célszerűségi belátás gyümölcse. Csakhogy a nyelv és a jog között az a különbség van, hogy míg jólétünkre, táplálkozásunkra, életünk hosszúságára, egészségünkre sat. közönyös, vajjon asztalnak hívjuk-e az asztalt és székeknek a széket vagy megfordítva, addig arra nézve nagyon is döntő vajjon van-e magántulajdon, vagy büntetünk-e és hogyan. Épen azért az előbbi nem célszerűségi belátás tárgya és nem célszerűségi belátás alapján dőlt el, a második célszerűségi belátás tárgya és az határozott benne.

Már a jogalkotásnak a népköltészet és a vallás alkotásával való összehasonlítása is nagyon sánta hasonlat, mert a költészet és vallás tartalma (különösen annak elméleti, például a világ keletkezésére vonatkozó hittételei) csak nagyon közvetett, távoli befolyással bír a nép jólétére. Még rosszabb a nyelvvel való összehasonlítás. De vannak a nép szellemének egyéb termékei, a melyekkel a jog és a melyeknek alkotásával a jog alkotása igen is összehasonlítható. Ezek a nép tekhnikája, gazdagsága, védekezése, ezeknek szerszámai és azok használata. Ezekről közvetlenül, lényegesen és szemmel láthatólag függ a nép jóléte, táplálkozása, egészsége, kényelme, élete hosszúsága. Épen úgy a jogtól. Ezekhez hasonlít a jog, nem a mítoszokhoz, nem a valáshoz, nem a nyelvhez. A jog azt határozza meg, hogyan egye-sítsék erejüket az emberek mindez eljárásokban, az mintegy az emberi vagy társadalmi szerszám, eszköz, technika szabályait tartalmazza: együtt gazdálkodjanak-e a fiuk az apjukkal vagy nem, szabadjon-e eladni a földet, vagy nem sat. Ezekkel kellett volna a történeti iskolának összehasonlítania a jogot és nem a mítoszokkal, a nyelvvel. Csakhogy ez az összehasonlítás a történeti iskolát tételének ellenkezőjére vezette volna, arra, hogy a jog célszerűségi belátás gyümölcse. Ám a történeti iskola a „népélet” (ez is kedvenc szava) ezen ágaival és a „népszellem” ezen termékeivel nem nagyon törődött, úgy fogta fel tényleg a megélésért küzdő, dolgozó népet, mintha egyebet sem tenne és egyéb teendője sem volna, mint hősköltemények, vallás és nyelv alkotása és ezenkívül a mit úgy nevezhetnénk, hogy minden alantas célszerűségi meggondolástól független, magasztos jogpoézis.

35. Nézzünk még egyszer végig a fejezet tartalmún. Azt hisszük, hogy kimutattuk azt, a mit e fejezet bevezető szakaszában jeleztünk.

Szemügyre vettük egy néhány esetét azon ténynek, hogy a jog fejlődése nem áll a belátás uralma alatt. Szemügyre vettük a megszokottság, továbbá egyes egyoldalú érzelmek és asszociációk hatalmát; megvizsgáltuk azon tény, hogy nagyjában célszerű eljárások célszerűtlen mértékben és módon követetnek. Láttuk, hogy mindezek rendellenes, kivételes, egészséges embe-reknél múló tünetények; hogy nem e tényezők és nem az azokban beálló változások hozzák létre a jog egészséges, természetes, folytonos fejlődését, hanem a belátás és annak fejlődése.

Ezt nem láthattuk volna be a belátásnak azon fiziológiai magyarázata nélkül, a melyet az előző fejezet adott. Csak mert úgy a belátást, valamint az az alól való kivételeket a kiképzett idegfolyamatok hatásával azonosítottuk, ismerhettük fel azt a tény, hogy a belátás e hatás egészséges, rendes és állandó módja, a kivételek annak beteges, rendellenes és múló esetei. Ama fiziológia magyarázat nélkül esetleg abban a hínárban maradtunk volna, a melyben a történeti iskola, amelyben a mai jogbölcselet egyáltalában, a melyben például egy Henry Sumner Maine vergődik és a mely abban áll, hogy a megszokást, a sajátos asszociációkat, a túlzott érzelmeket és a belátást a jogalkotás egyenrangú tényezőiül tekintik, a melynél fogva a jogfejlődés magyarázata végnélkül nehéznek tűnik föl. Egészen eltekintve attól, hogy a tudomány kötelessége annyira végző, elemi okokra visszamenni, a mennyire képes, már ezért sem volt hiábavaló ama fiziológiai magyarázat, bármily kezdetleges és kevéssé exakt is legyen különben.

Amaz írók vergődése bizonyos túlzott, helytelen lelkiismeretességtől származik. Ők nem akarják külön tekintetbe venni a jogalkotás szabályos, rendes menetét és külön a kivételeket, egyszerre tekintik az egészet és azért tűnik az fel előttük oly bonyolult folyamatnak, a melynek törvényeit megállapítani oly legyőzhetetlenül nehéz és azért nem jutnak a jogalkotás helygyakorlati szabályához. Ámde e túlzott lelkiismeretesség mellett; a legkönnyebb jelenségek magyarázata is legyőzhetetlenül nehéznek tűnik fel. Nézzünk egy példát. Azt véljük, hogy az olvasásnak helyes és (az olvasás megtanulása szempontjából) gyakorlatilag értékes elmélete az, hogy: az emberek úgy tanulnak meg olvasni, illetőleg úgy olvasnak, hogy az egyes betűk értelmét tanulják meg és állapítják meg és azokat összerakják. Ámde az olvasás ezen elmélete ellenében egy túlzott lelkiismer-

tességű ember joggal hivatkozhatnék oly tényekre, mint hogy az emberek néha hibásan, *értelem szerint* olvassák azt, a mi máskép van előttük; például (a nélkül, hogy észrevennék) értelem szerint helyesen javítják ki olvasás közben a sajtóhibát, vagy joggal hivatkozhatnék arra, hogy rövidítéseket nem betű szerint olvasnak stb. És ezért joggal mondhatná, hogy az olvasás nem olyan egyszerű mekhanikus eljárás, mint a hogy ama nagyon egyszerű elmélet mondja, az olvasásnál — mondhatná — a léleknek sokkal mélyebb, ismeretlenebb, bonyolódottabb működései vesznek részt: egész lelki életünk. Mégis az olvasás amaz elmélete annak helyes és értékes elmélete. A most jellemzett módszer szerint pedig az olvasás végtelenül bonyolult jelenségnek tűnik fel. a melynek megfejtése, az olvasás bölcselete, vég nélkül nehéz, a mint ezt a jogbölcseletről mondani szokás.

A szkeptikus iskola és a dogmatikus iskola.

36. Megkísértettünk dönteni két forgalomban levő és egymással ellentétes elméleti, t. i. a jog keletkezésének és fejlődésének törvényeit előadó iskola között; az elmondottak alapján már most két szintén forgalomban levő és egymással ellentétes gyakorlati, t. i. a jog helyességének megítélésére és a jogalkotásra vonatkozó iskola között is dönthetünk. Az egyiket a szkeptikus, a másikat a dogmatikus iskolának nevezhetjük.

A szkeptikus iskola szerint a különböző és egymással ellentétes, létezett és létező jogok és jogmeggyőződések között dönteni, t. i. azt megállapítani, melyik a helyes, melyik a helytelen, nem lehet, mert a jog tételei nem állapítanak meg a jelenségek közötti összefüggést és így nem lehetnek igazolás tárgyai, hanem csak azt mondják, minnek kellene lennie és pusztán az érzés sugallatai. A dogmatikus iskola szerint ellenben a helyes jogot igenis meg lehet állapítani, még pedig ugyanoly tapasztalat és gondolkodás útján, a melyek segítségével elméleti igazságok is megállapíthatók. E jellemzésből kitetszik, hogy a szkeptikus iskola az ösztönszerűségi elméleti iskolának, a dogmatikus a belátásosnak gyakorlati alkalmazása.

Mindkét meggyőződésben van igazság.

A dogmatikus iskolának igaza van a következő okból. Azt, hogy egyik jog helyes, a másik helytelen, egyik jog helyesebb, mint a másik, meg lehet állapítani és be lehet bizonyítani, mert meg lehet állapítani és be lehet bizonyítani, hogy az egyik célszerű, a másik célszerűtlen, az egyik célszerűbb, mint a másik, egyik az emberi szükségletek kielégítését elősegíti, a másik akadályozza, az egyik nagyobb mértékben segíti elő, mint a másik. Az a tény, hogy az egyik jog az élet hosszúságát, az egészséget, a táplálkozást, a magasabb rendű élvezetek biztosítását megkönnyíti, a másik megakadályozza, igenis a jelenségek

közötti összefüggés és épugy igazolható, mint más tudományos tétel. A jog tételeit pedig ily okokból fogadják el az emberek és nem kell, hogy más okokból fogadják el azokat. Nem érv evvel szemben, hogy bizonyos körülmények között az egyik, más körülmények között a másik jog tételei segítik elő a szükségletek kielégítését, mert akkor a helyes jog elvei úgy hangzanak, hogy ily körülmények között ilyen, más körülmények között olyan jog helyes. Nem helyes ellenérv továbbá, hogy ha az embereknek bizonyos ismereteik (péld. gazdasági, földművelési ismereteik stb.) nincsenek, akkor helytelen az a jog, a mely ily ismeretek mellett helyes, mert ki lehet mondani, hogy ily ismeretek követése, az annak megfelelő életmód és jog együttvéve helyesebb, mert célszerűbb, mint a másik.

A szkeptikus iskola azonban azt mondja, hogy az emberek szükségleteik tekintetében is különbözök, még pedig legalacsonyabbrendű és legalapvetőbb szükségleteik tekintetében is. Ebben a szkeptikus iskolának” igaza van.

De evvel szemben a dogmatikus iskola azt mondhatja, hogy legnagyobb mértékben azonban egyenlök, a különbségek az egyezéshez képest, csekélyek és így nagymértékben meghatározható egy helyes jog valamennyi számára.

A dogmatikus iskola meg joggal mondhatja, hogy nagymértékben megállapítható, miszerint a különböző organizációk közül egyik nagyobb boldogságot biztosít, mint a másik és így az és az annak megfelelő jog a helyesebb.

De a szkeptikus iskola továbbá joggal mondhatja, hogy az emberek nem tiszta célszerűségi belátás szerint alkotják jogukat, hanem érzelmeiknek megfelelőleg, azok kielégítését akarják a jogtól. Érzelmeik tekintetében pedig igen különbözök az emberek. Ebben a szkeptikus iskolának van igaza.

De a dogmatikus iskola viszont joggal hivatkozhatik arra, hogy ezen érzelmek közül némelyek célszerűk, mások nem, némelyek célszerűbbek, mások kevésbé. És hogy az emberek érzelmei változnak a célszerűség belátása szerint, tehát, a célszerűtlen érzelmek is megcáfolhatók nem állanak meg ellenkező belátással szemben.

Ám a szkeptikus iskola azt mondhatja, hogy ez nem áll teljesen, az emberek az ellenkező belátás dacára is követik érzelmeiket.

A mivel szemben azonban a dogmatikus iskola azt mondhatja, hogy ez ritka és rendellenes eset és hogy azok az emberek is, a kik azt teszik, belátják, hogy helytelenül tesznek.

Összevetve a két iskola érvelését, arra az eredményre jutunk hogy nagy mértékben megállapítható a különböző jogok között a helyes jog, mert nagymértékben megállapítható a legcélszerűbb jog.

Hogy ezen eredmények jelentőségét meghatározzuk, tekintetbe kell vennünk, hogy mindenféle jelenségek összefüggésére vonatkozólag, (nemcsak az emberi cselekvés terén, hanem az elméleti tudomány terén is) csak nagymértékben de nem teljesen állapíthatjuk meg az igazságot különböző eltérő nézetek közt, szintén az érzések és gondolkozási módok, a szervezet különbözősége, a meggyőződések vagyis az idegrendszer megváltoztatásának nehézségei miatt. A miket tudományos igazságoknak nevezünk, a legszabatosabb természettudományi igazságok is csak korlátoltan bizonyos érzékekre nézve, bizonyos vonatkozásokban igazságok. A 80° és 81°-nyi meleg közt különbség nem létezik a hőérzékre nézve, hanem csak a hőmérőre és ezáltal a látóérzékre nézve; egy századfoknyi különbség már a látóérzékre nézve sem létezik. Gyöngé különbségek nem léteznek a durva érzékű emberre nézve. Mégis azt mondjuk, hogy létezik tudományos igazság, mert bizonyos fontos vonatkozásokban nagymértékű egyetértés hozható létre az emberek között. És ugyanily joggal mondhatjuk, hogy megállapítható egyik jog helyessége, a másik helytelensége, mert nagymértékben megállapítható célszerűsége, illetőleg célszerűtlensége. Bizonyára fontos dolog, hogy tudomással bírjunk tudományunk szükségszerű határozatlanságáról, és éppoly fontos, hogy ne feledkezzünk meg a helyesnek bizonyított jog helyességének korlátairól. De még fontosabb ismereteink haladására és jólétünkre nézve, hogy a tudományos igazság nagymértékű megállapíthatóságában higyük és a jogalkotásra és jólétünkre nézve, hogy egy helyes jog nagymértékű megállapíthatóságában higyük. Épp ezért a jogalkotás és jólétünk szempontjából fontosabb az, a mi a dogmatikus, semmint az, a mi a szkeptikus iskola tanában igaz. És ha az igazságot teljes szabatoságában nem akarjuk kifejezni, hanem rövidítve és gyakorlati szempontból szólunk, azt kell mondanunk, hogy a dogmatikus iskolának van igaza és megállapítható helyes jog, éppoly minthogy közelfogadott tétel, hogy létezik tudományos igazság.

Az ösztönszerűségi iskola tanának elterjedésével együtt, a jelen században az emberek a jogalkotásra és a jólétre nézve elég károsan, annak, a mi a szkeptikus iskola tanaiban igaz, nagyobb fontosságot tulajdonítottak, mint annak, a mi a dogmatikus iskola tanaiban igaz. Ennek egyik oka, hogy a 17. és 18-

század belátásos iskolájának képviselői a természetjogászok, nem célszerűségének bebizonyítása által akarták az általuk helyesnek tartott jog helyességét bebizonyítani, és nem engedték meg, hogy az emberi ismeretek haladásával még helyesebb, mert célszerűbb jog lesz lehetséges, hanem önkényes legmagasabb jogi elvekből, mint örök időkre igazat akarták azt igazolni.*)

*) A tan, a melyet e fejezetben előadtam, egyezik avval, a mit *Bevezető a jogbölcséletbe* című munkámban e tárgyra nézve mondtam. Csakhogy ez utóbbi helyen túlságos fontosságot tulajdonítottam én is a helyes jog megállapítása korlátainak, nem lévén még világos előttem, mily nagy mértékben nyugosznak érzelmeink (u. n. jogérzetünk,) belátásunkon, ismereteinken, bár az, hogy általában függenek ezektől, régen világos volt előttem és azt nevezett munkámban is hangsúlyoztam.

Jog és igazság.

37. A legszembeszökőbb, legnyilvánvalóbb igazság a jogról, egyszersmind legfelületesebb, legkevesebbet mondó leírása az, hogy a jog oly szabályok foglalata, a melyek értelmében emberek bizonyos viseletre kényszerítettek, vagy (e meghatározást cselekvő módba áttéve) a melyek értelmében emberek embereket bizonyos viseletre kényszerítenek, vagy hogy e meghatározás tágság vádjával ne legyen illethető, a melyek értelmében az állam az embereket bizonyos viseletre kényszeríti. E felületes leírás beható elemzése azonban a jognak mélyebb megértésére, legfontosabb jellemvonásának megértésére visz bennünket, bár ezen elemzés eleinte talán merő szörszálhasogatásnak tűnik föl.

Az első lépés ezen szörszálhasogatáshoz hasonló elemzésben az az állítás, hogy mások azok, a kik kényszerítenek, ha arra szükség van, és mások azok, a kik kényszerítettek. Nem úgy értjük azt, hogy a jog kényszerítő alkalmazásának összes esetében, együttvéve azokat, sohasem volnának egyszer azok a kényszerítők, a kik másszor a kényszerítettek; ellenkezőleg mindennapi dolog az, hogy bizonyos esetekben azok kívánják a kényszer alkalmazását, azok beleegyezésével és azok erejének hozzájárulásával alkalmaztatik mások ellen a kényszer, a kiket más hasonló esetekben szintén kényszeríteni kell; csak úgy értjük amaz állítást, hogy minden egyes esetben mások a kényszerítők és mások a kényszerítettek. Szükségkép következik ez a kényszer fogalmából; nem lehet ugyanaz a kényszerítő, a ki a kényszerített. De ugyenezt látjuk, ha a kényszer egyes eseteit tényleg közelebbről nézzük. Az adós, a kit végrehajtanak, nem akar fizetni; a katonaszökevény, a kit erőszakkal besoroznak, nem akar szolgálni; a bűntettes, a kit erőszakkal elcsuknak, nem akar elcsukatni — és a *többiek* kényszerítik őket akkor, mikor mint mondani szokásunk, az állam kényszeríti őket és egyáltalában minden adóst, katonakötelest, bűntettet *a többiek* kényszere fenyeget, a jogszabályok megtartását az-azoknak alávetettek részéről *másoknak, a többieknek*

kényszerével való fenyegetés biztosítja. Ez nem zárja ki azt, sőt evvel rendszeren együtt jár, hogy ugyanaz az adós kényszeríti más esetben fizetésre a maga adósát, a büntettes más esetben becsukására azt, a ki őt sértette.

További szörszálhasogatónak látszó elemzés a felelet azon kérdésre: miért kényszerítik az emberek embertársaikat arra, a mit nem akarnak? E felelet így hangzik: mert az a kényszerítőknél érdekükben van. De érdek alatt itt azt az esetet is kell érteni, hogy merő jósból irántuk vagy mások iránt kényszerítik őket arra, a mi nekik vagy másoknak jó, t. i. mert együtt érzik velők vagy e másokkal örömeiket és fájdalmaikat. Az együttérzésből származó ezen érdeket is bele kell foglalni az érdek alá. Nyilvánvaló azonban, hogy számos esetben nemcsak ily együttérzéses érdek forog fenn, hanem közvetlen érdek is; így a fönnebbi esetek mindnyájában is ily érdek áll fenn az állam tagjaira nézve, a kik kényszerrel gyakorolnak. Nyilvánvaló ez a büntettes és a katonaszökevény eseteiben, de époly igaz a magánjogi esetre nézve is, mert mindnyájunknak érdekünkben van, hogy a szerződések megtartassanak, az adósságok kifizetessenek.

Elemzésünk folytatásával tehát azon eredményre jutottunk, hogy a *jog oly kényszerrel biztosított szabályok foglalata, a melyek azt célozzák, hogy emberek oly viseletet tanúsítsanak, a mely más emberek érdekének megfelel, érdek alatt értve az együttérzés kielégítését és az életnek ez által való szépítését is, de számos esetben nem ezt. Mint a fönnebbi példákban is kitetszik, a viselet, a melyre a jog szabályai vonatkoznak, nemcsak olyantól való tartózkodásból áll, a mi másra nézve káros lehetne, vagyis a jog nemcsak a másokkal való összeférésre vonatkoznak, hanem oly pozitív cselekedetekre is, a melyek másoknak hasznára válnak, vagyis mások érdekében mások javára való működésre, másokkal e mások javára való összeműködésre.*) A jog összeférésből és összeműködésből rövidebben-összeműködésből áll**); a jog kényszerrel biztosított összeférési és összeműködési szabályok, rövidebben: összeműködési szabályok foglalata, íme a jog fontosabb, jellemzőbb és mélyebben fekvő voná-*

*) Az összeműködés szót a társadalmi tudományban inkább csak olyan értelemben szokták használni, mikor mindkét fél egymás javára összeműködik, de egészen jól mondhatjuk azt is, hogy a rabszolga az úrral ez utóbbi javára összeműködik.

***) Rövidebben összeműködést mondunk összeférés és összeműködés helyett, mert a negatív tartózkodást és a pozitív cselekvést egymástól határozottan megkülönböztetni nem lehet és az összeműködés szó magában foglalja mind a kettőt.

sára jutottunk azon felületesebb tény elemzése folytán, hogy a jog kényszerrel biztosított szabályokból áll.

Egy harmadik, szintén talán szörszálhasogatásszerű kérdés-miért kell az emberekkel szemben kényszerrel fentartani, hogy a jog szabályait kövessék? Erre a kérdésre a helyes feleletnek az látszik: mert nekik maguknak nincs érdekükben, hogy azokat kövessék. Legalább megközelítőleg helyesnek látszik e felelet. Csak megközelítőleg; mert lehetséges, hogy érdekükben van és tudják is, hogy érdekekben van*), de helytelen hajlamaiknál fogva nem képesek önkényt megtenni azt, a mi rájuk nézve jó volna, hiszen tudjuk, hogy az emberek nem mindig engedelmeskednek belátásuknak. De ebben az esetben is áll, hogy a kényszer azért szükséges, mert a jog követelése az illetők hajlamaival ellenkezik. Rendszerint azonban úgy áll a dolog, hogy az az illetők *helyesen felfogott érdekeivel is* ellenkezik. Ez áll a főt hozott példák eseteiben is. Az adós érdeke, hogy ne fizessen, a büntetés (legalább számos esetben), hogy ne büntetessék, hanem nyugodtan élvezze büntette netaláni gyümölcseit, a katonaköteles érdekeinek legjobban megfelel, ha van honvédelem, de az ő hozzájárulása nélkül.

Íme, így a kényszer tényéből kiindulva, azon eredményre jutunk, hogy a jog szabályai arra irányulnak ugyan, hogy az emberek oly viseletet tanúsítsanak, a mely mások javára szolgál, de nekik maguknak rendszerint nem; vagyis másokkal azok javára összeműködjenek oly módokon, a melyek nekik maguknak javukra nincsenek.

Az a tény, hogy a jog szabályai kényszerrel biztosított jogszabályok, valóban azon tanra vitt némely gondolkodókat, hogy a jog által mindig kizsákmányoltatnak bizonyos emberek, bizonyos osztályok, mások javára. Ily gondolkodó például Gumplovicz.

Ezen eredmény azonban, a melyre a kényszer tényének elemzése folytán mi is jutottunk, ellenkezik a mindennapi tapasztalattal és a közfelfogással, a melyek szerint a jog szabályai rendszerint általánosan, mindenki számára hasznosak.

A dolog úgy áll, hogy nincs kizárva, hogy a jognak egyoldalúan kizsákmányoló szabályai ne volnának, vagyis olyanok, a melyek fennállása nélkül némely emberek okvetlenül jobban ne éreznék magukat, mert nekik azok semmiképp sem válhatnak

*) Ha azt mondjuk, hogy valaki azért tesz valahogyan, mert az érdekében van, azt rendszerint azon kifejezés rövidítésének kell tekinteni, mert azt hiszi, hogy érdekében van. A főtí helyen azonban később kiderülő okból a kettőt egymástól megkülönböztetni szükséges.

javukra, még olyaténképen sem, mint az adósságfizetési kötelezettség az adósra, vagy a honvédelmi kötelezettség a katonakötelesre, akkor t. i., mikor neki tartoznak, illetőleg a mennyiben őt védik. Van ily kizsákmányoló jog, például az, a melylyel egy hódító nép egy meghódítottat, kizsákmányol. Azonban ezek a jog szabályainak csak egyik fajtát képezik és mondhatjuk ritkább, rendellenes fajtát. Másoknak hátrányukra való kényszerítése ugyanis igen nehéz, nagy áldozatot követel és kevésbé jutalmaz és azért állandóan fenn nem szokott maradni.*)

A jognak egy másik része az, a hol azokra, a kikre a jog kényszere kiterjed, abból jó származik; jobban vannak, mintha az a jog nem léteznék, az összeműködés haszna kölcsönös. Mondhatjuk, hogy ez a jog sokkal nagyobb, gyakoribb része; ez a rendes jog. Jóllehet ugyanis az a tény, hogy viseleti szabályok követésének biztosításához kényszer szükséges, magában foglalni látszik azt, hogy ama szabályok a nekik alávettettek érdekeivel, hajlamaival ellenkeznek; jóllehet, mondjuk, ez föltétlen implikációnak *látszik*, e szabályok mégis az ő érdekükben is vannak, az ő hajlamaikkal is megegyeznek, ők maguk kényszerítik magukat, a kényszer az ő megegyezésükkel történik. Úgy áll a dolog, hogy érdekükben is áll ama szabályok fentartása velük szemben, nem is; azok az ő akaratukkal érvényesülnek velük szemben és egyúttal akaratuk ellen. Mi ezen önellenmondás magyarázata? A következő.

Lehetséges, hogy több ember mindegyikének érdekében van, hogy a többiek bizonyos fajta viseletet tanúsítsanak, bizonyos az ő javára szolgáló működést végezzenek és hogy egyik sem képes a többieket e viseletre kényszeríteni, hogy továbbá a haszon, mely a többiek viseletéből, működéséből mindegyikre hármlik, sokkal nagyobb, mint az a veszteség, a mely reá abból hármlik, hogy ő is a többiek javára viselkedik, működik, sőt mindegyik, ha a többiek összeműködését nem élvezné, egyszerre igen nagy haszontól volna megfosztva és még nagyobb áldozatokra volna kénytelen. Ennélfogva oly megállapodás jó létre ezen emberek között, hogy *mindegyik a többiek javára is fog működni és a többiek az ő javára* és hogy mindegyikkel szemben a többi kényszert alkalmazhasson, ha a mások összeműködésének előnyeit élvezni akarná anélkül, hogy a közös szabályokhoz ő is

*) Az egyenlőtlenség intézményei valóban csak a legritkább esetben származnak kizsákmányolásból, rendszeren mindkét félre nézve hasznos intézmények azok és mindkét fél hasznára való tekintettel hoztattak azok létre, így például a nemesség, vagy földesuraság illetőleg a jobbágság is.

alkalmazkodnék. Ily megállapodás esetén kényszerítő szabályok jönnek létre azok beleegyezésével, a kik a kényszer alá vannak vetve, ők általában akarják, hogy bizonyos szabályok állíttassanak fel, alkalmaztassanak mindenkivel és velük szemben is, csakis speciális esetben próbálnak esetleg azok alól kibújni és azért van kényszerre szükség. Nekik általában érdekükben van hogy ily szabályok alkalmaztassanak velők szemben is, a célból hogy a szervezet létesüljön, de különös esetben érdekükben van hogy ne alkalmaztassanak. A szabályok az ő beleegyezésükkel jönnek létre és a kényszer csak arra használtatik, hogy saját beleegyezésükhöz hűtelenné ne legyenek.

A jog szabályainak legnagyobb, leggyakoribb, rendes része egy ily kölcsönös jóra szolgáló összeműködési szervezet létrehozására szolgál. A nálunk létező vagyoni jogi, közművelődési, közegészségi, honvédelmi sat. intézmények ilyen közös egyetértésből származó és közös érdekű összeműködési szervezetek. Ugyane leírás alá tartozik a rendes ellenzék azon esete is, a mikor a jog uralma alatt állók egy része azon nézetben van, hogy a jog az ő érdekeivel nem egyezik meg, de enged annak, mert azt tartja, hogy érdekében van egy oly szervezet fenntartása, a melynek ha minden részlete nem is kielégítő, de a mely nagyjában mégis jó neki is és a melyet az tesz lehetővé, hogy az ellenzék alárendeli magát a többségnek. Ugyane leírás alá tartozik az a tény is, hogy az emberek nagy, a míveltségben, a fejlődés folyamán elmaradt tömege oly intézményeket létesít, a melyeket a műveltebb osztályok számára javasolnak és a melyeknek jóságát világosan, teljes meggyőződéssel nem látja át, sőt néha kételkedik benne. Ez is e leírás alá tartozik, mert a nép azt azon általános meggyőződésből teszi, hogy az urak jobban tudják, mit kell tenni és hogy azon intézmények neki is javára vannak. Csak akkor mondja fel a nép az engedelmességet, ha világosan látja, hogy az intézmények az ő kizsákmányolását célozzák. A műveletlen tömeg ugyanoly általános belátással és egyetértéssel működik össze a tárgyhoz értőkkel és létesít velük együtt intézményeket, mint némely esetben a legműveltebb ember is. A legműveltebb ember, a ki technikát nem tanult, sem látja; világosan, hogy a villamos vasút, a melyre ül, vagy az új híd, melyre lép, jó, nem veszélyezteti életét; csak bizonyos közvetett, általános okokból hiszi, hogy megbízhatik benne; tudja, hogy létezik egy technikai tudomány (a mint a nép tudja, hogy létezik tanult urak) és tudja, hogy embereknek nem volna bátorságuk és nem volna szívük számos más ember életét könnyel-

műen kockáztatni. De nemcsak új technikai művekkel, de számos jogi intézménnyel, például kötelező himlőoltással sat. így van a legmíveltebb laikus is. Ugyanígy van a legtöbb jogintézménnyel szemben a műveletlen nép és ugyanily értelemben létesít mégis másokkal egyetértve a maga javára intézményeket.

Az egyoldalúan jótékony, kizsákmányoló és kényszer útján létesített és fentartott jogon, valamint a kölcsönösen jó és közös egyetértéssel megállapított jogon kívül azonban létezik a jognak egy harmadik faja is, a mikor t. i. a jog kölcsönösen jó, de az emberek egy része semmi értelemben nem látja azt át és ellenáll ily jog alkotásának és a többiek kényszerrel létesítik azt, mert nekik is javukra válik, kényszerrel létesítenek tehát egy kölcsönösen jó összeműködést.

Az eredmény, a melyre jutottunk tehát az, hogy a jog „kényszerrel biztosított összeműködése embereknek más emberekkel, ezen más emberek javára. Néha, ritkábban a jog nincsen azoknak is érdekében, a kik annak alá vannak vetve, az csak egyoldalúan jó összeműködés és a jogot kényszer létesíti és tartja fenn. Rendesen azonban a jog, embereknek kölcsönösen egymás javára való összeműködése; e jogot az emberek önkénytesen, közegyetértéssel létesítik és tartják fenn és a jog e részére vonatkozólag a kényszer célja csupán annak meggátlása, hogy az embernek saját önkénytes megegyezésük alól kibújjanak. De nincs kizárva az sem, hogy a jog kölcsönösen jótékony összeműködés és mégis kényszerrel létesítetik és tartatik fenn, akkor t. i. ha az emberek egy része nem látja át a maga érdekét. Mindenképen azonban a jog emberek összeműködése másokkal, e mások javára, ez a kényszer tényéből következik.

Soroljuk már most föl a jogot képező összeműködés néhány fáját (a nélkül, hogy kimerítők akarnánk lenni) a végett, hogy ezáltal szemléletesebbé tegyük, hogy miben áll amaz összeműködés, akár kölcsönös megegyezésből, akár kényszerből származzék.

Az összeműködés egyik faja az erők oly összetétele, a mely oly nagy jókat hoz létre az egyes emberek számára, a melynek különben egészen lehetetlenek volnának. Ilyenek például a kül-ellenségek elleni védelem szervezete, ilyen a közbiztonsági szervezet, ilyen a büntető igazságszolgáltatás, ilyenek a közutak és közlekedési intézmények, ilyenek a közös közművelődési, ilyenek a közegészségi intézmények. Megannyi hatalmas alkotás, mely óriásilag emeli az emberek jólétét és a mely lehetetlen volna összeműködés nélkül. Ezek létrehozhatók alávett emberek erőinek kényszerű, egyoldalúan jól felhasználásával; de rendszerint

közös egyetértéssel és közös haszonnal hozatnak létre és a jólét fokozása, a melyet okoznak, semmi arányban sincs az egyes ember áldozatával, mely e célokra ily összeműködés nélkül sokkal nagyobb volna és sokkal kisebb eredménnyel járna. Ezen erőösszetételek legtöbb fájának eredménye nem *oszlik meg* a résztvevők között, mindenki *az összes többiek* erejének eredményeit élvezi, így mindenekelőtt az eszméknek a műveltségi intézmények segítségével való termelése és terjesztése folytán. Millió és millió ember erejével létrehozott abszolút közbiztonságot élvez minden egyes ember, aki csak igen kevés áldozattal járul ezen intézményekhez. Az az ember, a ki a maga erejéből csak a föld kis részét járhatná be és azért a föld javainak legnagyobb részéből ki volna zárva, ezen összeműködés folytán az egész földet használhatja a maga javára. Az az ember, a ki már két ember egyesült támadása ellen sem tudna védekezni, a közbiztonsági összeműködés folytán csaknem abszolút biztonsággal hajtja nyugalomra fejét. Annak az embernek, a ki életében igen nagy valószínűséggel sokszor szenvedne ragályos betegségektől, a közegészségi intézmények folytán e veszélytől sokkal kevésbé kell tartania. Sat. sat.

A jog szabályainak egy másik faja nem hoz létre közvetlenül ily erőösszetételeket, hanem oly életmódot ír elő az embereknek, a melynél fogva azon erőösszetételek közvetve biztosítva vannak. E szabályok például akár alávetett rabszolgákat, akár önkénytelen jogot alkotó embereket arra köteleznek, hogy gyermekeiket fölneveljék, azokat kitanítsák, vagyonuk egy részét nekik hagyják, azokat bizonyos műveltséggel ellássák. Céljuk az, hogy egy használható emberekből álló társadalom létezzék, amely azután nagy eredményű erőösszetételeket hozhasson létre.

A jog szabályainak egy ismét más faja avval a célzattal bír, hogy valamennyi ember összeműködése visszatartsa az egyeseket, hogy rossz hajlamaikat kövessék, nem épen csak a további összeműködés, az erők összetétele, hanem az illető egyesek érdekében is. Például meggátolják a tékozlást, kényszerítenek az aggkor, a betegség, a munkaképtelenség esetére való biztosításra. Úgy látszhatnék, mintha itt a kényszer *csak* a kényszerítettek érdekében volna, tehát mintha e szabályok ellenkeznének amaz elemzésünkkel, a mely szerint a kényszer a kényszerítőkben tesz fel érdekeket. De ez csak látszat. Mert ha az erre vonatkozó jog, azaz összeműködés azért tartatik fenn, hogy mindenki, a ki egyik esetben józan életre kényszerít, akkor, ha reá nézve áll be a szükség, szintén józan életre kényszeríttessék, akkor a kénysze-

rítók a maguk érdekében is kényszerítenek. Nyilvánvaló, hogy az idetartozó szabályok rendszeren az előbbi osztályokba is fognak tartozni.

A jog szabályainak egy további faja nem szoros értelemben vett önző érdekeinket, hanem együtt érzésünket akarja kielégíteni, az abból származó fájdalomainkat elhárítani, örömeinket növelni. Szabályok, a melyek a gyermekek helyes fölnevelését követelik, nemcsak annak az önző érdeknek akarnak eleget tenni, hogy önző céljaink kielégítésére erőteljes társadalom létezzék, hanem együttérzésünknek is; ugyané második célzattal bírnak oly jogszabályok is, a melyek az embereket saját gyengeségeik ellen védik meg. Tisztán együttérzéses érdeknek szolgál, ha például államok a rabszolgaságot vagy rabszolgakereskedést eltiltják és megakadályozzák oly területeken, a hol annak főnnállása önző érdekeikbe nem ütközik.

Midőn így néhány példa segélyével kitüntettük azon összeműködés természetét és jelentőségét, a melyből a jog áll, azt hisszük, egyúttal kitűnt, hogy azon meghatározás, hogy a jog embereknek más emberekkel és azok javára, rendszerint pedig embereknek egymással egymás javára való összeműködése, a melyet kényszer biztosít, a jog legfontosabb jellemvonását tünteti fel, annak a legjellemzőbb meghatározása, mert megmutatja azt is, miért alkotják meg és tartják fenn az emberek a jogot.

E meghatározás nem azonos azokkal, a melyeket a jogról rendszerint adni szoktak. Talán úgy látszik az olvasónak, hogy az más szóval ugyanazt mondja, mint a szokásos meghatározások. Ámde az nincs úgy: mást mond. Hasonlítsuk össze meghatározásunkat a szokásosakkal.

A jog szokásos meghatározásai úgy hangzanak, hogy az „a társadalom rendjét állapítja meg, az emberek közötti viszonyokat rendezi, szabályozza; az emberek közötti összeütközéseket elhárítja, a békét biztosítja ;*) az emberek cselekvőségi körét, szabadságát, *facultas agendi*-jét határozza meg.” A *tria praecepta juris*, Justinianus *Institutio*-i szerint: „*honeste vivere, neminem laedere, suum cuique tribuere.*” A jog hasznát, jelentőségét úgy szokták leírni, hogy nélküle társas együttlét lehetetlen volna, hogy az a társadalom létének föltételeit foglalja magában.

A jognak azon meghatározásai, hogy az az emberek cselekvőségi körét, a társadalom (külső) rendjét állapítja meg, az

*) Gareis *Encyclopädie u. Methodologie der Rechtswissenschaft* 14 1.: „Friedensordnung der äusseren Beziehungen der Menschen.”

emberek közötti viszonyokat rendezi, nem helytelenek, de nem kielégítők, mert nem jelölik meg világosan a célt, a melynek kedvéért ama megállapítás és rendezés történik és a mely abban áll, hogy emberek más emberek javára szolgáló viseletet tanúsítsanak és különösen pozitív cselekedeteket is végezzenek és rendszerint, hogy emberek egymással, egymás javára szolgáló viseletet tanúsítsanak, egymással, egymás javára összeműködjenek. A honvédelmi, a közoktatási, az útépitési, az adózási jogszabályok, a melyek célja, hogy emberek összeműködve védekezzenek, tanuljanak, utakat építsenek, közös célokat szolgáljanak, kétségtelenül az emberek cselekvőségi köreit, a társadalom rendjét állapítják meg, az emberek egymáshoz való viszonyát, rendezik, de nem ez a lényeges, ez csak a forma; a lényeges az összeműködés közös célokra, egymás javára. A szobrászatnak is helyes meghatározása, hogy lefaragása egy kőtuskóból mindennek, a mi fölösleges, de nem a legjobb meghatározása, mert nem mondja, hogy a művelet célja egy alak és rendszerint emberi alak előállítására.

A jog azon meghatározásai, hogy az az emberek közötti összeütközéseket elhárítja, hogy a béke rendje — még kevésbé kielégítő, mert figyelmen kívül hagyják a jognak azt a rendkívüli fontos jellemvonását, hogy az nemcsak összeütközések elhárításának, a békének szolgál, hanem pozitív összeműködést hoz létre az emberek között, közös honvédelmet, közlekedési, műveltségi, egészségi, közgazdasági intézményeket. E meghatározások a jogszabályok legeslegnagyobb részét szem előtt tévesztik. A jogszabályai nemcsak azt mondják: élj becsületesen, senkit ne bánts, mindenkinek add meg a magáét, hanem azt is: építs utakat, állíts iskolákat sat. a többiekkel. Amaz előbbi meghatározások, melyek az emberi viszonyok rendezéséről, a cselekvőségi körök és rend megállapításáról szólnak, különben szintén könnyen csupán e szűk negatív értelemben érthetők és igen gyakran így értenek is.

A szokásos meghatározások tehát kevesebbet mondanak, mint a mi igaz és lényeges. Viszont a jog jelentőségének, hasznának azon leírása, melyet fönnebb idéztünk, többet mond mint a mennyi igaz, túlzott jelentőséget tulajdonít a jognak épen, mert kevesebbet ért jog alatt az igaznál. Nem áll az, mintha a jog nélkül a társas együttlét lehetetlen volna. (Bár nem is ez a kérdés, a kérdés vajjon az ember fennállhatna-e és mennyivel volna boldog, mert a társas együttlét is csak ennek eszköze és nem végcél.) Még a legalacsonyabbrendű, pusztán összeütközése-

ket elhárító szabályoknak, a gyilkosság, a lopás ellenieknek közhatalommal való fentartása, tehát ily tartalmú jogszabályok nélkül is megélhetnének és egymás mellett is megélhetnek az emberek, csakhogy akkor folyton önvédelemre szorulnának és sokkal rosszabbul élnének mint ma. — De e szabályokról még bizonyos mértékben el lehet mondani, hogy azok nélkül az emberek és az emberi társadalom nem maradhatna fenn. A jog szabályainak legnagyobb részére azonban ez nem áll, azok által csak jobbá lesz az emberi élet, azok javító eszközei, de korántsem föltételei sem az életnek, sem a társas együttélésnek. És ez igen fontos különbség. Mert (mint alább részletesebben is látni fogjuk) a cél, az eszmény, a melyet az embereknek, mint jogalkotóknak ki kell tűzniök, nem csupán oly jog, a mely mellett az élet föltételei megvannak, vagy épen oly jog, amely mellett egyik ember sem sértheti a másik ember életének föltételeit, hanem oly jog, a mely az emberek lehető leghatályosabb összeműködése által a lehető legboldogabb, legjobb és legszebb életet biztosítja.

38. Az az összeműködés, a melyet a jog szabályai megállapítanak, a legkülönbözőbb emberi szükségletek kielégítését, a legkülönbözőbb bajok elhárítását célozza és a legkülönbözőbb eszközök fölhasználására vonatkozik. A jog egyik része az egészség biztosítását, a betegség elhárítását akarja összeműködés útján elérni; egy másik része a közlekedést akarja összeműködés útján megkönnyíteni; egy harmadik az emberek műveltségét akarja összeműködés útján emelni. És így tovább.

E különböző tartalmú jogszabályok sorában a jog szabályainak a többi közt egyik része azon baj ellen irányul, a melyet különböző emberek szükségleteinek összeütkezése képez, az a tény, t. i., hogy egyik ember szükségleteinek kielégítése a másik ember szükségleteinek kielégítését akadályozza meg. Hogy e baj fenforog, még pedig nagy mértékben i'enforog, az kétségtelen. A rendelkezésre álló javak mennyisége nagyon elégtelen az összes emberek szükségleteinek teljes fedezésére. Számos ember hajlamai ellenkeznek mások szükségleteivel: az egyiknek vérengzési hajlama, bujasága, hiúsága a másiknak élete és jóléte ellen tör; a férfinak vágya azon nő iránt, a ki őt nem szereti, ellenkezik a nő hajlamaival. *Az embereik egyik szere e baj ellen, egyéb szerek közt, abban áll, hogy szabályokat állapítanak meg, a melyek eldöntik, hogy az összeütkezés ily eseteiben melyik ember szükséglete nyerjen kielégülést, vagy mennyire nyerjen az egyik és e a másik kielégülést, — és hogy e szabályok követését kény-*

szerrel biztosítják. Rendszerint közös egyetértéssel állapítanak meg az emberek ily kényszerítő szabályokat magukra nézve, mert mindnyájan a marjuk érdeklében valónak találják, hogy ilyenek fennálljanak.

Ezen szer a szükségletek összeütközésének baját el nem hártja, mert bárhogyszóljon is ama döntés, mindkét fél szükséglete teljesen ki nem lesz elégítve, s a baj teljes elhárítása döntés által nem, hanem csak azáltal lehetséges, ha vagy az emberek szükségleteit (nevelő, orvosló) rájuk hatás által megváltoztatjuk vagy a szükségletek kielégítésének eszközeit gyarapítjuk; vagyis, ha az összeütközések okait elhárítjuk és mikor fönnebb azt mondtuk, hogy a döntés csak egyszer egyebek közt, akkor az egyebek alatt a most említett szereket értettük, melyeknek alkalmazása céljából szintén összeműködnek az emberek. Hogy pusztadöntés az összeműködés tényéből származó fájdalmat el nem enyész-tetheti, hogy a döntés ki nem elégítő szer, hogy a baj elenyészése más módon többet ér, mint a legjobb döntés; hogy mindenféle emberi működés és összeműködés csak tökéletlen eredményeket hoz létre az emberi gyöngeség miatt és nem képes teljesen elhárítani az emberiség bajait, de hogy az emberi szükséglet összeütközéseknek döntés által elintézése *a maga belső természeténél fogva, szükségképen* tökéletlen, elégtelen és eszményi szempontból nézve csak ideiglenes elintézési mód: az igen fontos igazság, a melylyel azonban itt bővebben nem foglalkozhatunk. Visszatérve a pusztadöntésre, mondhatjuk, hogy az legalább enyhíteni képes az összeütközés baját. *Enyhíteni képes pedig akkor, ha szabályai olyanok, hogy a kisebb szükségletet feláldozzák a nagyobb-nak; ha azt elégítik ki, a melynek ki nem elégítése nagyobb boldogtalansággal járna, más szóval, ha a lehető legkisebb boldogtalanság, illetőleg a lehető legnagyobb boldogság elérésére törekednek, a mely az emberi szükségletek okvetlenül fájdalmas összeütközése mellett még elérhető.*

Azok a szabályok, a melyek szerint az emberek a különböző emberek szükségleteinek összeütközése esetén döntenishoztak, rendszerint tényleg erre a célra törekszenek, tényleg ilyen értelemben szoktak döntenish. A jog szabályainak ezen része az, a mely az *igazságosság* létrehozásával és szolgáltatásával foglalkozik; *e jogszabályok az igazságosság jogszabályai.* Mert az *emberi szükségletek közötti olyan döntést, a milyent fönnebb jellemeztünk, nevezük igazságszolgáltatásnak.*

Hogy éppen ily döntésben áll az igazságosság, áll az, a mit az emberek igazságosnak tartanak, gondolnak, éreznek, azt talán az olvasók nagy része kétségbe fogja vonni és azt fogja találni,

hogy az igazság nem olyan egyszerű elv szerinti döntés, hanem bizonyos embereknél ilyen, másoknál olyan. Nos mi e helyen nem ragaszkodunk az igazságosságról, az igazságos döntésről való ezen meghatározásunkhoz és az valóban hosszabb bizonyításra szorul, a melyet kizárólag e tárgyról tervezett későbbi könyvben szándékozunk adni. E helyen csak azon állításunkra fektetünk súlyt, hogy az igazságosságnak, az igazságosság szabályainak és az igazságszolgáltatásnak tárgya, célja *különböző emberek összeütköző szükségletei közötti döntés* és nem foglalkozunk avval a kérdéssel, hogy milyen döntés az igazságos.

De nagyon lehetséges, hogy az olvasók nagy része még ezt az állítást is kétséggel fogadja. Ráutal például arra hogy a büntető igazságszolgáltatás célja már nem a különböző emberek szükségletei közötti döntés, mert ezt a kártérítési kötelezettség megállapítása nyújtja áll; ráutal például arra, hogy az igazság szabályainak nagy része arra vonatkozik, hogy az érdem jutalmat, a bűn büntetést nyerjen, a mi nem döntés ellentétes szükségletek közt. És ráutal talán az olvasó más példákra is. Ezeket a meghatározásunkkal ellenkezni látszó eseteket elemezni itt nincs időnk; azokkal szemben meghatározásunkat az ép jelzett helyen igazolni szándékozunk. Annyit talán meg főár engedni az olvasó, hogy ha az emberek szükségletei sohasem ütköznének össze, ha a javak oly tömémentelen mennyiségben volnának az emberek szükségleteihez képest, hogy minden ember minden fáradság nélkül bírhatna végtelenül sokat, továbbá ha egyik embernek sem volna hajlama olyat cselekedni, a mi a másik hajlamával ellenkezik: akkor az igazságosság és az igazságszolgáltatás fogalma és esetei soha tol nem merülnének. Vagyis más szóval annyit talán megenged az olvasó, hogy *az igazságosság, annak szabályai és annak szolgáltatása azon baj által idéztetnek elő, és azon baj ellen irányulnak, hogy az emberek szükségletei összeütköznek*. És voltaképen csak ez az, a mit itt állítani akartunk.

39. Mert itt csupán azt a tényt akarjuk kitüntetni, hogy az igazság megállapítása, szolgáltatása és fentartása a jognak csak *egyik* feladata, célja, a jogszabályok csak *egyik* részének feladata. Ez nyilvánvaló. Egészen nevetséges volna azt állítani, hogy a közlekedési, a közművelődési, az egészségügyi intézmények célja az igazságosság, az igazságszolgáltatás, és époly helytelen volna azt állítani, hogy az összes vagyoni jogi intézményeknek, például a váltótörvény, kereskedelmi törvény minden határozmányának célja az igazságszolgáltatás volna és nem a közgazdaság előmoz-

dítása, a hitel, a forgalom megkönnyítése. Ezen intézmények célja: az egészség, a közlekedés, a műveltség, a gazdaság. Épen így vannak jogszabályok, a melyeknek célja: az igazság. Amazoknak célja, hogy az emberek egy sokaságát megvédje közös bajok ellen, a melyeknek valamennyien kitéve vannak; az utóbbiaké, hogy az egyik embert megvédjék a másik ellen.

E párhuzamból kitetszik, hogy minő viszonyban vannak jog és igazság egymással. Az igazság *egy* cél, *egy* szükséglet mások mellett, a melyet kényszer útján jobban lehet elérni és azért vannak kényszerrel biztosított jogszabályok, a melyeknek célja az igazság. De lehetséges oly jog, mely ilyen szabályokat nem tartalmaz, vagyis jog igazság nélkül. El lehet ugyanis képzelni, hogy emberek közös célok elérésére, például közös -védelem, útépités, vallási tisztelet, egészség, állat-egészség céljából szervezkednek, közös egyetértéssel szabályokat állítanak fel, közös intézményeket létesítenek, és ezen szabályok be- és ezen intézmények fentartása céljából kényszerrel is gyakorolnak, a nélkül, hogy oly szabályokat is alkotnának és közös kényszerrel fentartanának, a melyek szerint a másra, mint e szervezet fentartására vonatkozó érdekösszeütközéseiket elbírálják. Viszont lehetséges igazság jog nélkül. Az emberek ugyanis igazsági szabályokat követhetnek, igazságosan cselekedhetnek, általuk elkövetett sértés esetén igazságot szolgáltathatnak a nélkül, hogy e célra kényszerítő szabályok tartatnának fenn mások által vagy épen több ember közegyetértéssel szabályokat állapítana meg és tartana fenn kényszerrel.

Igaz, teljesen jog igazság nélkül és igazság jog nélkül még som lehetséges. Ha ugyanis az emberek közös célokra összeműködési szabályokat alkotnak és ezek megszegői ellen kényszerrel használnak, a kényszerhasználat esetei egyúttal érdekösszeütközés esetei, vagyis az igazságosság alkalmazásának esetei. Továbbá (a mi fontosabb) már a közös szabályok megállapításánál is összeütköznek az emberek érdekei, mindegyiknek érdeke lévén mennél kevesebb áldozattal járulni ezen intézményekhez, illetőleg a többiek menél nagyobb áldozataihoz, a minél fogva már a szabályok megállapítása is alkalmat ad igazságosság gyakorlására és a szabályok egyik meghatározó tényezője az igazságosság lesz. Mindazonáltal az igazságosság itt nem a cél, csak korlátoló, másodlagos elv; és elképzelhető, hogy az igazság megállapítása csak ezen összeműködés kérdésére vonatkozik, más igazságossági jog azonban nincs, bár kétségtelen, hogy ez megnehezíti azon összeműködést is. Viszont bajos, sőt lehetetlen az embernek egy-

oldalúan igazságosnak lenni, ha a többiek nem igazságosak; lehetetlen bizonyos igazságossági szabályokat betartani, ha legalább azt nem tudja, mit fognak a többiek tenni, milyen szabályokat tartanak be a többiek. Tehát szükséges bizonyos egyetértés az igazságosság gyakorlásához. De ez sokkal kevesebb, mint ha az igazság szabályai kényszerrel vagy épen közös egyetértés útján létrejövő kényszerrel tartatnak fen.

Lehetséges tehát jog, a melynek céljai között nincs az igazság és lehet igazságszolgáltatás, a melyet nem tart fenn jog. De ily jog és igazságszolgáltatás nemcsak lehetséges, hanem tény is, még pedig a jogfejlődés tipikus ténye. Összes adataink ugyanis úgy látszik, a mellett tanúskodnak, hogy valahányszor az emberek új jogalkotó és fentartó egyesületet, szervezetet kezdenek alkotni, az első összeműködés, a melynek céljából az alakul, soha sem igazságszolgáltatás, az alkotók érdekösszeütközéseinek eldöntése, hanem azok más valamilyen közös érdekeinek szolgálata és csupán az erre vonatkozó igazságszolgáltatás, egyéb igazságossági teendőket pedig csak később vesz fel, és egyelőre megtűri összeütközéseket, a nélkül, hogy azok között döntene, megengedve, hogy azok közbenjárása nélkül intéztessenek el. Vagyis létezik közönység, a melynek célja csupán közös érdekű jognak, de nem összeütközési jognak megállapítása és fentartása, nem igazságszolgáltatás. Nézzünk néhány példát.

„A görögök a homéri időben . . . még nem ismertek más bírót, mint a perlekedő felek által választottat, kinek ítéletéhez csak azért alkalmazkodnak, mert alkalmazkodni akarnak. A *themistes*, az erkölcsi és jogi szabályok, a szokások és erkölcsök, «zen vegyes tömege csakis az istenek, az egyes lelkiismeretének és az önsegélynek védelme alatt állanak, mely utóbbi az *erhiniák* képében személyesítették; a királyok maguk, ha törvényt ülnek, csakis tanácsot adnak, a melynek követését talán személyes hatalmukkal, de nem mint a közönség szervei kényszerítik ki. A legidősebbekről és népgyűlésről, mint hivatalos bíróságról, nincs szó. Oly körülmény ez, a mely a homéri költeményeknek, legalább magvuknak, igen régi koráról tanúskodik” mondja Schulin (*Lehrb. d. Gesch. d. Römischen Rechts* 82.) és hozzáteszi: „Az Akhillesz pajzsán ábrázolt híres bírósági jelenetben is a *gerontes* csak mint a két fél által felhívott választott bíróság ítélnék Oly időben tehát, a mikor a királyság, mint hadviselő, vallási és közművelődési és egyéb szervezet létezik és az e célokra szolgáló szabályokat valószínűleg kényszerrel tartja fenn, mint igazságlátó és az igazságosságot kikényszerítő szervezet még nem

létezik és az igazság megállapítását és kikényszerítését még kisebbkörű összeműködés (az egyes családja, nemzetsége) teljesíti.

A germánoknál azon időben, a melyben őket Tacitus leírja a mikor tehát már *civitas*-okat alkottak, a melyekben 10—20 ezer ember működött össze, a büntettek két fajra oszoltak, olyanokra, a melyeket a *civitas* közhatalma üldözött, és olyanokra, a melyek az egyes, illetőleg a *civitas* alkotórészeit képező és a *civitas*-i szervezetet újabb időben létrehozott nemzetségek üldözésének hagyattak meg, az előbbi osztályba főleg azok tartozván, a melyek a *civitas*-i, az állami közhatalom iránti hűtlenségből állottak. Igaz hogy e korban a magánboszu és a nemzetségek közötti harc, mint igazságszolgáltatási harc, az állam által el volt ismervé, szabályozva és igazságos lefolyása az állami hatalom esetleges közbelépése által biztosítva; de ez oly átmenet az állami igazságszolgáltatáshoz, a mely még kezdetlegesebb állapotokra mutat vissza.

Az ír Brehon-törvények a magánjog terén oly állapotról tesznek tanúságot, a midőn állami hatalom létezett ugyan, de a magánjogi igények érvényesítését nagy részben még csak a magánzálogolás biztosította, a melylyel szemben a megzálogolt, ha igazságtalannak tartotta, bírósághoz fordulhatott, de kétes, vajjon állami vagy választott bírósághoz. (Maine, *Early history of institutions* IX. X.) Hasonló, valamivel fejlettebb állapotot tüntetnek fel a *leges barbarorum* és bizonyos követelésekre nézve igen új ideig az angol jog. (U. o.) Ugyanily átmeneti állapotot képeznek a római *sacramenti, per conductionem, per pignoris capionem legis actio*-k. Mindezek példái annak, hogy államhatalom és állami jog létezik a nélkül, hogy az igazságszolgáltatás ezen állami hatalomnak és jognak feladatát képezné.

A római történetnek általunk ismert kezdetén az összes latin államok örök szövetségének „fontos vallási és állami intézménye” létezett. Ezt Mommsen (*Römische Geschichte* 1., 2. Auf., 38.) következőkép írja le: „Ezen egyesület középpontja a latin ünnep (*feriae latinae*), a melyen az elnökség (a vezető latin állam) által meghatározott napon, az egész törzs (t. i. az összes államok) Alba hegyén (*mons Albanus*, Monté Cavo) a latin istennek, (*Jupiter Latiaris*) bikát áldozott. Az áldozati lakomához minden résztvevő államnak határozott mennyiségű marhát, tejet és sajtot kellett hoznia és ezért az áldozati sültből kapott egy darabot. E szokások késő időig tartottak és igen ismeretesek; e kötelék fontosabb jogi hatásairól azonban csak sejtelmek lehetnek. Az Alba hegyén tartott vallási ünneppel a legrégebb idők óta az

egy-egy államok képviselőinek gyűlései jártak együtt a szomszéd latin gyűléshelyen, a Ferentina forrásnál (Marino mellett) és ily esküszövetség különben sem képzelhető a szövetség bizonyos főigazgatása és *az egész területre érvényes jogrend* nélkül. Ránk maradt és hihető az a hagyomány, hogy a szövetséget a *szövetségi jog megsértése* fölött bíraskodás, sőt halálos ítélet illette meg. Joggal hihetjük, hogy a latin államok későbbi jogi és házassági szövetsége is a legrégebb szövetségi jognak egyik alkotó része volt, úgy hogy minden latin férfi minden latin nővel törvényes gyermekeket hozhatott létre és egész Latiumban földbirtokot szerezhetett és kereskedhetett. Lehet továbbá, hogy a szövetség szövetségi bíróságot (*Schieds- und Bundesgericht*) rendelt az államok egymás közti viszályai tekintetében. Nem szenved továbbá kétséget, hogy a szövetségi alkotmány lehetővé tette, hogy védekező, sőt támadó szövetségi háború is viseltessék, a mikor is *szövetségi hadvezér, herceg nem hiányozhatott*. De nincs okunk {föltenni, hogy ilyen esetben minden állam jogilag köteles lett volna hadba menni, vagy viszont *nem viselhetett volna háborút* saját szakállára, akár *a szövetség más tagja ellen is*.”

Hogy államok határozott, közös védekező vagy támadó, vallási és közművelődési, gazdasági összeműködést és jogszabályokat létesítenek, a nélkül azonban, hogy a közöttük felmerülő viszályokra nézve döntő jogszabályokat és bíróságot ismernének el, különben oly tény, a mely mindenütt és minden időben észlelhető, a melyet a fejlődés folyamán később a béke és közös döntő hatalom elismerése szokott követni. Napjainkban is a művelt államok nagymérvű közös jogot alkottak közös érdekek, gazdaságiak, közlekedésiek, műveltségiek, egészségiek ügyében, azt sérelem esetén közös kényszerrel meg is védenék, de egymás közötti viszályaikban határozott joghoz és döntő bírósághoz nem alkalmazkodnak. Oly állapot, a mely összes tapasztalataink szerint átmenet közös egyetértéssel és állandó, döntő, közös főhatalom által biztosított békéhez.

A különböző érdekek közöli döntés jogának, az *összeütöközést jog*-nak folytonos hátramaradása a szorosabb értelemben vett *közön érdekű jog* mögött a fejlődés folyamán, az a tény, hogy *az utóbbinál mindig magasabbrendű, nagyobbkörű összeműködést biztosító szervezete van, mint az előbbinek*, valószínűvé teszi, hogy *a legelső összeműködésnek és jognak*, a melyet a legkezdetlegesebb emberek alkottak, szintén nem az igazságszolgáltatás volt tárgya, hanem más közös érdekek. Valószínű, hogy az gazdasági, vadászó, ellenséges emberek és állatok ellen védekező, közművelődési,

tanítások és énekek közös meghallgatására, ünnepek közös tartására, egymástól való tanulásra, egészségi eljárások elsajátítására célzó, hogy úgy mondjuk, közigazgatási jog és összeműködés volt, a melyet csak később követett igazságszolgáltató jog. Más szóval, hogy a legelső állami szervek a vadászat és a had vezére és a pap (orvos, javasember, bölcs, dalnok, történész, tudós) volt és nem a bíró. Ezt etnográfiai adatok is igazolni látszanak. A 17. és 18. század belátásos államalakulási elméleteinek felállítói ezt többnyire ellenkezőleg képzelték, nem lévén birtokukban azon etnográfiai műveltség és jogtörténeti adatok, a melyekre korunk szert tett.

E tény okát különben legkönnyebben ismerjük fel, ha saját korunk államközi (nemzetközi) jogának fent leírt állapotának okát keressük, a mint hogy az államközi jog fejlődésének tanulmányozása kitűnő módszer a jog fejlődésének tanulmányozására általában.*) Sokkal nagyobb bizalom szükséges az összeműködő felek részéről egymás és az összeműködés iránt arra, hogy érdekösszeütközéseik esetén az önvédelemről lemondjanak és az összeműködő felek összeségére vagy annak megbízottaira bízzák érdekeik védelmét, mintsem arra, hogy másokkal közös érdekeik közös kielégítéséhez, például közös védekezéshez, teljes erejükkel hozzájáruljanak. E nagyobb bizalom csak később fejlődhetik ki, mint a kisebb. És sokkal nagyobb erővel kell bírnia az összeműködési szervezetnek, a közhatalomnak, hogy akaratát fönntartsa akkor, mikor az alkotórészei némelyikének érdekeivel ellenkezik, semmint akkor, mikor az mindannyinak érdekével egyezik. E nagyobb hatalom szintén csak később fejlődhetik ki. A közös érdekű összeműködésnek kényszerrel való biztosítása is csak lassan fejlődik ki az önkéntes összeműködésből és a görögök és a latiumi ötök szövetségnek fönntemlített példáiban is tökéletlen: csak lassan egyeznek bele az emberek, hogy másokkal való összeműködésüket, a melybe eleinte önként egyeztek bele, bár az előreláthatólag mindenkor érdekükben lesz, kényszerrel erőszakolják ki a többiek. Hogy hatóságot képezzenek és kényszeret alkalmazhasanak velők szemben az érdekösszeütközés összes eseteiben, abba még később nyugszanak bele.

*) Az ősemberek egymáshoz való viszonyainak és jogalkotásának analógiájába hozatala az egyes egymástól független államok közötti viszonyal és az államközi jog alkotásával, a két „természeti állapot” azonosítása, mely analógia a 17. század műve, kitűnő gondolat, a melyhez a jogbölcselet módszerének vissza kell nyúlnia, miután az egész 19. századon keresztül kigúnyoltuk.

40. Ha a jog és az igazság között valóban olyan a viszony, a milyennek azt az előzőkben előadtuk; ha a jog célja az összeműködés, az igazságosság az emberi érdekek összeütközése esetén való döntés; ha a jognak az igazságosságon kívül számos más célja van, az igazságosság meg nemcsak jog által érhető el; akkor méltán azt lehet kérdezni, miért szükséges a kettő közötti ezen viszonynak kifejezett előadása, a kettő egybevetése, összehasonlítása? Miért nem vetettük fel azt a kérdést és nem állapítottuk meg, milyen a viszony a jog és az egészség, vagy a jog és a közlekedés könnyűsége avagy a jog és a gazdaság között, a melyek között a viszony valóban ugyanaz, mint a jog és az igazság közt? E kérdésre a felelet az, hogy a jogot, és az igazságot, a jog megállapítását és fentartását és az igazság megállapítását és fentartását össze szokták téveszteni az emberek, még pedig a szakemberek is, és hogy a kettő összetévesztése természetüknél fogva igen könnyű és hogy mind e két oknál fogva szükséges a kettő határozott elválasztása. Nézzük először a tényleges összetévesztést és vizsgáljuk meg később, miért oly könnyű az összetévesztés.

Már a jognak azon leírása és hasznosságának azon előadásai is, a melyeket a jelen fejezet bevezető szakában idéztünk, mutatják, hogy a jog neve alatt rendesen az igazságot szokták meghatározni és érteni, mert hiszen amaz idézetek szerint a jog csupán rendet, békét létesít az emberek között, cselekvési szabadsági köreiket, viszályaikat szabályozza. Ez pedig (bár nem szabatosan kifejezve) az, vagy annak érthető, a mit igazságnak nevezünk. De ha az illetők *jog* alatt következetesen az igazságot értenék, az összetévesztés nem volna nagy baj, ez csupán a miénktől eltérő szóhasználat volna. Tényleg azonban majd azt az egész jogot, azt az egész összeműködést értik jog alatt, amit mi az alatt értettünk, majd megint csak az igazságosság megállapítását és fentartását. Ez sem volna még nagy baj — hiszen gyakori és elkerülhetetlen egy szónak többféle értelemben való használata —, ha fiz illetők tiszta tudatában volnának e kétértelműségnek és mindig tiszta volna előttük, mikor használják a jog szót az egyik és mikor a másik értelemben. De tényleg e követelés nem teljesül, a kétértelműségnek nincsenek tudatában és majd azt, a mi csak az igazságra nézve áll, a jogra általában vonatkoztatják, majd megfordítva a jog szabályainak nagy és vegyes tömegéből nem látják tisztán, a mi az igazságra nézve áll. Így sem a jognak, sem az igazságnak tiszta fogalmához nem jutnak.

Az utóbbi bennünket itt, a hol a jogról szólunk, csak kevésbé

érdekel és azért röviden fogunk róla szólni. Az igazságosságnak tiszta fogalma a mai tudományban egészen hiányzik. Hogy az a különböző emberek összeütköző szükségletei közötti döntésben áll, vagy csak az is, hogy az ily döntés általános feladata létezik és hogy ez az állam és a jog egyik feladata, azt tisztán és világosan nem tünteti ki a közkeletű tudomány. A kötelezettségeket, a korlátozásokat, a melyek ebből, a melyek többi embertársaink javára való tekintetből származnak is a melyek abból állanak, hogy saját javunkat, saját hajlamainkat meg kell szorítani más emberek javára és hajlamaira való tekintetből, ma a tudomány összevegyíti, egy kalap alá foglalja azon kötelezettségekkel, a melyeket a jog a magunk és mások érdekében való közös ösztéműködés céljából reánk ró. Az a szabály, hogy lopni, gyilkolni, csalni nem szabad, nem választatik el világosan a tankötelezettség jogszabályaitól. A tulajdonjog és a közhivatalnokok közhatalmi jogai egyformán mint jogok tárgyalatnak a nélkül, hogy különbség tételnek az okok között, a melyekért amazt és a melyekért emezeket tisztelni kell. Mindkettő sértése egyformán csak „a joggal” ellenkezik. És ez egyik oka annak, hogy az igazság kérdése oly kevésbé van megoldva. Mert ha tisztán tételnek az föl, abban az értelemben, hogy az igazság a szükségletek összeütközése esetén való döntés, akkor világos volna, hogy miben áll az igazságos döntés, t. i. abban, hogy a kisebb szükség hátráljon a nagyobb előtt, hogy a lehető legkisebb boldogtalanság, a lehető legnagyobb boldogság éressék el, a mely amaz összeütközés mellett még lehető. Akkor lehetetlen volna, a mi ma van, hogy épen séggel semmi feleletet sem kísérel meg a tudomány arra a kérdésre, hogy mi a vagyoni jogi igazságosság legmagasabb elve és hogy a büntetőjogi igazságosság főéivé tekintetében is oly nagy az eltérés, mely téren azonban legalább nincs meg a feleletnek az a teljes hiánya, mely a vagyoni jog terén oly meglepő.

Az igazságosság tiszta fogalmának ezen hiánya külsőleg abban mutatkozik, hogy ma e fogalomra a tudományban nincs is szó, mert az igazságosság ma nem tudományos terminus, műszó, legfőlegbb valamennyire a büntetőjogban. Ki hallott valaha az igazságosság tudományáról vagy bölcséletéről? Csak jogbölcsélet létezik, amely különböztetés nélkül szól az állam céljairól, feladatairól, hatásköréről és az embernek embertársa iránti kötelesegről.

41. Nézzük már most, hogy a jognak az igazsággal való összetévesztése mennyiben homályosította el a jog fogalmát. Az a tény, hogy a jog bölcselői a jogot az emberek érzelmeiből és különösen egy sajátos „jogerzetből” és nem az emberek célszerűségi belátásából magyarázták, sőt ennek hatását egészen tagadták, részben a jog és igazság összezavarásának következménye. Mert ha tisztán átlátták volna, hogy a jog az embereknek különböző célok, az egészség, a vagyoniosság, a közlekedés, a műveltség elérése végetti összeműködéséből áll, akkor be kellett volna látniok, hogy e különböző jogintézményeket nem határozhatja meg egy jogerzet, hanem az emberek ismeretei, belátása arról, mit kíván az egészség, milyen módon érhető el gazdagság sat. és az igazságérzet legfőleg egy másodlagos elv lehet az összeműködés áldozatainak és eredményeinek szétosztásánál. Viszont az igazságosság szabályai mind sokkal rokonabbak egymással, mind ugyanegy tárgyra vonatkoznak, az emberek szükségleteinek összeütközésére. Már azért inkább lehet ezeket egy egységes érzetre visszavezetni. Az igazság szabályai továbbá mind az emberek azon tulajdonságából erednek és avval vannak összhangban, hogy örömük telik abban, ha lehetőleg mindenki boldog és rosszul esik nekik az is, ha más szenved, vagyis az igazságosság szabályai az emberek azon kívánságából erednek és avval vannak összhangban, hogy lehetőleg mindenki boldog legyen. E kívánság pedig nem abból ered, mintha az emberek belátnák, hogy mások boldogsága nekik közvetlen, önző értelemben is javukra válik, lehetővé teszi jobb táplálkozásukat, egészségüket, nagyobb gazdagságukat sat., például azért, hogy ha ők mások javára cselekesznek, azok viszont az ő javukra fognak cselekedni. Az ember ettől a belátástól függetlenül, önzetlenül együtt érez mások örömeivel és fájdalmaival, mert mások öröme és fájdalma hasonló idegfolyamatokat hoz létre benne, mintha magát érte volna emez öröm vagy fájdalom. Az, hogy mások szenvedéseiről ne birjon tudomással, époly közvetlen szükséglete, mint az, hogy ő ne szenvedjen. Csak annyi áll, hogy ha az emberek cselekvéseikben mások örömét és fájdalmát szem előtt tartják is, nem feledkeznek meg saját közvetlen önző örömeikről és fájdalmaikról sem és ha a kettő közt összeütközés van, összevetik amaz együttérzéses örömük vagy fájdalmuk nagyságát ezen önző, közvetlen örömük vagy fájdalmuk nagyságával és ha a kettő közül az utóbbi nagyobb, önzően cselekesznek. Ennyiben mérlegelnek és ha az emberek igazságosan cselekesznek, ennek oka, hogy ama mérlegelés eredménye az igazságos cselekvés javára üt ki, hogy önző örömeik

biztosításával és önző fájdalmaik elhárításával nem ellenkezik nagy mértékben az igazságos cselekvés, úgy hogy igazságosan cselekedve boldogabbak, mint volnának igazságtalanul cselekedve.*) De ettől eltekintve igazán el lehet mondani, hogy az együttérzés a melyen az igazságosság nyugszik, nem további önző, célszerűségi belátásból ered és így lehet azt mondani, hogy az igazságosság egy érzésen és nem belátáson alapszik. Ezt pedig azok, a kik a jogról szólva, hol az igazságosság szabályaira, hol a jog szabályaira általában gondolnak, kiterjesztették a jogra általában és az egész jogot egészen vagy főleg a „jogerzetből” magyarázták. Megjegyzendő különben, hogy az együttérzéstől általában az igazságosságig, a mely annak egy különös esete, az emberi szükségletek összeütközésére való alkalmazása, még nagy lépés van. Ha együttérzésről beszélni lehet, *igazságérzetről*, mint merő érzésről, *szigorú tudományos nyelven beszélni nem lehet*. Igazságossági ítéleteink, szabályaink, u. n. érzésünk már belátás, ismeretek következményei, t. i. azoknak, melyek meghatározzák, hogy az összeütközések eseteiben mit kíván a lehető legnagyobb boldogság. Az által, hogy ezen ismeretek az együttérzéshez hozzájárulnak, származik az u. n. igazságérzet, helyesebben az igazság felismerése. Ezen ismeretek pedig meggondolásnak, sokszor hosszas meghányás-vetésnek eredményei. *Az igazságosság tehát belátás terméke, intellektuális termék. Az igazságosságnak, az igazságosság szabályainak, az u. n. igazságossági érzésnek fejlődése legnagyobb részt onnan ered, hogy az ismeretek fejlődnek és a megváltozott ismereteknek megfelelőleg más és más döntés biztosítja a szükségletek összeütközése mellett a lehető legnagyobb boldogságot* Ha például a javak mennyisége oly csekély az emberek számához képest, hogy ha azokat a legegyszerűbben szétosztanák, mindenkinek el kell pusztulnia, akkor igazságos az emberek egy részének megölése, a mint hogy a gyermekek egy részének, az aggoknak és betegeknek megölése igen kezdetleges gazdasági állapotok közt tényleg meg van engedve, miután azonban a gazdaság előrehalad, ez megszűnik igazságos lenni. Vagy ha képesek volnánk bővült lélektani ismereteink folytán a bűntetteket előleges eszközökkel, például neveléssel, a jólét fokozásával, jótékonyssággal stb. époly mértékben elhárítani, mint büntetés által és ha e megelőzés nem kerülne oly nagy áldozatokba, a

*) Annál inkább áll ez, mert az emberek cselekedeteiknek másokra való hatását nemcsak azok valóságos hatása szerint mérlegelik és érzik át, hanem meggondolják és átérzik, mily nagy boldogságot vagy boldogtalanságot okozna az egész emberiségnek, ha mindenki úgy cselekednék, mint ők.

melyek még nagyobb szenvedést képviselnek, mint a büntettek büntetése, akkor az igazság követelné, hogy ezen eszközök alkalmaztassanak és igazságtalan lenne büntetés útján meggátolni a büntetteket. Szóval az igazságossági szabályok, melyeket igazságérzetünk nyilvánulásának szokás mondani, annak megfontolásából származnak, hogy miféle eljárás képes az emberi szükségletek összeütközése mellett elérhető legnagyobb boldogságot biztosítani, vagyis az igazság nemcsak az együttérzés, hanem a meggondolás, a belátás terméke. És az *u. n. igazságérzet fejlődése*, változása az idő folyamán legeslegnagyobb mértékben az ismeretek bővülésének, nem pedig az együttérzés fokozódásának következménye, vagyis *értelmi fejlődés*. Az együttérzés igen kezdetleges állapottól kezdve teljes mértékben van meg és kezdettől fogva akkor van kielégítve, ha mindenki teljesen boldog és némelyek kisebb, másoknak nagyobb boldogságába, némelyek boldogtalanságába csak a belátás hozzájárulása folytán egyezik bele. Ezt kimutatni az igazság speciális tanának feladata. E tény dacára is áll azonban, hogy az igazságosság, az együttérzés, egy érzelemnek, egy közvetlen szükségletnek következménye és nem annak belátásából származik, hogy mások örömei, kielégülése nekünk is közvetlen önző hasznunkra válik. Épen azért az igazságosságnak a joggal való összezavarása egyik oka annak, hogy a jogot helytelenül a jogérzetből magyarázzák. Ezeknek előadása volt a szakasz célja.

42. Ezen elméleti tévedésen kívül a jognak az igazsággal való összezavarása egy megfelelő gyakorlati, a jogalkotásra vonatkozó tévedésben is nyilvánul. Ez az a felfogás, hogy a jog egyedüli célja és vezető elve az igazság, hogy a jog jósága és jóságának mértéke igazságosságában és igazságosságának mértékében áll és hogy az, a mire a jogalkotónak törekednie kell, igazságos jog létrehozása. Más szóval kifejezve ez a felfogás annyit tesz, hogy a jog egyedüli célja és vezető elve, hogy az embert embertársai ellen megvédje (és azt is csak döntő szabályok fentartása által) és hogy a jog jósága egyedül abban áll, mennyire éri el ezen eredményt.

Ez a felfogás a mai jogtudományban az uralkodó. Az az igazság, hogy a jog célja az embert mindenféle bajok ellen (és csak ezek között embertársai szorongatása ellen is) megvédeni, hogy a jog vezető elve általában a célszerűség, hogy jóságának mértéke abban áll, *mily nagymérvű és hatalmas összeműködését hozza létre az embereknek* mindenféle bajok, betegség, elemi csapá-

sok, tudatlanság sat. ellen, hogy a jogalkotó feladata az összeműködésnek folyton jobb és jobb, hatalmasabb és hatalmasabb módjait kigondolni, ez az igazság ma sem szavakban, sem következményes gondolatokban nem jut kifejezésre. Ez pedig a jogalkotás megbénítására vezet. Már maga azon gondolatnak vagy legalább teljes átértésének hiánya, hogy a jog célja összeműködés mindenféle bajok ellen és hogy mindenféle bajok elháríthatók vagy enyhíthetők jog által, e bénító hatással bír. De még inkább gyakorolja a hatást az a hamis pozitív felfogás, hogy a jog egyedüli feladata az emberi viszonyokat rendezni, szabályozni, az emberi cselekvési szabadságot megállapítani, békét teremteni.

Tényleg az igazság sohasem volt a jogalkotás egyedüli célja és elve. A közigazgatási jog terén ez szembeszökő. Az a jogszabály, hogy minden község vagy a községeknek egy köre közös orvost vagy tűzoltóságot tartson a lakosság számára, vagy a községi lelkész és tanító intézményei sat. nem az igazságosság következményei és semmi igazságérzet azokra rá nem vezetett volna és ha a jog célja igazán egyedül az igazság lett volna, azok nem jöttek volna létre. A jog mindezen ágai terén a jogalkotónak feladata egyéb oly összeműködések kigondolnia, amelyek az emberi szükségleteknek megfelelnek. Mind e tereken a jogalkotónak, ha bajokat lát, ha az egészség még nincs teljesen megóva, (amint hogy soha sincs) azon föltevést kell táplálnia, hogy talán a létező jog nem jó és keresnie kell, vajjon más egyéb összeműködés nem képes-e a bajt kisebbiteni. Ez a jogalkotó feladata, aki a jog által támadja meg a betegséget; a mint az egészség és betegség tudósainak meg kell róla győződve lenniük, hogy egészségi ismereteink még nem elég jók és ezek tökéletesítésének kell a betegség ellen harcolnia: a jogalkotó feladata az ő tanaik alapján az összeműködést szervezni.

Annak a gondolatnak hiánya, hogy a jog feladata összeműködés által mindenféle emberi bajokat elhárítani és annak a helytelen felfogásnak megléte, hogy a jog kizárólagos vagy főcélja az igazságosság, a jogalkotó gondolkodás élénkségét a közigazgatás terein is megbénítja. De ezen hatás e tereken még aránylag kicsiny, mert az egészségi sat. jog terén e tévedés nagy mértéke lehetetlen. E tereken nyilvánvaló, hogy a jog célja nem az igazság. De annyira megy a jognak az igazsággal való összezavarása, hogy a nyelvhasználat egyik gyakori módja szerint a közigazgatási jogot nem is nevezik jognak, hanem a közigazgatást szembe helyezik a joggal, ez utóbbi alatt inkább

csak a magánjogot, büntetőjogot és esetleg alkotmányjogot értve mint a melyek tulajdonképeni célja az igazság.

Ám e nyelvhasználat helytelen és a magán-, büntető- és alkotmányjogot ezen alapon a közigazgatási jogtól elválasztani nem lehet, mert a magán-, a büntető- és az alkotmányjog kizárólagos célja sem az igazság és ezek épen olyan más közcélú más bajok ellen és más jók elérésére is szolgáló összeműködési módok, ni int a közigazgatási jog egyes ágai.

A mi a magánjogot illeti, nem szólva a házasság intézményéről, a mely nyilván nem kizárólag az igazság céljaira szolgál, vajjon a vagyoni jog összes szabályainak célja-e az igazság? Az igazság biztosítása célja-e az összes szerződési intézményeknek, tehát majdnem az egész vagyoni jognak és nem-e, hogy összeműködés által a gazdálkodás a lehető legeredményesebb legyen? Vajjon a váltó intézményét az igazság kedvéért hozták-e létre az emberek, az emberek egyik részének a másik rész elleni védelme céljából-e és nem a pénzküldés nehézségének és azon bajnak legyőzése kedvéért, hogy a közgazdaságban folyton javak vásárlására van a termelőnek szüksége, mielőtt még azon javak készek, a melyekkel vásárolhatna? Vajjon a kereskedelmi törvény azon határozmányai, a melyek a forgalom gyorsaságát, a társas vállalatok keletkezésének könnyűségét célozzák, az igazságosság következményei-e ?

De mind ez intézmények egy lényeges pontban különböznek a közigazgatási jog intézményeitől és *kérdés, vajjon azok, az adás-vevés, a bérlet, a hiteligyletek, szóval az összes szerződési és forgalmi intézmények és a házasság is jogintézményeknek nevezhetők-e*, oly kérdés, a melyre nemsokára visszatérünk. Mert a közigazgatási jog, a védelem, az egészség, a műveltség terén kényszerrel biztosítatik az emberek között összeműködés, míg a magánjog terén az emberek nem kényszerítettek szerződések kötésére, hitel vételére és adására, váltók használatára, házasságkötésre sat. és e téren kényszer legnagyobbbrészt csak akkor gyakoroltatik, ha az emberek ezen önkéntes összeműködés közben az igazságot sértjk. Ha a jog *kényszerrel* biztosított szabályokból áll, akkor a jog e téren csakis *igazságossági szabályokból* áll. Csakhogy voltak és vannak más, nem csupán igazságot szolgáló kényszerrel biztosított magánjogi szabályok is.

Vajjon a régi földművelői jog, a mely az egész falut a föld közös művelésére kényszerítette, a mely kényszerrel határozta meg minden dülő vetésforgását és a mely ma is létezik a kisbirtokosokra nézve, az igazságosság kedvéért jött-e létre és nem

a lehető legjobb földművelés kedvéért ? Vajjon azok a jogszabályok, a melyek a földbirtokok elaprózását tiltják, az igazság következményei-e? Vajjon a kisebbkorúak fölötti gyámság, az elmebetegek fölötti gondnokság pusztán az igazság kedvéért vannak-e? Vajjon a vagyoni jogi intézmények mindazon nagy tömegét, a melyet a közigazgatási jogba szokás sorozni, az igazság követeli-e?

A vagyoni jogi szabályok nagy részének nem az a célja hogy egyik ember vagyonát védjék a másik ellen, hanem, hogy *nagyobb gazdagság termelését tegyék lehetővé*, hogy mennél több legyen elosztható az emberek között, hogy *mennél nagyobb mértékben győzessenek le a gazdálkodás azon nehézségei*, a melyek nem a különböző emberek szükségleteinek összeütközéséből erednek. És ez kell is, hogy minden vagyoni jog egyik főcélja legyen. A vagyoni jog alkotásának fölül kell, hogy legyen az emberek lehető legeredményesebb közgazdasági összeműködését biztosítani, például a szétszórt termelő erőket központosítani, a lehető legjobb termelési módokat és a szükséglet lehető legjobb kiszámítását biztosítani, helytelen gazdálkodást megakadályozni, a természeti csapások és termelési szerencsétlenségek folytán való veszteséget enyhíteni sat., szóval a *közgazdaságot a lehető legeredményesebben szervezni*. De ha léteznek is vagyoni jogi intézmények, a melyek e cél felé törekednek, a gondolat, hogy ez a vagyoni jog egyik célja, hogy *az egyén vagyoni jogai és kötelességei e szempontból szabandók meg*, csaknem egészen hiányzik. Fönnebb mondtuk, hogy a vagyoni jogi igazságosság tekintetében ma a nézetek teljesen hiányoznak. Elmondhatjuk most, hogy *a vagyoni jogi, helyesebben közgazdasági jogi politikának kiképzett fogalma* is hiányzik a mai gondolkodásban; a formális hibrid-tan, hogy a jog feladata az emberek közötti viszonyokat rendezni, sem az egyik, sem a másik fogalom kidomborodását nem engedi meg. Ám ha a vagyoni jogi politika e fogalma nem hiányoznék, egészen más megítélésben részesülnének azok a törekvések, a melyek napjainkban e politika létesítésére, állami kényszerrel szabatosan rendezett közgazdaság teremtésére irányulnak; akkor belátnák az emberek, hogy e törekvések arra céloznak, a mi minden vagyoni jognak kell, hogy célja legyen, hogy e törekvések tárgya nemcsak az emberek egy részének javára szolgáló jobb megosztási, igazságossági, hanem valamennyi javára szolgáló jobbtermelési rendszer. És ha a vagyoni jogi politika e fogalma nem hiányoznék, lehetetlen volna, a mit ma látunk, magánjogi törvénykönyvek alkotása, majdnem minden vagyoni jogi politikai gondolat nélkül.

A büntetőjog kizárólag az ember ellen akarja megvédeni az embert, az emberi szükségletek összeütközésének baját akarja elhárítani. De nemcsak úgy, hogy összeütközések esetén a két szükséglet között dönt és e döntést erőhatalommal keresztülviszi — ez a kártérítés és merő magánjogi feladat — hanem úgy, hogy a büntetés által előzetesen meg akarja akadályozni egyik ember igazságtalan megtámadását a másik által. *A büntetés nem igazságszolgáltatás*, bár e mód alkalmazásánál is az igazságot tekintetbe kell venni, mert maga e mód alkalmazása a közszükséglet érdekében nagyon ellenkezik némely emberek, a megbüntetett emberek szükségletével. Némely gondolkozók előtt valóban világos, hogy a büntetés célja nem az igazságszolgáltatás ; (sajnos, hogy ugyanazok (például Garofalo) gyakran nem látják át, hogy e mellett az igazság annak mégis korlátoló szabálya). Ugyane gondolkodók belátják azt is, hogy a büntetés, mely emberek oly nagymérvű szenvedésével jár, igen tökéletlen megelőzési mód és folyton keresni kell tökéletesebb módokat az emberi szükségletek összeütközésének elhárítására. E gondolatmenet a *megelőzési jognak*, a melynek a büntetőjog csak egyik része, helyes és hatalmas továbbfejlődésére visz. De e téren is megbénítja a jogalkotást az igazságossági tan. E tan szerint a büntetés egyedüli vagy fő célja igazságot szolgáltatni és még hozzá e tan az igazságosság egy egész helytelen fogalmát vallja, egy fogalmat, a melyet kellő meggondolás, magukbaszállás és felvilágosítás után (például az általuk elfogadott vallás tanai szerint) a legműveletlenebb emberek sem tartanak helyesnek *) és a mely szerint az igazság abban állana, hogy a sértett szenvedéséhez még a sértő szenvedését is kell adnunk, a mely szerint tehát az igazságosság abban állana, hogy az emberiség szenvedéseit szaporítsuk. És e tan szerint minden büntetőjogi törvényhozás célja annak helyes megállapítása, hogy egyegy büntett elkövetése esetén milyen nagy szenvedést rójunk a büntetettre, mennyivel növeljük még az emberi szenvedést. De a büntetőjog terén még sincs a helyes felfogásnak, a helyes elméletnek ama teljes hiánya, a mely a vagyoni jog terén oly meglepő. Mondottuk, hogy a büntetőjog terén legalább a gondolkodók egy része a büntetőjog helyes célját fejezi ki; és csak a büntetőjogi igazságról hiányzik majdnem teljesen a helyes felfogás.

43. A büntetőjog terén folytonos a vita arról, vajjon elve az igazságosság-e vagy a célszerűség. E vitának oka az, hogy a

*) V.ö. fönnebb 34. lap jegyzetének végével.

büntetőjog terén egy gondolatmenet keletkezett, amely a büntetőjogot attól a helytelen fölfogástól fölszabadította, hogy annak kizárólagos célja az igazságosság. A jog más terein e vitakérdés nincs ily határozottan föltéve, részben azért, mert mint a vagyoni jog esetében, e tereken a célok felől csaknem teljes zavar és homály uralkodik. De ama kérdés a jog egész területére nézve föltehető és a fönnbbieken már meg is oldottuk azt.

Láttuk, hogy az igazságosság a jognak nem egyedüli elve, hogy másik elve a célszerűség. A fönnbbiekből kitűnik, hogy a kettő uralmi területe között a viszony a következő. A jog azon szabályainak elve, a melyek az emberi szükségletek összeütközésének eseteiben döntenek, elve az igazság; a jog azon szabályainak, a melyek nem evvel foglalkoznak, hanem egyéb szükségleteket akarnak kielégíteni, egyéb bajokat elhárítani, elve a célszerűség. A jog utóbbi felének elve nem lehet az igazságosság, mert abban az igazságosságnak nincs tárgya, nincs tere; a jog első felére vonatkozólag meg a célszerűség elve nem elégséges elv, mert a jog ezen fele oly esetekre vonatkozik, a melyekben az, a mi egyik emberre nézve célszerű, az a másakra nézve célszerűtlen.

Mégis joggal lehet azonban mondani, hogy a jog ezen részének elve is a célszerűség, ha ugyan az igazságosság oly döntésben áll, a milyent fönnebb igazságosnak jeleztünk. Mert ha az igazságosság oly döntésben áll, a mely a lehető legnagyobb emberi boldogságot biztosítja, a mely az emberi szükségletek összeütközése mellett még lehető, akkor az igazság a legcélszerűbb döntésben áll, a mely ily esetben lehető, *az igazság elve voltaképpen a célszerűség elve az emberi szükségletek összeütközésének esetére alkalmazva*. A miből kitűnik, hogy a két elv közül a célszerűség elve a magasabb és általánosabb elv, az igazság annak csak egyik esete. És ez nem is lehet máskép, mert minden emberi cselekvés legmagasabb irányító elve a célszerűség, az öröm biztosítása, a fájdalom csökkentése és az igazság csak abban lelheti igazolását, ha ezen elvvel megegyezik.

A jog összeütközéses vagy igazságossági szabályainak tehát végső elemzésben ugyanaz az elvök, mint a jog közös érdekű szabályainak. Sőt ez nemcsak az általános értelemben áll, mint a hogy éppen most megállapítottuk, hanem egy igen fontos különösebb értelemben is. Ha ugyanis nézzük, melyik az a nagyobb szükség, a melynek az igazságos döntés a kisebb szükségét föláldozza, azt fogjuk látni, hogy számos esetben ez a szükség az emberek célszerű összeműködésének fentartása, a melyből a jog

másik, közérdekű része áll. Ha például vizsgáljuk, miért igazságos az a döntés, hogy a szegény, jó igyekezetű, de helytelenül számított vagy elemi csapás által ért ember köteles a milliomos-sal szemben a szerződést megtartani, a mely őt tönkre teszi, úgy arra az eredményre jutunk, hogy az csakis azért igazságos, mert ellenkező döntések alkalmazása még nagyobb szenvedéseket, még több ember szenvedését okozná, mert lehetetlenné tenné a szerződéses összeműködést, így az egész mai közgazdaságot. E nélkül ama döntést senki sem tartaná, nem érezné igazságosnak, mert egészen helytelen az a tanítás, hogy az ember lényegéből, eszes természetéből stb. következnek, hogy akaratnyilvánításai döntők legyenek akkor is, ha helytelenül számúvá tette azokat, vagy ha elemi csapás érte, és ha azok be nem tartása más embert sokkal kevésbé sújtana, mint őt.

Az igazságossági szabályok által tehát számos esetben ugyanazt az összeműködést akarjuk föntartani, a melyet a jog másik része létesít és föntart. Fönn akarjuk pedig tartani az igazságosság szabályai által oly esetekben, a mikor egyes ember szükségletei ellentétbe kerülnek azon összeműködéssel, a mely különben rendszerint minden embernek, neki is javára van. E tény pedig azért fontos, mert mutatja, hogy az igazságossági szabályokat, legalább azok egy részét, nem egy igazságossági érzés diktálja, hanem teljesen ugyanaz a célszerűségi belátás, ugyanazok a tapasztalatok, a melyek a jog másik részét létrehozták, még pedig belátás, a mely igen bonyolult és szakszerű meg gondoláson alapul, mert minden egyes esetben bonyolult és szakszerű meg gondolás keli annak eldöntésére, az összeütköző szükségletek közötti milyen döntést igényel az összeműködés például a közgazdasági élet, minő szerződések kötelező erejét minő tévedés bontó hatályát sat.

44. Az emberek, a kevésbé művelt emberek is mélyen át vannak ma hatva társadalmunkban az igazságosság, az igazságos intézmények fontosságáról jólétökre nézve. Nagy gond is fordítatik arra, hogy az igazság követelése bennök kifejlesztessék, hogy igazságtalanságnak ellenálljanak. A jog egyéb részeinek fontosságát jólétökre nézve azonban nem érzik át, nem ismerik eléggé erősen; a jog egyéb részei jóságának követelménye nem általános. *Justitia regnorum fundamentum*, e közmondás ragyog az igazságszolgáltatás házának homlokán. De hogy egy hatalmas és szabatos összeműködés általában mennyire alapja boldogságunknak, arról ily közkeletű közmondás nincsen.

A legtöbb, kevésbé művelt ember szeme előtt anyagi jóléte tényezőinek csak egy része áll világosan; a legtöbb ember csak arra gondol, hogy anyagi jóléte az ő képességeitől és *szerencsés-jétől*, néhány hozzá közel fekvő októl, például lakóhelyének egy üzletágától függ. Hogy jóléte a legnagyobb mértékben függ az állam tevékenységétől, attól, hogy milyen közlekedést teremt és milyen közlekedési politikát tart fenn, attól, hogy milyen földművelési, kereskedelmi és iparpolitikát, közművelődési és egészségi politikát követ és ez utóbbi kettő által, minő munkatársakat ad az embernek, az nem elég világos az emberek előtt. Hogy embertársaival szövetkezve igazságtalan embertársai ellen védekezni tud, az világos a legtöbb ember előtt; de hogy az egyesülés erő a betegség és a korai halál ellen, ennek tudatától az emberek nincsenek eléggé áthatva. Az ember ma leginkább csak mint reá nézve károst, mint versenytársát és ellenségét tekinti embertársát; hogy az és annak jóléte mennyire szükséges rá nézve, azt nem gondolja át eléggé. Hogy mily nagy fontossággal bír mindenkinek jólétére a közműveltség, azt eléggé nem érzik át ma az emberek; valamennyire igen, hangoztatják is, de még mindig nem eléggé: hogy a közműveltség emelése, mások műveltségének emelése az én egészségem és gazdagságom emelése, hogy a közműveltség emelése, erejük kifejtéséhez, művük megteremtéséhez eljutó zsenik és ezáltal természet fölfedezett törvényei számának szaporításával egyértelmű, hogy a közműveltség emelése az emberiség haladásának, minden bajok enyhülésének gyorsítása, fokozása, azt nem eléggé élénken érzik át. Hogy a jó politika megvalósíthatatlansága ellenkező helytelen nézetek és irányok uralma miatt, az egyéni helyes és észszerű törekvéseket meggátló, legyőzhetetlennek látszó társadalmi visszamaradottság, a „butaság, a mely ellen az istenek hiába harcolnak”, a közműveltség hiányának következménye és hogy ez az óriási, káros hatalom csökkenthető és ezáltal az élet nemcsak javítható, de szépíthető is, az előre törekvő lelkek életét megmérgező fájdalom enyhíthető, azt nem látják eléggé át. Hogy azok a bajok, a melyek az emberre saját egyéni természetéből származnak, idegzetének gyöngeségei, szenvedélyei, könnyelműsége szintén nagy részben társadalmi okoknak, a közgazdasági, az egészségi, a közművelődési intézmények hiányának vagy rosszaságának a mely alatt ősei szenvedtek, nemzedékek sora alatt felgyülemlett következményei erre már alig gondol valaki.

Nézzük az erre vonatkozó gondolkodás hiányát néhány tünetben.

Az igazságszolgáltatás tisztaságát szent dolognak tekintik az emberek és egy igazságtalan ítélet miatt roppant keserűség fogja el őket. A közigazgatás jóságát nem tekintik anynyira szent dolognak; nincsenek áthatva attól a tudattól, hogy abból származik nagyrészen szegénységük, betegségük, gyermekeik difteritisze stb. Pedig intézményeket, a melyek a bajok ellen megóvnak minden embert, époly szentnek kellene tartani, mint azokat, a melyek egyik embert megvédenék a másik ellen, és melyek mikor az egyikkel jót tesznek, a másiknak szenvedést okoznak. Intézmények a melyek elhárítják a perek és a büntettek okait, kellene, hogy legalább époly szentek legyenek, mint a melyek a perekben való döntésre és a büntettesek elítélésére vannak hivatva. Igazságtalanság a bírói ítékezésben keserűséggel tölti el az embereket, de a protekciót és nepotizmust és az ítélet és az erély hiányát iskolai vizsgáknál apró dolognak, tréfaságnak nézik; megint nem látják át e vizsgák teljes jelentőségét a milliók jóléte szempontjából. Egyáltalában az iskolát nem tekintik oly fontos és szent intézménynek, mint a bíróságot, pedig bármily igen nagy is a bíróság jelentősége, az iskolához képest, a mely minden jónak és minden baj elleni védelemnek forrása, csekély.

Ha az a pénz, a melyet felvidéki tótjaink ma bírósági illetékekre, bélyegekre és ügyvédekre, becsületsértési, határigazítási perekre és családi perpatvarokra fordítanak, ugyanott valami módon kényszerhatalommal iskolák, de felvilágosító és nem bűnítő iskolák építésére, kórházakra, a tisztaság emelésére, jobb táplálkozásra, földjeik javítására, barmaik egészségben tartására fordíthatnák, sokkal nagyobb mértékben emelkednék jólétük, mint a mennyire az ama perek által történik, sőt elesnék ama perek legnagyobb része is. És e míveletlen emberekre vetve szemüket, legjobban megérthetjük, mennyire a míveletlenség vonása az igazságszolgáltatásnak nagyobb jelentőséget tulajdonítani, mint az emberi összeműködés többi ágainak, mint a közigazgatásnak. Azt, hogy miben áll egy emberi támadás, legalább felületesen, nem tekintve annak mélyebb, rejtettebb okait, és azt, hogy ily támadást ellentámadással, kényszerrel el lehet hárítani, megérti a míveletlen ember is és azért az elfoglalja és nagyon elfoglalja gondolatát. De hogy a földben, a léghen, a vízben, a felhőkben levő barátságos és ellenséges erők természete szintén olyan, hogy azt ki lehet tanulmányozni és hogy ezek ellen okos eljárással összeműködve szintén lehet védekezni és azokat hasznunkra fordítani, azt a mi véletlen paraszt csak a legkezdetlegesebb mértékben sejtí és nagy mértékben oly világfelfogásra is tanítják,

hogy ne tudhassa és azt higye, hogy tehetetlenül áll azokkal szemben és csak embertársa fölött uralkodhatik, azt korlátozhatja és kormányozhatja, de nem a természetet.

45. A nagy Spencer Herbert ma legkiválóbb képviselője azon néha feltoluló nézetnek, hogy az állam az igazságszolgáltatáson (vagy mint a németek a jog és igazság szokásos összezavarását világosan feltüntető furcsa szóval mondani szokták: a jogrend*) *Rechtsordnung* fentartásán) kívül egyébvel ne foglalkozzék, hogy tehát az az egész jog ne létezzék, a melyet mi oly fontosnak tüntettünk föl. Szerinte az igazságszolgáltatáson kívüli egyéb összeműködéseket ne az állam, hanem az emberek *önkéntes* társaságai végezzék, a melyek ama műveltségi, egészségi közlekedési sat. intézmények felállítása kedvéért alakulnak.

Spencer egyik főérve e tan mellett, hogy ily önkéntes társulások jobban képesek e célokat elérni, mint az állam. Ebben azonban nincs igaza. Mind e céloknak központosítása az államban, ezen nagy egyesületben, azok elérését jobban képes biztosítani. Az állam eredetileg önkéntes társaság volt, néhány kevés cél megvalósítására (a melyek között különben, mint tudjuk, az igazságszolgáltatás csak később foglalt helyet), néhány kevés intézménnyel és az állam azért nőtt úgy az idő folyamán, mert az emberek belátták, hogy mindenféle célokat jobban érhetnek el az állam formájában való összeműködés, mind e céloknak egy széleskörű, egyetemes célú egyesületre bízása által.

Spencer másik főérve az állami közigazgatás ellen az, hogy igazságtalanság embereket hatalommal arra kényszeríteni, hogy műveltségi, egészségi intézményeket alkossanak; csupán arra szabad őket kényszeríteni, a mire ők maguk, önkényt kötelezték magukat és azért csak önkényes társaságok jogosultak ily intézmények teremtésére. Ámde ebben sincs Spencernek igaza. Mert rendszerint az állam összes tagjai akarják az állami igazgatást és ha ezen igazgatás részleteire, a speciális kérdésekre vonatkozólag nézeteltérés is van közöttük, önkényt alávetik magukat a többségnek és benn akarnak maradni az államban; mindez kikerülhetetlen önkéntes társaságokban is, más szóval az állam maga is önkényes társaság. De még ha ez nem állana is, minden egyes

*) E szó használata onnan ered, hogy az illetők *igazságosság*-ot akarnak mondani, de azt a szót a tudomány nem használja, csupán a jog szót és az igazságosság szó nem is jut eszükbe. Ámde a jog szó az egész jogot jelenti, a közigazgatást is nemcsak az igazságosságot; hogy mármost csak az igazságot értessék az illetők, a jogrend szót csinálták.

esetben fenmarad a kérdés, jól teszik-e az illetők a maguk érdekében is, ha az állami igazgatást nem akarják. Ha rosszul fogják fel önönérdeküket, akkor igazságos dolog őket saját javukra kényszeríteni. De ha némely emberek érdeke ellen is van az állami igazgatás bizonyos faja, elég, ha sokkal többnek érdekében van, hogy igazságos legyen; a nagyobb szükségnek a kisebbet feláldozni igazságos.

Spencer főleg a közgazdaság terén ítéli el az állami igazgatást. Egyik érve e tekintetben, hogy az egész mai közgazdasági szervezet az emberek önkéntes összeműködése által keletkezett. De ebben nincs igaza; az nagy mértékben állami, kényszeres összeműködés útján keletkezett; állami útépités, állami közbiztonság, iparosoknak adott privilégiumok, céhrendszer, határozott közgazdasági politika folytán. Spencer szembehelyezi a honvédelmi szervezet keletkezését a közgazdasági szervezet keletkezésével; az első szerinte kényszerrel, az utóbbi önkéntesen létrehozott összeműködés. Ám e különböztetésben sincs igaza, a védelmi szervezet is, mint az egész állam, eleinte önkéntes összeműködés volt és később lett kényszeres, viszont a közgazdasági összeműködés sem volt tisztán önkéntes.

A mit különben Spencer igazságosságnak nevez és a minek fentartását mégis az állam feladatának mondja, nem az, a mit mi annak nevezünk, t. i. különböző emberek szükségleteinek összeütközése esetén a kisebb szükségletnek a nagyobb alárendelése; szerinte az igazságosság abban áll, hogy minden embernek *szabadságában* álljon azt megtenni, a mi másnak egyenlő *szabadságába* nem ütközik, és ne álljon *szabadságában* megtenni, a mi mások egyenlő *szabadságával* ellenkezik. Ámde e meghatározás egészen határozatlanságban hagy bennünket. Spencer szerint az igazság főleg a szerződések megtartásában áll és az ő meghatározása az igazságról valóban meghatározhatatlanul hagyja a szükséglet-összeütközés mindazon eseteit, a melyeket nem előzött meg szerződési megállapodás., így például nem tudjuk, vajjon az igazságos-e az ő meghatározása szerint, hogy mindenki énekelhessen-e az utcán vagy senki, hogy mindenki tüzet rakhasson-e és füstöt okozhasson-e az utcán vagy dohányozhasson-e a vasúti kocsiban vagy senki. Vagy ha ragályos betegeknek gyógyulás végett ott kell tartózkodniuk, ahol egészségesekre nézve veszélyesek, igazságos-e őket eltávolítani, avagy az igazság követeli-e megtűrésöket. Csupa oly eset, a mely azon meghatározás szerint, melyet mi az igazságosságról adtunk, eldönthető, mert ezen meghatározás szerint, ha az emberek legnagyobb részének igen nagy nélkülözés, hogy

ne énekeljenek az utcán, vagy ha szükség van a tűzrakásra, akkor az igazságos, míg ha ez nem forog fenn és ellenkezőleg az emberek nagy tömegét igen bántja a többiek éneke vagy tűzrakása, az igazságtalan. Epenúgy a ragályos betegek érdekének hátrálnia kell az egészségesek igen nagy és másképen ki nem elégíthető érdeke előtt, viszont ez utóbbiak kis érdekének hátrálnia kell azoké előtt. Igen jelentéktelen és keresett példáknak látszanak ezek, de ilyeneket folytonosan nyújt az élet és azok jelentősége akkor tűnik ki, ha meggondoljuk, hogy Spencer meghatározása azt som dönti el, vajjon az igazságos-e, hogy mindenki lophasson, rabolhasson-e vagy senki. Az egyenlő szabadság elve alapján az nem is dönthető el és csak a lehető legnagyobb boldogság elve alapján, mert sokkal kevesebb (bár tényleg létező) szükségletet nyomunk el és sokkal kevesebb boldogtalanságot okozunk {bár boldogtalanságot kétségtelenül okozunk) a lopás és rablás tilalma, mint annak megengedése által. Igen kezdetleges gazdasági állapotok mellett esetleg igazságos lehet a lopás és rablás, ha t. i. annak segélyével legalább az emberek egy része élhet meg, a nélkül pedig a legtöbb, vagy mind elpusztulna. A lopás és rablás általános megengedése ép úgy megegyezik az egyenlő szabadság elvével, mint a gazdasági szabad verseny és az igazságosság tekintetében azért tesznek az emberek különbséget a kettő között, mert az utóbbit (bár némelyeknek boldogtalanságot okoz) az emberek lehető legnagyobb boldogságával megegyezőnek, sőt arra szükségesnek tartják. Spencer igazságossági tana továbbá nem igazolja a szerződési szabadság olyan korlátozásait, a melyek okvetlenül igazságosak, mint például az elmebetegek cselekvőképzetlenségét. Mihelyt ezt Spencer valahogy igazolni akarná, meg kell engednie a teljesen szabad szerződési jog egyéb korlátozásait is, mert ugyanazon boldogsági célszerűségi érvek, a melyek a kiskorura és az elmebetegre nézve állanak, kiterjeszthetők az érdekeik helyesen fel nem ismerő vagy nem óvó egészséges felnőttekre is. Spencer igazságossági tana továbbá nem tünteti föl, mi fajta szerződési tévedést tekintünk bontónak és milyet nem, oly kérdések, a melyek csak a szükségletek összeütközése mellett lehető legnagyobb boldogságnak, a nagyobb érdeknek a kisebb érdek fölé helyezése elvén és nem az egyenlő szabadság elve alapján dönthetők el.

46. Evvel, néhány másodlagos gondolat hozz áúzésévei, befejeztem volna annak kitüntetését, milyen káros hatásokban nyilvánul a jog és az igazság összezavarása. Most lássuk,

ígéretünkhöz képest, mik annak okai, hogy a kettőt összetéveszteni olyan könnyű.

Három ily ok van, a melyeknek mindegyike igen erősen visz e tévedésre.

Ezen okok elseje, hogy az igazságosság és a jog között általában, az igazság szabályai és a jog összes szabályai között, beleértve ezek közé a közös érdekű jogszabályokat (a honvédelmiakat, a közművelődésieket, a közlekedésieket sat.) is, egy hasonlóság van, egészen eltekintve attól, vajjon az igazságosság szabályai közös egyetértéssel állapíttatnak-e meg és kényszerrel tartatnak-e fenn, vagyis egészen eltekintve attól, hogy az igazság szabályai egyszersmind jogszabályok-e. A jog, mint tudjuk, mindig összeműködésből áll; a jog szabályai, mint tudjuk, mindig arra vonatkoznak, hogy az ember úgy cselekedjék, s mint azt mások érdeke — legalább mások érdeke is — ki van ja; áll ez, mint tudjuk, a közös érdekű jogra, a honvédelmi sat. jogra is: ezt a kényszer tényéből vezettük le, a melyet másképp meg nem érthetünk. Nos az igazság is, annak minden szabálya, annak gyakorlása mindig mások érdekeinek tekintetbe vételéből, összeműködésből áll, akkor is, ha önként, kényszer, jog nélkül járok el igazságosan. Az igazságosság, mondtuk (39. §.), a jog egyik célja más célok között, a milyenek az egészség, a gazdagság, a könnyű közlekedés; és mondtuk, hogy az ember az igazságosság szabályait követheti, a nélkül, hogy azokat jog biztosítaná, épügy a mint az egészség, gazdagság, a jó közlekedés bizonyos szabályait követheti a nélkül, hogy azokat jog biztosítaná; jogszabályok az e tárgyakra vonatkozó szabályok közül csak azok, a melyek kényszerrel biztosított összeműködési, vagyis más emberekre is érdekekkel bíró és azok részéről kényszerrel biztosított szabályok. Ámde az igazságosság szabályainak a joptól független gyakorlása abban különbözik az egészség, a helyes gazdálkodás, a jó közlekedés szabályainak a joptól független gyakorlásától, hogy az *előbbieik gyakorlása mindig összeműködés más emberekkel*, működés más emberek javára, más emberek érdekeinek szem előtt tartása. Kézzelfoghatólag kifejezve: az igazságosság szabályai mindig föltesznek egynél több embert, de az egészség, a helyes gazdálkodás sat. szabályai nem. Vagyis az igazságosságban van valami a mi minden, nem igazságossági jogszabályban is foglaltatik.

E hasonlóság dacára, a melyet eddig ki nem emeltünk, igaz marad mindaz, a mit a jog és az igazságosság közti különbségről mondtunk: jog is más és igazság is más, jog állhat fenn igazság nélkül és igazság jog nélkül. Mert az igazság szabályai

csak azon esetekre írnak elő bizonyos összeműködést, kívánják egyik ember érdekeinek szolgálatát a másik részéről, a mely esetekben ezen érdekek összeütköznek; a jog szabályainak legnagyobb része pedig oly összeműködést hoz létre, ír elő, a melyre nézve az emberek érdekei egyeznek. A kizsákmányoló jog szabályai ugyan abban egyeznek az igazság szabályaival, hogy azok esetében is érdekösszeütközés forog fenn, de különböznek ezektől tartalmukban. Az igazság szabályai ugyanis az érdekellentétet úgy szabályozzák, hogy a mellett a lehető legnagyobb emberi boldogság biztosíttassék, mennél kevesebb szenvedés okoztassék, míg a kizsákmányoló jog célja egészen más, mint az igazságosságé, a mit az is meg fog engedni, a ki az igazságosság fönnébb általunk előlegezett, még be nem bizonyított elméletét nem fogadja el.

A jog és az igazság azon hasonlósága dacára továbbá, hogy mind a kettő összeműködési szabályokból áll, a kettő összetévesztése csak oly káros, a milyennek azt az előző szakaszokban kitüntettük. Mert e hasonlóság dacára lehetlenné teszi az igazság tiszta felfogását, ha azon esetek közül, a melyekben helyes, hogy egyik ember a másik érdekeit szem előtt tartsa, ki nem emeljük azokat, mint különös eseteket, a melyekben ez azért helyes, mert az illetők érdekei összeütköznek és élesen el nem választjuk azokat azoktól, a melyekben az azért helyes, mert érdekeik közösek: lehetlenné teszi az igazság tiszta felfogását, ha világosan be nem látjuk, hogy a szükségletek ezen összeütközése egy általános, tipikus tény, a mely orvoslást igényel. És ama hasonlóság dacára a legnagyobb mértékben káros a jogalkotásra nézve, ha az egész jogalkotás céljául, vezető elvéül nem látunk mást, mint hogy egyik ember cselekvősége ne ütközzék a másik ember cselekvőségébe és nem azt, hogy közöttük minél erőteljesebb, többoldalú összeműködést létesítsünk közös szükségleteink kielégítésére nézve.

Ama hasonlóság azonban elfeledteti e különbséget az emberekkel és a jog és igazság káros összetévesztésére visz. Közelebb fekvő, kevesebb gondolkodást igényel, könnyebben megragadja a figyelmet annak belátása, hogy egyik embernek azért kell a másik érdekeit is szem előtt tartania, mert érdekeik ellenkeznek, mintsem annak belátása, hogy ez azért is helyes lehet, mert érdekeik egyeznek. Az egymás érdekeinek szem előtt tartása továbbá az első esetben fontosabbnak tűnik fel, mint a másikban. És így az igazság szabályai könnyen a jog egyedüli szabályainak tűnnek fel.

47. Egy másik oka annak, hogy az emberek a jogot és az igazságot összetévesztik, a következő :

A jog szabályai akkor tűnnek fel leghatározottabban az ember előtt, mikor azok betartására őt kényszerítik, mikor t. i. azok alól, bár általában azok fentartását akarja (37. §.), kibújni akar. Hogy egy összeműködési szervezet létezik a műveltség, az egészség, a közlekedés biztosítása céljából, azt nehezen veszi észre az egyes ember, de könnyen akkor, ha az annak megfelelő viseletre kényszerítik. Ez a kényszer pedig mindig igazságszolgáltatás is, az ő érdekeinek alávetése mások érdeke alá. Ez a főoka azon látszatnak, hogy minden jog célja igazságszolgáltatás.

Ámde ha e kényszer célja az igazság is, — a jog szabályainak, a melynek keresztülvitelére e kényszer szolgál, a célja nagyszben nem az igazság, hanem egyéb; a jog e szabályainak fentartása mindenkivel szemben nem arra szolgál, hogy egyik ember és a másik ember szükségleteinek összeütkezésében döntsünk, hanem más közös érdeknek. A jog szabályai tartalmukban ugyanazok maradnának, ha az emberek nagy száma egyértelműleg elhatározná, hogy összeműködéssel bizonyos közös célokat fog szolgálni, a nélkül, hogy elhatározná azt is, hogy kényszert fog alkalmazni azok ellen, a kik e megállapodást sértik.

48. Egy harmadik oka annak, hogy az emberek a jogot az igazsággal összetévesztik, abban áll, hogy a magánjog terén a kényszerrel főtartott szabályok legnagyobbbrészt csak az igazságosság fentartására vonatkoznak. Igaz, hogy (mint a 42. szakaszban kifejtettük), vannak más magánjogi intézmények is, de kevés. Az állam, mint jeleztük, csak azt biztosítja kényszerrel, hogy a megkötött adás-vevési és hitelszerződések megtartassanak, de nem biztosítja kényszerrel, hogy munkamegosztás legyen, hogy emberek adjanak vegyenek, a legcélerűbben adjanak-vegyenek, hogy hitelezzenek, hogy hitel útján a termelő eszközök igazán azok kezébe jussanak, a kik azokat legjobban használhatják. Kényszerrel biztosított, rendezett közgazdaság nincsen olyan, a milyen kényszerrel biztosított elemi oktatás vagy honvédelem létezik. Az adás-vételt, a hitelügyletet, az egész közgazdasági, szervezetet nem lehet oly értelemben jogintézményeknek nevezni, mint például a népoktatási, az adózási, a honvédelmi szervezetet. Igaz ugyan, hogy amaz ügyletek a törvénykönyvekben le vannak írva, de csak mint az igazságszolgáltatás alkalmi, tárgyai és nem mint okvetlenül létesítendő, a melyeknek létesítését állami kényszer biztosítja.

A jog e nagy területének ez a természete tápot ad ama helytelen felfogásnak, hogy a jog csak az igazság létesítésével foglalkozik.*) Midőn az írók azt, a mi csak a magánjogról áll valamennyire, hogy ez (a jogtól függetlenül, azt megelőzőleg már meglevő) életviszonyokat (csak) „szabályoz” (a magánjogról is csak valamennyire áll ez, mert az helyesebben önkéntes összeműködésből származó érdekösszeütközéseket szabályoz); midőn azok az írók, akik az egész jog egységes rendszerét akarják felépíteni, annak alapjává a jog által szabályozott emberi életviszony fogalmát teszik és az ily viszonyok különböző neméből indulnak ki a helyett, hogy a jog alapjául azt a tényt ismernék föl, hogy valamennyi embernek, vagy a legtöbbnek érdekében van, hogy az egyesek, vagy bizonyos egyének valahogyan cselekedjenek, valamilyen viseletet tanúsítsanak és a szükséges vagy *hasznos összeműködés*, az *összeműködési érdek* fogalmából, különböző nemeiből vagy tereiből, alkalmából indulnának ki: nyilvánvaló, hogy a jogról szólva leginkább csak a magánjog lebeg ezen írók szemei előtt és hogy azt, a mi valamennyire a jog ezen legtokéletlenebb részéről áll, a mely a jog valamennyi részei közül legkevésbébbé jog, terjesztik ki helytelenül az egész jogra.

A jog e nagy területének ezen helyzetét csupán e hatása következtében említettük itt, de a jog keletkezéséről és fejlődéséről csak a legáltalánosabban is szólva, lehetetlen e tény mellett elmenni a nélkül, hogy más gondolatokat is ne fűznénk hozzá.

Világos, hogy az emberek jólétére nézve óriási fontossággal bír, hogy közgazdasági összeműködés létezzék és pedig a lehető leghatalmasabb és legszabatosabb. Világos, hogy minden emberre nézve óriási fontossággal bír, hogy ne csak ő, hanem mások is dolgozzanak; hogy a termelő eszközöket, a melyek felhasználásának reményében szaporodott oly nagy számra a munkás népesség, a termeléstől el ne vonassanak, fogyasztásra vagy élvezetre

*) A jog azon részeit, amelyeknek tárgya a vagyonjog, de a melyek nem pusztán az önkényt gazdaságilag összeműködő emberek közötti igazságossági összeütközéseket döntik el, nem is szokták a magánjogba sorozni, hanem a közigazgatási jogba, így például azon ilyen természetű intézményeket is, a melyeket mi ily magánjog példája gyanánt egy előbbi szakaszban említettük. A földmívelési rendtartást, a gyámságot és gondnokságot, a kötelező munkásbiztosítást, a kötelező árvédelemet stb. már nem a magánjoghoz, hanem a közigazgatási joghoz számítják. Valóban a magánjogot (a házassági jogot is beleértve) legigazabban és legfilozofikusabban úgy lehet meghatározni, hogy az *azon igazságossági jogszabályok foglalata, a melyek az emberek önkéntes összeműködéseire vagis azokra vonatkoznak, melyekre a jog nem kényszeríti az embereket*. De ez sem egészen pontos meghatározás.

ne használtassanak; hogy mikor az emberek egyik része bizonyos termékek előállításával foglalkozik, a többiek bizonyos nemű másokat termeljenek; más szóval, hogy az termeltessek, a mire szükség van, hogy a legjobb termelési módok alkalmaztassanak, hogy a termelés eszközeit azok használják fel. a kik e termelésre legképesebbek, hogy oly közdasági eljárások is alkalmaztassanak, a melyek eredményei csak évtizedek múltán élvezhetők stb. Világos, hogy a közgazdaság terén ezen kényszerrel nem biztosított, hanem csak igazságosság tekintetében valamennyire, kevésbé szabályozott szervezet teljesíti ugyanazt a hivatást, képezi azt az összeműködést, a melyet a védelem terén az állami kényszerrel biztosított és szabályozott honvédelem, a melyet a műveltség terén az állami közoktatásügy, a közlekedésügy terén az államilag létesített és fentartott útrendszer teljesít.*) Kérdés, miért hiányzik annak terén az állami kényszer és szabályozás, a mely más tereken létezik?

A felelet, a melyet az ember az első pillanatban adni hajlandó — mert mindig hajlandó azt hinni, hogy bizonyára úgy kell lenniök a dolgoknak, a mint vannak, — az. hogy a közgazdaság terén az emberek önként, egyéni belátásuk folytán és egyéni érdeküknél fogva létrehozzák azt, a mi legjobb és sokan valóban e feleletet adják. De e felelet helytelen. Más tereken is viszi az embereket belátásuk és érdekük helyes eljárásokra, így állami egészségügy, nevelésügy, közlekedésügy és védelem nélkül is létesítenének az emberek egészségi, nevelési, közlekedési és védelmi intézményeket; de az erők központi egyesítése, központi kényszer és szabályozás nélkül az eredmény sokkal kedvezőtlenebb volna, mint a milyen avval. Viszont a közgazdaság terén is nyilvánvaló, hogy ma sem biztosítja teljesen az emberek érdeke és belátása azt. hogy mindenki dolgozzék; hogy a mindenki megélésének feltételeit képező termelési eszközök el ne pazaroltassanak; hogy az termeltessek, a mire szükség van; hogy a megosztott termelés

*) Főnebb mondottuk, hogy az adásvevést, a bérletet, a hitelügyleteket és épügy a házasságot a szó szoros értelmében nem is lehet úgy jogintézményeknek nevezni, mint a honvédelmet sat. Mégis, ha valaki a magánjog fejlődését leírja, le fogja írni ezen intézmények keletkezését és fejlődését, például, hogy a kézi zálog mellett jelzálog fejlődik, hogy a váltó keletkezik, másféle hitelpapírok sat. és fontosnak ezen összeműködési módok keletkezését fogja találni és nem pusztán az azokhoz tartozó igazsági szabályok keletkezését, Épügy a *jog megalkotóinak* azokat fogja tartani és dicsérni, a kik ezen összeműködési módokat kitalálták és nem azokat, a kik a velök összefüggő igazsági szabályokra jöttek rá.

különböző ágai szabatosan kiegészítsék egymást; hogy a legjobb termelési módok alkalmaztassanak sat. Kétségtelen, hogy mind e tekintetben óriási hibák alatt szenvedünk folytonosan. E tekintetben tehát a gazdasági tevékenység nem különbözik az egészségi sat. tevékenységtől.

Az egyedül helyes felelet e kérdésre az, a mit a 10. szakaszban adtunk, hogy t. i. a közgazdaság szervezete ma csak készülöben van, átmeneti állapotban az elszigetelt gazdaságok azon rendszeréről, a mely mellett közgazdaság csak igen csekély mértékben volt, valóságos, szabatos, központilag szervezett és szabályozott közgazdasághoz és hogy ez a jövőben ki fog fejlődni. Az állam ma is közbelép, valahányszor nagy hibákat lát a közgazdaságban, nagy tékozlást, célszerű egyesülés nagy hiányát, igen elhibázott számítást, igen helytelen termelési módokat és esetről-esetre biztosítja a jó közgazdaságot. Minden más téren is, a melyen ma az összeműködés szilárd szervezete létezik, a védelem, az egészség, a műveltség, a közlekedés terein is az állam eleinte csak kiegészítőleg, támogatólag és esetről-esetre intézkedett és csak később fejlődött ki a szilárd állami szervezet; például oly óriási, szigorúan szabályozott és központosított honvédelmi szervezet, a melynek lehetőségét néhány század előtt senki sem hitte volna el. Mint tudjuk, az igazságszolgáltatás terén, a melyet Spencer az állam tulajdonképeni és kizárólagos feladatának tart, szintén ez volt a kezdet. Az igazságszolgáltatás még történeti időkben is az egyes ember dolga volt és csak ha nem sikerült vagy ha panaszra adott okot ez az öngazságszolgáltatás, fordultak az emberek az államhoz, bizonyos esetekben az alperes az általa igazságtalannak tartott felperessel szemben. És ebből kifejlődött az az állami igazságszolgáltatás, a melyet Spencer az állami sajátképi feladatának tart és a mely nélkül ma az államot elképzelni nem tudjuk.

A jog minden részében a fejlődés egyik eleme a kényszer mind nagyobb alkalmazásában áll. A jog mindenféle szükségletek az egészség, a műveltség sat. céljából való kényszerrel biztosított összeműködési szabályokból áll és a jog fejlődése egyrészt a szükségletek kielégítésére vonatkozó technikai (egészségi stb.) ismeretek fejlődésében, másrészt az összeműködés fejlődésében és harmadrészt a kényszer alkalmazásának fejlődésében áll. A jog fejlődése abban az irányban halad, hogy az emberi viselet minden részének helyességét, jóságát állami kényszer is biztosítsa. Következménye ez azon belátásnak, hogy a társas együttélésben minden emberre nézve hatással bír minden más ember viseleté-

nek minden része, nemcsak az, hogy lop vagy gyilkol-e, hanem az is, mívelt-e vagy nem, képezi-e magát vagy nem, dolgozik-e vagy nem, takarékos-e vagy pazarló, egészséges-e vagy beteg észszerűen fogyaszt-e vagy nem, mit gondol, mit beszél, eleget mozog-e, alszik-e. Minden téren egyetlen állapota, cselekvési módja van a társasán együtt élő emberek mindegyikének és azok összeműködésének, mely a létező ismereteknek megfelelőleg a lehető legjobb, a lehető legnagyobb emberi boldogságot létrehozni képes és ezt kényszerrel biztosítani szabad és kell. A mint egy szabatosan, jól berendezett gépben minden rész állapotának és működésének szabatosan megköthetnie kell lennie és egy sem maradhat szabadon, ugyanígy egy szabatos társadalmi, összeműködő szervezetben. Csupán az a kérdés, a kényszer keresztülvihető-e minden téren, nem jár-e például nagyobb áldozattal, rosszal, mint a melyet elhárít; ha nem vihető keresztül, az baj, akkor a kellő szabatosság biztosítva nincs: de elvileg a kényszer minden téren jogosult és szükséges. — Oly tan, a melynek sokan ellentmondanak annál fogva, mert az ember nehezen tudja elképzelni, hogy a dolgok másképp lehessenek, mint a hogy vannak, de a melynek helyessége *a priori* nyilvánvaló.

49. A jog és az igazság viszonyának megállapítására itt a következő okból volt szükség.

Ezen egész könyvben, a mely a jog keletkezéséről és fejlődéséről általában szólt, a jog szót azon értelemben használtuk, a melyet számára ezen fejezetben megállapítottunk. Ha azon eredményre jutottunk: hogy a jog azon belátás folytán keletkezett, hogy az emberek általa szükségleteiket jobban elégíthetik ki, hogy az emberek oly jogot alkotnak, a melytől szükségleteik legjobb kielégítését remélik, vagyis mindenkor belátásuk határozza meg, minő jogot létesítenek; hogy a jog fejlődése a belátás az ismeretek fejlődésének következménye : akkor jog alatt mindig kényszerrel biztosított összeműködést értettünk.

Ám az olvasó talán mást várt, mikor a könyvet kezébe vette : az *igazságosság* keletkezésének és fejlődésének magyarázatát. Ez ezen általános tartalmú munkának nem volt célja. Az olvasó talán csalódva hagyja el e könyvet, mert az igazság keletkezésének és fejlődésének kérdése talán érdekesebb és mindenestre sokkal nehezebb kérdés, mint a jog keletkezésének és fejlődésének kérdése és azért megoldása sokkal nagyobb szolgálat. E kérdést részletesen megoldani az igazságosságra vonatkozó speciális munkában lesz törekvésünk.

De általánosságban, kellőleg be nem bizonyítva és kellőleg részletekre nem alkalmazva, e kérdésre már e jelen fejezetben is adtunk választ. Kimondottuk, hogy az igazságosság alapja az együttérzés mások örömeivel és fájdalmaival és hogy ennek oka nem annak belátása, hogy mások örömei és fájdalmai a mi közvetlen, önző örömeinket biztosítani és fájdalmainkat elhárítani képesek, nem az a bonyolult idegfolyamat, a melyből mint tudjuk, az ilyen belátás áll, hanem az idegrendszer azon elemibb ténye, hogy mások örömeiről és fájdalmairól való tudomásunk hasonló idegfolyamatokkal jár, mintha ugyanez örömeiket és fájdalmakat magunk tapasztalnék. De láttuk, hogy ezen együttérzéstől még nagy lépés van az igazságosságig, az u. n. igazság-érzetig. Láttuk, hogy az igazságosság tárgyát az együttérzés azon megpróbáltatásai képezik, a mikor különböző emberek szükségletei összeütköznek. Jeleztük, bár be nem bizonyítottuk, hogy az igazságosság oly döntésben áll, mely e nehéz esetekben az együttérzést legjobban kielégíti, vagyis, mely az összeütközés mellett még lehető legnagyobb boldogságot biztosítja. Ha ez igaz, akkor az igazságosságot annak meggondolása, belátása, felismerése határozza meg, hogy milyen döntés képes azon eredményt biztosítani. Vagyis ennyiben az igazság is a belátás terméke, értelmi termék. Sőt minthogy az egyes ember szükségletei gyakran azon összeműködéssel ütköznek össze, a melyből a jognak nem igazságossági részei állanak és a mely nagy fontossággal bír számos ember boldogságára nézve és az igazságosság szabályai ebben az esetben abból állanak, hogy alárendelik az egyes ember szükségletét e nagyobb közszükségletnek: az igazságosság szabályainak nagy része ugyanazon belátás terméke, a mely a jog ezen részeit megteremtette és a mely abból áll, hogy azok az emberi szükségletek kielégítésére alkalmasak. Az igazságossági szabályok fejlődésének főoka szintén nem az együttérzés fejlődése, fokozódása az idők folyamán, bár a felületen szemlélő előtt könnyen így tűnik fel, hanem az emberi ismeretek fejlődése, melynek következtében más módokon ütköznek össze az emberek szükségletei és ha a régi módokon is, más döntés biztosítja a lehető legnagyobb boldogságot, mint azelőtt. Az igazság fejlődése tehát szintén értelmi, intellektuális és nem tulajdonképpen érzelmi fejlődés.

Ez az, a mit az igazság keletkezésére és fejlődésére nézve már itt állítottunk. Ennek bebizonyítása, részletezése és gyakorlati alkalmazása lesz az igazság speciális tanának feladata.

Jegyzet a VII. fejezethez. Hogy a jog a szükségletek kielégítésére való összeműködésből áll, azt legújabbban Stammler Rudolf is nyomatékosan kifejti

Wirtschaft und Recht nach der materialistischen Geschichtsauffassung című művében (a melynek többi alapvető tanait különben egészen helyteleneknek tartom). Szükséges azért a magam igazolása végett arra a tényre rámutatnom, hogy fönnebbi fejezetem, valamint általában e könyv egész szövege (néhány másodrendű pótlás hiján) az „előadásaim és kézírataim után” közzétett könyv-matos jegyzetekben már Stammler könyvének megjelenésbe előtt szószerint napvilágot látott.

Stammler könyvéből azt is látom, hogy Németországban „a materialisztikus történeti felfogás” egy — szülőföldjén is csak kevésbé ismert — újabb irodalma létezik, a mely némely tekintetben hasonló (bár sok más tekintetben ellentétes) tanokat hirdet, mint egész jelen munkám. Minthogy Stammler néhány hóval ez előtt megjelent könyvével csak kéziratomnak a nyomdába adása és nagy részben való kinyomatása után ismerkedtem meg, ezen iránynyal ezúttal már nem foglalkozhattam. „A materialisztikus történeti felfogás” kifejezés természetesen nem egyszer megütötte az ember fülét, de minthogy az mindig Marxnak tulajdoníttatik, Marx főműveiben pedig kifejtve nincs, sőt érintve is alig van, az ép említett irodalomról eszmecsere pedig csak a nálunk alig látható szocialisztikus folyóiratokban (főleg *Die Neue Zeit*-ban) folyik, bevallom, eddig azt hittem, hogy ezen irány *explicite* kifejtve nincs és csak Marx könyveinek sorai között létezik.

Összefoglalás.

50. Evvel befejeztük azt, a mi a jog keletkezéséről és fejlődéséről általában elmondandónk volt. Foglaljuk össze röviden az eredményeket, a melyekre jutottunk.

A jog abban áll, hogy emberek másokat oly viseletre kényszerítenek, a mely a kényszerítőknak érdekében van. Vagy a jogot nem a valóságban, hanem a jog leírását meghatározva: a jog oly szabályok foglalata, a melyek szerint emberek másokat oly viseletre kényszerítenek, a mely a kényszerítőknak érdekében van. E viselet nemcsak bizonyos, a kényszerítőkre ártalmas cselekvéstől való tartózkodás, hanem igen nagy részben azokra hasznos cselekedetektől is áll, az ő javukra szolgáló, velők való összeműködés. Az érdek, a melynek a jog szolgál, lehet együttérzésbeli, de igen nagy mértékben közvetlen, önző is.

A jog némely esetben, annak némely része a kényszerítetteknek semmiképen hasznára nincs, hanem csupán a kényszerítőknak: a kényszerítettek boldogabbak volnának, ha a jog szabályai nem állának fenn, azok kizsákmányolják őket és a jog szabályai az ő akaratuk ellen állanak fenn. A legtöbb esetben azonban a jog ugyanazok akaratával és azok érdekében is áll fenn, a kikkel szemben kényszerrel fentartatik. A jog legnagyobb része ugyanis úgy keletkezik, hogy az emberek egy száma azon megegyezésre jut, hogy mindegyikük oly viseletet fog tanúsítani, a mely a többieknek is javára válik, mindegyik össze fog működni azok javára, az pedig, a ki a mások működését élvezni akarná a nélkül, hogy az őt kötelezőt teljesítené, arra a többiek által kényszcrittessék. E megegyezés valamennyiük érdekében van és valamennyiük akaratával történik és a kényszer is az illetők akaratával alkalmaztatik.

Úgy az egyoldalúan hasznos, kizsákmányoló, mint a közérdekű jogot azért létesítik és tartják fenn az emberek, mert belátják, hogy segélyével mindenféle szükségleteiket jobban elégítthe-

tik ki. Az által t. i., hogy mások viselete is az ember javára szolgál, szükségleteinek kielégítése, örömei fokozódnak, fájdalmai csökkennek, még abban az esetben is, ha mások ily viseletének ára az, hogy öviseletében meg a mások javát tartsa szem előtt.

A jog minőségét is az emberek belátása határozza meg: oly jogot létesítenek és tartanak fenn, a milyenről azt hiszik, hogy legjobban képes szükségleteiket kielégíteni.

A jog az idők folyamán fejlődik. Ennek rendes oka, hogy az emberek ismeretei arról, hogy szükségleteiket hogyan elégíthetik ki legjobban, bővülnek és ennél fogva másféle összeműködést találnak célszerűnek, mint azelőtt.

A jog tehát nem valamely speciális lelki tulajdonságból, valamely jogalkotó hajlamból, szellemből vagy lelkületből vagy jogérzetből támad, hanem az értelemből, ugyanabból az értelemből, a mely az embereket más hasznos cselekedetekre viszi. Ugyanaz az értelem, a melynél fogva az emberek házakat építenek, szerszámokat használnak, viszi őket arra, hogy embertársaikat a maguk szükségleteik kielégítésére felhasználják, hogy azokkal egymás céljainak előmozdítására szövetkezzenek. Ez az értelem úgy a jog esetében, mint az említett technikai eljárások eseteiben az emberek azon tapasztalatai folytán jön létre, hogy ezen eljárások szükségleteik kielégítésére alkalmasak.

A jog minőségét, a melyet az emberek alkotnak, nem a bennök létező speciális jogalkotó hajlam vagy jogérzet minősége határozza meg, a melynek közelebbi okai talán kifürkészhetlenek volnának vagy csak általában úgy volnának megjelölhetők, hogy az emberekre ható mindenféle körülmények határozzák ezt meg; nem, a jog minőségét az embereknek arról való ismeretei, tapasztalatai, hogy embertársaik minő viselete mellett elégíthetik ki legjobban szükségleteiket, határozza meg.

A jog nem azért fejlődik, mert az emberekben létező speciális jogalkotó hajlam minősége az idő folytán változik, mely változásnak okai talán kifürkészhetlenek vagy csak oly általánosságban volnának megjelölhetők, hogy a körülmények, a viszonyok változtak, a melyek az ember természetét formálják és ennél fogva megváltozik a jogérzet; a jog azért fejlődik, mert az emberek ismeretei arról, hogy szükségleteiket mily összeműködés mellett elégíthetik ki legjobban, az idő folyamán bővülnek.

Annak egyik végső oka, hogy az emberek azon cselekvési módokra határozzák el magukat, a melyek szükségleteiket jobban elégítik ki, mint a mennyire azok a múltban kielégítve voltak, a következő. Az a tény, hogy az embereknek bizonyos szükségleteik vannak

és azokat kielégítik, anyagilag annyit jelent, hogy idegrendszerükben időről-időre bizonyos mozgások folynak le; az a tény, hogy új cselekvési módokat választanak, anyagilag azt jelenti, hogy idegrendszerekben új, eddig nem történt mozgások folynak le. Az a tény, hogy az új cselekvési módok, a melyeket választanak, olyanok, a melyek szükségleteiket jobban kielégíteni képesek, mint a, hogy azok eddig kielégítve voltak, azt jelenti, hogy oly új mozgások keletkeznek idegrendszerükben, a melyek a régi mozgásokat fokozzák. Ennek oka pedig, hogy a régi mozgások befolyással bírnak az új mozgások létrejöttére is, elnyomó hatással bírnak azokra, a melyek a régi mozgásokkal ellenkeznek, növelő hatással azokra, a melyek a régi mozgásokat fokozzák. Csak befolyással bírnak e tekintetben; de ez nem zárja ki, hogy az új, velők ellenkező cselekvési módok elnyomására, hasznos cselekvési módoknak elfogadására elég erősek ne legyenek. Ez meg is egyezik avval a ténnyel, hogy az emberek értelmetlenül is cselekszenek, káros cselekvési módok is fejlődnek ki és a hasznosak el nem fogadtatnak.

Az ember szükségletei nincsenek teljesen kielégítve, ha tudomása van arról, hogy mások szükségletei teljesen kielégítve nincsenek. Ennek oka, hogy e tudomás hasonló mozgásokat hoz létre idegrendszerében, mint ha neki magának ama szükségletei kielégítve nem volnának. Az ember embertársai viseletét a célra is felhasználja, azokat a célra is összeműködteti magával, hogy szükségletei ezen irányban is lehetőleg ki legyenek elégítve. Ennek egyik módja az, hogy azon esetekre nézve, a melyekben különböző emberek szükségletei összeütköznek, embertársaival együtt szabályokat alkot és fentart, a melyek ezen összeütközés esetében úgy döntenek, hogy az összeütközés mellett még lehető legnagyobb boldogság eléérssék. Ez a jognak igazságmegállapító és fentartó része. Az igazság szabályait is az értelem, az arról való ismeretek, tapasztalatok határozzák meg, hogy mily döntésképes az összeütközés dacára mégis lehető legnagyobb boldogságot biztosítani. Az igazságosság szabályainak fejlődése is az ismeretek fejlődésének következménye, a melynek következtében más döntést találnak az emberek ily hatásúnak, mint azelőtt, nem pedig az, mintha az ember az idő folyamán nagyobb mértékben érezne együtt mások szükségleteivel.

Irodalmi jegyzetek.

51. Most már csak néhány, az irodalomra vonatkozó megjegyzést akarunk az előadottakhoz fűzni, a következőket. A mit az utolsó három század uralkodó jogbölcseleti irányairól mondtunk, csak korlátozással veendő; a 17. és 18. század vezető jogbölcseleinél sem hiányzik teljesen az emberi intézményeknek tovább meg nem magyarázott ösztönökre, hajlamokra való visszavezetése, így például közülök többenél az *appetitus* vagy *natura socialis*, a társas ösztön szerepel; viszont a történeti iskola képviselői sem mellőzték a jog fejlődéséről adott magyarázataikban teljesen a célszerűségi belátást. Csupán, mint túlnyomóan igaz értendő ama jellemzés. Hogy a 17. és 18. század természetjogászai gyakorlati bölcseletükben nem alkalmazták a belátásos elméletet, hanem a célszerűségtől független általános axiómákból okoskodnak, azt már említettem (36. szakasz.*)

A történeti iskola tanát az első szakaszban későbbi képviselőinek, Stahlnak, Gierkének szavaiban adtuk elő. Az iskola megalapítóit, Savignyt, Puchtát és (a kit némileg szintén közéjük lehet sorozni) Hugót azért nem idéztük, mert náluk hiányzik a tannak ily rövid és világos összegezése. Hogy Stahl és Gierke helyesen adják tanukat, azt műveik következő helyei bizonyítják, a hol a jog keletkezésére és fejlődésére vonatkozó meggyőződésüket összefoglalják. Savigny *System d. heutigen Römischen*

*) Erre vonatkozólag Hugónál, a ki még a 18. század embere volt és (mellesleg mondva) tehetségre nézve, továbbá általános és kivált természettudományi és filozófiai műveltségénél fogva igen magasan állott Savigny és Puchta felett, egy kitűnően jellemző idézetet találok ezen írók egyikéből, a melyet, magának Hugónak a természetjogászokról adott jellemzésével együtt itt közlök. „A gabona szabad kivitelét” mondja Hugó (az ökonomisták vagy fiziokraták) „a tulajdon fogalmából következették és ha azt mondta nekik az ember, hogy e szabadság mellett ezeken éhen halnak, az felelték” : „*Les besoius ne sont pas des droits et les droits sont avant tout.*” (Hugó, Lehrb. e. civil-Cursus. II. Bd. 2. Versuch. Berlin. 1799, 30. lap.)

Rechts, I. Bd., Berlin 1840. §. 7. és némileg *Vom Beruf unserer Zeit* etc. 3. Aufl. 8—15. lap. Puchta, *Cursus d. Institutionen* I. Bd. Leipzig 1841. 23—29. lap, Hugó, *Lehrbuch e. civilistischen Cursus* I. Bd. 8. Aufl. 21. 22. lap. Bizonyítja különben Savignyra és Puchtára vonatkozólag műveik egész tartalma, a melyek a római jog intézményeit és fejlődésének történetét folyton a római nemzeti szellemből és főleg sajátos római fölfogásokból és elméletekből magyarázzák, a célszerűségi belátásnak pedig majdsaknem semmi szerepet nem adnak, így például a római magánjogot a nélkül magyarázzák, hogy a római gazdasági életre a legkisebb figyelmet is fordítani eszükbe jutna.

Századunknak nem a történeti iskolához tartozó jogbölcselei közül az ember leginkább Benthamtól várna, hogy a jog keletkezését és fejlődését az emberek belátásából magyarázza. Ámde Bentham tudvalevőleg nem annyira a jog keletkezése és fejlődése törvényeinek elméleti, mint inkább a jogalkotás gyakorlati kérdéseivel foglalkozott. Nem is emlékszem, hogy abban, a mit Benthamtól olvastam, a jog keletkezésének és fejlődésének valami magyarázata foglaltatott volna. Maine szerint azonban (*Ancient law.* V. fejezet) Benthamnak van ily elmélete. „Ezen elmélet, a melyet Bentham műveinek több helyén homályosan, sőt mondhatnók szinte félénken felállít,” Maine szavaiban a következő: „A társadalmak jogukat mindig a közcélszerűségről való nézeteikhez képest módosítják és módosították.” Maine nagy lelkiismeretességénél és pontosságánál fogva Bentham nézete e jellemzésének helyességében kételkedni nem lehet; azért azt itt ismertetjük, a nélkül, hogy Bentham műveinek nagy tömegében bővebben utána keresnénk; annál kevésbé teszszük ez utóbbit, mert Maine szerint (és e tekintetben is megbízhatunk benne) amaz elmélet ott csak homályosan és félénken van felállítva. De hozzáfűzzük ezen ismertetéshez azon nézetünket, hogy e félénkség oka valószínűleg az a tény, hogy századunkban a belátás elmélete annyira elvesztette hitelét, annyira visszautasítás és gúny tárgya lett, helytelensége annyira a század dogmájává vált, hogy teljes határozottsággal még az az író sem mert benne hinni, a ki ezen elmélet gyakorlati folyományának hirdetését választotta élete feladatául. Vagyis nem merte teljes határozottsággal hinni, hogy az emberiség a múltban rendszerint a jogalkotás azon módszerét követte, a melyet ő követendőnek talált. Ha Bentham félénkségének e magyarázatában igazunk volt, akkor e tény is bizonyítja az ösztönszerűségi felfogás nagy uralmát korunkban és a belátásos elmélet határozott és hatásos hirdetésének szükségét, ha ugyan

az igaz. Megjegyezzük még, hogy Benthamnál is hiányzik az igazság tiszta fogalma. Ő csak általában, mint a törvényhozás elvét ismeri „a legtöbb ember legnagyobb hasznát,” az igazságosság fogalmát pedig teljesen kiküszöböli a tudományból. Azt a tényt, hogy az emberek szükségletei lépten-nyomon össszüetköznek, mint tipikus társadalmi tényt és problémát nem konstataálta, avval határozottan szembe nem nézett, annak következményeit világosan le nem vont, mindig inkább az érdekek összhangját tojta előtérbe. Nagy hiány és hiba; mert a különböző emberek szükségleteinek össszüetközése a törvényhozásnak egészen különleges tárgya, a melylyel külön kell foglalkoznunk.

Napjainkban Jhering *Der Zweck i,n Recht* című könyvében hirdette újra teljes határozottsággal és hévvel a belátásos elméletet. Jhering ezen elmélethez élte késő szakában jutott; ifjabb éveiben inkább a népszellemből, az emberekben élő. a célszerűségi belátástól független felfogásokból magyarázta a jogot (bár nem kizárólag, a *Geist d. r. Rechts*-ben is előrevetí árnyékát a *Zweck im Recht*) és még nagyobb mértékben a jogalkalmazás irányelvének tartotta, hogy a jog alkalmazásának a jogintézmények mögött levő ama gondolatot vagy felfogást kell megvalósítania (akár csak Savigny vagy Puchta); később mindinkább a célszerűségi belátásnak tulajdonította a jog keletkezését és fejlődését és a jogalkalmazás irányelvét azt találta, hogy az intézmények célját kell megvalósítania, mely újabbi meggyőződése azután említett művében rendszeres alakot öltött. Jhering e meggyőződésének keletkezését, illetőleg megszilárdulását élete nagy fordulataának és fölfedezésének tekintette és gyakran öngúnynyal pillantott vissza gondolkozása régebbi állapotára és kortársai is hadüzenetnek tekintették felfogását a dívó jogtudományyal szemben. E tény is mutatja, mennyire uralkodó volt az ösztönszerűségi felfogás.

Jhering műve a legújabb idő jogtudományi gondolkozására gyakorolt is hatást, úgy a jogászokra, mint a jogbölcselekre, nem hatott azonban a jogtörténeaszekre. A mai német jog-történetírók, például Brunner, Schröder fölött nyomtalanul ment el Jhering működése; ők ma is a történeti iskola légkörében élnek és a célszerűségi belátástól független gondolatirányokból, korszellemekből, speciális körülményekből, a római jog hatásából és ily rangú egyéb okokból magyarázzák a jogot; a közgazdasági okokat például különösen Brunner) csaknem egészen figyelmen kívül hagyták..

A *Zweck im Recht* után a belátásos elméletnek újból való kifejtését és bebizonyítását e könyv nagy hiányai miatt tartottam

szükségesnek, a melyeknek a *Zweck im Hecht* részleges hatástalanságában kétség kívül részük van. E hiányok, a nehézségek, a melyeket Jhering a belátásos elmélet elfogadása útjában meghagy, a következők:

A tények, úgy a múltaknak, mint a jelennek tényei kétségtelenül bizonyítják, a mint azt a 3. szakaszban is kifejtettem, hogy azok az érzelmek, az a nép- és korszellem, azok a célszerűségi belátástól független felfogások, elméletek, a melyekből az ösztönszerűségi iskola a jog keletkezését és fejlődését magyarázza, tényleg léteznek és ugyane tények azt látszanak bizonyítani, hogy az emberek tényleg azon érzelmek, e szellem és e felfogások hatása alatt és azoknak megfelelőleg alkotják meg és azok módosulása folytán módosítják jogukat. Jhering teljesen figyelmen kívül hagyja ezen érzelmeket, e szellemet és felfogásokat, hallgatással mellőzi azokat, nem kísérti meg ama tények összeegyeztetését a belátás elméletével. A tények, a mint a történeti iskola hívei magukat kifejezni szokták, valóban „konkrét” embert mutatnak, az érzelmek és felfogások egy tömegével lelkében, a melyek cselekedeteiben vezetik, még pedig különböző időkben és helyeken különbözőkkel; Jhering pedig csak egy „absztrakt” emberrel foglalkozik, a ki kizárólag a minden emberben közös szükségletek hatása alatt és azok kielégítésének megfelelően cselekszik, magasabb jogalkotó érzelmektől, kor- és népszellemtől, világfelfogástól, például kezdetleges vérségi vagy középkori vallásos vagy újkori nemzeti érzelmektől függetlenül és épenséggel nem tünteti fel, hogy ama konkrét ember csak az absztrakt ember az ismeretek bizonyos állapota mellett, hogy amaz érzelmek és ama szellem pusztán a célszerűségi belátásnak az ismeretek bizonyos foka mellett nyilvánvaló módjai, ama világfelfogás pedig szintén csak a célszerűségi belátás filozófiai folyamánya. Ámde ennek világos megértése nélkül az, a ki előtt mindazon konkrét tények lebegnek, nem lesz képes a belátásos elméletet elfogadni, mert ama tények megdönthetetlen bizonyosságot látszanak ellene tenni. És így már maga e hiány is megmagyarázza Jhering részleges hatástalanságát.

Korunk legfőbb élettani és lélektani vívmánya, a fejlődés tana (a mit tévesen darwinizmusnak szoktak nevezni, bár Darwin az élettani fejlődésnek is csak egy részleges okát, az u. n. spontán variációk hatását derítette fel és a mit, ha már egy emberről akarnak elnevezni, helyesebben spencerizmusnak kellene hívni), kétségtelenül bebizonyította, hogy célszerű szervezet és működés, tehát cselekvés is fejlődhetik a nélkül, hogy

annak keletkezését az az eszméleti folyamat kísérné, a melyet a célszerűség belátásának nevezünk, kifejlődhetik eszmélet nélküli élő lényeknél is, a külső erőknek a lényre való hatása által (legáltalánosabban és leghelyesebben kifejezve), más szóval: a lénynek alkalmazkodása által (kevésbé jól kifejezve). Igaz ugyan, hogy maga a célszerűségi belátás ezen hatás vagy alkalmazkodás egyik esete, de mélyebb, az általános fejlődéstannak megfelelőbb és a mellett sikerrel biztató törekvésnek látszik a célszerű eljárásokat és a jogot is a környezet hatásának más egyszerűbb módjai által magyarázni, e bonyolult és érett (az ösztönszerűségi iskola szerint csak a fejlett ember tulajdonát képező) módjának segítségül vétele nélkül, a mely semmi meglepőt és érdekest nem hagy meg a jogalakulásban és azt igen sekély folyamatnak tűnteti fel. Nos Jhering a maga elméletét épenséggel nem hozza összhangba a lelki élet fejlődéséről való általános természettudományi felfogásunkkal, nem adja elő, hogy fejlett lényeknél, a milyen a kezdetleges ember is és bonyolult cselekvési módokra vonatkozólag, a milyen a jog, okvetlenül eszméleti folyamatnak, még pedig magasnak és érettnak, a célszerűségi belátásnak kell kísérnie a külkörnyezet hatását, az alkalmazkodást. Ámde ennek átértése nélkül az élettani, lélektani fejlődés tanának hívői előtt a belátásos elmélet igen könnyen e tannal ellentétesnek tűnhetik föl és így e második hiány a *Zweck im Recht*-nek az olvasók egy másik csoportjánál való hatástalanságát magyarázza meg. Nem szólva arról, hogy Jhering könyve elejére egész kifejezetten általános teleologikus világfelfogást és egészen téves biológiát helyezett.

Ezekhez járul végre, hogy a jogtörténet és még inkább az etnográfia különböző fejlettségi fokokon igen különböző intézményeket mutat fel, az intézmények egy változatos tarka tömegét, így például kezdetleges családi intézményeket, a melyek a miénktől nagyon különböznek, Jhering pedig elméletét nem alkalmazza az egyetemes jogtörténet és az etnográfia e tényeinek, hanem legfőlebb csak a régibb római jognak magyarázatára. Csupán azt magyarázza meg, a mi minden fejlődési fokon közös, a büntetést, a jutalmat, a forgalmat, az állam hatalmát és nem azoknak különböző fejlődési szakokban különböző jellegét, sőt inkább csak a legfejlettebb európai jogot tartja szem előtt. Az elmélet alkalmazásában való e hiány szintén elfogadásának egyik akadálya.

E hiányok pótlása, e nehézségek elhárítása, a belátásos elméletnek a történettel, jogtörténettel, az etnográfiával és az élettani, lélektani fejlődés tanával való összeegyeztetése és ez

által a belátásos elmélet alapvető bizonyítása volt célja azon fejtegetéseknek, a melyek im mindjárt bezárulnak és e célt tűzik ki tervbe vett speciálisabb folytatásaik.

Ezen összeegyeztetésnek különben a belátásos elmélet igazolásán, nehézségeinek elhárításán kívül mindenestre még egy jelentősége is van, ha ugyan igaz. Mert ha igaz, hogy a célszerűségi belátás a szóban forgó érzelmekben és elméletekben, felfogásokban nyilvánkozik, akkor e tény nemcsak az elmélet igazolásához, hanem tartalmához is tartozik-; ezen érzelmek és elméletek szintén oly tényei a jogkeletkezés és fejlődés jelenségvilágának, mint maga a jogintézmények keletkezése és fejlődése és ama tényeket is meg kell magyarázni; a belátásos elmélet ezen magyarázat nélkül nem teljes, nemcsak nem eléggé bebizonyított. A mihez még az a további tény is járul, hogy a belátásos elmélet gyakorlati folyamatát nem követhetjük egész nyugodtan és biztonsággal, ha nem ismerjük a bennünk élő, célszerűségi belátásunkkal talán ellenkező, érzelmek kifejtett természetét.

Függelék.

További folyományok.

A jog mivoltára, keletkezésére és fejlődésére vonatkozólag a fönnebbiekben előadott általános tanokból a jog egyes tereire vonatkozólag a speciális tanok egy rendszere folyik. Ezeket — mint már többször jeleztük — két külön dolgozatban kívánjuk kifejteni, és lélektani elemzés útján, valamint néprajzi és jogtörténeti adatokkal bebizonyítani, a mely dolgozatok közül az egyik *Az államalakulás törvénye*, a másik *Az igazságosság általában, a büntető- és a vagyonyjogban* címet viselhetné. Azonban addig is, míg a szerző a két tervezett dolgozatot közzétehetné, kívánatosnak találja hogy a tanoknak ama rendszerét — ha csak sovány vázlatban és az azokat támogató bizonyítékok előadása nélkül is*) — feltüntesse. E célnak szolgál a jelen Függelék.

I. Az államalakulás törvénye.

A) Elméleti tételek.

1. Állam alatt értjük azon egyesületet, a melyet az emberek összeműködés és ezen összeműködésnek kényszerrel való biztosítása céljából alakítanak és a mely semmi más határozott (szabatosan szervezett) egyesület kényszerének alávetve nincs. Vannak állapotok, a hol a család, a hol a nemzetség, a hol a törzs, a hol az egyház az állam.

2. Arra a kérdésre, hogy kik, hányan és miért alakítanak egy államot, a felelet az, hogy azok az emberek alkotnak egy

*) E bizonyítékok egy része — mint szintén már jeleztük — habár csak pongyolán, egyelőre a szerző egyetemi előadásai után közzétett könyomatú jegyzetekben található, a melynek címe *Az emberi egyesületek és különösen az állam fejlődése*. — *Az igazságosság és A büntetőjog bölcselete*.

államot, a kik azt hiszik, hogy szükségleteiket egy államban való állami összeműködés útján legjobban kielégítik és *azért* alakítanak egy államot, mert ezt hiszik. E tételt nevezzük az államalakulás alaptörvényének. Ezen alaptörvény áll valamennyi állami alakulatra, a melyet előbb említettünk, a kisebbekre épügy, mint a nagyobbakra, (mert egyéb lényeges különbség a nevezett alakulatok között nincs) a családra, a nemzetségre, a törzsre, az egyházra (és arra, a melyet nem említettünk, mert külön említeni nem volt szükséges, mivel ma úgyis rendszerint arra gondol mindenki az állam szó említésénél) a nemzetre, sőt áll mindezen alakulatokra, a meddig egyáltalán léteznek, ha már nem is államok, mert fölöttük más kényszerítő egyesület van. Azok alkotnak tehát egy családot, egy nemzetséget, egy törzset, a kik azt hiszik, hogy szükségleteiket ezen összeműködési egyesületben a lehető legjobban kielégítik. És az emberek azért alkották meg először a családot, a nemzetséget, a törzset, az egyházat, a nemzetet mert azt hitték, hogy ezen egyesületben összeműködve legjobban elégitik ki szükségleteiket. A család, a nemzetség, a törzs, a nemzet, az egyház éppoly céltudatos alkotás, mint a kereskedelmi társaság vagy a művelődési vagy szórakozási egyesület intézménye.

Abban, hogy amaz alakulatok lassan fejlődtek teljes alakjukra, hogy e fejlődésüket első megindítóik előre nem látták, nem különböznek a részvénytársulattól, a klubtól, hanem egyeznek ezen alakulatokkal és ama tény nem mond ellen azon állításnak, hogy céltudatos alkotások. Ama lassú fejlődés céltudatos fejlesztés eredménye volt.

3. A fönnebbi tétel az államalakulás *egyetlen* alaptörvénye. Vannak ugyan más körülmények is, a melyek az államalakulásra hatnak, így mindenekelőtt a megszokás, a konzervativizmus, a mely a belátás hatásának egyáltalában ellene szokott működni és a mely az államalakulás terén abban az irányban működik, hogy azokat teszi hajlandókká egy állam alkotására, a kik már egy államot alkotnak vagy abba beleszületnek, így továbbá a közös származás, vagy a kettős nyelv. E közösség ugyan megkönnyíti az összeműködést és annak tekintetbe vétele az emberek részéről akkor, ha a szükségletek lehető legjobb kielégítése nem kíván másféle államalakulást, amaz alaptörvénynek felel meg; de előfordul, hogy e közösség a szükségletek lehető legjobb kielégítése által követelt célszerű államalakulással ellentétben egyoldalúan túlzott hatást gyakorol és ennyiben jön e közösség itt külön tekintetbe, mint az államalakulást befolyá-

soló külön tényező, így még mindenféle mellékes asszociációk, mint közös múlt emléke. De mind e hatások rendesen, egészséges, haladó alakulás, fejlődés mellett gyöngék amaz alaptörvény hatása mellett, csupán zavaró körülmények, legkevésbé sem egyenrangúak avval. Épügy kell amaz alaptörvényt ezek fölé emelni, épügy nem szabad azt hinni, hogy az államalakulásnak több egyenrangú alaptörvénye van: amint meg kell különböztetni a testek esésének, vonzásának alaptörvényét a levegő zavaró hatásától, jóllehet ez sehol sem hiányzik.

Annak oka, hogy normális, egészséges emberek a szükségletek követelményével szemben nem engednek túlzott befolyást annak, a mit érzelmeknek, asszociációknak nevezünk, az, hogy az államalakulás az áldozatok folytán, a melyekbe kerül és a hasznok révén, a melyeket hoz, döntő befolyással van az emberek szükségleteinek kielégítésére.

4. Egészséges lelkületű (szervezetű), élet- és haladásképes emberek, míg egyfelől igen nagy erőmegfeszítéssel és lelkesedéssel iparkodnak fentartani azon államalakulatot, a mely szükségleteiket a lehető legjobban kielégíti, másfelől feladják azon államalakulatot, a melyet képeznek és a melyhez oly nagyon ragaszkodtak, ha meg vannak győződve, hogy szükségleteiket (vagy azok fontosabb részét) más alakulásban jobban képesek kielégíteni, így adták fel az idő folyamán az összes haladó emberek a nemzetségi, törzsi önállóságot, midőn azt feladni célszerűnek találták. A létező állami alakulathoz való ragaszkodás, midőn az célszerűtlen, egészségtelen lelki állapot; a létező állami alakulathoz való ragaszkodásnak feltétlen helyeslése, a mely szokásban van, onnan ered, hogy célszerű változás időszakaitól eltekintve e ragaszkodás nagyon hasznos és fontos és azért könnyen túlbecsülnetik és feltétlenül követeltetik. De különösen ott esnek az emberek könnyen e túlzásba, a hol attól félnek, hogy a létező állami alakulatot külső törekvések folytán célszerűtlenebb, új alakulás fenyegeti. Ott hajlandók a létező alakulat, a célszerűtlen új alakulás tervével szemben való megóvásának szükségét a létező államalakulat feltétlen szükségévé túlozni. De különben e túlzott elv, mint az ily elvek rendszerint, voltaképp csak szóval állítatik fel ily túlzottan, a gyakorlatban nem, hanem a szükségletekhez, a célszerűséghez képest feladatik. Ugyanazok az emberek, a kik szóval azt vallják, hogy minden ember egyik végső céljának kell lennie, hogy azon állam önállóságát fentartsa, a melyhez tartozik: helyeslik, hogy a régi

törzsek önállóságukat feláldoztuk, sőt szintén túlozva helytelenítik a tartományoknak hűbéri különállásra való törekvését oly időben, mikor az pedig helyes volt és helyeslik hasznos állam-szövetségek alakítását, a melyek okvetlenül az önállóságnak feladásával járnak. Tudjuk, hogy nem sokat kell adnunk az emberek szóval vallott elveire tényleges eljárásuk törvényeinek megállapításánál; ezen elvek mindig csak a legközelebbi szükségét tartják szem előtt és annak követelményeit feltétlenül hirdetik, mint öröktől-örökké, múltban és jövőben is helyeseket.

Egészséges lelkületű, élet- és fejlődésképes emberek míg egyfelől a legnagyobb lelkesedéssel ápolják a célszerű összműködés eszközét, a fennálló nyelvet, kultúrát, a míg az célszerű más nyelvre és kultúrára térnek át vagy összevegyítik nyelvüket és kultúrájukat másokéval, ha így célszerűbb összeműködés érhető el. Ily keveredés folytán származtak az összes (nagy emberszámot magukba foglaló, u. n.) nemzetek nyelvei. Minthogy az emberek az idő haladtával rendszerint nagyobb körű összeműködést találnak célszerűnek, a fejlődés folyamán folytonos és mindinkább nagyobb fokú a nyelvek, valamint a kultúrák összekeveredése, összeolvadása. De nemcsak a régi nyelvnek új nyelvvel való összekeverése, hanem a régi nyelv elhagyása és újnak felvétele, továbbá a régi faji érzésnek megtagadása és újnak ápolása is oly tény. a melyet lépten-nyomon mutat a történelem.

Egészen helytelen dolog tehát a nyelv és kultúra közösségét, faji közösségnek, t. i. közös ősöktől való származásnak és azután az államalakulást a közös nyelvnek, kultúrának és végső sorban a fajközségnek tulajdonítani. A viszony e jelenségek között a megfordított. A nyelv és a kultúra közössége kezdettől fogva az összeműködés terméke, a melyre nézve pedig a célszerűség belátása döntő. A rendes és egészséges dolog nem az, hogy a nyelv és a kultúra közösségén épül fel az állami összeműködés, hanem ellenkezőleg az összeműködés célszerűségén épül fel a nyelv és kultúra közössége és a fajközség, nemzeti egység stb. tudata, érzése, (a fajközségben való hit azonban az igazsággal rendesen ellenkező.) A valóban kétségtelenül közös származású emberek is csak akkor beszélnek egy nyelvet, ha össze működnek; különben a nyelv különbözősége és a faji egység érzésének hiánya áll be.

Egészen helytelen nézet tehát, hogy egészséges, ép lelkű és haladó emberek nyelvükhöz és műveltségükhöz azért ragaszkodnak, mert az az *ő saját* nyelvük vagy műveltségük, mert azt

őseiktől örökölték, vagy mert az faji tulajdonságuk. Ellenkezőleg, egészséges, ép lelkű és haladó emberek csak mint nyelvhez és műveltséghez ragaszkodnak saját nyelvükhöz és műveltségükhöz, vagyis azért, mert az jó és feladják azt jobb kedvéért. Az ellenkező értelemben való ragaszkodás ahhoz, kivételes beteges, és haladásellenes tény. Az ellenkező elv hirdetése egyike az emberek szokott túlzásainak, a mely rendszerint akkor lép fel, ha egy embercsoportot oly új nyelv vagy kultúra fenyegeti, a melynek felvétele káros lenne rajok nézve. De rendszerint az oly emberek is, a kik az ily körülmények közötti szükségét feltétlenülítik, csak szóval vallják e feltétlen elvet. Konkrét esetben helyeslik az oly szavak és kulturadarabok föl vételét, a melyek hasznosak; a múltra nézve helyeslik, hogy őseik elhagyták ősi műveltségüket és nyelvük tisztaságát és idegent vettek föl. A hol amaz elvet valóban a célszerűséggel ellentétben, feltétlenül követik, ott világosan mutatkozik, hogy az egészségtelen elv, mert az illető emberek szenvedéséhez vezet, mint például Törökországban.

5. Az államalakulás tényeit mások más törvényekre, mégpedig többféle törvényre szokták visszavezetni: az első államalakulást a vérközösség tudatának befolyására, a későbbit a hódításra, a természetes földrajzi határokra, a közös kultúrára, nemzeti egységre. Ezek közül a természetes határoknak hatása, a nemzeti egységnek keletkezése tulajdonképen azon alaptörvény esetei, a melyet mi az államalakulás egyetlen alaptörvényének állítunk.

A hódítás szintén ennek egyik esete, mert normálisan az emberek csak oly embercsoportokat hódítanak meg és tartanak elfoglalva, a melyekkel összeműködniök reájok nézve célszerű, az összeműködők számának emelése, a meghódított ország gazdasági ereje, földrajzi fekvése, (kikötő, kereskedelmi út sat.) folytán. Midőn hódítás folytán történik új államalakulás, az tehát szintén alaptörvényünkre vezethető vissza; a hódítás oka a hódítók célszerűségi belátása. A meghódítottak is azért hódolnak meg, mert az erőszakkal szemben ez a legjobb, a mit tehetnek, habár esetleg jobb dolguk volna, ha erőszak egyáltalában nem következett volna be és önálló maradtak volna. De *rendszerint* a hódítás folytán beálló államalakulás még nagyobb mértékben a célszerűségi belátás következménye. *A legtöbb esetben* ugyanis, a mikor a háború tartós hódításra vezet, ennek oka az, hogy az egyesülés a meghódítottakra nézve is előnyös és hogy azt a meghódítás után belátják. Ellenkező esetben a háborúk a folyton tartó ellenszegülés következtében, a mely a hódítók részéről igen nagy

áldozatokat követel, nem szokott maradandó foglalásra vezetni, Igy Róma csak azért hódította meg Itáliát, mert az egység az itáliai népekre célszerű volt és ezt belátták és nem a fegyver tartós hatalma által. A hódítással szemben való ellenállás tehát oly esetekben, a mikor a hódítás új államalakulásra vitt, rendszerint csak oly jelleggel bír, mint helyes belső reformokkal szemben való, belátáshiányból eredő ellenállás.

Az az állítás, hogy kezdetleges fokon a közös vér tudata készíteti az embereket összeműködési egyesületek alkotására és határozná meg azok terjedelmét, homlokegyenes ellentétben van a tényekkel, a melyeket ismerünk. Ezek ugyanis azt mutatják, hogy a vérközösség tudatával bíró emberek szétszakadnak különböző államokba, ha szükségleteiket így elégíthetik ki legjobban és mivel kezdetleges fokon csak kis összeműködési egyesületeknek fentartására van szükségük, a szaporodás folyamán folyton több és több államra szakadnak szét — és hogy viszont kezdetleges fokon is rokonságot nem tartó családok egyesülnek, ha érdekeik kívánják. Nem is lehet ez máskép. A vérközösség tudata ugyan oly eszméleti állapot, a mely rokonszenvet kelt föl egyik egyénben a másik iránt, mert ez ezen eszméleti állapot folytán önmagára emlékezteti; de ezen érzés nem elég erős, hogy döntő legyen az összeműködési egyesületek tagjainak és terjedelmének meghatározására, a melyektől az emberek jóléte oly nagy mértékben függ. Épen kezdetleges emberekre nézve nem döntők, nem lehetnek döntők ily finomabb érzelmek és asszociációk.

Az első „nemzetségek” a legnagyobb valószínűség szerint nem vérközösséggel bíró emberek egyesületei; nem úgy alakultak, hogy a mikor földművelés céljából nagyobb egyesületek voltak szükségesek, az emberek egyszerre körülnéztek rokonaik után, kikkel ezelőtt nem törődtek, hogy azokkal alakítsanak ily „nemzetség”-et akár arra való, akár nem; hanem úgy alakultak, hogy összeállottak azok, a kik az összeműködést maguk közt célszerűnek találták, a kik új életmódra vállalkoztak, ezek közt esetleg rokonok. Csak később maradtak meg a leszármazók ugyanazon nemzetségben, a melyben szüleik voltak; szintén azért, mert ez volt a legcélszerűbb reájuk nézve; de nem maradtak meg minden esetben.

Hogy ama kezdetleges fokon a vérközösség tűnik fel ama kapocsnak, a mely az állam tagjait összeköti, hogy a közös vér sokkal szentebb kapocsnak tekintetik, mint ma: annak oka a legnagyobb valószínűség szerint az, hogy e fokon az emberek folyton vándorolnak, tehát nem mondhatják, hogy valaki azért

tartozik egy csoporthoz, és azért kell ahhoz tartoznia, mert annak területén született, mert bizonyos hazája van, nem mondhatják: „itt élned, halnod kell”, hanem csupán azt, hogy azért tartozik a csoporthoz és vannak kötelességei az iránt, mert e csoportból származott, abban született.

Egyedül így magyarázható az a tény, hogy e vérközösségi fogalomvilágot mindig épen a földművelés teljesebb kifejlődése és a végleges letelepedés után váltja fel a területi és hazai fogalomvilág. Ha az a felfogás, hogy a vérközösségi kapocsnak kell eldöntenie a hovatarozást, más alapon nyugodni, a kezdetleges emberi lélek egy mélyebb tulajdonságán, akkor nem volna megérthető, miért szünteti azt meg ép a letelepedés és miért *váltja fel* ama fogalmat a területi összetartozás fogalma.

Tényleg azonban a legkezdetlegesebb fokon is a leszármazás által megjelölt csoporthoz való tartozás föltétlen kötelességének elve csak túlzott elv. a melyet a kezdetleges emberek csak addig követnek, ha az rájuk nézve célszerű és melyet folyton nagy mértékben megtörnek, ha az célszerű rájuk nézve. A legkezdetlegesebb foktól a legfejlettebbig az összeműködés hasznossága tartja össze az embereket.

A nemzetség, testvériség, törzs *név* nem bizonyít az ellenkező mellett, mert ép úgy mint a nemzet név is, a nemzetség, testvériség, törzs, nemzet keletkezésének tényeivel ellentétben van.

Egy egyetlen alaptörvénye működik tehát az államalakulásnak kezdettől fogva végig, a látszólag vérközösségi, a hódítási, a természeti hatások, a közös kultúra által való állami alakulás eseteiben: az, a melyet előadtunk. Ha másféle, avval ellentétes törvények látszanak uralkodni, úgy e látszat leginkább abból származik, hogy csak a jelenségek egy kis csoportja vétetik tekintetbe, vagy inkább az államalakulások fentartásának, a konzervativizmusnak, mint magának az államalakulásnak jelenségei.

B). Gyakorlati tételek.

6. A helyes gyakorlati tanoknak, a melyeket az embereknek adhatunk, alapelvei nem lehetnek mások, mint a melyeket az emberek tényleg úgy is követnek, a melyek tényleg lelkök leg-szilárdabb elemei. Mert nem bírhatjuk rá az embereket valamely

gyakorlati elv követésére, nem bizonyíthatjuk be annak helyességét másképp, mint annak kimutatásával, hogy az megegyezik valamivel, a mit úgy is hisznek. És vajjon miben álljon egy gyakorlati útmutatásnak hasznossága, ha a cselekvésre —, igazsága, ha a gondolkodásra,—, kellemessége. ha a szépre vonatkozik, ha nem egyezik meg az emberek tényleges cselekvési, gondolkodási, élvezeti hajlandóságaival?

E tény dacára az ily gyakorlati útmutatás, az emberek által tényleg követett elveknek számukra való kikeresése, megjelölése, előttük való tudatossá és szabatosná tétele azért hasznos, mert néha szem elől tévesztik ezen saját legmélyebb elveiket, ellenmondásba jutnak azokkal, nem cselekesznek rendes, egészséges természetük szerint.

Az ily gyakorlati útmutatás nem is állhat egyébben, mint hogy világosan eléjük állítjuk azon alapelveket, a melyeket alapelvekként követni úgy is hajlandók, figyelmükbe ajánljuk, hogy azokat soha szem elől ne tévesszék, kiténtessük, hogy az azokkal ellentétes elvek, a melyeket *néha* követni hajlandók, saját alapelveikkel ellenmondásban vannak és hogy (megint már általuk követett alapelvekből folyó) ismereteket közlünk velök, a melyek alapján amaz alapelveket helyesen és hatásosan alkalmazhatják.

Igy például a helyes gondolkodás, a helyes módszer alapelvei — például hogy egységet tartsanak fenn gondolkodásukban, hogy önmagának ellen ne mondjanak sat. — csak azok lehetnek, a miket az emberek rendszerint, eszök legmélyebb hajlandóságai szerint úgy is követnek.*]

*) A *helyes* lelki működés gyakorlati elveinek és a *tényleges* lelki működés alaptörvényeinek ezen összeesése különben nézetünk szerint igen fontos módszertani útmutatást ad annak számára, a ki ezen alaptörvényeket kutatja. E kutatás egyik legkönnyebb és legtermékenyebb módszere t. i. abban áll, hogy a kutató megvizsgálja, mit tartanak a legfejlettebb filozófáló emberek valamely téren helyes gyakorlati szabálynak és fölteszi, hogy ebben valahogyan benne kell rejlenie azon törvénynek, a mely a lelki működés e terén általában, folyton, a fejlődés egész folyamán, kezdettől fogva működött, így például az induktív kutatás, a kísérlet, a definíció, az osztályozás helyesekül elfogadott gyakorlati elvei könnyen elvisznek a gondolkodás és fejlődésének alapvető természet-törvényeire. — E módszer különben csak egyik alkalmazása, azon. véleményünk szerint szintén igen fontos, általánosabb módszerei elvnek, hogy a lelki élet törvényei legkönnyebben felderülnek előttünk, ha a legmagasabbrendű, a legérettebb, legfejlettebb, a legösszetettebb lelki életet vizsgáljuk és nem mint közönségesen hiszik, ha a legalacsonyabb rendű, a legkezdetlegesebbet, a leg-

7. Oly államot alakítsunk, a melyben szükségleteinket a lehető legjobban kielégíthetjük. E szerint törekedjünk a létező állam önállóságára, szétszétlására vagy mással való összeolvasztásra. A létező állam önállósága és fennállása önmagában nem jó, felbomlása vagy mással való összeolvadása önmagában nem rossz, hanem csak a szerint, hogy mily államalakulás mellett vannak az emberek szükségletei jobban kielégítve, milyen államban gazdagabb örömeiben, mentebb szenvedésektől életük. Hogy az állam, melyhez az ember tartozik, úgy fennálljon, a mint fennáll, nem végső feltétlen célja az embernek; végső feltétlen cél csupán a boldogság, az öröm, az élet; az illető állam fennmaradása csak akkor, ha az a lehető legnagyobb boldogság eszköze.

8. Az államok sokasága csak átmeneti állapot: az összes emberek egységes állama okvetlenül be fog következni, mert az egész emberiségnek állandóan egységesen szervezett, szabatosított, békés összeműködése célszerűbb, mint mai csak időről-időre megállapított, határozatlan összeműködése. Arra kell is törekedni; evvel szemben az önállóságra való törekvés csak addig jogosult, a míg mások beolvasztási kísérletei kizsákmányolást és nem mindkét félre nézve célszerű egyesülést jelentenek.

9. A nyelvek sokasága átmeneti állapot. Az emberiség valaha egyetlen nyelvet fog beszélni és egységes kultúrát, irodalmat, költészetet élvezni, a mely nyelv és kultúra az összes emberiség íróinak és gondolkodóinak teljes és könnyű összeműködése folytán magasabb fejlettségű és nagyobb gyönyört okozó lesz, mint a maiak bármelyike.

Ennek létrehozására kell törekedni. Ha e nyelvben azon nyelvekből lesz legtöbb, a melyek legjobban vannak elterjedve, vagy csakis az lesz az uralkodó nyelv, a mely a lehető legjobban van elterjedve, a nyereség, a mely azokra hárul, a kik régi anyanyelvüket elvesztik, sokkal nagyobb, mint a veszteség, amelyet szenvednek. Nemzeti nyelvre és kultúrára csak addig kell törekedni, a

egyszerűbbet Azon elemek, a melyeket a legmagasabb eszméleti állapotokban könnyen találunk, fordulnak elő elmosódva az alsóbb rendűekben; azon törvények szerint, a melyek szerint a legmagasabbak könnyen észrevehetőleg képződnek, képződnek csekély módosítással az alsóbbrendűek is. — E módszernek, mely a jelen könyv tartalmára is vezetett, behatóbb kifejtése, példákkal való behatóbb megvilágítása és helyességének ily bebizonyítása külön értekezést igényelne. (V. ö. fönebb 204. 1. bekezdésének első mondatát.)

míg más nyelv, és kultúra ránk erőszakolása kizsákmányolás céljából történik, vagy súlyedést jelentene az élet javaiban és szépségeiben. A meglevő (hamisan ősinek nevezett, de igenis régi) műveltségnek és nyelvnek feladása, igaz, fájdalmas, e fájdalmat eltagadni nem lehet; de e fájdalmat nagyon megéri az az öröm, a mit jelent, ha az egész föld otthonunk és mindenki velünk munkálkodó honfitársunk. Ma erősen lebeg előttünk ama fájdalom és gyöngén emez öröm. De a mint ma már senkinek sem fáj, a mi Kupának fáj, hogy az ősi, törzsi, szegényes barbár műveltséget fel kellett adni s mindenkit örömmel tölt el a magasabb nemzeti egység és idegen elemek fölvétele folytán előállott magasabb műveltség, és amint még nagyobb fájdalmakat rótt volna őseinkre a meglevőhöz való ragaszkodás, ugyanúgy nem fogják későbbi nemzedékek érezni ama fájdalmat és lesznek részesei amaz örömeknek, ha a haladás útján járunk, de lesznek óriási fájdalmak, nélkülözések és megalázások részesei, ha a haladás követelményeinek ellenállunk.

II. Az igazságosság elvei.

1. A. büntető jogban.

A) Elméleti tételek.

10. *Látszólag* az emberek háromféle okból büntetnek és tartják igazságosnak a büntetést: *először* mert a büntetést a büntettek meggátlására hasznosnak tekintik és mert meg vannak győződve, hogy a büntetések a büntettek meggátlása által több szenvedést hárítanak el, mint a mennyit okoznak; *másodszor* mert egy büntető, boszuló ösztön, hajlam létezik bennök, annak megfontolásától függetlenül, hogy a büntetés a jövőre nézve hasznos; *harmadszor* mert egy megtorló igazságérzet létezik bennök, mely azt mondja: igazságos, hogy az, a ki másnak szenvedést okozott, maga is szenvedjen.

Valóban az emberek csak az első oknál fogva büntetnek és

tartják igazságosnak a büntetést. A büntető, boszuló ösztön ugyanis csak látszólag független a büntetés hasznosságának belátásától, tényleg azon alapszik, azt fölteszi. Ha az emberek nem találnák a büntetést hasznosnak, büntető, boszuló ösztönük nem volna. Előbb támadt a büntetés hasznosságának belátása, mint a büntető ösztön. Az ösztönszerű büntetés megrögződött hasznossági büntetés. Ha elemezzük azt az örömet, a melyet az emberek a boszu fölött éreznek, azon eredményhez jutunk, hogy annak leglényegesebb eleme az a felől való biztosság, hogy a büntett megakadályozható. Mindazon egyéb elemek, a melyek a büntető ösztönben még találhatóak, gyöngék arra, hogy az embereket büntetésre vigyék és hogy velők a büntetést igazságosnak tartassák, ellentétben azon eszméleti elemekkel, a melyek a büntetés és annak igazságossága ellen szólnak, — hiszen más ösztönöket is elnyomunk vagy korlátozunk magunkban mint igazságtalanokat. A megtorló igazságérzet szintén a büntetés hasznosságának belátásán alapszik és azt fölteszi. Az a rémületes, az igazságosságnak az emberekben igazán lényegesen és mélyen meglevő alapfogalmával (a mely szerint az a lehető legnagyobb emberi boldogság, a lehető legkisebb emberi szenvedés biztosítása, a mely az emberek szükségleteinek összeütközése között még lehető) ellenkező gondolat, mely szerint a rosszért rosszat visszafizetni igazságos, vagyis a mely szerint az emberi szenvedéseket szaporítani igazságos, csak azért keletkezett, mert az emberek belátták, hogy a büntetés a lehető legnagyobb emberi jó követelménye, vagyis az igazság első, helyes fogalmával egyezik. Csak azért viszik át az egyenlőség gondolatát, a mely az igazságosságnak bennök élő legmélyebb alapfogalma szerint csak annyiban igazságos, a mennyiben az emberi boldogságot növeli, a mennyiben egyiktől jót elvesz, hogy a másiknak, a ki többet szenved, jó jusson, a jóról a rosszra. E gondolat tehát csak onnan nyeri erejét, mert a büntetés hasznosságának és első értelemben vett igazságosságának fogalmával összhangban van. Ama gondolat nem mély, erős cselekvési irányzata a léleknek. hanem járulékos, mellékes és a mennyiben a hasznosságtól függetlennek jelentkezik, túlzott asszociáció. Ha az ismeretek haladása folytán a büntetés nem volna szükséges a lehető legnagyobb boldogság létrehozására, vagy ha a büntetésnek nem volna haszna a büntetések meggátlása tekintetében : az emberek elrémülnének e gondolattól, azt igazságtalannak tekintenék, a mint igazságtalannak tekintik a pusztá irigységnek vagy kárörömmek való engedést.

12. Az a tény, hogy az emberek büntetnek és igazságosnak tartják a büntetést, nem azon alapszik, hogy a büntetett akaratát szabadnak tartják. Mert a büntetés hasznossága és hasznossága miatti igazságossága megmarad a büntetett akaratának törvényszerűsége mellett is, sőt fölteszi az akarat törvényszerűségét. Az emberek azért büntetnek és tartják a büntetést igazságosnak, mert az akaratot törvényszerűnek, büntetés által törvényszerűen befolyásolhatónak, vezethetőnek hiszik. Ha az akaratot igazán teljesen szabadnak tartanák, úgy, hogy a büntetéstől elrettentő hatást várni nem lehetne, akkor nem büntetnének és nem tartanák a büntetést igazságosnak.

Az emberek a büntetésre és annak igazolására vonatkozó gondolataikban, igaz, majd törvényszerűnek, majd szabadnak gondolják az akaratot. Nézeteikben ellenmondás van, mint számos nehezebb kérdéstről való gondolataikban. A büntetés igazságosságáról való felfogásuk néha az, hogy a büntetett akaratát szabad, tehetett volna másképpen és azért igazságos reá nézve a büntetés. Nem tekintve egyelőre azt a kérdést, miért tekintik a büntetett akaratát szabadnak, e felfogás egy igen nehéz problémát ad föl a pszichologusnak, a jogbölcseletnek. T. i. a következőt: Föltéve, hogy az akarat szabad és hogy a büntetett másképp cselekedhetett volna, miért foly az emberek felfogása szerint épen e tényből, hogy igazságos neki szenvedést okozni? E következtetés igen természetesnek tetszik az embereknek, de e tény nem zárja ki a kérdést, hogy hol a kapcsolat az akarat szabadsága és a büntetés igazsága közt? E kérdés annál inkább feltolul, ha az igazság a lehető legkisebb szenvedés, a lehető legnagyobb jó biztosításában áll, a mely különböző emberek szükségleteinek összeütközése mellett még lehető. Miért teszi ép az a tény, hogy a büntetett másképp tehetett volna, igazságossá az emberi szenvedések növelését? Az emberek felfogása szerint nem azért, mert a büntetés hasznos; felfogásuk szerint a büntetett, a ki másképp tehetett volna, ettől függetlenül megérdemli a büntetést. E nehéz kérdésre az a felelet, hogy a büntetett akarat szabadságáról való meggyőződés csak a megtorló igazságérzetnek, a rossz rosszal való visszafizetésének (az előző pontban ismertetett) gondolatmenetével együtt visz arra az eredményre, hogy a büntetés igazságos. Az emberekben ugyanis az a gondolatmenet támad: „A büntetett nem akarta magát ugyanazon önmegszorításnak, azon fájdalomnak alávetni, a melynek mi becsületes emberek léptenyomon alávetjük magunkat. Hát ő ne szenvedje ez önmegszorítás? Neki több joga legyen? Az ellenkezik az egyenlőséggel;

szenvedjen ő is. Csak így érthető az akaratszabadság összefüggése a büntetés igazságosságával, a mely független az emberek felfogásában a büntetés hasznosságától. Ámde (mint az előző pontban láttuk) a megtorló igazság e fogalma és érzése csak egy járulékos, mellékes gondolatmenet, a melyet az emberek nem tartanának helyesnek, ha a büntetést nem találnák hasznosnak és így a büntetésnek, mint igazságos megtorlásnak az akaratszabadsággal való indokolása is csak egy mellékes gondolatmenet, a melyet az emberek lelkök legmélyén nem tartanak helyesnek. A miért a büntetést igazán igazságosnak tartják, az hasznosságának belátása, ezen épül fel azután a megtorló igazság és az akaratszabadságból folyó igazságosság gondolatmenete, a mely azonban voltaképen ellenkezik az emberek igaz, tartós, döntő meggyőződéseivel.

De miért támad (valamennyire) az a meggyőződés az emberekben, hogy a büntettes akarata szabad, jóllehet az számos tapasztalatukkal és egész világnézetükkel ellenkezik, a mely a törvényszerűséget mindenben fölteszi? Erre egyfelől az a felelet, hogy a habozást, a cselekvésnek megerőltetés által való befolyásolhatóságát, ezen *ál*-akaratszabadságot könnyű összetéveszteni az akaratszabadsággal, azzal, hogy a megerőltetés mértéke és sikere a habozásnak így vagy úgy eldőlte független az adott körülményektől. De van az akaratszabadságban való hitnek másfelől még egy oka, a mely bennünket nagyon érdekel és a mely amaz összetévesztésre készségessé teszi az embereket. Ez az, hogy az akaratszabadságban való hit, bár téves, valamennyire összhangban van hasznos cselekvési módokkal (mint számos más téves hit is, a melyhez az emberek ezen okból ragaszkodnak, sőt a melyet ezért táplálnak): egyfelől az akarat megerőltetésével (hiszen ugyanevvel összhangban van és azért támad az a mindenki igaz meggyőződése szerint hamis és mégis szokásos állítás is, hogy az erős akarat minden külső akadályt is legyőz), másfelől a büntetéssel, hiszen az akarat törvényszerűségéről való meggyőződés részben elvonja figyelmünket a büntetéstől és az őt befolyásoló körülmények elleni harcra visz. Így nem a büntetés alapszik igazán az emberek legmélyebb meggyőződése szerint az akarat szabadságában való hiten, hanem ellenkezőleg, e hit sarjadt ki, mint fattyúhajtás, a büntetésből és hasznosságának belátásából. Ha a büntett oly ritka volna, hogy az emberek nem sokat törődnének meggátlásával, vagy ha az emberek cselekvései nem úgy különböznének, hogy az egyik a jót akarja, a másik a rosszat, hanem csupán közönyös dolgokban különböznének, például csupán

olyanokban, hogy az egyik a kék, a másik a zöld ruhákat szeretné viselni, az emberek készségesen elismernék, hogy e hajlamok törvényszerűen ható okok következményei és hogy az akarat nem szabad.

Az akarat törvényszerűségében való hit egyfelől, a melyet az emberek hallgatag követnek, az akarat, szabadságában való hit másfelől a melyet szintén hisznek és szóval vallanak, a büntetés hasznosságának belátása és a megtorlásnak a büntetés hasznosságának független igazságáról való meggyőződés a következőkép függ össze az emberek lelkében. A büntetést azért tartják fönn és azért tartják igazságosnak, mert hasznosnak tekintik; hasznosul való felfogása fölteszi az akaratnak törvényszerűségét, t. i. a büntetés által való befolyásolhatóságát; de az akarat törvényszerűségének az a neve, hogy a büntetett a büntetéstől való félelem alatt a legtöbb esetben megerőltetheti magát és máskép cselekedhetik, hasonlít az akarat szabadságához, valóban álaratszabadságnak nevezhető; ez az álaratszabadság könnyen összetéveszthető az akaratszabadsággal; ezen összetévesztés — annak föltételezése, hogy a megerőltetés, befolyásolás sikere független minden adott körülménytől — valamennyire hasznos, mert a megerőltetés és a büntetés határozottságára visz; igaz ugyan, hogy a büntetés másfelől az akarat törvényszerűségét teszi fel, de azon úgy lehet segíteni, hogy az akaratot mindentől szabadnak, de a büntetés és megerőltetés által mégis biztosan irányíthatónak tüntetik fel és ez az, a mit az emberek álaratszabadságnak neveznek; ezen épül fel azután az a gondolatmenet, hogy a büntetett nem akarta magát ugyanolyan megtartóztatásnak alávetni, mint a többi, de az egyenlőség követeli, hogy ő is szenvedjen, a büntetés hasznosságától függetlenül. Az álaratszabadságnak az akaratszabadsággal való összetévesztését tehát nagy mértékben a büntetés hasznosságának belátása és a büntetés létezése okozza; e hit azután erősítőleg visszahat a büntetésre, de a büntetés nem alapszik azon, fennállana a nélkül is.

B) Gyakorlati tételek. A helyes és igazságos büntetés elvei.

13. Csupán oly büntetési szabály és oly büntetés helyes és igazságos, a mely hasznos, a mely a büntettek meggátlására, csökkentésére visz. Csak e haszon, csak e cél szempontjából helyes és igazságos büntetni. Megtorlás céljából büntetni feltétlenül igazságtalan, a megtorlás, mint a büntetés célja, feltétlenül elejtendő.

14. De nem minden hasznos büntetés igazságos. Csak akkor igazságos egy büntető szabály, ha az az által okozott haszon, elhárított szenvedés nagyobb, mint a szenvedés, a melyet okoz.

Ha például bizonyos büntettek nem gátolhatók meg vagy nem kevesbíthetők más büntetéssel, mint a mely nagyobb rosszat okoz, mint maguk a büntettek, akkor nem igazságos azok büntetése és azok büntetlenül hagyandók.

15. De még az előbbi elvnek megfelelő, úgy bruttó- mint nettó-hasznossággal bíró büntetőszabály sem igazságos minden esetben. Hanem csak akkor, ha az illető büntettek kisebb szenvedésekkel nem háríthatók el, akár kisebb büntetéssel, akár oly szenvedésekkel, a melyek nem a büntetteseket, hanem a társadalom többi tagjait érik. Csak a legkisebb büntetés, a mely szükséges és a mely még azonkívül több hasznot okoz, mint a mennyi szenvedést, igazságos és ez sem igazságos, ha még kisebb emberi áldozatot igénylő igazgatással, megelőzéssel (nem büntetéssel) hárítható el a büntett. Ha más ily megelőzési mód létezik, a társadalom követ el igazságtalanságot, ha azt nem alkalmazva, hanem büntetve, az emberi szenvedést növeli.

16. Az elvek, a melyeket a 14. és 15. pont magában foglal, szorosabban a büntett *igazságossági* elveinek nevezhetők szemben a 13. pontban foglalt *célszerűségi* elvvel (bár e célszerűség is föltétlen kelléke a büntetés igazságosságának.)

Egészen helytelen a büntetőjog modern utilitaristáinak (például Garofalo-nak) azon tana, hogy a büntetés egyedüli elve a (13. pont szerinti) célszerűség; külön igazságosságról, a büntett súlya és a büntetés súlya közötti arányról szó sem lehet. Ellenkezőleg; csak hogy az igazságos arány nem a régi ortodox iskola által követelt azon arány, hogy a büntetés minden egyes esetben arányban legyen a büntettel, hanem az igazság követelte arány amaz arány egy büntett, mint társadalmi jelenség által okozott rossz és az ellene irányuló büntetési szabály által okozott rossz között, a melyet a 14. pontban előadtunk. Ezen szabály követését igényli az igazi utilitárizmus, mely a társadalom javáról szólva, nem feledkezik meg a büntettesek javáról sem, hanem ugyanolyképp értékelve azt, mint a nem-büntettesekét, belefoglalja azt a társadalom javába. Ennek az igazi utilitárizmusnak elve igazán a lehető legnagyobb emberi boldogság, míg ama modern utilitáriusoké csupán a védettek boldogsága és az a büntetteseket minden igazsá-

gon kívül helyezi. Amaz igazi utilitárizmus megfelel azon felfogásnak, a melyet az emberek a legnemesebbnek tartanak, a mely a büntettes szenvedését ép-oly kevéssé akarja, mint a jókét és csupán akkor veti őt alá a szenvedésnek, ha *több* szenvedést hárríthat így el; ama felfogásnak, a mely például az evangéliumban foglaltatik és a mely szerint jó és gonosz közt különbséget tenni nem szabad. (Máté Ev. V. 43—48.) A modern büntetőjogi utilitárizmus nem felel meg azon felfogásnak, a melyet az emberek legnemesebbnek tartanak.

Az általunk előadott elvek kiegészítetik azon egymásnak ellenmondó hajlandóságokat, a melyek a büntetessel szemben lelkünkben vannak és a melyek közül az egyik a büntetést követeli, a másik a bocsánatot a legmagasabb fokra helyezi és a melyek között az embereknek eligazodni oly nehéz. Míg az abszolút iskola, például Kant az első hajlandóságnak feltétlen érvényt ad a büntetés hasznosságától függetlenül, míg az emberek által a legmagasabb etikául tekintett vallási tanok a második hajlandóság alapján állanak, a fönnbbi elvek kiegészítést jelentenek e két hajlandóság között.

A büntetőjogi törvényhozás feladata a fönnbbi elveket a büntetőjogban a *legnagyobb szabatossággal* keresztül vinni. Mert noha azon elvek azok, a melyek az emberek lelkének legmélyén vannak és rendszerint és legnagyobb mértékben azok szerint járnak el és a létező büntetőjog is nagy mértékben megfelel annak, nem teljes szabatossággal vannak azok benne keresztül-vive és a mint e helyes alapelvek alapján helytelen, túlzó, egyoldalú gondolatmenetek támadnak az emberben, ép úgy támadnak helytelen, túlzó, egyoldalú intézmények is, a melyek e gondolatmeneteknek megfelelnek. A büntetőjog, vagy helyesebben a büntettek meggátlását célzó jog haladása nem lehet más mint haladás ama nagyobb szabatosság felé, (eltekintve az ismeretek haladásától, a mely ama szabatos elvek által megjelölt célok teljesebb megóvását teszi lehetővé.)

2. A. javak megosztásában.

A) Néhány elméleti tétel.

17. Az emberek mindenütt, a hol és mindenkor, *a mióta csak az igazságosság fogalmához eljutottak*, a javak oly megosztását tartják és tartották igazságosnak, a mely a lehető legnagyobb emberi boldogságot vagy más szóval a szenvedés lehető

legkisebb fokát biztosítja, a mely a természet és a termelés szűk volta és az emberi szükségletek nagy terjedelme és abból származó összeütközése mellett még elérhető.

18. Ha az emberek mindazonáltal mindig és mindenütt némelyek, még pedig kevesek viszonylag igen nagy gazdagságát, másoknak, sokaknak szegénységét igazságosnak tartották, úgy ennek főoka, hogy azt hitték, hogy így biztosítható a lehető legnagyobb boldogság, mely még elérhető.

Az emberek a lehető legboldogítóbb vagyongegosztás egyik főfeltételét (a melyet csak csekély mértékben szabad korlátozni), mindig abban találták, hogy mindenekelőtt az erősek, a szerzésre képesek tartassanak, maradjanak fenn, hogy a szerzésre úgy sem képesek tekintetbe vétele ne korlátozza nagyon amazoknak is csak nagyon korlátolt boldogságát, kielégültségét. Az emberi boldogság főfeltételének ezt a kész és előállítható javak korlátolt-sága miatt tartották mindig és mennél kezdetlegesebb a gazdasági műveltség, annál kevésbé találták a gyöngék, sokak boldogságát, az általános boldogságot a lehető legnagyobb boldogsággal egyértelműnek. Mennél inkább előrehalad azonban a termelőképeség, annál inkább azonosítják a két fogalmat. Ha kevesen, vagy csak egy ember termelne annyit, a mennyivel valamennyi ember tűrhetőleg kielégíthető lenne, az emberek nem tartanák igazságosnak, hogy ama termék csupán a termelőké, illetőleg termelőé legyen, hanem azt tartanák igazságosnak, hogy az ezek közt szétszassék. De csak akkor, ha e sokak léte nem volna oly módon meggátolható, a mely nem okoz nagyobb szenvedést, mint a mennyi jót e meggátolás létrehoz, a milyen mód például épen a nem-termelők születésének bizonyos módon való meggátolása volna.

Azt az elvet tehát, hogy az erőseket, a szerzőképeseket illetik meg a javak, azok, a melyeket ők szereznek, az emberek soha sem tekintették és nem tekintik oly elvnek, a mely föltétlenül, önmagában az igazság főívé (ellenkezőleg az igazságosság főelve szerintük mindig a lehető legnagyobb boldogság), hanem olyannak, a mely csak azért és annyiban igazságos, mert és a mennyiben valamennyi ember javát tekintetbe véve a lehető legnagyobb boldogság, a lehető legkisebb szenvedés eszköze.*) E

*) Egy vadászcsoporthoz például sohasem tartanák igazságosnak, hogy ha egy a többinél óriási mértékben ügyesebb vadász van közöttük, annak szabad legyen a maga erejét kihasználva, a vadat a többiek elől ellőnie, (a mi Spencer szerint igazságos volna). Ellenkezőleg, ily körülmények közt igazságosnak tartanák

tekintetben ugyanaz áll a jobbaknak a többiek rovására, való előnyösítéséről, a mi (mint láttuk) a gonoszok büntetéséről.

Ha mégis az igazságos feltétlen és főelvének hirdetik azt, sőt gyakran úgy járnak el, mintha annak tartanák, úgy ez csak abból magyarázható, hogy az emberek saját alapelveiket áthágják, eltévelyedve, túlozva, azok alkalmazásának bizonyos formáját alapelvnek véve, a mi mellett azonban alapelvek nem szűnik meg alapelvek lenni és ha magukba szállanak, gondolkodnak, vagy felvilágosíttatnak, felhagynak a túlzással, az eltévedéssel. Oly tény ez, a melynek tekintetbe vétele nélkül a jog alaptörvényeit megérteni lehetetlen.

19. Viszont azonban nem áll az, a mit némelyek tanítanak, hogy kezdetleges fejlettségi fokon egyenlőség, testvériség, közös tulajdon léteznék és csak később kezdődnék az egyenlőtlenység. E tan teljesen hamis. Ellenkezőleg, mennél kezdetlegesebbek az emberek, annál testvérietlenebbek, annál jobban ragadnak el egymástól, annál kevésbé léteznek intézmények a kisebb szerző erejű emberek javára. A jogtörténet és az etnográfia adatai bizonyítják, hogy az a tan, hogy akár az ingó, akár az ingatlan kezdetleges fejlettségi fokon közös tulajdont képezett volna, teljesen hamis, mely leginkább abból ered, hogy a föld közös irtását és védelmét valamint egyéb közösérdekű összeműködési jelenségeket, amelyek mellett megosztási individualizmus és egyenlőtlenység teljes mértékben fönnállót, néztek az illetők közös tulajdonnak.

E tannak táplálékot különösen az a nézet is adott, hogy a létezett és megszűnt kezdetleges tulajdonnal vélték a közös tulajdonra vonatkozó jelenkori törekvések igazságosságát kimutathatni. Ámde, hogy a jövőre nézve tervezett indítványok igazságosak legyenek, arra egy csöppet sem szükséges, hogy azok valaha már fennállottak legyen és ha fennállottak, az egy csöppet sem bizonyít igazságosságuk mellett — a prehistóriai legitimitás ezen elmélete legkevésbé sem illik radikális reformerekhez —; ily tervek igazsága egyedül azon ténytől függ, vajjon a lehető legnagyobb boldogságot biztosítják-e, akár léteztek már, akár nem.

20. Azon a tényen kívül, hogy az emberek a nagy egyenlőtleniséget, némelyek előnyösítését, mások, esetleg sokak hátrányosítá-

az ő korlátozását, vagy azt, hogy ők termékéből elvegyenek, ezt meg a maguk saját erejével való szerzésnek nevezve (mert hisz elmélet nélkül, a mely az igaz gondolatmenetet eltakarja, az ilyen soha sem megy).

sát, a lehető legnagyobb boldogság egyenes feltételének tekintik, még egy tényt kell említenünk mint annak okát, hogy a mindenkor előforduló nagy egyenlőtlenség létezését nem tekintik igazságtalanságnak. Mert az emberek egyfelől igazságtalanoknak tekintenek bizonyos állapotokat, de másfelől nem tekintik az előnyösített emberek igazságossági kötelességének azok megszüntetését, ha az oly önuralmat követelne tőlük, a melyet rendszerint lehetetlennek gondolnak. Oly tény ez, melyet az emberek igazságossági eljárásának és igazságossági érzelmeinek megítélésénél szem elől téveszteni nem szabad; az emberek különbséget tesznek az igazságosság objektív és szubjektív követelményei között; bármit is követel szerintük az igazságosság objektíve, szubjektíve lehetetlenséget az egyes embertől nem követelhet. Ily értelemben az emberek mint nem-igazságtalanba belenyugosznak azon vagyoni egyenlőtlenségbe is, a melyet nem tekintenek a lehető legnagyobb boldogság feltételének. Habár igazságosnak tartanának nagyobb egyenlőséget, mihelyt az megállapíthatnák, úgy érzik, hogy ők és mások nem követnek el igazságtalanságot, ha nem mondanak le meglevő előnyeikről, hisz úgyis elég nyomorult, szenvedésekkel telt az élet. Sőt ugyanígy ítélik meg eljárásukat a hátrányosítottak is.

21. Egészen ellentétben a másodelőző pontban jelzett téves felfogással, a mely szerint a kezdetleges kor a testvériség kora, az emberek kezdetleges fejlettségi fokon igazságosnak találják a nem termelők — aggok, gyermekek, nők — egy részének leölését, továbbá sokkal nagyobb mértékben mint fejlettebb korban tartják igazságosnak a rablást, az elvételt, mint a mely ezen nyomorúságos gazdasági körülmények közt legalább egy résznek szép életét lehetővé teszi vagy mint a mely ínség esetén, a mely e körülmények között gyakori, kisebb nyomort okoz, mint a milyent elenyésztet és így a lehető legnagyobb emberi boldogság eszköze, vagy mint a mely legalább szubjektíve igazságos.

De kezdetleges fejlettségi fokon is az elvétel csak kivételesen és korlátolt mértékben tekintetik igazságosnak, akkor is a lehető legnagyobb boldogság föltételének ismertetőn fel, hogy mindenki inkább termeljen mint elvegyen, a termelés lévén a megélés végső föltétele.

Viszont fejlettebb gazdaság mellett, mikor az emberek nagyobb tömege kielégítően meg tud élni elvétel nélkül is és a szép élet sem kívánja azt meg, csupán a kisebb szükségét képező, igen fényűző élet, és azért az elvétel több boldogságot

tesz tönkre mint a mennyit szerez, az egymástól való elvételt igazságtalannak tekintik az emberek, az egyedüli igazságos szerzési módnak, hogy mindenkit az illessen meg, a mit *gazdasági* erejével szerzett, a mit termelt és a termelő erőt tekintik az egyedüli igazságos szerző erőnek.

Ekkor persze az az elmélet fejlődik ki, hogy az elvétel, másoknak osztozkodása a termelőkkel minden körülmények közt igazságtalan, és hogy feltétlenül, minden körülmények közt igazságos, hogy mindenkinek az jusson, a mit ő termelt, nemcsak a mennyiben ezen elv keresztülvitele a lehető legnagyobb boldogság eszköze; pedig a mint igen csekély termelés mellett, a mennyi mellett csak igen kevés ember élhet, igazságos, hogy némelyek elveszenek, épen úgy igazságos igen bő termelés mellett, hogy a nagyon sokat termelők osztozkodjanak a nem termelőkkel. És valamint a büntetés állítólag föltétlen, a célszerűségtől független igazságosságának bizonyítására az emberek mindenféle helytelen, a tényekkel ellenkező elméleteket csinálnak vagyis helytelenül magyarázzák, miért tartják azt igazságosnak, azt mondván, hogy a büntetett akarata szabad volt, továbbá, hogy ő nem vetette magát alá a mindenkire kötelező fájdalmas megtartóztatásnak (pedig lehet, hogy sokkal nagyobb fájdalom volna rá nézve a büntettről való lemondás mint másokra nézve, sőt hogy ha a magára nézve kisebb fájdalmat választja, elkövetvén a büntetett, még mindig sokkal többet szenved, mint a jog útjáról le nem térő) és azért érdemli a büntetést: úgy most az a magyarázat adatik, hogy a ki termelt, azért fáradott, szenvedett, s fáradtságával, szenvedésével arányban áll termelésének nagysága, azért érdemli meg; pedig ez a tényekkel csak kis részben egyezik, a termelés eredménye nemcsak a fáradtságtól, hanem tehetségtől és a szerencsétől is függvén.

Annak oka, hogy most amaz elv feltétlennek állítatik fel, az, hogy az emberek a legritkább esetben ismerik fel azon legmélyebb alapelveket, a melyek szerint cselekesznek és azoknak csak bizonyos körülmények között helyes alkalmazását, a mely szerint épen cselekesznek, feltétlenül, minden körülmények között helyes, legmélyebb alapelvüknek tekintik. Ámde ha keressük, hogy miért tartanak az emberek valamit igazságosnak, sohasem szabad az ő magyarázatukban megnyugodnunk.

22. Az emberek a termelőknek kizárólag vagy kiválólag fenmaradását minden fejlettségi fokon igazságosnak tartották és tartják, akár létezik nagymérvű közgazdasági összeműködés,

akár nem, mert mindkét esetben az látszik a lehető legnagyobb emberi boldogság föltételének, a nem termelők fenmaradása, a természetnek és a termelésnek az emberi szükségletek terjedelméhez képest szűk volta miatt úgylis lehetetlennek mutatkozván. *Közgazdasági összeműködés mellett* a termelők előnyösítése még más okból is a lehető legnagyobb boldogság eszközének és azért igazságosnak mutatkozik, mert t. i. a termelők fentartása és termelésre való serkentése a többiekre nézve is fontos vagyis azért, mert a termelők *a többiekre nézve is hasznosak*.

A midőn közgazdasági összeműködés, munkamegosztás, csere, forgalom kifejlődni kezd, az emberek igazságosnak tartják, hogy mindenki csak annyiért legyen köteles oda adni az általa termelt javakat, a mennyiért akarja, (vagyis annyiért, a mennyit gazdaságilag kikényszeríteni bír), bár az esetleg sokkal több, mint a mennyi a lehető legnagyobb boldogság elvével összefér. Ennek egyik oka az, hogy az ellenkező, az olcsóbb áron való kikényszerítés a lehető legnagyobb boldogságnak, a helyes életnek azon ősrégi, a nagyobb mérvű közgazdasági összeműködést is megelőző, az emberekbe már mélyen bevéődött elvével látszik ellenkezni, hogy *elvenni egymástól nem szabad*, a mely elv azonban, mint mondtuk, e föltétlenségben túlzás, ha t. i. nem egyezik meg az igazságosság legmélyebb alapelvével, a lehető legnagyobb emberi boldogsággal.*) Mikor munkamegosztás és forgalom nagy mértékben kifejlődik, még mindig igazságosnak látszik az embereknek, hogy mindenki azt kapja termékéért, a mit a versenyben kikényszeríteni tud. Igazságosnak tetszik pedig ezen elv egyfelől az el nem vétel ősrégi elvének meggyökerezése folytán, továbbá, mert ezen elv e fejlettség mellett is a lehető legnagyobb boldogság, a tűrhető emberi élet föltételeként mutatkozik, ma is úgy tűnő fel, hogy csak a termelők maradhatnak úgylis fenn tűrhető létben, valamint azért, mert a termelők-

*) Hogy az emberek ezen elvet túlzottan keresztülvinni hajlandók, mutatja ragaszkodásuk ahhoz, hogy mindenki megtartsa azt, a mit tisztán fáradtság nélküli szerencsének köszönhet, mint az allúviót sat., vagy a birtokán teljesen váratlanul fölfedezett bányát vagy forrást vagy a teleknek a népesség emelkedése, vagy hid- vagy vasútépítés folytán előálló értékelkedését, pedig ezek az embereknek nemcsak legmélyebb, de szóval vallott, felületesebb igazságossági elvei szerint is igazságtalan szerzemények. — Ezeknek megtartása kétségtelenül ellenkező az emberek igazságossági meggyőződésével és mégis megengedett lévén, ez általában megtaníthat bennünket arra, mennyire nem szabad az ily kivételek, az emberek végig-nem-gondolása, alapelvöktől való eltévelyedése által magunkat az emberek valóságos, legmélyebb igazságossági alapelveinek megállapításában megzavartatnunk.

nek, mint hasznosaknak fentartása és azoknak előnyösítés által, a nem termelőknek vagy keveset termelőknek pedig hátrányosítás által való serkentése kívánatos.

Azonban azon elv, hogy mindenki azt kapja termékéért, a mit a gazdasági versenyben a többitől kikényszeríthet, vagyis a mennyit terméke a többieknek ér, az emberek előtt szokásuk szerint szintén feltétlenül igazságosaknak tűnik fel, függetlenül attól a kérdéstől, vajjon nem vezetne-e még nagyobb boldogságra a nem termelők vagy keveset termelők osztozkodása a termelőkkel vagy sokat termelőkkel, és vajjon nem volna-e elégséges a termelők és sokat termelők fenmaradására és serkentésére kevesebb, mint a mennyit a versenyben kikényszeríthetnek és vajjon nem volna-e kevesebb szenvedés elégséges a lusták és tehetségtelenek serkentésére, vagy vajjon nem kisebb fontosságú-e már e serkentés az általános gazdasági előhaladottság folytán. És ugyancsak túlzott feltétlenséggel állítanak és tartanak fenn az emberek amaz elvnek megfelelő intézményeket, olyanokat, a melyek nagy művészeknek, ritkábban tudósoknak, kiváló iparosoknak és kereskedőknek óriási vagyont biztosítanak, a mely inkább megrontja, semmint boldogítja őket és gyermekeiket.

Ezen elvet, mint feltétlen és legmagasabb igazságossági elvet azután az emberek mindenféle álokokkal, illetőleg az igazságosság bennök élő legmélyebb elvének hamis alkalmazásával igazolják, a mint azt a büntetőjog terén is láttuk, sőt olyanokkal, a melyek egészen analógok azokkal, a melyeket ott láttunk, így például avval, hogy az igazság követeli, hogy a ki milyen szolgálatot tett, olyan jutalmat kapjon, pedig ez csak annyiban igazságos az igazságnak az emberekben élő legmélyebb alapelve szerint, a mennyiben ama szolgálat az illetőnek szenvedésbe került és így a hála a lehető legnagyobb boldogság elvével összhangban kárpótlást képez. Ámde mivel a termelők fentartása és serkentése sat. szempontjából hasznos azok előnyösítése, az emberek ily hamis módon alkalmazzák az egyenlőség elvét, nem mint az emberek jólétére, a végső célra és eredményre vonatkozót, hanem mint a szolgáltatások egymással való egyenlőségének elvét. Ugyanily álokoskodás az, ha az illető termékét az ő személyes érdemének tekintik és nem veszik tekintetbe, hogy a kevésbé tehetségesek nagy tömege nélkül munkamegosztás nem volna lehető, továbbá, hogy az egyik tehetségének kiképzése, a másik tehetségének kiképzetlensége a legkülönbözőbb, személyes érdemet nem képező okok, társadalmiak, földrajziak következménye, annak, hogy egyik helyen város fejlődött,

a másikon pedig falu maradt, sat. sat, úgy, hogy megállapítani, hogy kinek mi a személyes érdeme, egészen lehetetlen. Ugyanily, a tényekkel homlokegyenest ellenkező, csaknem egészen nevetéses álokoskodás, hogy az, a mit a kiváló tehetség a versenyben termékeért kap, az ő munkájának gyümölcse, azt ő termelte. Álokoskodás, mert hiszen ő csak a közvetlen terméket termelte és hogy ő azért oly árt kap, az csak a társadalom berendezésének, a létező jognak következménye, annak, hogy a kevésbé tehetségesek vagy kevésbé kiképzettek nem szövetkeznek a piacon, hogy olcsóbban kikényszerítsék az illető tehetségének kifejtését, vagy hogy nem kényszerítik annak kifejtésére ép úgy, a mint a honvédelem szempontjából élete feláldozására, vagy a hogy esküdt-szolgálatra kényszerítik az embert. Nem úgy áll tehát a dolog, mintha természeti, a jogtól független tény volna, hogy az illető termelte terméke árát és a jog csak szentesíti, hogy az az övé maradjon, hogy azt tőle el ne vegyék és így ez *eo ipso* igazságos, hanem a dolog úgy áll: hogy ő ily árt kap, az a jog következménye, a mely nem kényszerít ki olcsóbb árt az emberek nagy tömege javára és hogy ez igazságos, az bizonyításra szorul. Amde ez nem igazságos az emberek legmélyebb meggyőződése szerint, ha nagyobb emberi boldogság volna elérhető más jog segítségével, t. i. ha a tehetségek kellő erőben fennmaradása, teljes kifejtése kisebb jutalommal, kisebb áldozatával a többieknek, például a tehetség kifejtésének mértékével emelkedő, de mérsékelt és mérsékeltten emelkedő, a hivatalnoki és katonatiszti fizetéshez hasonló központi jutalmazás vagy központi kényszer segítségével volna elérhető.

És azon elv igazságát, hogy mindenki azt kapja termékeért, a mit a gazdasági versenyben kikényszeríthet, nem csak túlzottan fogják fel (annyiban t. i., hogy tartják igazságosnak függetlenül attól, hogy - és nemcsak oly mértékben, a melyben — a lehető legnagyobb emberi boldogsággal összhangban van,) hanem túlzottan keresztül is viszik intézményeikben. Amde ez csak átmeneti állapot; az igazság bennök levő legmélyebb alapelvénél fogva és ahhoz képest ezen intézményeket időről-időre mindig megkorrigálják és meg fogják korrigálni a jövőben is, a mint azt mindjárt látni fogjuk.

B) Gyakorlati elvek. Az igazságos osztozás.

23. A javak megosztásának legmagasabb igazságossági elve az, hogy azok úgy osztassanak meg, hogy a lehető legnagyobb boldogság, illetőleg a legkisebb szenvedés éressék el, a mely az

emberi szükségletek és a rendelkezésre álló javak mennyisége közötti aránytalanság mellett lehető.

Ezen elv, mihelyt kiejtik, talán természetesnek, önmagától értetődőnek és banálisnak tűnik föl; e tény azt mutatja, hogy igazán összhangban van az igazságosságnak az emberben levő legmélyebb elvével. De a mai tudományban, például a mai közgazdaságtani, szociálpolitikai művekben, ezen elv nem szerepel kifejezetten és hallgatagul sem tudatosan, mint a javak megosztásának egyetlen, feltétlen legmagasabb elve, a melyhez képest minden más elv csak másodrendű, a melynek minden más elv alá van vetve. Ellenkezőleg, a leggyakoribb az a felfogás, hogy ily érvényű, legmagasabb és feltétlen elv az, hogy a javak a szorgalom és tehetséghez képest, az illetők termelési eredményei szerint osztassanak meg és legfeljebb mód kerestetik arra, hogy ezen kétségtelenül igazságosnak tekintett elvvel az általános emberi boldogság követelménye valamennyire összhangba jöjjön, hogy a tehétségtelenek és talán még a lusták is valamennyire elviselhető-életet találjanak, ez elégségesnek, sőt az igazságon túlmenő kegyelemnek tekintetvén azok számára. A mennyiben pedig némelyek, a kik a javak megosztásának kérdésével foglalkoznak, nem a termelőképességben találják a javak megosztásának mértékét és náluk az emberi szükségleteknek az egyéni képességektől független kielégítése, az általános emberi boldogság szerepel mint végső cél, leggyakrabban nem. látják egészen határozottan és világosan, hogy az összes emberek összes szükségleteinek teljes kielégítése lehetetlen, hogy az emberi szükségletek összeütkeznek és hogy ezen tény következtében előáll a kérdés, hogy osszuk hát meg a javakat és hogy erre az az egyszerű, határozott felelet az egyetlen végső, feltétlen igazságos, hogy: az emberek összeütkező szükségletei közt úgy kell döntenünk, az egyes emberek kielégítettségének teljességéből, boldogságából úgy kell lemet-szenünk, hogy a legkisebb szenvedés, a legnagyobb boldogság éressék el, a mely még lehető. Ellenkezőleg, az ilyen, a termelési képességet végső mértékül nem tekintő gondolkodók előtt leggyakrabban csak egész határozatlanul úgy szerepel a feladat, hogy mivel az emberi szükségletek teljes kielégítése el nem érhető, arra kell igyekezni, hogy mindenki szükségletei túrhetően kielégíttessenek, de határozott legmagasabb megoldási elv nem lebeg előttük.

Ámde a legnagyobb mértékben fontos, hogy a javak megosztásának igazságossági problémájában a fönt kifejezett elv, mint egyedüli, végső, feltétlen, legmagasabb elv lebegjen előttünk,

a mely mellett minden más elv csak akkor igazságos, ha vele megegyezik, mint legmagasabb, szilárd sarkcsillag, a melyhez képest minden más elv mozgékony. E nélkül saját lelkünk egymással ellenmondó igazságossági nyilatkozatainak kellő értékét mérlegelni, azokat kiegyeztetni, saját lelkünkben magunkat kiismerni nem leszünk képesek, ép oly kevésbé, mint a hogy hasonló elv nélkül lelkünknek a büntetésre vonatkozó különböző nyilatkozatai között eligazodni nem vagyunk képesek.

24. Az az elv, hogy a javak a termelőkéesség arányában osztassanak meg, *nem* egy legmagasabb, föltétlen, önmagában érvényes igazságossági elv, az csak annyiban és oly határok között igazságos, a mennyiben és a mily határok között az a lehető legnagyobb boldogság föltétele, a javak szűk mennyisége és ezért mindenekelőtt a termelők kellő erőben való fentartásának és serkentésének, az emberi boldogságot csökkentő tehetségtelenek és lusták kipusztításának és serkentésének szüksége folytán. Az *előnyösítés és hátrányosítás (büntetés)* ezen elve csakis azért keletkezett mint igazságossági elv, mert a lehető legnagyobb emberi boldogság célszerű eszköze ép úgy, mint a *büntettes büntetésének* igazságossági elve. De épugy, mint ez, nem alkalmaztatik az emberek által szabatosan, céljának megfelelőleg, hanem nagyjában és az igazságosság követelménye, hogy szabatosan, céljának megfelelőleg keresztül vitessék, épugy a mint az a követelmény és feladat a büntetésre nézve. A tehetségesek és szorgalmasak oly mértékű előnyösítése, a tehetségtelenek és lusták oly hátrányosítása, a mely már nem szükséges a lehető legnagyobb emberi boldogság elérésére — például a termelés bősége, a serkentésnek kisebb előnyökkel és hátrányokkal való elérhetősége folytán — igazságtalan.

25. Az a törekvés, hogy a teher, a melyet az embereknek a gazdasági műveltség elért fokához képest túlságos nagy tömege, túlságos könnyelmű szaporodása és különösen a tehetségtelenek és lusták tömege az emberekre és különösen a tehetségesekre és szorgalmasokra nézve képez, megszüntetessék, és ez által a kellő szám és különösen a tehetségesek és szorgalmasok életének szépsége, egy jobb fajnak boldogabb élete biztosíttassék, igazságos törekvés; de csak annyiban, a mennyiben keresztülvitele nem jár nagyobb szenvedéssel, mint a milyet elhárít, épugy, a mint a büntettek meggátlása is igazságos, de csak ily korlátok között. E törekvés keresztülvitelének azon módja, hogy a tehetségtelenek-

nek és lustáknak már meglevő tömegét szenvedni és elpusztulni engedjük, igen tökéletlen keresztülvitel! módja e törekvésnek, tökéletlen úgy a tehetségesek és szorgalmasok, valamint a tehetégtelenek és lusták javát tekintve, ép úgy, a mint a büntetés a büntett meggátlásának igen tökéletlen módja úgy a védettek, mint a büntetettek javát tekintve. És épen úgy, a mint az igazságosság követelménye, hogy a büntetés helyett a büntettek meggátlásának oly módjait keressük és keresztülvigyük, a melyek kisebb szenvedéssel járnak, követelménye az igazságnak, hogy a tehetetlenség és lustaság megakadályozásának ily módjait keressük. E módok a következő irányokban fekszenek: előzetes megállapítása annak, hány ember élhet meg a létező gazdasági műveltséghez képest a legjobban és a születéseknek, illetve egybekeléseknek ehhez képest való szabályozása, továbbá a szülötteknek közerővel való helyes testi és lelki gondozása és ápolása, végre fajkiválasztás. De e módok ma még megállapítva nincsenek, a mint a büntettek jobb meggátlási módjai megállapítva nincsenek; azonban e feladat létezik: azok megállapíthatók, A tehetetlenség és lustaság épúgy szigorú törvények alatt álló természeti jelenség, mint a bűntevés, okai kideríthetők és leküzdhetők. A mint az emberek közül némelyek bizonyos okok, helytelen életmód folytán lesznek tudóvészesek, úgy bizonyos okok, nemzedékek helytelen életmódja — például az idegrendszer túlhajszolása vagy ellenkezőleg ki nem művelése — folytán lesznek némelyek tehetégtelenek vagy lusták. De az emberiség végső és kielégítő állapota nem lehet, hogy túlnépeséget és a tehetégtelenek és lusták nagy tömegét a világra jönni és azután szenvedni és elpusztulni hagyja.*)

*) Sokan, a kik a javak megoszlásának igazságos módját hasonló körvonalakban látják, mint mi, azt tartják, hogy a túlnépesedés agyrém és azért a népesség kellő, nem túl nagy számának kényszerítő szabályokkal biztosítása szükségtelen, míhelyt a termelés és megoszlás lehető legjobb módja keresztül van vive. Mi ezt tévesnek tartjuk. Azt tartjuk, hogy a gazdasági műveltség (beleértve ebbe a közlekedést is) minden fejlettségi fokán előfordul a túlnépesedés veszélye és ugyanezt tartjuk a képzelhető legmagasabb műveltségi fokra nézve is. Nem termelhető oly sok és nem osztható meg oly jól, hogy a népesség számának oly fokozása ne volna gondolható, a mely mégis nyomort jdej elő. Ép azért szerintünk mindenkor megállapítása annak, hogy az embereknek, mint termelőknak és mint fogyasztóknak, milyen nagy szalma biztosítja a lehető legnagyobb boldogságot és a népességnek e számra szabályozása a céltudatos és szabatos közgazdasági politika kezdete. Ha azonban az ellenkező nézetűeknek van igazuk, akkor ebből csakis az következik, hogy e szabályozás szükségtelen, de az igazságos osztozás előadott többi elveinek helyessége nem érintetik.

26. A hogy a büntetési ösztön, a mely a büntetés célszerűségének belátásából támadt, nem szabatosan és túlozva fejlődött ki az emberekben a megtorlás feltétlenségének elvévé a mint az még álokoskodásokat fejlesztetek!, a melyek vele összhangban vannak, a milyen például az akaratszabadság tana, amelyek szerint a büntetés szabad oka a büntetett és nem az egész környezet: ép úgy fejlődött ki a termelők a kiválók előnyösítésének elve, a mely az előnyösítés célszerűségének belátásából támadt, nem szabatos, hanem túlzott odaadással a kiválók iránt, azok imádásával és járult ahhoz az a hamis tan, mintha az, a mit termelnek, kizárólag az ő érdemek volna és-nem az egész jelen és múlt környezeté. A mint kezdetleges korban, a mikor a bűn elnyomásának közönségi, összeműködéses eszközei még nagyon tökéletlenek, igen erős a harag és boszu a büntetett iránt, és az folyton tápláltatik: úgy létezik és tápláltatik ma, mikor annak eszközei, hogy mindenki csekélyebb serkentés mellett is lehető legnagyobb tehetségét kifejtse, még igen tökéletlenek, a túlzott jutalmazási, odaadási vágy a kiválók iránt.*)

Túlzott ma a jutalmazás, az elismerés a nagy képességek iránt; nem vagyunk eléggé tekintettel azokra a millió ki nem válókra, a kik nélkül a kiválók semmi kiválót nem hozhatnak léire. A kiválók jutalmazása csak oly mértékben igazságos, a

*) A mint nagyon hajlandók az emberek föltenni, hogy a büntetés célszerűségétől független büntető ösztön van bennünk, úgy nagyon hajlandók föltenni, hogy a szeretetben rejlő jutalmazási vágy, a kárpótláson felüli hála és odaadás azok iránt, a kik ránk nézve élvezet forrásai, nem azon belátásból származik, hogy azok fentartása, gondozása és serkentése fentartja és nyitvartja az élvezet forrását. Annál inkább hajlandók erre, mert miként a büntetésnek, ezen viseletnek is kifejlett ezen számítástól független, feltétlen helyeslése, mint erkölcsi követelmény. Ámde ezen viseletnek másként mint ama belátásból való magyarázata egészen lehetetlen. — Hogy mennyi gondolkodás rejlik ezen oly természetes érzés és viselet mögött, mutatja a következő meg-gondolás. Ma csaknem lehetetlennek gondoljuk, hogy ne azokat tekintsük kiválóknak, ne azokat becsüljük, tartsuk nagyra, gondozzuk, serkentsük, a kik dolgoznak, fáradság és szenvedés az ember természetes hivatása, célja. Ámde ez csak az élet nyomorúságának, a természet és termelés szűk voltának következménye. Ha bőségben volna minden magától és dolgozni nem kellene, azonnal azokat tartanok legnagyobbra, a kik az élvezet mesterei (a mint ma is meg van erre a hajlandóság a gondtól ment osztályokban és a mint ma is hasonló érzelmekkel tekinti egy krózus élvezetre termett fiát), sőt együttérzésünk révén igazságosnak tartanok azok fentartását, gondozását és élvezetre serkentését az *élvezetre* kevésbé képesebbekkel — erre kevésbé tehetségesekkel vagy ebben kevésbé szorgosakkal — szemben, ha érdekeik valamely pnton mégis összeütközének.

mely mértékben a kiválók mindenekelőtt való fentartására és serkentésére a lehető legnagyobb emberi boldogság érdekében szükséges. Nem milliók, nem túlzott fényűzés, nem gyémántok illetik meg a nagy művésznőt, a nagy regényírót, a feltalálót, a jeles iparost, hanem tekintettel szegény testvéreire csak annyi, a mennyiből oly sorsban, mint a többiek, megél — engedmény tétetvén szükségesebb voltának, egészsége és termelő ereje fentartásának és a serkentés szükségének — és a milliók a millió emberek közintézeteire fordítandók. Hogy a jutalmazás túlzása ép úgy létezik, ép oly igazságtalan és ép oly káros, mint a büntetésé, az ma nem eléggé világos az emberek előtt. Ámde világos lesz előttük, ha meggondolják, mily különös jelenségek, a melyektől igen is irtóznak, tartoznak ezen általános jelenségek alá. Mert a vallási dicsfényvel körülvett ázsiai, afrikai és polinéziai zsarnokok jelensége, a kiknek millió emberélet és embervagyon áldoztatik fel; a papi osztályok zsarnoksága; a régi földesurak és gyermekeiknek elnyomó osztályai mind a hasznos jutalmazás nem szabatos túlzásából eredtek. Nem úgy áll a dolog, nem az egy szociológiai igazság, a mint a ma szűk látókörében élő írástudók, publicisták gondolják, hogy a zsarnokság, a régi arisztokrácia, a vallási arisztokrácia igazságtalan, *per se* igazságtalan, és csak a szellemi arisztokrácia jogosult: hanem amaz előbbi arisztokráciák csak úgy szellemi arisztokráciák voltak, mint a mai és az arisztokrácia, a szellemi is, az előnyösítés általában csak oly mértékben jogosult, a mennyiben a lehető legnagyobb emberi boldogság eszköze. A serkentés pedig, bár szükséges, de a mennyiben a serkentetteknek könnyebben nélkülözhető fényűzést biztosít a tömegnek nagyobb nélkülözésével, szükséges *rossz* ép úgy mintha hogy a büntetés szükséges rossz. Az a tan, hogy a ki többet termel, jogosítva van nagyobb jutalomra akkor is, ha nem nagyobb áldozattal termelte, Amikor a jutalom kárpótlás, a lehető legnagyobb boldogság elvével megegyezőleg) és ilyen nagyobb jutalom nélkül nem köteles tehetségeit kifejteni, époly igazságtalan és erkölcs-telen tan, mint az, hogy büntetettől csak a büntetéstől való félelem miatt kell tartózkodnunk és nem a lehető legnagyobb emberi boldogság igazságosságánál fogva. És ezen igazságossági meggyőződés és érzés azonnal elevenné lesz az emberekben, mi-helyt megtalálják a módját a mérsékelt áldozatok árán való, központi serkentésnek és megvetéssel fognak visszagondolni azon kezdetleges igazságossági és erkölcsi felfogásra, a melyben elődeik valamikor éltek. Ha lehetetlennek tűnik fel, hogy a jutalmazás tekintetében

az emberek valaha oly finom különböztetést tegernek, mint hogy mennyit szenvedett valaki a termelés érdekében és mennyiben eredménye terméke csupán tehetségének, a véletlennek, a szerencsének jusson eszünkbe, hogy kezdetben a büntetés tekintetében sem tették meg a különbséget a szándékból, gondatlanságból való kártevés és a nem ebből származó között és mégis mennyire előrehaladt a szabatosítás e téren.; — Mellesleg mondva, míg ma már általában el kezdik ismerni, hogy a büntetőjog javításának főmódja, hogy a büntetés ne a *múltban* elkövetett tett megtorlására, hanem a büntetett részéről a *jövőben* fenyegető büntevési hajlam elnyomására irányuljon, addig ma még nem látják be, hogy a vagyoni jog terén annak époly helyes analogonja, hogy a jutalmazás ne a létrehozott termék jutalmazására, hanem a jövő termelőképeség serkentésére irányuljon. Ha a megtorlás törlendő, mint igazságossági elv, a vagyoni jogi jutalmazás és megtorlás is törlendő, mint igazságossági elv és csak a lehető legnagyobb boldogság, a lehető legkisebb szenvedés elve tartható fenn.

27. Az az elv, hogy mindenkit azok a javak illetnek meg, a melyeket a versenyben termékeért kikényszeríthet, vagyis a legnagyobb ár, amelyet termékeért az embernek megadni hajlandók (mert még nem tanulták meg módját, hogy ők kényszerítsenek ki méltányos árt), akár megfelelő szenvedésébe került az neki, akár nem és csupán tehetsége ritkaságának gyümölcse, igazságtalan. Nyilvánvalón igazságtalan. Mi köze valaki tehetsége ritkaságának, terméke kívánatos, értékes voltának annak, hogy mennyit erőszakolhat ki, annak, hogy mások rosszul számítottak az igazságossághoz, a melynek követelménye, hogy az emberek egymásra való tekintettel osztozkodjanak az élet bajaiban és javaiban? Hogy mennyire nem az emberi lélek legmélyéről való amaz elv, kitűnik abból, hogy az emberek másfelől avval igazolják a verseny szerinti megosztását a javaknak, hogy a verseny azokat a fáradság szerint osztja szét, a mi azonban nem igaz, mert a ritkaság szerint is. Ugyanazt bizonyítja az a tény, hogy az emberek a kikényszerítés lehetősége szerinti, a fáradsággal arányban nem álló jutalmat nem engedik meg, a hol annak módját már tudják, hogy érdekeikkel egyezően megakadályozzák, mint például a közönséges uzoránál. Mihelyt az emberek biztosítani fogják tudni maguknak a kiváló tehetségek munkáját azok nagyobb jutalmazása nélkül, rögtön igazságtalannak fog előtük feltűnni ama nagyobb, jutalmazás, a mi mellett megengedjük, hogy az igazságosság, a legnagyobb boldogság gon-

dolatával ellenkezőnek fog feltűnni előttük, hogy a kisebb tehetségűek levonjanak a tehetségesek jólétéből, de másfelől átlátván azt, hogy a kis tehetségűek nagy tömege ép úgy szükséges, amint a nagy tehetségűek és hogy azok létét fájdalom nélkül megszüntetni nem lehet és, nem is volna kívánatos, azon eredményre fognak jutni, hogy a nagy tehetségűek nagy jutalma, mely levon ezek jólétéből, igazságtalan, és a végső követelmény, hogy ezen összeütközés a lehető legnagyobb boldogságnak megfelelőleg döntessék el.

Ma azt szokták mondani, hogy a nagy tehetségű terméke árának megfelelőleg többet is ér, mint a kis tehetségűé és ezért igazságos annak nagyobb jutalmazása. Ámde megengedik azt, hogy érték alatt itt nem a használati értéket gondolják, mert a kis tehetség terméke nehezebben nélkülözhető lehet, mint a nagyé. Mit értenek tehát itt érték alatt, milyen értelemben ér kevesebbet a búza, mit a közönséges földműves termel, mint a nagy énekes éneke? A mit itt kisebb érték alatt értenek, az nem más, mint az a tény, hogy kevesebbet kénytelenek érte adni, mint az énekért, mert sok más ily földműves van. Ha tehát azt mondják, hogy a földműves kevesebbet érdemel termékéért, mert az kevesebbet ér, evvel csak azt mondják, mert nem vagyunk kénytelenek érte többet adni. Ép azért, ha a kénytelenség mindenkivel szemben egyenlővé volna tehető, egészen megszűnnek ezen értéknek az igazságos megosztás alapjává tétele és annak helyébe a szenvedések lépnének, a melyekért az illetők kárpótlandók.

28. A javak megosztásának helyes és igazságos módja tehát a következő. Az emberek igazságossági kötelessége előzetesen minden eszközzel arra hatni, hogy az emberek oly számban — sem kisebbben, sem nagyobbban — jöjjenek a világra, a mely szám a létező gazdasági műveltség mellett a lehető legnagyobb emberi boldogságot biztosítja*) és előzetesen minden eszközzel arra hatni, hogy a tehetségtelenség és lustaság társadalmi jelensége megszűnjék vagy csökkenjen. A mennyiben épen a lehető legnagyobb emberi boldogság föltétele volna, hogy oly nagy tömege létezzék az embereknek az összeműködés céljára, a melyben némelyek szükségletei okvetlenül nagy mértékben kielégíthetetlenek maradnak és a mennyiben ismereteink még

*) V. ö. azonban a 264. 1. jegyzetével.

oly kezdetlegesek, hogy tehetségtelenek és lusták léte elkerülhetlen és ilyenek nagy tömegének világra jötte feltétele annak, hogy azok közepette a jobbak is létrejöjjenek és így csak e szenvedés utólagos csökkentése lehető: az igazságosság követelménye a következő. Egyenlő jogosultnak kell tekinteni az összes embereket a boldogságra, a legkiválóbb bakát, ép úgy, mint a közepeseket és a legalsóbb rendűeket. célnak kell tekinteni a lehető legnagyobb emberi boldogságot, összeségében véve az emberiséget és különbséget az emberek jutalmazása között csak annyiban szabad tenni, a mennyiben az e cél érdekében, valamennyi ember boldogságát egyformán célnak véve, szükséges a termelő erők fentartása, serkentése és az alsó rendűek serkentése szempontjából. Nem az illet meg minden egyest, a mit a tömeg szervezetlensége és szervezetlen versenye mellett attól kikényszeríteni tud, hanem az embereknek szervezkedniük kell, hogy *egyfelől* központilag céltudatosan megállapítsák mindenkinek fáradozását, a termelés érdekében, sőt minden szenvedését hogy ahhoz képest jutalmazzák, szem előtt tartva minden mások szenvedését is, vagyis a lehető legnagyobb emberi boldogságot és nem az általa elért eredményhez képest, — és *másfelől* hogy megállapítsák, kiknek fentartása és serkentése előbbvaló szintén a lehető legnagyobb emberi boldogság szempontjából és azokat *szabatosan* a lehető legnagyobb emberi boldogság legkisebb áldozatával tartásuk fönn kellő erőben és serkentsék, — e mellett a serkentés céljából való előnyösítést mások nagyobb szükségleteinek fedezetlensége árán szükséges rossznak tekintve ép úgy mint a büntetést és annak igazságát hirdetve, hogy az egyes kötelessége legiobb tehetségét kifejtteni, a nélkül, hogy szenvedése miatt nagyobb kárpótlást nyerne, mint mások, a kik ugyanily szenvedéssel kevesebbet termelnek, de a kiknek létrejötte (feltételezésünk szerint) époly szükséges, mint az övé az ő boldogsága és a lehető legnagyobb emberi boldogság szempontjából.

Épúgy kell tehát egyformán jogosultnak tekinteni a tehetséges és a tehetségtelen, a szorgalmas és a lusta boldogságát, a hogy (16. pont) egyforma jogosultnak kell tekinteni a büntetettek és a védettek boldogságát, egyiket a másikénak csupán annyiban rendelve alá, a mennyiben ezen alárendelés a lehető legnagyobb boldogság feltétele.

29. A gazdasági előnyösítés és hátrányosítás általunk kifejtett igazságossági elve tökéletesen egybehangzik a szorosabb értelemben vett büntetés igazságossági elvével és ezen összhang mind-

két elv helyessége mellett szól. Mindkét téren a feladat: szabatosítása, pontos kivitele annak, a mit az emberek úgyis helyesnek tartanak. Nézzük ezen összhangot közelebbről.

Az igazságos és helyes büntetőjog elveit keresi ma a gondolkodók egyik csoportja, az igazságos jószágmegosztás elveit a gondolkodók egy másik csoportja, a nélkül, hogy e két feladat közös tárgyával, az igazság egy általános fogalmának megálapításával törődjenek.

Az első csoportnak mindinkább nagyobb része ahhoz az eredményhez jut, hogy az igazságos és helyes büntetés a *célszerű* büntetés, hogy a büntetésnek a jövőre, a büntettek meggátlására kell törekednie, hogy csak innen veheti igazolását, minőségének és fokának, a melyet szabatosan e célhoz kell igazítani, szabályát és hogy a bűnösség, a megtorlás és a megtorló igazság fogalmát és azon általánokat, a melyekre ezt felépítették, mint az akarat szabadságát, el kell ejteni. De a gondolkodók e csoportja zavarban van az iránt, hogy miként egyeztethető össze az igazsággal a büntettesnek mások javára való feláldozása, továbbá zavarban van, mert azt találja, hogy az emberek lelkiületének egyik eltagadhatatlan vonása a megtorlás kívánalma, a megtorló igazság fogalma, bár másfelől tagadhatatlan vonása a bocsánat erkölcsi nemességének elismerése és általában az irtózás attól, hogy másnak szenvedést okozunk.

Azon eredményre jutottunk, hogy e gondolkodóknak igazuk van, midőn a célszerűséget állítják fel a büntetés egyetlen elvéül, de egyszersem megtaláltuk ama zavar megszüntetési módját, egységet találtunk az emberi léleknek a büntetésre vonatkozó, látszólag ellenmondó nyilatkozataiban. Azt látjuk, hogy az az óvás, hogy a büntettes szenvedjen és feláldoztassék, valóban az igazság legmélyebb forrásából, az általános boldogság kívánalmából ered, és hogy az ezen óvás dacára való büntetés csak akkor igazságos, ha az a legkisebb szenvedés, a mely által még nagyobb szenvedés hárítható el, a mikor a büntetés elmulasztása viszont mások boldogságának feláldozása volna a büntettesért és a mikor a büntetést ugyanazon érzélem követeli, a melyből amaz óvás ered. Azt látjuk továbbá, hogy a megtorlás kívánalma és a megtorló igazság fogalma nem egy a célszerűség belátásától független külön ösztön, mint ama gondolkodók hiszik, hanem a büntetés célszerűségének belátásából ered az emberekben és hogy, ha magukba szállanak, csak azon mértékben él bennök, a melyben a büntetés célszerű. Vagyis ha a célszerűség elve szerint büntetünk, nem más elv szerint bünte-

tünk, mint az emberek általában, hanem ugyanazon elv szerint, csak szabatosabban és nem jutunk ellentétbe lelköknek egy alapvető hajlamával.

A gondolkodóknak a javak megosztásával foglalkozó és helyes irányban haladó része ma távolabb van a helyes eredménytől, mint a büntető joggal foglalkozó. Átlátja ugyan, hogy az érdemnek és érdemtelenségnek fogalmai és azok rendes igazolása helytelen, hogy igazságérzetünk ellenmond annak az állításnak, hogy a tehetségtelen, vagy akár a lusta is megérdemli a szenvedést, a tehetséges az előnyösítést. És midőn e gondolkodók a létező megosztási rendszernek észszerű igazolását akarják adni, csupán arra jutnak, hogy e rendszer a termelés szűk volta és kiválasztó és serkentő hatása folytán, vagyis célszerűségi alapon igazolt. Azonban oly mélyen van meggyökerezve az érdem és érdemtelenség fogalomvilága, hogy avval a gondolkodók legnagyobb része nem bír szakítani, a mint a büntetőjoggal foglalkozók legnagyobb része újabban már szakít és nem jut arra a gondolatra, hogy ha az előnyösítés és hátrányosítás igazolását a jövőre vonatkozó célszerű hatásban találja, *szabatosan ahhoz igazítsa*, itt is felállítván a büntetőjog azon elvével egybehangzóan, *hogy puniamus non quia peccatum est, sed ne peccetur. azt* az megfelelő elvet, hogy *remuneremus et abnegemus non quia productum aut non productum est, sed ut vivatur et producatur.*

Arra az eredményre jutottunk, hogy az emberek a létező előnyösítési és hátrányosítási rendszert is a még elérhető legnagyobb boldogságra való tekintettel, a termelés szűk volta és a rendszer kiválasztó és serkentő hatása miatt tartják fenn és tartják igazságosnak, és ha magukba szállanak, az érdemeknek és az érdemtelenségnek a célszerűségtől független feltétlen és nem ahhoz szabott mértékben való jutalmazását és büntetését nem kívánják, ez utóbbi forgalomvilágnak tehát bennünket irányítania nem szabad. Arra az eredményre jutottunk továbbá, hogy ha az előnyösítésnek és hátrányosításnak a célszerűség az igazolása, szabatosan ahhoz és csak ahhoz kell azt igazítanunk, a mint az a tulajdonképeni büntetésre már is elismertetik, vagyis az irtó, javító ártalmatlanná tevő, elrettentő, büntetőpolitikának megfelelő szabatos fentartó, ápoló, képző, serkentő jutalmazási és hátrányosítási politikát kell üznünk. Sőt a mint a büntetés csak egy tökéletlen neme a büntettet megelőző politikának, ugyanúgy a vagyoni előnyösítés és hátrányosítás csak egy tökéletlen neme a kellő népszámot és a kellő termelést biztosító általános, a bajokat megelőző politikának.

Íme, mily teljes az összhang a között, a mit ma már is sokan a helyes büntetőjognak elismernek és a között, a mit a helyes vagyoni jognak felismertünk. A büntetőjog terén az *igazságos* büntetőjog fogalmát felváltotta a *célszerű*, a *hatásos* jog fogalma, de láttuk, hogy a (szó teljes értelmében) célszerű büntetőjog egyszersmind az igazságos is. A javak megosztása terén ma még csupán az *igazságos* megosztásról szoktak szólni, mert távolabb vannak az igazság helyes fogalmától vagyis nem tartják szem előtt a végső célt, a lehető legnagyobb boldogságot az előnyösítés és hátrányosítás célját, a jutalmazási és hátrányosítási politikát; de íme láttuk, hogy az igazságos jog e téren is az, a mi célszerű, hatásos. És a mindkét téren elért eredmények összhangban vannak az igazságosság azon általános fogalmával, a melyet előadtunk, a mely szerint az igazságosság végső iránya, elve, hogy mindenki a legteljesebben boldog legyen és ez alól csak annyiban szabad kivételeket tenni, a mennyiben maga ez az elv kívánja. Mert nem az teszi az előadottak szerint a jutalmazásnak és a büntetésnek és hátrányosításnak a szükségén felüli mértéket igazságtalanná, hogy a büntetett akarata nem szabad, hogy az állítólagos termelő terméke egyúttal az egész társadalom műve sőt Ha ezen okok alapján mondanók azt igazságtalannak, akkor a dívó helytelen igazsági tanokat fogadnók el és csak a tényállást korrigálnók meg; de a fönnebbiek szerint mindezek mellékesek az igazságosság elbírálására nézve és csupán mint dívó téves tanokat említettük és cáfoltuk azokat meg; az igazságosság egyedüli szabálya a szükségletek összeütközése mellett lehető legkisebb szenvedés, legnagyobb boldogság minden egyéb tekintettől függetlenül. És ez — melleleg mondva — más, mint azon határozatlanabb Bentham-féle tan, hogy egyszerűen a törvényhozás végső elve a lehető legnagyobb boldogság, bár ez utóbbi amaz, a szükségletek összeütközésére vonatkozó szabályt hallgatag kétségtelenül magába fogadja.

A tanokat, a melyeket e Függelék magában foglal, nem bizonyítottuk itt be és azok, így, bizonyítékok nélkül, csupaszon, nem várhatnak elfogadást. Reméljük, hogy azokat e könyvben még nem érintett bizonyítékokkal igazolni képesek leszünk. De addig is az az összhang, a mely a büntetőjognak napjainkban, konkrét gyakorlati hiányok szemléletéből keletkezett, újabb, helyes felfogása, az itt igazságosnak előadott vagyoni jog és az igazság általunk előadott általános elve között fenforog, továbbá az összhang, a melyet a helyes gyakorlati elvek és az emberek tényleges gondolkodása és intézményei közt találtunk, talán mégis

valamennyire valószínűvé teszi már a fönnebbi tételeknek, még pedig úgy az elméletieknek mint a gyakorlatiaknak, igazságát. És e tekintetben végül ne feledkezzünk meg azon összhangról sem, a mely a vagyonjog előadott legmagasabb igazságossági elvei és a ma létező vagyonjog alsóbb rendű, speciális szabályai között fennáll. Mert hiszen megállapítottuk, hogy az elv, a mely e szabályokban — a melyek természetszerűen nem lehetnek mások, mint a vagyonjog legmagasabb elveinek alkalmazásai — uralkodik (így például azon szabályokban, a melyek a jogügylet érvényére, a tévedésnek erre vonatkozó hatására, avagy arra a kérdésre vonatkoznak, szükséges-e a tulajdon átruházáshoz az adás-vevés mellé átadás, vagy az eladó tulajdonjoga) mindig az, hogy az érdekek összeütközésében a nagyobb érdek, a lehető legnagyobb boldogság követelménye kielégíttessék, a mely ily esetekben rendesen a közgazdasági összeműködés, a munkamegosztás és forgalom fennállása és biztonsága.

Pótlás

a IV. Fejezethez. (A belátás visszavezetése elemi tényre.)

A 25. szakaszban főleg egy esetével foglalkoztunk annak, hogy egy meginduló mozgás erősítetik azáltal, hogy egy más mozgást erősít. Ez az eset az volt, midőn amaz előbb nevezett mozgást az utóbbi indítja meg és annak oka, hogy ez utóbbira gyakorolt erősítő hatása viszont erősítőleg hat rá vissza, ebben az esetben abban állott, hogy amaz első erősítés magát az okot erősíti, a mely ama mozgást megindította. Hogy a különböző folyamatok ezen egymásra hatása az idegrendszerben előfordul és az idegrendszer célszerű, összhangzatos kifejlődésében szerepet játszott, az kétségtelen és példákkal volna igazolható.

Azonban a fönt megjelölt ok nem működhetik azon esetben, a mikor az új mozgást nem a régi indítja meg. Pedig az idegrendszerben új cselekvési módok akkor is kifejlődnek a szükségletek kielégítésével való összhangjuk folytán, ha nem a szükségletek érzése és azok kielégítési folyamata indítja meg azokat, hanem azok e folyamatból függetlenül indulnak meg, ha (mint mondani szokás) a véletlen viszi rajok az embert, vagy ha azokat más közli az emberrel. Az a magyarázat tehát, a melyet amaz összhang erősítő hatásáról adtunk, az esetek nagy számára nem illik. Vajon nem adhatunk-e ezen esetekre nézve is egy magyarázatot, a mely úgy, mint a fönnebbi, a mozgás általános természetéből indul ki? Igenis, adhatunk ezekre nézve is ily magyarázatot, még pedig igen egyszerűt, sokkal egyszerűbbet, mint a melyet az esetek első csoportjára nézve adtunk.

Világos ugyanis az, hogy mozgásoknak, a melyek ugyanoly irányúak, mint más mozgások, a melyeknek hatása összeesik más mozgások hatásával, a melyek ugyanazon akadályokkal küzdenek, mint más mozgások, már ezen viszony ezen összhang folytán könnyebben kell lefolyniuk. Világítsuk meg ezt is a vízfolyás példájával. Képzeljük, hogy egy víztömeg akadályokkal küzdve mozog tova bizonyos irányban, például medret ásva magának vagy átszivároga egy más anyagon. Nyilvánvaló, hogy ha e víztömeg némely sávjainak oly anyag áll útjában, a mely már előttük ugyanazon irányban tényleg mozog, vagy a melynek ugyanazon irányban csak potenciális mozgása is van, a mely azonban nem elégséges arra, hogy amaz anyag tényleg mozogjon, akkor ezen sávok könnyebben, gyorsabban fokozottabban fognak előremozogni, mint a többiek. Sőt lehetséges, hogy a többi sávok megindult mozgása megakad és csak az ama kedvezőbb helyzetben levő sávok mozognak egyáltalán tova. A kétféle mozgás összhangjának ezen hatására nézve pedig mindegy, ha nem ily egyszerűnek teszszük föl az összhangot, nem egyszerűen ugyanolyan irányúnak tesszük föl az ellenálló anyag mozgását, hanem akármilyen bonyolódott

folyamatnak, a melynek lefolyásával azonban a víz lefolyása valamiképen (lefolyásának egyik részletével) összhangban van, mihelyt a víz folyása valamilyen így megkönnyített utat, munkát talál magának, e tény a víz folyását elő fogja segíteni, a megindított, de akadályokkal küzdő mozgást teljesebben fogja kiváltani

Ime a 25. szakaszban előadott tételnek, mely szerint „ha valamely anyagrendszerben részeknek mozgásuk van, úgy maga e tény, mint ok működik arra, hogy . . . e rendszerben egyéb mozgások jöjjenek létre, a melyek amaz eredeti mozgást intenzitásában, térben vagy időben fokozzák” egy további, egyszerű esete, a melyet ott föl nem említettünk, íme egy további esete annak, hogy így meginduló mozgás erősítetik az által, hogy egy másik mozgás lefolyásával összhangban van. Ezen esetben azonban a legnagyobb valószínűség szerint analonóját találtuk egy végső oknak, amely az idegrendszer célszerű, harmonikus, egyöntetű továbbfejlődését biztosítja és a mely a belátás szerint való cselekvés fizikai korrolatívumának is analonója.

Spencer Herbert legalább, nem ugyan csupán a belátás szerinti cselekvés fizikai korrolatívumát, hanem az idegrendszer fejlődésének végső okát keresve (*Pr. of. Psychology 3-rd ed. Part V.*) folyton és igen meggyőző módon ilyféle végső okra jut, a midőn a fölvet, a mely szerinte az idegrendszer kifejlődését megmagyarázza, úgy formulázza, hogy „a mozgás a legkisebb ellenállás irányában halad” és a legkisebb ellenállás helyének azt jelöli meg, a hol mozgás már előbb elhasználtatott (L. különösen a magasabbrendű cselekvésre nézve i. m. 237. §)

Itt ismét jelezzük azonban, hogy a mozgás általános törvényeinek ezen alkalmazása az idegfolyamatokra, a melyeknek közelebbi természetét csak igen kevésbé ismerjük, bár valamennyire már sejtjük, természetesen csak igen halvány képet adhat e folyamatok valóságos egymásra hatásáról, de valamilyen megküzelítő képet igen is ad. Valami ilyen fizikai korrelatívummal kell bírnia bizonyos cselekvések célszerűekül való felfogásának és ez okból való végrehajtásának. És bármily kezdetleges is legyen az ily magyarázat, e könyvben szolgálatot teljesített, ha a jog keletkezésével és fejlődésével foglalkozó olvasóval megértette, hogy a belátás, a melyre a jog alkotását és javítását visszavezettük, nem egy tovább nem elemezhető és a természet egységes rendjével semmi kapcsolatban nem levő transzcendens emberi képesség, hanem ellenkezőleg egyszerűbb elemekre visszavezethető, szigorú fizikai korrelatívummal bíró és az egységes természet egy törvényszerű részletét képező folyamat. Egyébiránt Spencer Herbert speciálisabb föltevést is alkot az idegmovgások természetére vonatkozólag, azokat az ideganyag izomerikus változásainak sejtven és e speciálisabb föltevése is igen szépen alkalmazza a mozgás általános törvényeit.